

EUROPEAN CONFERENCE

Conference Proceedings

**XIX International Science Conference
«Actual methods of development of
science and education»**

**May 15 - 17, 2023
Boston, USA**

ACTUAL METHODS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION

Abstracts of XIX International Scientific and Practical Conference

Boston, USA

(May 15 – 17, 2023)

UDC 01.1

ISBN – 9-789-40368-891-6

The XIX International Scientific and Practical Conference «Actual methods of development of science and education», May 15 – 17, Boston, USA. 336 p.

Text Copyright © 2023 by the European Conference (<https://eu-conf.com/>).

Illustrations © 2023 by the European Conference.

Cover design: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© Cover art: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required. Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighboring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

The recommended citation for this publication is: Karavan N., Kizilova V., Justification of the depreciation accrual method in the cost management system. Abstracts of XIX International Scientific and Practical Conference. Boston, USA. Pp. 45.

URL: <https://eu-conf.com/events/actual-methods-of-development-of-science-and-education/>

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES		
1.	Лагутенко О.Т., Божко Е.О., Ожинська Ю.О. АЛЬТЕРНАТИВНІ НАПРЯМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА	12
ARCHITECTURE, CONSTRUCTION		
2.	Григор Г., Сєдак О. ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНО-ПІШОХІДНИХ ВУЗЛІВ В НАЙКРУПНІШИХ МІСТАХ	19
3.	Ключніков М.А., Гурицький І.О. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МЕТОДИ ФОРМОУТВОРЕННЯ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ЖИТЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ	24
ART HISTORY		
4.	Коблик Б.О. КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ КАМЕРНО- АНСАМБЛЕВОГО ВИКОНАВСТВА	29
5.	Меліхова Ю.А., Курочка В.М. ОКСАНА ГЕРАСИМЕНКО. ТАЇНА ЯК ФОРМА БУТТЯ У ТВОРЧОСТІ	33
BIOLOGY		
6.	Колосова І.І., Ломига Л.Л., Стрижак О.В. ВИКЛАДАННЯ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ПРОФІЛЮ ДДМУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	37
CHEMISTRY		
7.	Əkbərov N.Ə.O., Məmmədov O.İ.O. 3-FENOKSİƏVƏZLİ TİETANLAR SÜRTKÜ YAĞLARINA YƏYİLMƏ VƏ SİYRİLMƏ ƏLEYHİNƏ AŞQAR KİMİ	40
ECONOMY		
8.	Karavan N., Kizilova V., JUSTIFICATION OF THE DEPRECIATION ACCRUAL METHOD IN THE COST MANAGEMENT SYSTEM	45

9.	Беркар Ю.В., Літвінов О.С. МІСЦЕ ТА РОЛЬ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЗЕРНА ТА ПРОДУКТІВ ЗЕРНОПЕРЕРОБКИ	46
10.	Бондаренко Н.М., Кравченко В.П. НАДАННЯ ПОСЛУГ З ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО АУДИТУ "ВЕЛИКОЮ ЧЕТВІРКОЮ"	49
11.	Галишин С.М. ВПЛИВ ФІНАНСОВОГО РИНКУ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ	52
12.	Гришковець К.В., Верховод І.С. УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ СФЕРОЮ ОРГАНІЗАЦІЇ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ	55
13.	Ковтун А.Р., Верховод І.С. ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК МЕТОДУ УПРАВЛІННЯ РОБОЧИМ ЧАСОМ	60
14.	Корякіна А.М., Тіхонова Л.А. АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ У 2018-2021 РР.	65
15.	Кретов Д.Ю., Мазур О.С. ОСОБЛИВОСТІ КРЕДИТУВАННЯ ТЕКСТИЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ	67
16.	Маслак О.І., Яковенко Я.Ю., Марченко Є.Г. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА»	71
17.	Москвіна А.О., Луговська А.О. ЩАСТЯ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН СВІТУ	74
18.	Полятикiна Л.І., Хоменко Д.О. УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ТА КОТРОЛЮ ВИТРАТ НА ВИРОБНИЦТВО І ВИХОДУ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	76
19.	Юрій Е.О. ФІНАНСОВИЙ МОНИТОРИНГ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	79

GEOGRAPHY		
20.	Abzeleeva K.A., Ginayatova I. THE IMPORTANCE OF NEW TECHNOLOGIES IN TEACHING GEOGRAPHY AT SCHOOL	82
21.	Мисько В.М. "ГЛОБАЛЬНИЙ ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ПЕРЕХІД ДО 2050 РОКУ": СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ КОНЦЕПТ	85
22.	Мисько В.М. ІНІЦІАТИВА ТРИМОР'Я ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ ПРОЄКТ РЕГІОНУ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ	91
23.	Панашенко Р.І. ВПЛИВ ГЕОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ВІЙСЬКОВІ ДІЇ	97
GEOLOGY		
24.	Чернобук О.І. ЗВ'ЯЗОК ГЕРМАНІЮ З МИШ'ЯКОМ У ВУГІЛЬНОМУ ПЛАСТІ С6Н ШАХТИ "ТЕРНІВСЬКА" (УКРАЇНА)	100
HISTORY		
25.	Zhurkin Y. CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE LEGAL DOCUMENTS OF INDEPENDENT UKRAINE	110
JOURNALISM		
26.	Sultanova M., Ussembayeva A. APPLICATION OF PR-TECHNOLOGIES IN THE PROMOTION OF THE STATE PROGRAMS FOR YOUNG PEOPLE IN KAZAKHSTAN	114
27.	Duissengazy S., Imangaliev B.S., Alimbekova D. SOCIAL NETWORKS AS A PUBLIC RELATIONS TOOL	119
JURISPRUDENCE		
28.	Біленко О.А. ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ	123

29.	Карпунцов В.В., Вереша Р.В. НАЦІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ ЗАКОНОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ	126
30.	Одерій О.В., Герцик Р.В. ОСНОВИ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СУДОВИХ ДІЙ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)	129
31.	Одерій О.В., Мудрецький Р.В. ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ СУДОВОМУ РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ (ОКРЕМИЙ АСПЕКТ)	134
32.	Сорокіна В.С. ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	140
33.	Сорокіна В.С. ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ	143
34.	Сушицька Н.В. ПРАВА ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ	146
35.	Тұрлыханқызы Қ. ЖҰМЫСКЕР ЕҢБЕК МІНДЕТТЕРІН КІНӘЛІ ТҮРДЕ БҰЗУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ЖҰМЫСТАН БОСАТУ ДАУЫН СОТТА ҚАРАУ	150
MANAGEMENT, MARKETING		
36.	Голобородько Т.В. КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ УПРАВЛІНЦІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	156
MEDICINE		
37.	Sumariuk B.M., Yurtsenyuk O.S. MENTAL HEALTH DURING WARTIME	160
38.	Балюк Д.С. ФАРМАКОТЕРАПІЯ ДЛЯ ПРОФІЛАКТИКИ ХРОНІЧНОГО БОЛЮ ПІСЛЯ ОПЕРАЦІЇ У ДОРОСЛИХ	162

39.	Рева Т.В., Кривохижа І.Я., Кругляк В.В. ПОШИРЕНІСТЬ, ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, ПРОФІЛАКТИКА ЗАГОСТРЕНЬ ТА ПРОГРЕСУВАННЯ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ У ВІЙСЬКОВИЙ ЧАС	164
PEDAGOGY		
40.	Yerzhanova A. THE TRANSFORMATIVE IMPACT OF PROJECT ZERO ON EDUCATION	168
41.	Yaroshchuk A. USING GADGETS AS A WAY TO GET INTERESTED IN LEARNING ENGLISH	171
42.	Konstantynova T. AS TO THE PSYCHOLOGICAL ASPECTS IN LEARNING MARITIME ENGLISH LANGUAGE	172
43.	Khymai N., Zarivna O. INDEPENDENT WORK AS A MEANS OF ENHANCING STUDENT'S COGNITIVE ACTIVITY IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING	175
44.	Tretiak T., Khapsalis G. THE INFLUENCE OF HEALTH FITNESS ON THE MENTAL STATE OF STUDENTS	178
45.	Yekhalov V., Kravets O., Gorbuntsov V. STRESS ADAPTATION OF TRAINING PARTICIPANTS IN THE SPECIALTY OF "ANESTHESIOLOGY" UNDER THE CONDITIONS OF THE PANDEMIC AND MARTIAL LAW	181
46.	Нагорна Г.О., ДОСЛІДНИЦЬКА САМОКРИТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МУЗИКАНТА	184
47.	Кононович В. ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА КУРСАНТІВ ДСНС УКРАЇНИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ДІЙ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	186
48.	Савченко Л.Л., Сукач І.М., Шевцова В.П. ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ЗАСВОЄННЯ ЗНАНЬ ДОШКІЛЬНИКІВ	189

49.	Ткачук О.С. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПУ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ У НАВЧАННІ УЧНІВ ОСНОВНОГО ЕТАПУ АНГЛОМОВНОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ	196
50.	Усачов Д. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ РІВНЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДСНС УКРАЇНИ	200
51.	Філіпенко І.І., Воденнікова Л.В. АЛГОРИТМИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧ З ФІЗИКИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	202
52.	Шелестова Л.В. ФОРМИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	208
PHARMACEUTICS		
53.	Danyliv S.I., Chukwuemeka B.A. PROPERTIES OF ZINGIBER OFFICINALE AS MEDICINAL PLANT	215
54.	Tereshchenko L., Korzh J., Nidal L. ANALYSIS OF LEGAL FEATURES OF THE DRUG ADVERTISING IN EU	219
PHILOLOGY		
55.	Parshyna O. BRITISH RECEIVED PRONUNCIATION AND SOCIAL BACKGROUND IN TV SERIES "SHERLOCK"	221
56.	Конопельнюк А. АНГЛІЙСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ BLACK, WHITE	224
57.	Голубнича М.О. ЕТИМОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ІХТІОНІМІВ НА ПРИКЛАДІ НАДРЯДУ ХРЯЦЦОВИХ РИБ SELASCHIMORPHA	226
58.	Довбня Л., Товкайло Т. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЇХ РЕЗУЛЬТАТИ У СТАНОВЛЕННІ ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ УКРАЇНСЬКИХ СЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ДІЙ	229

59.	Ліштаба Т.В., Ткаченко Ю.В. ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРІВ АНАТОЛІЯ ЧЕРНИША	236
60.	Огаренко Т.А., Коваленко К.О., Гусева А.К. ДІЕСЛОВА У ТВОРАХ А. С. МАЛИШКА	243
61.	Цимбалиста О., Кривенко О. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТКОРЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ В КОНТЕКСТІ ЕВФЕМІЗАЦІЇ	247
62.	Kordek-Plichta J. TRANSLATION OF THE WORD 'CORNHUSKER' IN 'THE BIG BANG THEORY SERIES'	251
PHILOSOPHY		
63.	Firsova L.V. ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС В УМОВАХ ШТУЧНОЇ СОЦІАЛЬНОСТІ	254
64.	Ханжи В.Б., Радченко А.І. ЕТИЧНА ПІДСТАВА ЛІКАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ВІД КЛЯТВИ ГІППОКРАТА ДО КЛЯТВИ СВЯТИТЕЛЯ ЛУКИ	256
PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES		
65.	Бурлакова І.М. ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕГРОВАНИХ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ У НАВЧАННІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ФІЗИКИ	258
POLITICS		
66.	Стеців І.С. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ	260
PSYCHOLOGY		
67.	Rystich O. DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A MEANS OF INCREASING THE LEVEL OF SUBJECTIVE WELL-BEING	262
68.	Гульман Д.В., Онуфрієва Л.А. ОСОБЛИВОСТІ НЕВРОТИЗАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ФРУСТРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ	266

69.	Зінченко С.В., Прінь Д.О., Карпенко А.В. МОТИВАЦІЯ, ЇЇ ВИДИ ТА МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЗВО	271
70.	Максименко Ю.Б., Хімович Д.П. ЛОКУС КОНТРОЛЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ	275
71.	Савченко Л.Л., Клебанівська А.О., Бондаренко К.О. ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	280
72.	Ташматов В.А., Вужиловська Л.О. РОЗВИТОК ПСИХІКИ У ФІЛОГЕНЕЗІ	287
73.	Чайковська О.М., Бабенчук О.Я. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ У МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ	290
74.	Швець В.В. ТРАНСФОРМАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЧНА ГРА "КОЛА НА ВОДІ" ЯК ВАРІАЦІЯ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОГО КУПЮВАННЯ ЕМОЦІЙНИХ РОЗЛАДІВ У МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ З ЧИСЛА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ	293
TECHNICAL SCIENCES		
75.	Korovytska V., Antoshchenkov R., Halych I. SENSORS OF MECHATRONIC SYSTEMS	297
76.	Bosko V., Karas I. USING IOT TECHNOLOGIES AND PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE FOR AUTOMATION OF SPORTS COMPLEX WORK	301
77.	Ienina I., Chornohlazova H. THE TECHNOLOGIES AND PROSPECTS OF DEVELOPING AUTOMATED QUALITY CONTROL SYSTEMS TO ENSURE THE SAFETY AND RELIABILITY OF AVIATION COMPONENTS AND SYSTEMS	303
78.	Kheyraadi Q.S., Abdullaev R.F., Azimov H.B. DOWNHOLE SCREW MECHANISMS AND PROSPECTS FOR THEIR APPLICATION	305

79.	Kononchuk S., Skrypnyk O., Pukalov V. INCREASE IN THE PRODUCTIVITY OF FOUNDRY SITES BASED ON THE SYNCHRONIZATION OF MELTING AND CASTING EQUIPMENT	313
80.	Bobyр S.V. STATISTICAL MODEL CALCULATING THE CARBON DIFFUSION PARAMETERS IN STEELS	316
81.	Shubenko O., Goloshchapov V., Senetska D. FORMATION OF THE SEPARATION NEAR THE BUSHING OF THE FLOW IN THE OUTLET NOZZLE OF THE STEAM TURBINE AT PARTIAL MODES	319
82.	Бабська О.К., Хіжнюк О.А., Шигун Д.Ю. МОДИФІКАЦІЯ АЛГОРИТМУ ТЕХНІЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ З МЕТОЮ ЗМЕНШЕННЯ ЧАСУ ПІДГОТОВКИ АВІОНІКИ	323
83.	Гнусенко О.А., Хіжнюк О.А., Шигун Д.Ю. АНАЛІЗ НАПРЯМКІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ МОДЕРНІЗОВАНОЇ БОРТОВОЇ ЛОКАЦІЙНОЇ СТАНЦІЇ	325
84.	Стоцька О.В. ПЕРЕРОБКА БІЛКОВОГО ВІДСТОЮ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЇ МЕТАНОВОГО БРОДІННЯ	328
85.	Шевчук О.Р., Степанчук С.О., Гассієв С.Д. ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ ДЛЯ ПОШУКУ ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРЕДМЕТІВ	330
TOURISM		
86.	Сергеев С.Ю. ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ	333

АЛЬТЕРНАТИВНІ НАПРЯМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Лагутенко Оксана Трасівна

к. б. н., доцент

Божко Ельвіра Олександрівна,

Ожинська Юлія Олегівна

Студенти

Національний педагогічний
університет ім. М. Драгоманова
м. Київ, Україна

Для отримання високих стабільних врожаїв сільськогосподарських культур потрібно використовувати цілий ряд чинників, серед яких важливо удобрення земель і використання сучасних технологій захисту рослин від різних хвороб. На сьогодні серед методів захисту рослин виділяють: організаційно-господарський, агротехнічний, імунологічний, фізичний, механічний, біологічний, хімічний. На жаль у великих аграрних господарствах, коли головним результатом діяльності є отримання значного прибутку, використовують як правило хімічний метод, при якому для боротьби з бур'янами, різними шкідниками та інфекціями застосовуються пестициди.

Пестициди (від лат. *pestis* - зараза і *caedo* - вбиваю) токсичні речовини, їх сполуки, суміші речовин хімічного чи біологічного походження, призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку різних шкідників -гризунів, бур'янів, деревної та чагарникової рослинності, смітних видів риби та ін. Як наслідок після застосування пестицидів відбувається ураження культурних рослин, тварин, людей, завдається шкода матеріальним цінностям. Необгрунтоване застосування пестицидів забруднює сільськогосподарську продукцію, а також, відповідно, ґрунти, різні водойми, спричинює загибель корисних організмів та негативно впливає на здоров'я людей [6-8, 11].

Пестициди, які знаходяться у молоці, хлібі, овочах і фруктах дуже небезпечні для дітей і людей похилого віку. Як наслідок від отримання пестицидів з продуктів та води у людей відбувається ослаблення імунної системи [4].

Попадаючи у навколишнє природне середовище вони трофічними ланцюгами живлення у вигляді продуктів харчування попадають до людини: повітря – ґрунт - рослини – людина; ґрунт - рослини - трав'яні тварини – людина; вода - зоопланктон - риба - людина.

За результатами досліджень вітчизняних учених найширший асортимент засобів хімічного захисту рослинних препаратів знайдено в картоплі (близько

39%), огірках (37%), цибулі й капусті (31%), помідорах (близько 28%), яблуках (до 25%), серед яких найбільш поширені хлорофос, ГХЦГ, ДДТ, препарати групи 2,4-Д – дихлорфеноксоцтової кислоти, фосфаміду, бензофосфату, ДДВФ, цинебу і суміцидину.

Однак у більшості випадків (близько 40%) забруднення продуктів харчування пестицидами відбувається в зв'язку із порушеннями технології їх застосування, в 28,6% – із забрудненням кормів для сільськогосподарських тварин, у 10,5% – із недотриманням оптимальних строків обробки, в 6,7% – із використанням пестицидів не за призначенням.

З іншого боку, часте застосування пестицидів веде до формування стійких популяцій шкідливих організмів (бур'янів, шкідників і хвороб), а відтак знижується ефективність теперішнього покоління пестицидів, що потребує постійного їх удосконалення. Обсяги застосування хімічних засобів значно зросли за два останні десятиліття, що викликає занепокоєння у науковців, а також споживачів сільськогосподарської продукції [7].

Сьогодні в світовому землеробстві розробляють, вивчають і впроваджують декілька напрямів альтернативного землеробства.

Сутність альтернативних видів сільськогосподарського виробництва полягає у цілковитій або частковій відмові від синтетичних мінеральних добрив, отрутохімікатів, регуляторів росту і різноманітних харчових добавок.

Агротехнічні прийоми такого господарювання мають базуватись на суворому дотриманні сівозмін, впровадженні до них бобових культур, які природним чином збагачують ґрунт азотними сполуками, на застосуванні органічних відходів землеробства і захисті рослин біологічними методами. Ґрунт при цьому розглядається майже як живий організм, і сутність такого підходу полягає у поліпшенні якості ґрунту, а не підживленні рослин. Ґрунт повинен збагачуватися природним шляхом, за допомогою природного кругообігу речовин.

Розробка технологій альтернативного землеробства триває вже близько 40 років. Залежно від конкретних рішень і способів ведення господарства розрізняють цілу низку основних напрямків альтернативного землеробства.

Біологічне землеробство передбачає повну відмову від використання штучних мінеральних добрив і підтримання врожайності за допомогою органічних речовин, які проходять стадію компостування для швидкої мобілізації поживних речовин. Як добрива можуть використовуватись такі природні речовини: крейда, доломіти, кісткове борошно, водорості тощо.

Органічне землеробство є американським варіантом біологічного землеробства і відрізняється від біологічного менш жорсткими екологічними вимогами.

Органобіологічне землеробство дає змогу контролювати природні колообіги речовин і енергії в агроєкосистемах кожного окремого господарства. Родючість у такій системі досягається внаслідок максимальної стимуляції ґрунтової мікрофлори. У таких господарствах використовуються сівозміни, у які вводять значну частку бобових культур.

Екологічне землеробство керується принципом органічного землеробства з використання матеріалів і технологій, які покращують екологічну сталість в природних системах. Це сприяє створенню стійких і збалансованих агроєкосистем.

Біоінтенсивне землеробство зосереджується на досягненні коефіцієнту максимуму врожайності з мінімальної площі землі. Оскільки мета методу це довгострокова стійкість системи, то такий тип сільськогосподарської системи ефективний переважно для дачних садівників і дрібних власників фермерів у країнах, що розвиваються [3].

Адаптивне землеробство націлене на формування адаптивної структури ґрунту для культурної рослини. Така структура близька до природної та видоспицефічної за родючістю. Таке формування адаптивної структури посіву необхідне для пригнічення рослин-бур'янів, а також регулювання водного, світлового, вітрового, газового режимів [1].

Одним із напрямків альтернативного землеробства є **перманентне сільське господарство**, яке передбачає створення штучних екосистем і максимальне відновлення природного ландшафту, а впроваджують його, зазвичай у екологічних поселеннях - альтернативних поселеннях, в яких людина існувала б в гармонії із природою, не завдаючи їй шкоди.

Звісно, фермери, які працюють у межах альтернативного землеробства, не дотримуються суворо однієї з систем, а поєднують їхні окремі елементи. Обсяги продовольства, яке виробляється в усіх системах альтернативного землеробства світу, не перевищують 2,4 %. Цей факт пояснюється переважно низькою рентабельністю підприємств.

У таблиці №1 представлено аналіз усіх зазначених альтернативних систем.

Таблиця №1

Порівняльна таблиця альтернативних систем

<i>Альтернативні напрями землеробства</i>	<i>Особливості</i>	<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
<i>Органічне</i>	Повага до навколишнього середовища та збереження природних ресурсів; Збереження та розвиток біорізноманіття (виращування та розведення різних видів, утримання або висадження живоплотів).	<ul style="list-style-type: none"> • Органічне землеробство є більш розповсюдженим, ніж звичайне землеробство. • Менш жорсткі екологічні вимоги. • В органічному землеробстві пестициди та добрива повинні мати "природне походження". • Переробка всі органічних відходів; • Сівозміна для поліпшення регенерації ґрунту; • Боротьба зі шкідниками біологічними препаратами; • Використання препаратів, що не шкодять навколишньому середовищу; 	<ul style="list-style-type: none"> • Урожайність нижча, ніж у звичайного землеробства. • Вищі експлуатаційні витрати (і, отже, більш високі ціни продажу).
<i>Біологічне</i>	Підґрунтя є організація розширеного відтворення гумусу, що впливає на такі ґрунтові режими	<ul style="list-style-type: none"> • У рослиннає нестачіабо надлишку поживних речовин і мікроелементів; • Забезпечення доступу елементів живлення кореневою системою; • Пролонгована дія добрив; • Використання сидератів, що сприяють відновленню запасів органіч 	<ul style="list-style-type: none"> • Трудомісткий • Потрібна майстерність

AGRICULTURAL SCIENCES
ACTUAL METHODS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION

	як поживний, тепловий, водний, повітряний і фітосанітарний.	ноїречовини й поліпшують агрофізичні властивості ґрунту; <ul style="list-style-type: none"> Використання сучасного обладнання, сертифіковане насіння, охорона та використання ґрунтів, водних ресурсів та екологічно безпечне і рентабельне ведення тваринництва. 	
<i>Біодинамічне</i>	Виникло як філософія на основі курсу лекцій про сільськогосподарство. базується на земних, сонячних і місячних ритмах, які використовують як під час обробки земель, так і у виборі термінів висівання та збирання сільськогосподарських культур.	<ul style="list-style-type: none"> Використання «компостних» препаратів, що регулюють живлення і розвиток рослин. 	<ul style="list-style-type: none"> Вирощування всіх культур рослин без винятку (овочеві та плодови, квіти, і чагарники, бур'яни).
<i>Екологічне</i>	Використання матеріалів і технологій, які покращують екологічну сталість в природних системах.	<ul style="list-style-type: none"> Підтримує та покращує біорізноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунтів. Така система наскільки можливо максимально базується на сівознах, використанні рослинних решток, гною та компостів, бобових рослин і рослинних добрив, органічних відходів виробництва, мінеральної сировини, механічному обробітку ґрунтів і біологічних засобах боротьби зі шкідниками з метою підвищення родючості та покращення структури ґрунтів, забезпечення повноцінного живлення рослин і боротьби з бур'янами та різноманітними шкідниками. 	<ul style="list-style-type: none"> Набагато більша шроботи.
<i>Біоінтенсивне</i>	Система зосереджена на досягненні коефіцієнту максимуму врожайності з мінімальної площі землі.	<ul style="list-style-type: none"> Є недорогим Легко впроваджуваджується 	<ul style="list-style-type: none"> Можливе виснаження ґрунту навіть швидше, ніж при звичайних методах землеробства. Для стійкої структури потрібно вирощувати 60% компостних культур
<i>Адаптивне</i>	Створення природної та видоспицефічної структури за родючістю.	<ul style="list-style-type: none"> Мінімізація механічних впливів на ґрунт. 	<ul style="list-style-type: none"> Велика різниця між стійкістю та врожайністю Використання заходів, які негативно впливають на деякі агробіоценози.
<i>Перманентне</i>	Це створення штучних екосистем і максимальне відновлення природного ландшафту. В основному це альтернативні поселення, в яких людина незалежно	<ul style="list-style-type: none"> Менші витрати Дбайливе ставлення до природи 	<ul style="list-style-type: none"> Не розповсюджено

	існувала в гармонії із природою, без шкоди їй.		
<i>Традиційне землеробство</i>	Використання елементарних технологій.	<ul style="list-style-type: none"> • Високий врожай • Ширший асортимент продукції • Стала традиційною системою вирощування культур 	<ul style="list-style-type: none"> • Залежить від погодних умов і складу ґрунту. • застосуванням мінеральних добрив, ГМО, пестицидів

Взаємодія альтернативних і традиційних систем землеробства.

Альтернативні системи землеробства часто піддають критиці. Деякі вчені, такі як І. Скалко, С.Шриваставата Р.Верма, підкреслюють, що безпечність продукції, отриманої завдяки альтернативному землеробству, лише уявна. Фітопатогенні гриби, що розвиваються на необроблених отрутохімікатами рослинах, у ряді випадків продукують токсини, які є сильнодіючими отрутами, набагато сильнішими, ніж отрутохімікати.

Нові напрямки у системах виробництва сільськогосподарської продукції мають розвиватись не як протиставлення чи заміна традиційних методів, а одночасно з ними. Це зумовлює необхідність ширшого розвитку фундаментальних розробок екологічних основ використання засобів хімізації в інтенсивному землеробстві. Деякі дослідники вважають, що якщо під час хімізації сільського господарства були допущені помилки, то слід звернутися до інших типів землеробства. Проте відмова від досягнень людства, до яких слід віднести і засоби хімізації, суперечить здоровому глузду. Потрібно йти шляхом удосконалення агрохімічних досліджень: створення нових видів засобів хімізації, пошук способів їх використання з урахуванням біохімічних циклів нітрогену, карбону, сульфуру та кисню; розробка концепції ґрунтової біотехнології; підвищення частки біологічного землеробства; пошук генетичних альтернатив агрохімічним заходам. Сільськогосподарське виробництво потребує екологізації. Основними шляхами до зменшення шкоди такого виробництва є:

- спрямування на вирощування «чистої» продукції з якомога меншим використанням хімічних засобів або з використанням слаботоксичних і нетоксичних хімічних засобів;
- створення таких технічних методів обробки ґрунту, технічних засобів, сільськогосподарської техніки, які менше ущільнюють ґрунт;
- якнайширше впровадження біологічних методів боротьби з хворобами, бур'янами та шкідниками сільськогосподарських культур;
- створення нових високопродуктивних і стійких до шкідників сортів рослин і порід тварин; раціональне внесення мінеральних добрив та отрутохімікатів;
- охорона навколишнього середовища від забруднення сільським господарством завдяки повній утилізації і переробці відходів;
- впровадження нових ефективних способів і технологій землекористування.

За даними американської асоціації агрохімпрепаратів (АСА) та Інституту добрив (ТЕД), у разі впровадження у світі повної заборони на використання пестицидів скоротиться постачання плодів і овочів на 50 %, пшениці - на 40 %, кукурудзи - на 43 %, сої - на 36 %, бавовнику - на 73 %, рису - на 69 %. Споживчі ціни на продукти харчування підвищаться на 45 %. Для компенсації потрібне буде розорювання 6 млн га земель. Різко посилиться ерозія ґрунтів. Практично заново будуть організовуватись дослідження із розробки нових систем землекористування, відтворення родючості ґрунтів і сівозмін, що призведе до різкого зниження виробництва рослинницької продукції. Комітет з біологізації землеробства (Нідерланди) на основі тривалого вивчення дійшов висновку, що виключно біологічна система землеробства можлива тільки за значного погіршення екологічних умов.

У Великій Британії вивчали виробничі витрати за традиційного та органічного способів вирощування озимої пшениці. Враховувалися три елементи витрат: на насіння, добрива і пестициди. За традиційного способу виробничі затрати оцінювалися у 230 фунтів стерлінгів на 1 ц виробленої продукції (насіння - 21 %, мінеральні добрива - 36 % і пестициди - 43 %), за органічного (якщо не застосовуються хімічні добрива і пестициди) цей показник знижується до 55 фунтів стерлінгів/га (тобто у 4,2 рази). З урахуванням зниження урожайності при органічному способі (у 1,7 рази порівняно з традиційним) виробничі затрати з розрахунку на 1 ц виробленої продукції оцінюються у 13,8 фунта стерлінгів. Це у 2,5 рази нижче відповідного показника за традиційного способу вирощування озимої пшениці [2].

На основі отриманих і проаналізованих даних можемо зробити такі висновки, що:

1. Дослідження і розробку екологічних технологій сільськогосподарського виробництва для наявних аграрних підприємств потрібно запроваджувати з метою відродження на вищому продуктивному рівні виробництва екологічно чистої продукції, яку отримували до інтенсивного впровадження хімізації.

2. З економічної точки зору заміна традиційного сільськогосподарського виробництва альтернативним є недоцільною. Необхідне розумне поєднання традиційних та альтернативних сільськогосподарських виробництв, що сприятиме пошуку комплексного підходу для успішної реалізації економічних, екологічних і соціальних цілей розвитку сільського господарства.

Список літератури:

1. Адаптивні та адаптовані технології вирощування [Електронний ресурс] // Навчальні матеріали онлайн– Режим доступу до ресурсу: https://pidru4niki.com/78603/agropromislovist/adaptivni_adaptovani_tehnologiyi_viroschuvannya.
2. Альтернативне сільське господарство та його види [Електронний ресурс] // «Всеосвіта» – Режим доступу до ресурсу: <https://subject.com.ua/textbook/ecology/10klas/29.html>

3. Біоінтенсивне сільське господарство [Електронний ресурс] // Вікіпедія Апдейт – Режим доступу до ресурсу: https://uk.upwiki.one/wiki/Biointensive_agriculture.
4. Бомба, М., & Бомба, М. (2020). АЛЬТЕРНАТИВНЕ АГРОВИРОБНИЦТВО У ЗВ'ЯЗКУ З ПЕСТИЦИДНИМ НАВАНТАЖЕННЯМ АГРОЕКОСИСТЕМ У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ТА БЕЗПЕЧНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ЗЕМЛЕРОБСТВА. Матеріали конференцій МЦНД, 52-56. <https://doi.org/10.36074/10.04.2020.v1.03>
5. Гармаш О. І. Використання принципів пермакультури на прикладі ПП «Агроекологія». Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства, Вип. 199 «Механізація сільськогосподарського виробництва». 2019. С. 258-266.
6. Патица, В.П., Макаренко, М.А., Моклярчук, Л.І. (2005). Агроекологічна оцінка мінеральних добрив та пестицидів. В.П. Патица (ред.). Київ: Основа.
7. Сайко, В. Ф. (2002). Землеробство в сучасних умовах. Вісник аграрної науки,(5), 5-10.
8. Самойлов М. Пермакультура: технологія майбутнього чи утопія? [Електронний ресурс] / Михайло Самойлов – Народний Оглядач – 2016.– Режим доступу до ресурсу: <https://www.ar25.org/article/permakultura-tehnologiya-maybutnogo-chy-utopiya.html>
9. Тринько, Р.І., Бомба, М.Я., Сливка, М.М. (2019). Раціональне водокористування як чинник національної безпеки України. Вісник НАН України, (6), 83-90.
10. Швидь, С.Ф., Швидь, Л.М., Наталочка, В.О. (2010). Динаміка залишкових концентрацій пестицидів у сільськогосподарській продукції в умовах Полтавської області. Вісник Полтавської державної аграрної академії, (2), 28-32 с.

ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНО-ПІШОХІДНИХ ВУЗЛІВ В НАЙКРУПНІШИХ МІСТАХ

Григор Гліб,

Студент

Київський національний університет будівництва і архітектури

Сєдак Олександр,

Кандидат архітектури, доцент

Київський національний університет будівництва і архітектури

МЕТА: визначити особливості архітектурно-просторової та планувальної організації транспортно-пішохідних перехідних вузлів в найкрупніших містах.

Виходячи з цього, у роботі визначені наступні ЗАВДАННЯ:

- проаналізувати теоретичний досвід архітектурно-планувальної організації транспортно-пішохідних пересадних вузлів у середовищі міст;
- теоретично обґрунтувати та описати особливості формування архітектурно-планувальної організації транспортно-пішохідних пересадних вузлів в структурі сучасного міста;
- сформулювати й надати рекомендації з архітектурно-просторової та планувальної організації транспортно-пішохідних вузлів у середовищі сучасного міста.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ базується на взаємодоповнюючих один одного методах аналізу міста та міського середовища, розроблених в теорії архітектури і урбаністики. В процесі розробки роботи були використані наступні методи, що стали методологічною основою проекту: метод натурних обстежень, бібліографічних пошуків та опрацювання текстуальних й графічних першоджерел, метод системного та порівняльного аналізу, метод аналогій, метод містобудівного аналізу (висвітлення потенціалу реорганізації проектованої території); метод середового підходу для виявлення структурних закономірностей композиції, метод макетування та моделювання, метод пошукового та експериментального проектування тощо.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ. Широкий спектр впливу транспорту на усі сфери людської діяльності і розвиток суспільства в цілому висуває багатопланові вимоги до забезпечення нормального функціонування дорожнього руху, яка є складною динамічною системою взаємодії транспортних і пішохідних потоків, сукупністю її складових, що утворюють різні види транспорту у поєднанні з пішоходами в зонах найбільшої активності та складності – транспортно-пішохідних вузлах та вузлах пересадки пасажирів. Саме тому безпека дорожнього руху й функціонування транспортно-пішохідної структури залежить від надійності цих важливих містобудівних складових.

Збільшення інтенсивності транспортного руху останнім часом, підвищення рівня автомобілізації населення, поява нових маршрутів громадського транспорту, зміна структури й швидкісних режимів транспортних потоків пред'являють усе більш жорсткі вимоги до засобів організації дорожнього руху та чіткої взаємодії транспортно-пішохідних потоків в зонах можливого їх контакту - транспортно-пішохідних пересадочних вузлах. Саме вони здатні забезпечити необхідний рівень ефективності й безпеки руху на сьогоднішній та перспективу, сприяють підвищенню комфортності пересування містом його мешканців.

На сьогоднішній день транспорт є невід'ємним атрибутом міського середовища, елементом окремих міських територій і багато в чому визначає якість середовища проживання сучасних міст. Його розвиток не може бути обмежений чи регламентований, але одночасно і він не повинен домінувати над функціями міста як місця проживання, над його культурним, соціальним, виробничим і торговим виміром. Немає єдиного виду пасажирського транспорту, здатного повністю задовольнити різноманітні потреби міста. Тому система має складатися з взаємодоповнюючих компонентів, включаючи індивідуальні способи пересування (пішки, на велосипеді, автомобілі), масовий громадський транспорт (метро, трамвай, тролейбус, автобус) і таксі.

Транспортне переміщення - єдина щоденна фаза в житті кожної пересічної людини, що має спільні принципи соціальної взаємодії у суспільстві, в якому співіснує, при задоволенні транспортних потреб і не диференціювання споживання ресурсів в ході цього процесу. Такий стан можна пояснити в першу чергу специфікою діючих технічних систем з реалізації транспортних потреб людей в містах, які функціонують на обмежених площах громадських територій. Цей обмежений природний ресурс в великих містах з високою щільністю населення і рівнем автомобілізації найбільш інтенсивно використовується для задоволення транспортних потреб людей.

Індивідуальний транспорт, покликаний бути ефективним засобом поліпшення якості життя, перетворився в свою повну протилежність і став однією з основних причин, що викликають глобальну кризу сталого функціонування міського середовища. Серйозні фінансові вливання в розвиток мережі вулиць і доріг поки не дають позитивного ефекту. Збалансований міський розвиток з високим рівнем якості життя громадян може бути досягнуто тільки при наявності інтегрованої мультимодальної транспортної системи, в якій кожен вид транспорту діє в своїй ніші найбільш ефективного функціонування при координованому використанні усіх його видів, [2].

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ транспортно-пішохідної інфраструктури в найкрупніших містах:

- збільшення автомобільного транспорту, що сприяє погіршенню екології міського середовища;
- високі показники дорожньо-транспортного травматизму (необхідно створення безбар'єрного середовища);

- низька пропускна здатність транспортної мережі, яка не відповідає потребам міста (наявність дорожніх заторів);
- необхідність створення системи мережі пішохідного руху та громадського пасажирського транспорту;
- негати́вне розміщення транспортних засобів у міському середовищі, необхідність вдосконалення зберігання транспортних засобів без руйнування міського середовища (парковки, паркінги);
- конструктивне рішення пішохідних і транспортних комунікацій;
- низький показник експлуатаційних і естетичних характеристик елементів транспортної інфраструктури;
- необхідність озеленення транспортно-пішохідних комунікацій з використанням засобів ландшафтної дизайну;
- необхідність створення безпечного середовища для пішоходів (пішохідних вулиць і зон).

ВИРІШЕННЯ перелічених проблем можна лише за допомогою системного підходу, який передбачає:

- глибоке вивчення характеристик і впливів різних видів транспорту на міське середовище;
- необхідність диференціації транспортних засобів з урахуванням екологічних характеристик;
- дослідження ефективності транспортної системи загалом у міському середовищі і в структурі агломерації;
- визначення впливу транспорту на природне й історичне міське середовище;
- виявлення мобільності транспортно-пішохідної інфраструктури;
- визначення перспективних видів міського транспорту, що сприяють гуманітарноорієнтованості міського середовища та ін.

Із аналізу світового досвіду можна виділити основні ЗАСАДИ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОГО ФОРМУВАННЯ транспортно-пішохідних вузлів:

- Клієнтоорієнтованість (задоволення потреб відвідувачів усіх категорій, включаючи мало мобільні групи населення);
- Технологічність (підвищення інтермодальності транспортного вузла (використання найбільшої кількості видів громадського транспорту), організація різних видів транспорту за єдиною узгодженою технологією);
- Стимулювання розвитку довколишніх територій (комплексний підхід до розвитку транспортно-пішохідного вузла та прилеглих територій, узгоджений з проектами та темпами розвитку);
- Збалансованість (забезпечення балансу інтересів споживачів послуг транспортно-пішохідного вузла, органів державної влади, місцевого самоврядування тощо);
- Економічна ефективність (підхід до транспортно-пішохідного вузла, як до об'єкта, що має інвестиційний потенціал, підвищення прибутковості від

реалізації товарів та послуг транспортно-пішохідного вузла без втрати надійності та безпеки їх функціонування);

Екологічність (використання енергоефективних технологій та ефективного використання земельних ресурсів, застосування сучасних технологій у галузі енергоефективності та екології;

- Розмежування транспортних та пішохідних потоків, організація більш коротких шляхів до різних видів транспорту;

- Естетична привабливість, збереження історичної цінності об'єкта, [1, 3].

КЛАСИФІКАЦІЯ транспортно-пішохідних вузлів.

За планувальною структурою: на базі залізничного вокзалу, на базі автовокзалу, на базі аеровокзалу, на базі водного вокзалу.

За розміщенням: міжрегіональні, регіональні, міські, районні, локальні.

За пропускною спроможністю: супер-малі (від 5 до 10 тис. людей у пікові години), малі (від 10 до 20 тис. людей у пікові години), середні (від 20 до 40 тис. людей у пікові години), великі (від 40 до 80 тис. людей у пікові години), супер-великі (більше 100 тис. людей у пікові години).

За домінуючою функцією: готельна, офісна, торгово-обслуговуюча, транспортна, [3].

ВИСНОВКИ. Транспортно-пішохідні перехідні вузли міста - один із дієвих засобів вирішити корінним чином дорожні проблеми й знизити "автомобільний тиск" у місті, оскільки вони мотивують городян користатися громадським транспортом.

Транспортно-пішохідні перехідні вузли міста являють собою сукупність пасажирських систем різних видів транспорту, функціонування яких зв'язано з кореспонденціями пасажиропотоків між окремими його елементами, ефективність функціонування яких в цілому багато в чому залежить від ефективності організації взаємодії в ньому окремих його складових й провідних транспортних процесів.

В сучасних умовах для європейських країн й в Україні особливо актуальні наступні цілі, пов'язані зі створенням і удосконалюванням транспортно-пішохідних перехідних вузлів: у поліпшенні доступності та інтеграції, інтермодальності у вузлі, умов безпеки, економічної життєздатності і цінової ефективності вузла, стимулювання економіки на місцевому рівні, підвищення ефективності навколишнього середовища та енергоефективності.

Вирішення планувально-містобудівних та композиційно-просторових проблем дозволить покращити стан міського середовища не лише на найближчий час, але й на віддалене майбутнє, що визначило актуальність й своєчасність проведення дослідів.

Список літератури:

1. Щурова Вікторія Анатоліївна. Архітектурно-планувальна організація міської забудови у зоні впливу транспортно-пересадочних вузлів : дис... канд. архітектури: 18.00.04 / Київський національний ун-т будівництва і архітектури. - К., 2005.

2. Щурова, В. А. Роль мережі транспортно-пересадкових вузлів у функціонально-планувальній структурі міста.
3. Крепка Ірина Олександрівна, Марковський Андрій Ігорович. Класифікація пасажирських транспортних хабів. Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МЕТОДИ ФОРМОУТВОРЕННЯ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ЖИТЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ

Ключніков Микита Артемович,
студент університету КНУБА

Гурицький Ілля Олександрович,
студент університету КНУБА

Мета дослідження:

Метою роботи є визначення методів та тенденцій проектування архітектурного середовища житлових комплексів

Методи дослідження:

Дане дослідження має наступні методи:

- аналіз аналогів та існуючого досвіду у створенні просторів зі схожим функціональним призначенням;
- аналіз літературних джерел і нормативно-правових засад у проектуванні;
- аналіз та освоєння методів сучасного формотворення житлових комплексів;
- опитування населення, яке планує купівлю нерухомості у житловому комплексі;
- класифікація методів отриманих результатів;
- визначення тенденцій сучасного проектування;
- метод експериментального проектування.

Наукова і практична новизна дослідження:

- розширенні методів проектування житлових комплексів;
- визначення тенденцій сучасного проектування житлових комплексів;
- поглибленні дослідження в комплексі питань внутрішніх просторів;
- розробці рекомендацій та методів, що можуть бути використані при проектуванні споруд даного типу;
- виявленні тенденцій комплексного обліку факторів при розробці об'ємно-планувальних рішень;
- удосконаленні аналізу архітектурного середовища України в контексті житлових комплексів.

Аналіз сучасних досліджень у галузі:

- "Житлові комплекси як новий формат розвитку міст" - О. Савчук, В. Клочко, А. Дяків та ін.
- "Аналіз ринку житлової нерухомості в Україні та тенденції його розвитку" - В. Колеснікова, М. Богач, О. Конопелько та ін.
- "Дослідження потреб та пріоритетів споживачів у сфері житлового будівництва в Україні" - Н. Ковальчук, І. Іванов, О. Бондаренко та ін.
- "Оцінка ефективності інвестицій у житлове будівництво в Україні" - О. Карасьов, І. Герус, В. Шкляр та ін.
- "Розвиток ринку новобудов в Україні: тенденції та перспективи" - А. Миколенко, О. Білецька, М. Гайдученко та ін.

Система «Розумний дім»

З метою поліпшення якості життя мешканців, у сучасних житлових комплексах також можуть бути використані різноманітні технології, такі як "розумний дім", системи "розумного будинку" та інші інноваційні рішення для забезпечення зручності та комфорту мешканців. Сучасні житлові комплекси використовують технології "розумного дому", які дозволяють мешканцям керувати освітленням, опаленням та кондиціонуванням повітря за допомогою смартфона або голосового помічника. Наприклад, житловий комплекс "The Grove" в Лос-Анджелесі, США, має встановлені системи розумного дому та контролю якості повітря.

Екологічність та сталість будівництва

Важливою тенденцією є створення житлових комплексів, які відповідають принципам сталого розвитку та екологічної безпеки. Це означає використання матеріалів, які не шкодять навколишньому середовищу, застосування технологій енергозбереження та зменшення викидів, а також забезпечення відповідного використання ресурсів. Багато нових житлових комплексів ставлять перед собою завдання зменшення впливу на навколишнє середовище та енергозбереження. Наприклад, житловий комплекс "The House at Cornell Tech" на Рувельт-Айленді, Нью-Йорк, США, має високоефективну термоізоляцію та використовує сонячні колектори та системи збору дощової води для зниження витрат на енергопостачання.

Спільна економіка та функції для резидентів

Також є тенденції які тільки проходять дослідження на практиці. Одним з комплексів на прикладі якого можна це розглянути це "The Collective" в Лондоні, Великобританія, - це житловий комплекс з 546 кімнатами, який пропонує мешканцям спільні простори для роботи, відпочинку та спорту, а також послуги з прибирання та доставки їжі.

Спільна економіка: це концепція, яка передбачає об'єднання житлових комплексів у спільноту, що дозволяє мешканцям ділитися ресурсами та послугами, зменшуючи витрати на житло.

Аналоги:

Unit Home

Україна

Архітектори: Archimatika

Площа: 250 000 м²

рік: 2017 рік

У візуальному рішенні відобразили три основні якості — відкритість, структурність та різноманітність.

Архітекторами було вирішено зберегти переважно невисоку забудову — від 6 до 8 поверхів, але при цьому залишили кілька акцентів — секції на 20—22 поверхи.

Нижні рівні виділені під комерційне користування, а верхні займуть житлові площі.

Doma Trabotti

Україна

Архітектори: Archimatika

Площа: 119 580, 00 м²

рік: 2017 рік

Різновисотні секції формують живий силует і передбачають відмінні видові розкриття навіть з другого ряду забудови. Вхідні групи комплексу нагадують преміальні готелі Нью-Йорка, архітектура яких стала основним джерелом натхнення для створення проекту

.....

Сучасні тенденції та методи формоутворення архітектурного середовища житлових комплексів

1	2	3	4

Використана Література

1. "Multifamily Housing: Creating a Community" by William J. Astore
2. "Residential Design Using Autodesk Revit 2018" by Daniel John Stine
3. "Проектування містобудівних комплексів" А.М. Раковський, І.О. Макаров, М.І. Мітрофанова

4. "Житлові будинки: проектування та експлуатація" А.С. Старовойтов, М.Ю. Харитонова
5. "Проектування житлових будинків" О.О. Гречко, А.В. Сірко
6. "Житлові комплекси: проектування та будівництво" І.В. Шевченко, М.В. Панов
7. "Містобудівне проектування житлових комплексів" В.А. Литвиненко, В.О. Тараненко
8. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ з курсу «Теоретичні та методичні основи архітектурного проектування. Типологія будівель та споруд» Л.В. Дрьомова
9. "Житлові комплекси: архітектура, дизайн, технології" Л.В. Стельмах, О.В. Хоменко
10. "Проектування житлових будівель з урахуванням енергоефективності" О.В. Куриленко, І.М. Корнієнко

КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ КАМЕРНО-АНСАМБЛЕВОГО ВИКОНАВСТВА

Коблик Борис Олегович

творчий аспірант

Львівської національної музичної академії ім. М.В.Лисенка

Камерне музикування є надзвичайно складним процесом. Кожен з учасників камерного ансамблю по-своєму робить внесок в спільний розвиток інтерпретаційної ідеї. Особливістю виконання камерного ансамблю є сплетіння особливостей характерів та темпераментів індивідів, які поєднують виконавські навички та мистецтво інтерпретації виконання музики. Створення вдалого синтезу мистецьких особистостей є значним досягненням, адже це створення не просто групи людей, об'єднаних однією ідеєю, інтенцією чи навіть просто обов'язком, це створення нової ансамблевої обистості із власним характером, баченням, звичками та унікальним розумінням виконавців своєї єдності у Вищому ансамблевому «Я».

Перш за все слід звернути увагу на психологічну сумісність та взаємодоповненість учасників ансамблю. Задля створення переконливішої інтерпретаційної концепції музичного твору, учасники ансамблю можуть поступатися звичними для них моделями поведінки, які притаманні сольному виконавцю. Звісно, кожен з нас є індивідуальністю, але, стаючи частиною ансамблю, ми йдемо на компроміси, приборкуючи власне Еґо.

Важливим компонентом створення ансамблевого «Я» є врахування композиторського «Я». Композитори, створивши свій твір, залишається частиною ансамблю, а виконавці збагачують цю музику ще й власним світобаченням. Під таким кутом зору можна розглядати навіть сольну музику як ансамблеву, адже тандем з автором є невід'ємною складовою виконавства. Проте, спираючись на класифікацію типів виконавців, можливо зробити розподіл на три рівні виконавства. Музиканти не дуже високого рівня виконують музику, копіюючи чуже виконання, не вкладають в неї ні власних поглядів, ні авторських. Складнішим та якіснішим рівнем є виконання, за допомогою якого музикант розкриває себе. Таке виконання наближає музиканта до вищого рівня виконавства. А найвищим рівнем виконавства є обізнаність музиканта про задум композитора, вплив часу та музичних тенденцій, умови написання твору тощо. Таким чином музикант проходить психологічні метаморфози, набуває майстерності, і перетворює себе на своєрідний інструмент висловлювання авторської мови та втілення задуму митця. Такий рівень інтерпретації одним музикантом вже є великою майстерністю, а виконання одразу декількома музикантами – є вищою ланкою майстерності в музичному комунікуванні, що слугує предиспозицією формування Вищого Ансамблевого «Я»-концепту.

Також можна провести паралель між мовним спілкуванням та комунікацією впродовж сценічного виступу. Музика є унікальною мовою, а музична комунікація в камерному ансамблі є музичним аналогом бесіди, де виконавці

об'єднують свою «красномовність» в істинно поетичну розповідь. Ця розповідь є мовою ансамблевої особистості – носія людських емоцій, настроїв і почуттів, яка відбувається в реальному часі.

В романтичній музиці задумом композиторів було зворушити найтонші струни душі. Хто ж може краще передати таке зворушення, як не особистості які складають камерний ансамбль, створюючи при цьому егрегор музичного дійства, що спілкується напряду зі свідомістю? Саме тому камерна соната як жанр є фантастичним джерелом комунікативної взаємодії. Лише осягнувши велич такої комунікації, можна впевнитись в важливості налагодження та підтримання високого рівня комунікації в ансамблі.

Комунікативна взаємодія між композитором та слухачами через музику допомагає виконавцям спілкуватись між собою. Найважливішими засобами комунікації між виконавцями є засоби виразності, динаміка та агогіка, які є аналогом комунікації та живої взаємодії між виконавцями [1]. Симбіоз свідомостей є одним з найяскравіших несвідомих явищ в камерному виконавстві. На певному етапі такої комунікації можна помітити ментальний зв'язок виконавців і поміж виконавської діяльності. Тому сама «особистість» камерного ансамблю в сприйнятті слухачів і виконавців стає мета-«особистістю». Саме тому жанр камерної сонати для романтиків став осередком мета-комунікації, мета-діалогу.

Для прикладу, ми розглянемо два твори, контрастні за задумом та емоційністю, щоб з різних ракурсів розглянути мистецькі рефлексії на тему романтичної сонати. Ці твори близькі по часу написання, але далекі по світогляду та глибинному враженню, які вони транслюють виконавцям та слухачам.

Першою буде розглянуто сонату видатного українського композитора Віктора Косенка. В ній композитор залишив за виконавцями свободу можливостей для різнобічного інтерпретування та розвитку виконавського бачення та самовираження. Така свобода дуже корисна як для досвідчених виконавців, зі сформованими інтерпретаційними баченнями, так і для молодих виконавців, яких автор своєю музикою надихає до формування власного трактування на інтуїтивно-ментальному рівні. Діалог виконавців в сонаті зображує тривожні рефлексії автора на тему українського фольклору, що додатково стимулює «поклики» ментально-генетичного коду до самовираження. Серед багатства символіки, емоційної свободи, нестримної експресії та динамічності почуттів виявляється інтонаційна щирість неперевершеної краси мелодики [2].

Ідеєю першої частини є драматичні філософські роздуми про важку долю людини-митця, яка творить не для сучасників, бо розуміє, що її творчість буде сприйнята лише майбутніми поколіннями. Композитор створив цілу філософію емоційних станів, запрограмовану в музику так, що різні покоління інтерпретують її своєрідно і для кожного з поколінь вона залишається духовно близькою.

Другій частині також частково передався драматизм першої частини, але її загальний образний настрій є більш спокійним, врівноваженим. Інтонційна палітра створює образ сумної мрійливості та меланхолії, які час від часу виростають в екзальтовані емоційні хвилі. Та зрештою композитор остаточно розчиняє меланхолічність в оптимістичній надії.

Також розглянемо сонату Ігнація Падеревського. В сонаті композитор вміло балансує звучання інструментів, внаслідок чого скрипка і фортепіано утворюють єдину гармонічну і динамічну сутність.

Фортепіано втілює неспокійне і бурхливе начало, яке доповнене і врівноважене потужною драматичною, але внутрішньо-стриманою партією скрипки. Бачимо інший спосіб комунікації між ансамбістами, який відрізняється від діалогічності, закладеної Косенком. Якщо в Косенка діалогічність вирізнялась взаємодоповненням для підкреслення спільності висловлювання, то в Падеревського ця діалогічність висвітлюється через взаємоврівноважуючу антагонічність та полярність партій обох інструментів.

В першій частині обидва інструменти через діалог також беруть участь у створенні музичних тем, а отже і музичної виразності. Важливим елементом, що впливає на формування висловлювання є динамічна напруга, за допомогою якої автор створює бурхливий, проте сповнений польською шляхетністю драматизм.

У другій частині споглядальний характер, де композитор розширює тембр звуків, вільно ставлячись до метрики і використовуючи помітки *rubato*. Сама ж тема побудована граціозними тріольними тривалостями, які викликають асоціацію «повісті про далекий і чудовий край» [3]. Експресивність характеру звукового матеріалу це не лише інтерпретаційний елемент, а ще й заклик до вміння слухача сприймати цю експресію, яка переплітається з простотою і легкістю.

Фінал сонати справді потужний з точки зору напруги енергії всього циклу. Грандіозність і ефектність фіналу доводить емоційність музики до критичної межі, спонукаючи відчутти у слухача приємний емоційний післясмак сприйняття твору.

Як і змістова різноплановість діалогів в повсякденному житті, камерно-ансамблеве виконавство продукує цілий спектр різнопланових діалогічних взаємокомунікативних ситуацій, які сприяють формуванню ансамблевої особистості з унікальним характером, стилем і світоглядом. Як і виконавці наповнюють твір своїм інтерпретуванням, так і камерно-ансамблевий репертуар різнобічно збагачує розвиток виконавців, мотивуючи, формуючи світогляд та створюючи передумови формування вищого, ансамблевого «Я»-концепту.

Список літератури

1. Теорія і методика ансамблевого виконавства : навч.- метод. посіб. / О. О. Шумська, В. Л. Олешко, Т. Є. Олешко ; Комун. заклад «Харк. гуман.- пед. акад.» Харк. обл. ради. – Харків, 2020. – 108 с.

2. Харитоновна Д. В. Символічні елементи будови сонати для скрипки та фортепіано ор. 19 Віктора Косенка. *Здобутки музичної науки. Українське музикознавство*. 2017. Вип. 43. С. 130-144.

3. Ignacy Jan Paderewski - All Violin and Piano Works. *FFV Records* : веб-сайт. URL: <https://www.recart.pl/en/albums/show/103> (дата звертання 12.05.2023)

ОКСАНА ГЕРАСИМЕНКО. ТАЇНА ЯК ФОРМА БУТТЯ У ТВОРЧОСТІ

Меліхова Юлія Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри культурології,
Національний юридичний університету імені Ярослава Мудрого

Курочка Валерія Миколаївна,
студентка 4 курсу, клас бандури,
Львівська національна музична академія ім. М.В Лисенка

Феномен творчої багатогранності та універсальності постаті Оксани Герасименко (бандуристка, композитор, педагог) є предметом дослідження багатьох науковців (Л. Кияновська, Б. Фільц, Л. Яросевич, В. Дутчак, М. Герега, Б. Фроляк, В. Сидоренко, О. Бобечко, О. Ніколенко, І. Мокрогуз, О. Бистрицька та ін.). Аналіз мистецькознавського дискурсу свідчить про наявність системного висвітлення виконавської, композиторської, педагогічної та просвітницької діяльності мисткині. Однак, у контексті того, що натеper українське музикознавство шукає нові форми екзистенційного (буттєвого) осмислення феномену особистості в творчості за умов мультикультуралізму та глобалізаційних процесів, актуальним видається пошук нових міждисциплінарних підходів – сукупності можливостей для цікавих та смілих інтерпретацій. Отже, метою цього дослідження є спроба філософського осмислення феномену особистості Оксани Герасименко (автентичності, потенційних джерел творчості, її морально-гуманістичного виміру тощо) через концепцію таїни буття французького екзистенціаліста, музичного критика і драматурга Г. Марселя.

У філософському контексті, буття кожної обдарованої особистості – це феномен незбагненої таїни (протилежної простому, профанному і необхідному) – сутнісного осердя, «духу» творчості, яка до кінця не може бути досягнутою і належить до сфери трансцендентного, надзвичайно привабливого, що викликає благоговійний трепет у поціновувачів, надихає, захоплює, притягує. Це дало привід Г. Марселю стверджувати: «Діяльність музиканта, композитора – постійне виявлення присутності таїни, в якій основи його буття і без якої він – ніщо» [2, с. 200]. Отже, особистісне буття творчої особистості – це символ або вираз онтологічної таїни, яка є прихованою серцевиною пізнання.

Внутрішньо безмежна таїна зажди присутня у творчому бутті О. Герасименко (це простежується навіть у назвах аудіозаписів її творів: «Таїна», «Три «О»», «На крилах мрій», «Струни душі» тощо). У чому її природа? Можемо припустити, що вона пов'язана з незбагненністю та спрямованістю на самопізнання і самовдосконалення. Адже особистісне буття в творчості є до кінця непізнаним явищем. Звісно, що воно не приховується, але й не виблискує дешевою доступністю, оберігаючи справжні духовні скарби, які здатний

побачити тільки духовно зрячий, а почути тільки душевно високий. Те, що не лежить на поверхні, як правило, породжує пристрасне бажання, якщо не розгадати його сутність, то бодай наблизитися. Тому «секрет творчості» О. Герасименко, який намагаються розгадати інтерв'юери через часом банальні запитання: «Як ви пишете?» і «Що Вас надихає?» не зводиться до осмислення таїни, як форми духу творчості мисткині. Сумніваємося, що О. Герасименко захоче підіймати завісу-вуаль свого творчого потаємного процесу, оскільки онтологічна невичерпність таїни робить її осягнення для мисткині самоцінним і нескінченним, а вона (як ніхто!) знає справжню ціну свого буття в творчості: таїна відкривається тільки тому, хто здатний до духовної та інтелектуальної напруги, постійного саморозвитку, самообмеження та самовдосконалення. Це складний позитивний духовний акт, на який здатна тільки зосереджена, сконцентрована особистість, яка може проглянути (відчути) надрозумну субстанцію таїни духовно зрячим серцем через тотальне духовне перетворення, переродження, шляхом пошуку внутрішньої вічної людини – Бога у собі.

Насмілимося припустити, що таїна для О. Герасименко – це сакральна інформація, яка стала стимулом для пізнання власного творчого особистісного буття через таїну інших, яким вона вже відкрилась і які вже були її носіями. Інакше, висота інших породила її висоту, глибина – глибину, чистота – чистоту, таїна – таїну. Цими «іншими» – геніальними і знаковими – стали В. Герасименко та М. Скорик [1, с. 69-70]. Мабуть, не тільки вони, але про це мисткиня воліє мовчати. Можливо, не все сокровенно-священне слід десакралізувати?

Зазначимо, О. Герасименко не претендує на роль першовідкривачки. Вона із вдячністю, навіть з пієтетом згадує попередників, усвідомлюючи, що таїна частково відкривається в контексті переданого досвіду, але творчості навчити неможна як і перейняти чи запозичити її дух. Саме тому таїна її творчості завжди «затінена» проблемою напруженого особистісного пошуку.

Загалом у філософії образ таїни осмислюється як прихований «об'єкт» у формі герметичної елітарної амфори, яку відкрити вдається тільки обраним, хоча теж не повністю. Без перебільшення О. Герасименко належить до когорти останніх. Її особлива налаштованість душі, в основі якої *fascinans* (від лат. *fascino* – зачаровувати), професіоналізм, принциповість, невимушена шляхетність і толерантність справжньої галичанки (уміння делікатно переносити недосконалість оточення, уникати мізерності думок, слів, учинків, не боротися «з вітряними млинами», не чекати і не доганяти, оскільки чекання виснажує душу, наповнює її безпідставною тривогою, а гонитва – не що інше, як «валідольний» варіант відчуття гострого дефіциту часу [5]) мають всі ознаки елітарного мислення, високого рівня культури почуттів та поведінки. Тому в момент наближення до її творчості та під час спілкування з нею обов'язково виникає почуття невимушеної прихильності та захоплення.

Загалом музикантів, за Г. Марселем, умовно можна розділити на шукачів та хранителів: «Таїна, яка вабить своєю глибиною сокровенного робить кожного хто її шукає – шукачем, а кожного, хто знайшов – хранителем» [2, с. 3]. Подібно віднайденим скарбам, її треба оберігати. Вона не підлягає деталізації, а відразу

охоплює ціле. Таїну творець завжди передчуває, а проблематику визначає. Це блискуче вдається О. Герасименко не тільки як композитору і виконавиці, але й як надзвичайно талановитій наставниці, яка виховала яскраву плеяду відомих бандуристів. Видається, що секрет її педагогічного успіху в відкритості, не створенні перепон і обмежень. О. Герасименко відкрита, як відкрите все цілісне, оскільки воно обмежене. Але її відкритість впускає тільки тих, хто прагне. Не буває легкого доступу до сокровенного. «Впускання» відбувається тільки за умов напруження духовних сил учня, чистоти, відданості й чуттєвості, готовності до жертвовної праці. Тому ті, хто потрапляє до її творчої, викладацької орбіти «приречені» на пошуки індивідуальності. Вона наполегливо і цілеспрямовано працює над формуванням творчої особистості кожного, виявленню їхнього власного творчого «Я». Отже, О. Герасименко спадкоємниця певної традиції, яка продовжує шлях до витоків, «...здатна слухати долю світу, споглядаючи у тьмі» [3, с. 206], тобто сприймати та екстраполювати на музику відчуття присутності власної таїни, яку можна утілити в поетичній метафорі: музика – це варіація вічності на тему певного часу. Таїна її музики втілює «спалахи надії» на подолання злого, скнілого, сірого. Вона в благоговінні перед любов'ю, як формою справді людського буття і в несприйнятті ничого та бездуховного. Подібна бінарність є суголосною амбівалентності жіночої долі. Особливо гостро ця амбівалентність простежується у долі мисткині, що власною творчістю поєднує одвічні полюси людського існування, формуючи контекст власної присутності.

Доводиться констатувати, що мистецтво не створює світ, але воно його відкриває, робить зримим. Тому мистецтво «здійснює» істину буття, а митець «пасе буття» [3, 200]. «Пасті» – це намагатися створювати контекстуальні межі власного життя, визначати свою присутність, уводити її у часовий контекст, що формує глобальну атмосферу історичної епохи, яка втілює певний тип буття, наближення до таїни. Отже, таїна О. Герасименко в онтологічному вимірі – це вивищення над профанністю буття й піднесення до вищого рівня реальності; у гносеологічному – спрямування до істинного знання, за своєю сутністю недосяжного; в аксіологічному – абсолютна імперативність стосовно усього цінного для неї, глибоко шанованого. У цьому «справжність» її особистісної темпоральності – самоподоланні, випереджені свого часу. І саме цей сакраментальний шлях тільки розгортається перед нами, наче сторінки загадкової книги.

Список літератури

1. Герасименко О. Феномен Василя Герасименка у бандурному мистецтві сучасності. Наукові записки Тернопільського нац. пед. університету ім. В. Гнатюка та НМАУ ім. П.Чайковського. Серія: Мистецтвознавство. – №1 (16). Тернопіль: 2006. – С.69-75.
2. Марсель Г. Homo viator / Г. Марсель II Габріель Марсель I Пер. укр. В. Й. Шовкуна. – К.: Видавничий дім «KM Academia», Університетське видавництво «Пульсари», 1999. – 320 с.

3. Шевченко С. Л. Проблема осмислення істинності людського буття («екзистенції») як «таїни» в «неосократизмі» Г. Марселя / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_74/Shevchenko.pdf Svitlana CHEREPANOVA (Lviv, Ukraine) PHILOSOPHY OF EDU

ВИКЛАДАННЯ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ПРОФІЛЮ ДДМУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Колосова І.І.

доц. к.біол.н.

Ломига Л.Л.

Викладач

Стрижак О.В.

к.б.н, викладач

Дніпровський державний медичний університет

Навчання студентів медичних університетів у сучасному світі стикається з низкою викликів і потребує комплексного підходу. Так, спеціаліст-фармацевт повинен отримати цілу низку знань та навичок у фізиці, хімії та біології. На кафедрі медичної біології, фармакогнозії, ботаніки та гістології ДДМУ ми маємо змогу готувати наших випускників впродовж усіх п'яти років навчання. Починаючи з першого курсу, студенти вивчають фундаментальні розділи науки у рамках предмету «Біологія з основами генетики», а саме: цитологію, онтогенез, молекулярну біологію, генетику, основи екології та паразитології. Студенти мають змогу актуалізувати та доповнити знання про будову клітин про- та еукаріот, ознайомитись детально з властивостями мембран, транспортом речовин та впливом розчинів на клітини, отримати детальне розуміння взаємодії організмів на різних рівнях організації живих істот. Для цього на нашій кафедрі використовуються різні наочні матеріали та інструменти. Усі лекції завантажуються на сайт кафедри і студенти мають вільний доступ до них у будь-який зручний час. Уже з першого заняття студенти працюють з мікроскопом, опановують методику створення тимчасових мікропрепаратів, навчаються веденню записів протоколу досліджень. Для цього кафедрою був виданий навчальний посібник до практичних занять та позааудиторної роботи до курсу «Біологія з основами генетики». Окрім того, впродовж першого семестру відбувається адаптація до інтенсивності навчання у вищій школі. Так, частина матеріалу дається на самостійне опрацювання і представляється студентами у вигляді доповідей на заняттях або засіданнях студентського наукового товариства, що спонукає їх шукати і аналізувати найактуальнішу інформацію, навчає опрацьовувати її та презентувати у стислому вигляді. Таким чином, студенти залучаються до навчального процесу, практикують роботу з джерелами інформації, сучасними системами пошуку та візуалізації. Як наслідок, по завершенню курсу вони мають базове розуміння закономірностей біології та екології рослинного і тваринного світу, вміють обґрунтовано формулювати гіпотези та дискутувати на задану тему, а також ставити нові задачі та виклики.

На другому курсі студенти-фармацевти починають вивчати лікарські рослини у межах дисципліни «Фармацевтична ботаніка», і з перших тижнів на постійній основі користуються сучасними мікроскопами Prima Star для кращого розуміння особливостей будови рослинних клітин і тканин, виконують індивідуальні завдання та працюють у парах, самостійно формулюють висновки щодо проведеної на занятті роботи, навчаються термінології опису вегетативних та генеративних органів рослин, їх походженню та значенню. Оскільки візуалізація значно підвищує рівень засвоєння матеріалу, кожна аудиторія обладнана сучасними плазмовими телевізорами з функцією SMART-TV, що дозволяє ознайомити студентів з тими процесами, які неможливо відтворити самостійно в аудиторії, презентувати відцифровані зразки рослин інших кліматичних зон, або тих представників, заготівля яких заборонена законодавством, а також опанувати необхідні методики шляхом перегляду навчальних відеофільмів з їх подальшим обговоренням та аналізом.

Наприкінці другого курсу студенти проходять двотижневу навчальну практику, яка проходить на базі Ботанічного саду Дніпровського національного університету ім. Олесея Гончара. На перших заняттях для студентів проходить ряд екскурсій за відповідними темами: «Загальна характеристика Покритонасінних, їх роль в екосистемі планети», «Природні та інтродуковані лікарські рослини України», «Лікарські рослини світу в оранжереї Ботанічного саду ДНУ ім. Олесея Гончара». Кожен студент веде свій власний щоденник практики, в якому фіксує свої спостереження за лікарськими рослинами у живій природі, вивчає умови їх зростання, культивування, фенологічні фази розвитку, а також засвоює методологію створення гербарних зразків. Результатом роботи є збірка власної гербарної колекції, яку студенти використовують в подальшому навчанні.

На третьому курсі студенти спеціальності «Фармація» переходять до вивчення лікарської рослинної сировини, біохімічного складу рослин, їх фармацевтичної дії. Предмет «Фармакогнозія» є синтезом теоретичних та практичних знань, що студенти отримали впродовж попередніх курсів, з подальшим вивченням нового матеріалу. Використовуючи гербарії лікарських рослин та зразки лікарської рослинної сировини, багато часу приділяється придбанню практичних навичок які дозволяють ідентифікувати лікарську рослинну сировину (цільну, подрібнену, порошоквану), що дозволяє вирішити проблеми фальсифікації. Користуючись алгоритмічними схемами, студенти набувають навичок визначення ідентичності лікарської рослинної сировини за макроскопічними та мікроскопічними ознаками, засвоюють фізико-хімічні властивості, визначають якісний склад діючих речовин за допомогою якісних реакцій, проводять кількісне визначення основної групи біологічно активних речовин. Деякі заняття проводяться у вигляді ділової гри, яка розвиває комунікативні здібності, творчій підхід, логічне мислення та сприяє кращому засвоєнню пройденого матеріалу.

Велике значення має проходження студентами навчальної фармакогностичної практики, під час якої студенти вивчають правила та способи

заготівлі лікарської рослинної сировини, наочно спостерігають за стадіями розвитку і дозрівання частин рослин, що підлягають заготівлі, відпрацьовують навички із збору, сушіння та зберігання, а також опановують основні методи аналізу лікарської рослинної сировини. Для цього нами була обладнана окрема лабораторія, в якій зосереджені гербарні колекції, зразки лікарської рослинної сировини, і підтримується оптимальний режим температури та вологості повітря. На фармакогностичній ділянці лікарських рослин нашого навчального закладу студенти відпрацьовують підходи щодо догляду за культивованими лікарськими рослинами. Під час фармакогностичної практики використовуються відеокліпи про лікарські рослини територіально недоступних фітоценозів різних територій України. Під час вивчення ресурсознавства лікарських рослин студенти знайомляться з методиками культивування, виявлення заростей дикорослих лікарських рослин, методами визначення запасів лікарської рослинної сировини і наданню рекомендацій щодо раціонального використання природних ресурсів. Для кращого засвоєння матеріалу для безперервного доступу до об'єктів наших дисциплін нами у 2021 році було закладено фармацевтичну ділянку, яка є постійним джерелом для відпрацювання студентами навичок визначення та опису рослин, розуміння їх фізіологічних та екологічних особливостей та фенологічних циклів.

Крім того, протягом останніх трьох років ми активно переводимо наші колекції гербаріїв та зразки лікарської рослинної сировини в електронний вигляд, а також, у зв'язку зі змішаною формою навчання, активно запроваджуємо різні інтерактивні завдання для студентів, спонукаючи їх дослідницький інтерес та розвиваючи навички презентувати та аргументувати результати своєї роботи.

Саме поступовість вивчення дисциплін (біологія з основами генетики, фармацевтична ботаніка, фармакогнозія, ресурсознавство лікарських рослин, навчальних практик з фармботаніки та фармакогнозії) є основою для розвитку навичок та компетенцій майбутнього фармацевта, його розуміння загальних біологічних та екологічних процесів та їх особливостей, формування наукового стратегічного і практичного мислення, а також свідомого підходу до професії.

3-FENOKSİƏVƏZLİ TİETANLAR SÜRÜKÜ YAĞLARINA YEYİLMƏ VƏ SİYRİLMƏ ƏLEYHİNƏ AŞQAR KİMİ

Əkbərov Nizami Əlisahib oğlu,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Analitik və üzvi kimya kafedrasının dosenti, k.ü.f.d.,
Azərbaycan, Bakı şəhəri

Məmmədov Orxan İlqar oğlu,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Kimya və biologiya fakültəsinin V kurs tələbəsi
Azərbaycan, Bakı şəhəri

Sürükü yağlarının istismar keyfiyyətini yaxşılaşdırma bilən yeni tip aşqarların sintezi, onların quruluşu ilə aşqar kimi təsir effektivliyi arasında müəyyən bir korrelyasiyanın yaradılması nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edərək, nəinki müasir dövrdə, ümumiyyətlə, texnikanın olacağı bütün dövrlər üçün çox aktualdır və aktual olaraq da qalacaqdır. Ona görə də sürükü yağları üçün yeni tip effektiv aşqarların axtarışı və onların tətbiq sahələrinin yaradılması bugünün ən vacib məsələlərindən biri hesab oluna bilər. Aparılan çoxsaylı tədqiqat işlərindən aydın olmuşdur ki, kükürd dördüzlü heterotsikllərdə, yəni tietan törəmələrində olanda onların yeyilmə və siyirilməyə qarşı xassələri xeyli yüksəlir.

Ədəbiyyatlardan məlumdur ki, 3-fenoksiəvəzli tietanlar – dördüzlü heterotsikli kükürdüzvi birləşmələr bu məqsədlə sistemli şəkildə öyrənilməmişdir. 3-Fenoksiəvəzli tietanlar tərkibində həm kükürd atomu, həm benzol nüvəsi, həm də digər atomlar və funksional qruplar saxladığından, onların sintezi və sürükü yağlarına bir aşqar kimi tədqiqi çox mühüm nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqalə də maşın və texnikalar mövcud olduqca, öz aktuallığını saxlayan bir sahənin – aşqarlar kimyasının inkişafına (3-fenoksiəvəzli tietanların sintezinə və onların sürükü yağlarına aşqar kimi tədqiqinə) həsr olunmuşdur.

Bu məqsədlə 3-fenoksiəvəzli tietanların (3-ariloksitietanların) tərkibində halogen atomları olan 6 nümayəndəsi sintez olunaraq, onların TB-20 markalı transmissiya yağının yeyilmə və siyirilmə əleyhinə xassələrinə təsiri və maddələrin quruluşu ilə onların təsir effektivliyi arasındakı əlaqə öyrənilmişdir.

Kiçik heterotsiklik kükürdüzvi birləşmələr – tiiran və tietan törəmələri yalnız keçən əsrin son onilliklərində özünə tətbiq sahəsi tapmışdır. Bir çox tiiranlar sürükü yağlarına aşqar kimi tədqiq olunmuşdur. Lakin bizim tədqiqatlara qədər 3-fenoksiəvəzli tietanların bu məqsədlə öyrənilməmişdir. Ona görə də tərkibində müxtəlif funksional qruplar saxlayan yeni növ tiiran törəmələrinin – tərkibində eyni zamanda həm xlor atomu, həm də benzol nüvəsi saxlayan tietanların sintezi və onların funksional xassələrinin tədqiqi çox mühüm nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edir.

Sintez edilən 3-fenoksiəvəzli tietanların yağlayıcı xassələri (siyirilmə və yeyilmə əleyhinə xassələr) dördkürəcikli sürtünmə maşınında məlum metodla [1] təyin

edilmişdir. Sınaq üçün istifadə edilən kürələr poladdan hazırlanmışdır və 12,7 mm diametrə malikdir (ŞX-15). Yuxarıda fırlanan kürəciyin sürəti 1420 dövr/dəqiqədir. Hər bir sınağa 10 san vaxt sərf olunur. Sınaq otaq temperaturda aparılmışdır. Sürtünmə xassələrini xarakterizə edən göstərici 392 N yükə 60 dəqiqə müddətində təyin edilir və *yeyilmə ləkəsinin diametri* (D_i) adlanır. Aşqarın siyirmə xassəsi isə *böhran yükü* (P_b), *ərimə yükü* (P_a) və *siyirmə indeksi* (I_s) ilə müəyyən edilir.

Tietanlar ilk dəfə olaraq AMEA AKİ-nin “Aşqarların sintezinin nəzəri əsasları və təsir mexanizmi” laboratoriyasında [2-5] transmissiya yağlarının keyfiyyətini yaxşılaşdırın, yeyilmə və siyirmənin qarşısını alan aşqar kimi tədqiq edilmişdir. Qeyd edilən işlərin məntiqi davamı olaraq, sintez etdiyimiz 3-fenoksiəvəzli tietanların transmissiya yağına göstərdiyi təsir tədqiq edilmiş, sintez edilmiş birləşmələrin quruluşu ilə onların siyirmə və yeyilməyə qarşı xassələri arasındakı asılılıq öyrənilmişdir.

Ədəbiyyat məlumatlarına [2,6] görə, transmissiya yağlarının keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün tərkibində kükürd, fosfor, azot, xlor və digər elementlər olan aşqarlardan istifadə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, transmissiya yağının siyirmə və yeyilməyə qarşı xassələrini yaxşılaşdırmaq üçün kükürdüzvi birləşmələrindən bu günə qədər istifadə olunmaqdadır. Tərkibində kükürd və xlor atomları olan aşqarların da sintezi bu baxımdan xeyli maraq doğurur.

İndiyə qədər məlum yeyilmə və siyirməyə qarşı aşqarların tərkibindəki kükürd ya sulfid, ya da ki, tion formasındadır. Lakin bizim sintez etdiyimiz birləşmələrin tərkibindəki kükürd tietanlarda dördüzvlü halqada yerləşir.

Sintez edilmiş birləşmələrin (2.1-2.8) yağlayıcı xassələri dördkürəcikli sürtünmə maşınında ГОСТ-9490-75 standartına uyğun olaraq [60] təyin edilmişdir. Sınaq üçün istifadə edilən poladdan hazırlanmış kürəciyin (III X-15) diametri 12,7 mm-dir. Yuxarıda fırlanan kürəciyin sürəti 1420 dövr/dəqiqədir. Hər bir sınağa 10 saniyə vaxt sərf edilir.

Sınaq otaq temperaturunda aparılmışdır. *Yeyilməyə* qarşı xassəsini xarakterizə edən göstərici 392 N yükə 60 dəqiqə müddətində təyin edilir və *yeyilmə ləkəsinin diametri* (D_y) adlanır. Aşqarların *siyirmə* xassələri isə *böhran yükü* (P_b), *qaynaq yükü* (P_q) və *siyirmə indeksi* (I_s) göstəriciləri ilə xarakterizə edilir.

Yeyilmə və siyirməyə qarşı təklif olunan aşqarlardan tələb olunan ən mühüm keyfiyyətlərdən biri də odur ki, onlar əlvan metallara, xüsusilə də misə təsir etməməlidir.

Sintez edilmiş birləşmələrin quruluşu ilə onların effektivliyi arasındakı əlaqəni müəyyən etmək məqsədilə 0,034 mol miqdarında aşqarın 100qr MS-20 sürtkü yağında məhlulu hazırlanmış və sınaqdan keçirilmişdir. Sintez edilmiş 3-fenoksiəvəzli tietanların MS-20 yağının siyirmə və yeyilməyə qarşı xassələrinə təsiri cədvəldə verilmişdir.

Cədvəli - müxtəlif əvəzləyici daşıyan 3-fenoksiəvəzli tietanların (1-7) MS-20 sürtkü yağının yeyilmə və siyirməyə qarşı xassələrinə göstərdiyi təsiri xarakterizə edən göstəriciləri analiz etdikdə görürük ki, tədqiq edilən aşqarlardan 5,7-8,0% miqdarında (0,034 mol/100 q yağ) yağa əlavə edildikdə onun yağlama xassələrini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır.

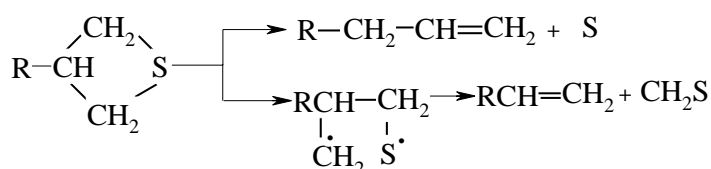
Bizim tərəfimizdən sintez edilən 3-fenoksiəvəzli tietanlar (1-7), onların tərkibindəki əvəzedicilərin növündən asılı olmayaraq, yeyilmə və siyirməyə qarşı yaxşı xüsusiyyətlərə malikdir. Beləliklə, onlar MS-20 sürtkü yağına əlavə edildikdə, yağın göstərilən yağlayıcı xassələri nəzərə çarpacaq dərəcədə artır (cədvələ bax).

Sınağın nəticələrindən məlum olur ki, tietan halqası ilə birləşmiş əvəzedicilərin təbiəti, həmçinin digər funksional qrup və atomların olması sintez olunmuş birləşmələrin sürtkü yağının yeyilmə və siyirmə xassələrinə müxtəlif cür təsir edir.

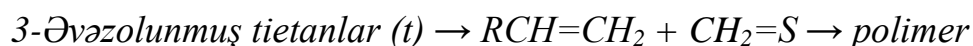
Cədvəldən görüldüyü kimi, tədqiq edilən aşqar MS-20 yağının siyirmə indeksini (I_s) 31-dən 56-62 vahidə qədər artırır. Uyğun olaraq, böhran yükü (P_b), 774 N-dan 1234-1347 N-a, qaynaq yükü (P_a), isə 1558 N-dan 3097-3381 N-a qədər yüksəlir. Tədqiq edilən birləşmələr içərisində (7) birləşməsi ən yüksək siyirməyə qarşı xassəyə malikdir.

Digər tərəfdən, sintez edilmiş birləşmələr həmçinin, MS-20 sürtkü yağının D_y -ni (yeyilmə ləkəsinin diametri) 0,77 mm-dən 0,43 mm-ə qədər azaldır (2-ci birləşmə). Bu fakt bir daha onu göstərir ki, 3-fenoksiəvəzli tietanlar nəinki sürtkü yağının siyirməyə qarşı xassələrini, hətta yeyilməyə qarşı xassələrinə də müsbət təsir göstərir. Əgər benzol nüvəsində olan əvəzedicinin yağın yağlama xassəsinə təsirini nəzərdən keçirsək, onda görürük ki, aromatik nüvədə Cl əvəzedicilərinə malik 3-əvəzli tietanlar yüksək yağlayıcı xassəsinə malikdir. Ən yüksək siyirməyə qarşı xassəsinə benzol halqasında üç xloru olan birləşmə (7) göstərir.

Bütün yuxarıda deyilənlərdən bir daha aydın olur ki, tietan birləşmələrində yeyilməyə və siyirməyə qarşı xassələrin əsas daşıyıcısı *dördüzvlü tietan heterotsiklidir*. Tietanların tədqiqat obyektini olaraq, yeyilmə və siyirməyə qarşı aşqar kimi seçilməsi, onların ya müvafiq alken və tioformaldehidin, ya da alken və elementar kükürdün alınmasıyla nəticələnən termiki parçalanması ilə əlaqədardır:

Belə güman etmək olar ki, metalların toxunan səthlərinin sürtünməsi və onların katalitik təsiri nəticəsində tietanlar eliminləşməyə məruz qalır, sərbəst kükürd və müvafiq alken alınır (yuxarıdakı reaksiya tənliyindən görüldüyü kimi). Tietanların sürtkü yağlarına yeyilmə və siyirməyə qarşı aşqar kimi təklif olunaraq, sınaqdan çıxarılması zamanı onların yaxlayıcı xassələrə müsbət təsirinin ehtimal olunan mexanizm ondan ibarətdir ki, tietan birləşmələri sürtünən metal səthlərinin təsiri və sürtünmənin böhran şəraitində metal səthində yüksək molekullu örtük əmələ gətirir:

$$\begin{array}{c} \text{CH}_2 \\ \diagup \quad \diagdown \\ \text{R}-\text{CH} \quad \text{S} \\ \diagdown \quad \diagup \\ \text{CH}_2 \end{array}$$

Ümumi formulun kimi olan 3-fenoksiəvəzli tietanların MS-20 yağının siyirmə və yeyilməyə qarşı xassələrinə göstərdiyi təsiri xarakterizə edən göstəricilər

Birləşmənin №-si	R	Aşqarın qatılığı, % (0,034 mol/100 q yağ)	İs	P _b , N	P _q , N	D _y , mm
1	C ₆ H ₅ O-	5,70	56	1234	3097	0,62
2	2-F-C ₆ H ₄ O-	6,81	61	1347	3352	0,43
3	2-Cl-C ₆ H ₄ O-	7,14	59	1250	3160	0,56
4	3-Cl-C ₆ H ₄ O-	7,14	59	1260	3152	0,57
5	4-Cl-C ₆ H ₄ O-	7,14	58	1234	3152	0,57
6	3,5-di-Cl-C ₆ H ₃ O-	8,00	60	1260	3381	0,49
7	2,4,6-tri-Cl-C ₆ H ₂ O-	9,00	62	1267	3381	0,45
	ЛІЗ-23К	5,26	59	1247	3382	0,75
	MS-20 yağı	–	31	744	1558	0,77

Beləliklə, sərbəst kükürd toxunan metal səthindəki metal atomları ilə müvafiq sulfid, alkenlər isə polimerləşərək bir örtük əmələ gətirir ki, onlar da metalların səthini örtərək, onları işçi reyimdə yeyilmədən və siyirmədən qoruyur Bu da metal səthlərini aşınıb sıradan çıxmada xilas edir.

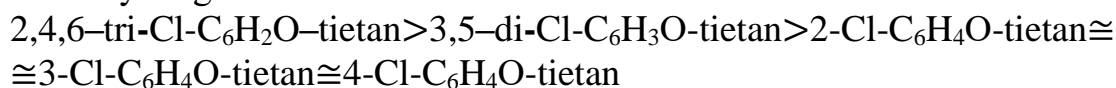
Təcrübələrin nəticələri göstərdi ki (cədvəl), benzol halqasındakı əvəzədicilərin təbiəti və yeri, həmçinin, 3-fenoksiəvəzli tietanların (2-7) molekullarında digər atomların və funksional qrupların olması tədqiq olunan maddələrin təsir effektivliyinə - *sürtkü yağlarına yeyilmə və siyirmə əleyhinə aşqar kimi xassələrinə* fərqli təsir edir. Belə ki:

- Benzol nüvəsində flüor atomunun orto-vəziyyətdə olması yeyilmə və siyirmə əleyhinə xassələri xeyli yüksəldir.

- Xlor atomlarının aromatik nüvədə olması da yağlayıcı xassələrə müsbət təsir edir (lakin flüor atonuna nisbətən təsir zəifdir).

- 3-Fenoksiəvəzli tietanların (3-monoxlorfenoksi tietanların) molekulundakı benzol nüvəsində olan xlor atomlarının yerinin dəyişməsi onların yağlayıcı xassələrinə göstərdiyi təsiri demək olar ki, dəyişmir. 3-(Monoxlor)fenoksi tietanların yağlayıcı xassələrə təsir effektivliyi: o-Cl-əvəzli $\cong$ m-Cl-əvəzli $\cong$ p-Cl-əvəzli kimidir.

- 3-Fenoksiəvəzli tietanların molekulundakı benzol molekulunda xlor atomlarının sayının da artması onların yağlayıcı xassələrə təsir effektivliyini artırır. Yeyilmə və siyirmə əleyhinə aşqar kimi MS-20 sürtkü yağının yağlayıcı xassələrinə göstərdiyi təsir effektivliyinə görə:

Beləliklə, apardığımız elmi-tədqiqat işlərindən belə nəticəyə gəlmək olur ki, müxtəlif funksionaləvəzli 3-fenoksitietanlar sürtkü yağlarının siyirməyə və yeyilməyə qarşı davamlılığını xeyli yüksəldir. Bütün hallarda yağlayıcı xassələrin əsas daşıyıcıları *dördüzlü tietan halqasıdır*. Ona görə də bizim sintez etdiyimiz funksionaləvəzli tietanlar - *3-fenoksitietanlar* sürtkü yağları üçün yeyilməyə və siyirməyə qarşı aşqar kimi müvəffəqiyyətlə tətbiq oluna bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar

1. ГОСТ 9490-75. Нефтепродукты, масла, смазки, нефтепродукты промышленного и бытового потребления. Методы испытаний. М.: Изд-во Стандартов, 1987, ч. 3, с. 5.
2. Fərzəliyev V.M, Babayev S.S, Tietanlar kimyası. // Bakı, 2022.
3. Н.А. Акперов //Нефтепереработка и нефтехимия. 2004. №1, с. 44.
4. Аллахвердиев М.А., Акперов Н.А., Фарзалиев В.М., Зейналова Г.А., Агаева М.Н. Синтез и исследование 3-ацилокситиетанов в качестве противозадир-ных и противоизносных присадок к трансмиссионным маслам // Журн. Прикл. Химии, 1988, т. 61, № 6, с. 1441-1443.
5. М.А. Allakhverdiev, R.K. Alekperov, N.A. Shirinova and N.A. Akperov, Zh. Orq. Chim., 36, 589 (2000).
6. Акперов Н.А. Синтез и исследование смазывающих свойств различных функциональнозамещенных тиранов // Нефтепереработка и нефтехимия, 2005, № 9, с. 25-29

JUSTIFICATION OF THE DEPRECIATION ACCRUAL METHOD IN THE COST MANAGEMENT SYSTEM

Karavan Nataliia,

PhD of Economic Sciences, Associate Professor,
Dniprovsk State Technical University

Veronika Kizilova,

higher education student
Dniprovsk State Technical University

The efficiency of cost management system is determined by the ability to implement measures aimed at minimizing costs associated with the involvement of the entire set of resources in the production process. The peculiarity of fixed assets, as the most active part of the resource potential, is the gradual transfer of their cost to the cost of the finished product through depreciation. The speed of this process is determined by several factors, among which an important one is the method of calculating depreciation.

By their essence and purpose, all methods of depreciation accounting are classified in economic literature as follows: straight-line, progressive, regressive. In our opinion, when choosing a depreciation method, the following should be taken into account. Firstly, the justification of the depreciation method should be conducted from the point of view of the pace of forming one's own source of financing. For example, the use of the cumulative method of depreciation accounting allows for accumulating a greater share of the own source of financing of individual measures of the reproduction process of fixed assets already in the first years of their production use. Secondly, the justification of the depreciation method should be conducted taking into account the degree of wear and tear of fixed assets by their individual types. Thus, the acceleration of the depreciation process creates financial conditions for the renewal of the active part of fixed assets. Thirdly, when justifying the depreciation method, it is necessary to consider that the acceleration of the depreciation process that satisfies the financing needs of the reproduction process also leads to a certain increase in the cost of production. Under other equal conditions, this can result in a decrease in the profitability of product sales.

Thus, justification of the method of depreciation calculation in cost management system should be based on a factor analysis of the relationship between "change in profit/change in amount of depreciation expenses".

МІСЦЕ ТА РОЛЬ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЗЕРНА ТА ПРОДУКТІВ ЗЕРНОПЕРЕРОБКИ

Беркар Ю.В.

студентка 46 групи ФЕУП

Одеський національний економічний університет

Літвінов О.С.

д.е.н., професор, проректор з наукової роботи

Одеський національний економічний університет

Світовий ринок зерна є одним з найбільших та найбільш складних ринків у світі. Його основними гравцями є США, Канада, Європейський Союз, Аргентина, Австралія та Бразилія. Основні зернові культури, які торгуються на світовому ринку, це пшениця, кукурудза та соя. Світовий ринок зерна є дуже конкурентним, тому країни, які виробляють зерно, повинні постійно підвищувати ефективність виробництва та забезпечувати якість своєї продукції, щоб бути конкурентоспроможними на світовому ринку.

Світовий ринок зерна є важливим галузевим ринком, який має велике значення для економік багатьох країн. Його стабільність та ефективність залежать від багатьох факторів, таких як стан виробництва, торгівлі, сталості та безпеки постачання зерна, а також від здатності країн-учасниць адаптуватися до змін на ринку та забезпечувати стійке функціонування ринку. Для досягнення цих цілей потрібна співпраця та координація між країнами, які виробляють та споживають зерно, а також залучення фахівців та науковців для розробки нових технологій та методів виробництва та переробки зерна [1].

Світовий ринок зернопереробних продуктів є досить значним і має великий вплив на світову економіку. Зернопереробні продукти використовуються в харчовій, технічній та енергетичній промисловості, що створює потребу в їх виробництві та торгівлі. На світовому ринку зернопереробних продуктів виділяють такі основні категорії товарів: крупи, борошно, корми, олії, біоетанол, крохмаль, жири, а також волокна та пелюстки.

Найбільшими експортерами зернопереробних продуктів в 2021 році є ЄС, США, Аргентина, Канада та Австралія. Найбільші імпортери зернопереробних продуктів - ЄС, Китай, Індія, Японія та Індонезія [2].

Україна має сприятливе географічне положення, що дає можливість ефективно вивозити зерно до країн ЄС та Азії. Також в країні розвинені транспортна інфраструктура та сучасні зернопереробні підприємства, що сприяє збільшенню обсягів виробництва та експорту зерна та його продуктів.

Однак, варто зазначити, що український ринок зерна стикається з конкуренцією інших провідних країн-виробників, таких як США, Канада та Аргентина. Тому, для збереження та розвитку своєї позиції на світовому ринку зерна, Україна повинна постійно вдосконалювати технології вирощування,

зберігання та переробки зернових культур, а також забезпечувати якість продукції та дотримуватися міжнародних стандартів.

Світовий ринок зернопереробних продуктів зростає темпами 3-5% на рік. Основними факторами, що впливають на ринок зернопереробних продуктів, є зміни в попиті на харчові та енергетичні продукти, кліматичні умови та виробництво зерна в основних країнах-виробниках. У світі спостерігається постійний ріст попиту на зернопереробні продукти, що зумовлено зростанням населення, збільшенням споживання м'яса та молочних продуктів, а також популяризацією здорового способу життя. Одним з головних трендів на світовому ринку зернопереробних продуктів є зростання попиту на екологічно чисті продукти, які виробляються зі зерна, що отримується без застосування хімічних добрив та пестицидів. Зернопереробні продукти також широко використовуються в харчовій, косметичній та фармацевтичній промисловості [3].

Україна є одним з провідних виробників зернопереробних продуктів у світі, зокрема пшениці, кукурудзи, ячменю та інших зернових культур. Роль України на світовому ринку зернопереробних продуктів значно зростає, оскільки країна має великий потенціал для їх виробництва та експорту. Зокрема, у 2020/2021 маркетинговому році Україна експортувала близько 17 млн т зернових культур, з яких більше половини склали кукурудза та пшениця. Також значний обсяг експорту становлять соя, ячмінь та соняшникова олія. Україна має значний потенціал у сфері зерновиробництва та зернопереробки і займає важливе місце на світовому ринку зернових та зернопереробних продуктів. Зокрема, є одним з найбільших виробників та експортерів зернових культур в світі, займає перше місце в Європі за виробництвом та експортом кукурудзи та друге місце за виробництвом та експортом пшениці. Також має великий потенціал у сфері зернопереробки та виробництва зернопереробних продуктів, зокрема, борошна та круп. За оцінками експертів, українська зернопереробна галузь має потенціал стати однією з ключових галузей економіки країни та зайняти важливе місце на світовому ринку зернопереробних продуктів. Проте, на сьогоднішній день, українська зернопереробна галузь знаходиться в стадії розвитку та потребує значних інвестицій та модернізації. Також, проблемою є відсутність відповідної інфраструктури та висока залежність від імпорту обладнання та технологій. Уряд України приділяє велику увагу розвитку зернопереробної галузі та сприяє залученню інвестицій у цю галузь. Також, Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями та партнерами з метою розвитку зернового та зернопереробного секторів та забезпечення конкурентоспроможності українських продуктів на світовому ринку [4].

Список використаних джерел

1. Білик О. Аналіз стану та перспективи розвитку світового ринку зерна / О. Білик // Економіка та держава. – 2020. - №2. - С.87-90.

2. Бондаренко, В. Г. Тенденції та перспективи розвитку світового ринку зернових культур та їх продуктів переробки / В. Г. Бондаренко, Т. В. Коляда // Економіка: реалії часу. – 2021. – № 2. – С. 60-69.
3. Іващенко, О. П. Аналіз світового ринку зернопереробних продуктів / О. П. Іващенко, О. С. Ліщинська // Актуальні проблеми економіки. – 2022. – № 1. – С. 173-179.
4. Козуб, Н. В., Горошко, А. А. Стан та перспективи розвитку виробництва зернопереробної продукції в Україні та світі / Н.В. Козуб, А.А. Горошко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2020. - №3. – С. 66-75.

НАДАННЯ ПОСЛУГ З ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО АУДИТУ «ВЕЛИКОЮ ЧЕТВІРКОЮ»

Бондаренко Наталія Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічного моделювання, обліку та статистики
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Кравченко Валерія Павлівна

студентка факультету економіки
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Електроенергетика – це енергетична галузь, до котрої входить виробництво, передача та збут електроенергії. Саме електроенергетика розвивається найшвидше в світі через важливу рису – фактичну одночасність генерування та споживання електроенергії. Даний вид енергетики як і інші повинен бути під постійним контролем та з обов'язковими перевітками через високі ризики виходу системи з-під ладу. Згідно із законодавством України великі підприємства зобов'язано проводити енергетичний аудит кожні 4 роки [1].

Дуже часто перед виходом на ринок електроенергетики підприємства звертаються до аудиторських компаній за консультаціями стосовно ведення даного виду бізнесу, зокрема і до компаній «Великої четвірки». До «Великої четвірки» входять аудиторські компанії Deloitte, Ernst & Young (EY), Klynveld Peat Marwick Goerdeler (KPMG), PricewaterhouseCoopers (PwC). Чотири гіганти аудиторських компаній надають аудиторські послуги не тільки в сфері електроенергетичного аудиту, а й у всій паливно-енергетичній галузі. Проте перелік послуг аудиту в галузі електроенергії відрізняється в кожній компанії.

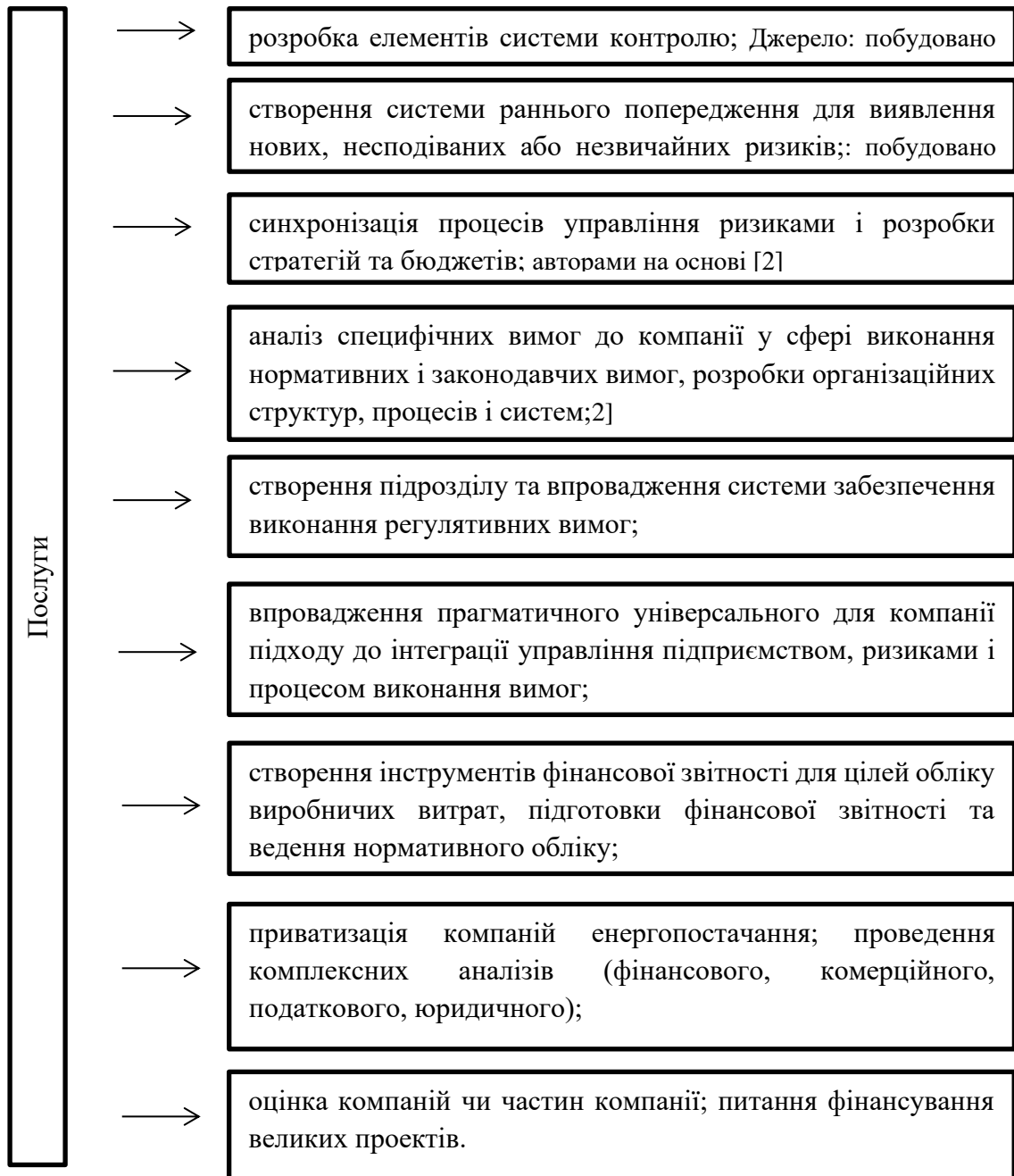
Якщо проаналізувати послуги з електроенергетичного аудиту компанії Deloitte, то в галузі електроенергетики компанія надає наступні послуги [2]:

- аудиторські та консалтингові послуги;
- розробка комплексних завдань у сфері оцінки, фінансового моделювання;
- реалізація проектів з підвищенням результатів діяльності та показників ефективності витрат;
- оптимізація діяльності компанії;
- надання передових рішень таких актуальних для ринку питань, як будівництво, економія електроенергії, підвищення ефективності витрат та інші.

На основі вище наведених тверджень, можна сказати, що Deloitte допоможе підприємству, котре планує працювати в сфері електроенергетики з самого початку, тобто від моменту будівництва.

Досліджуючи перелік послуг з електроенергетичного аудиту, що надаються компанією EY, можна зауважити, що компанія одразу фокусується на створенні бізнес-моделі майбутнього підприємства. До спектру послуг також входять: консалтинг зі стратегії енергетики та ресурсів, оцифрування електромереж, оцінка кібербезпеки, допомога при введенні інновацій та переходу на

відновлювальні джерела енергії [3]. Компанія KPMG надає послуги з електроенергетичного аудиту ще з 2007 року. До сфери послуг фахівців цієї компанії входять послуги, котрі наведені на рис. 1.

Рис. 1. Сфера послуг в галузі електроенергетичного аудиту компанії KPMG
Джерело: побудовано авторами на основі [4]

Згідно з рис. 1, можна сказати, що аудиторська компанія KPMG у порівнянні з іншими компаніями «Великої четвірки» надає найбільший спектр послуг в галузі електроенергетики. Зокрема спектр послуг охоплює майже всі етапи створення та функціонування підприємства в галузі енергетики. Не включено в даний спектр лише будівництво, проте зауважено на можливості викупу акцій іншого енергетичного підприємства з метою інвестування чи викупу компанії.

Компанія PwC, в свою чергу, не виділяє окремо електроенергетику, а розглядає її в паливно-енергетичній галузі. Сфера послуг аудиту електроенергетики поширюється на альтернативну та екологічно чисту енергетику, управління активами та підвищення ефективності діяльності, фінансову звітність, зовнішній та внутрішній аудит [5].

На підставі проведених досліджень з'ясовано, що кожна з аудиторських компаній «Великої четвірки» займається електроенергетичним аудитом. Проте перелік послуг в цій галузі значно відрізняється в кожній компанії. Обрання компанії для проведення енергетичного аудиту в галузі електроенергетики залежить суто від завдання, яке ставить клієнт. При завданні створення підприємства з нуля та виведення його на ринок електроенергії допоможуть компанії Deloitte та EY. Так, на початковому етапі заснування підприємства аудиторська компанія EY допоможе створити бізнес-модель підприємства, а компанія Deloitte проконсультує з питань оцінки ринку, будівництва, шляхів економії коштів на етапі заснування підприємства. При завданні контролю обліку та фінансової звітності, краще звернутися до аудиторської компанії PwC. При завданні перевірки впровадження нових технологій проконсультують дві компанії – EY та KPMG. Із створенням нового структурного підрозділу, котрий буде займатись оцінкою ризиків та їх контролем допоможе аудиторська компанія KPMG.

Список літератури

1. Закон України «Про енергетичну ефективність» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20?find=1&text=4+%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8#Text>
2. Deloitte URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk.html>
3. Ernst & Young URL: https://www.ey.com/uk_ua
4. Klynveld Peat Marwick Goerdeler URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home.html>
5. PricewaterhouseCoopers URL: <https://www.pwc.com/ua/uk>

ВПЛИВ ФІНАНСОВОГО РИНКУ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

Галишин Соломія Миколаївна

Львівський національний університет імені Івана Франка

Фінансовий ринок набуває все більшого значення як посередник більшості процесів і структурних зрушень в національних економіках і в світовій економіці. Зміни, що відбуваються всередині фінансового ринку, мають значний вплив на реальний сектор, державні фінанси та інші сфери, які безпосередньо не пов'язані з розвитком цього ринку [1].

За останні три десятиліття світовий фінансовий ринок зазнав революційних змін. Вплив цього ринку на процес створення та обміну товарами і послугами в реальному секторі економіки значно зріс. Керуючись доктриною «економічного імперіалізму» і вважаючи, що «економічний підхід унікальний за своєю силою», ряд дослідників намагається піти ще далі і виявити взаємозв'язок між фінансовим розвитком і демографічними характеристиками суспільства (наприклад, рівнем народжуваності); простежити існування взаємозв'язку між поліпшенням функціонування фінансового ринку і успіхом або невдачею окремих країн у впровадженні нових технологій (зокрема, ефективності подолання так званого «цифрового розриву» країнами, що розвиваються).

В цілому перелік дослідницьких програм, які акцентують увагу на ролі фінансового ринку в сучасній економіці і суспільстві, розширюється з року в рік. Якісні зміни на фінансовому ринку є основним драйвером цього процесу. Кількість фінансових інструментів, доступних інвесторам і більш точно відображають їх переваги в координатах ризик-дохідність, збільшилася в рази. Технологія фінансових операцій також досягла значного прогресу, що дозволило домогтися масового поширення фінансових послуг [3].

Досвід порівняльного аналізу фінансового ринку викристалізував два полярних типи його структури - фінансову систему з домінуючою роллю фінансових посередників (банків, страхових компаній і т.д.), з одного боку, і переважанням ринку цінних паперів (акції, облігації, похідні фінансові інструменти), з іншого.

Традиційно стандартом першого типу структури була визнана Німеччина, центральне місце у фінансовій системі якої належить банківському сектору, в той час як фінансова система США ототожнюється з домінуванням ринків. Інші країни, згідно з цією типологією структур фінансового ринку, займають проміжне положення за «шкалою переходу» від орієнтованого на банк фінансового ринку до системи, в якій домінує ринок цінних паперів. У той же час природно сумніватися в тому, що така одновимірна класифікація структур фінансового ринку є вичерпною.

У США капіталізація фондового ринку (135% ВВП) більш ніж в два рази перевищує вартість активів банківської системи (62,7% ВВП). Проте активи

банківського сектора США можна порівняти з 13% світового ВВП і в абсолютних цифрах значно перевершують банківські системи Німеччини або Франції. Комерційні банки США, такі як Citigroup або Bank of America, стабільно займають лідируючі позиції в різних рейтингах провідних транснаціональних банків світу [6].

Відповідно, домінування на ринку цінних паперів можна поєднувати з високорозвиненою банківською системою, і навпаки. Таким чином, має сенс спробувати побудувати більш складну, багатовимірну класифікацію структур фінансового ринку. Кластерний аналіз представляється найбільш зручним інструментом для реалізації цього завдання. Здається, що спроби створити цілісну типологію структур фінансового ринку виключно на основі емпіричних даних не настільки ефективні [5].

Розвиток фінансового ринку в будь-якій країні пов'язано з безліччю політичних, правових, історичних закономірностей, які мають значний вплив і ігноруватися не можна. У цьому сенсі фінансовий ринок є інститутом, який залежить від траєкторії його попереднього розвитку. Тому апарат, розроблений неінституціональною теорією для опису відносин між старими і новими інститутами, може бути застосований до неї.

Дослідники з Європейського центрального банку запропонували економіко-математичну модель загальної рівноваги, яка дозволяє пояснити, чому фінансові системи двох країн можуть кардинально відрізнятися один від одного, навіть якщо макроекономічні параметри розвитку цих держав протягом тривалого часу практично ідентичні. Таким чином, існування фінансової системи з домінуючою роллю ринку цінних паперів в даній моделі обумовлено тим, що в минулому на створення такої фінансової структури були понесені значні постійні витрати, а її подальше функціонування і підтримання ефективності вже не вимагають таких серйозних витрат.

Завдяки цьому використання даного типу структури фінансового ринку для перетворення заощаджень в інвестиції може бути дешевше, ніж у випадку з банківським орієнтованим фінансовим ринком.

Відповідно, цілеспрямоване придушення розвитку банків (або ринку цінних паперів) в минулому з високою ймовірністю призведе до формування фінансової системи, заснованої на домінуванні на ринку цінних паперів (банківському секторі). Яскравим прикладом цього є обмеження територіальної експансії комерційних банків в США з середини XIX століття, відсутність Центрального банку до 1913 року, як наслідок, низка банківських криз (1857, 1873, 1884, 1893, 1907), які змусили підприємців використовувати альтернативні банківському кредиту методи фінансування свого бізнесу (випуск комерційних паперів, акцій).

Крім того, певні механізми, що стримують розвиток того чи іншого сегмента фінансового ринку, можуть бути обумовлені самою специфікою функціонування цього сегмента. Так, дослідники відзначають, що британські банки історично орієнтувалися на підтримку ліквідності, часто на шкоду кредитуванню реального сектора, і виявляли менший інтерес до проведення детального моніторингу економічної діяльності своїх потенційних позичальників.

Список використаних джерел

1. Білоус, О. І. (2018). Фінансовий ринок України: стан та перспективи розвитку. Економічний часопис-XXI, С. 5-9.
2. Мельник, І. В. (2017). Взаємозв'язок між фінансовим ринком та економічним зростанням в Україні. Наукові праці Національного університету кораблебудування, С. 26-31.
3. Кондратюк, М. В. (2016). Фінансовий ринок України як фактор економічного зростання. Економічний аналіз, С. 114-118.
4. Ковальчук, О. В. (2018). Взаємодія фінансового ринку та реального сектору економіки України. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука", С. 6-9.
5. Родіонов, В. В. (2019). Вплив фінансового ринку на розвиток економіки України. Економічний простір, С. 92-97.
6. Чорна, О. І. (2017). Розвиток фінансового ринку як один із факторів економічного зростання в Україні. Наукові записки НаУКМА. Економічні науки, С. 19-23.

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ СФЕРОЮ ОРГАНІЗАЦІЇ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ

Гришковець Катерина В'ячеславівна

здобувачка вищої освіти першого рівня
освітня програма «Менеджмент персоналу»
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Верховод Ірина Сергіївна

к.е.н., доцент кафедри соціоекономіки та управління персоналом
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

У сучасному світі розвитку технологій та цифровізації і посилення конкуренції людський потенціал стає креативним ядром для формування конкурентних переваг будь-якої компанії. Люди вивільняються від стандартних операцій, які автоматизуються, натомість важливим стає генерування ідей, прояви творчості та адаптивність до швидкозмінного середовища. У цьому аспекті важливості набувають процеси ефективного управління соціальною сферою організацій. Тож метою даного дослідження стало визначення напрямів управління соціальною сферою організації. У результаті дослідження визначено особливості управління соціальною, екологічною та економічною складовими процесу управління соціальною сферою організації.

Управління соціальною сферою передбачає формування мікросередовища організації, у якому компанія бере на себе відповідальність за свої дії та їх вплив на працівників, зацікавлених сторін та громаду (регіон чи країну, групу країн відповідно до масштабів діяльності організації). І цей процес включає те, яким чином організація веде свій бізнес, як вона керує своїм впливом на навколишнє середовище, як вона ставиться до своїх працівників і як вона підтримує громадську діяльність, спрямовану на вирішення соціальних проблем регіонального або національного масштабів. Організації недостатньо приймати участь у благодійності чи волонтерстві, допомагаючи власним працівникам або створюючи фонди для підтримки громади. Справжня сутність управління соціальною сферою полягає у формуванні такого середовища, щоб кожен у організації був підзвітним і працював, щоб завоювати довіру споживачів та інвесторів, відповідаючи їхнім очікуванням щодо етичної та відповідальної поведінки.

Успішне управління соціальною сферою організації часто передбачає зростання матеріальних та трудових витрат. На конкурентному ринку праці співробітників приваблюють компанії, які мають успішні кейси відповідальної поведінки, наприклад захисту навколишнього середовища або здобутки від впровадження соціальної політики. Будучи зразком для наслідування, така організація залучатиме людей, які володіють такими навичками, як

інноваційність, лідерство та вміння працювати в команді. А завдяки відповідальному ставленню до працівників витрати, зумовлені плинністю працівників, зводяться до мінімуму. Для бізнесу також корисним є виділення із натовпу конкурентів. Соціальна відповідальність корпоративних осіб може допомогти компанії виділитися у галузі, у громаді, серед аналогічних організацій.

У сучасних умовах репутація організації залежить не лише від її комерційного успіху та якості продукції, а й від її активності у вирішенні проблем території, на якій вона функціонує [1]. Тому суб'єкти господарювання все частіше вдаються до поняття корпоративне громадянство, згідно з яким організація, як «громадянин» певної території, має сплачувати встановлені податки відповідно до норм чинного законодавства, дотримуватись норм законодавства про працю та охорону навколишнього середовища. Організація також має брати на себе деяку додаткову відповідальність у вигляді розвитку територіальної соціальної інфраструктури, реалізації спільних проектів із місцевою адміністрацією тощо. Таким чином, соціальна сфера організації має як внутрішнє, так і зовнішнє середовище (рис. 1).

Рис. 1. Структура соціальної сфери організації

Джерело: складено автором на основі [1]

Між цими структурними елементами є взаємодія і взаємовплив, які необхідно враховувати для ефективного управління соціальною сферою. Тож, зважаючи на структуру соціальної сфери організації, управлінський вплив повинен мати зовнішнє та внутрішнє спрямування. При цьому виявляється суперечність між потребами організації та територіальним (місцевим) розвитком: чим більше організація вкладає у соціальну політику території, тим менше у неї залишається коштів на внутрішній соціальний розвиток. У рамках цієї проблеми особливо проявляються питання про види та обсяги соціальної відповідальності

організації у зовнішньому середовищі [1].

Тож, система управління соціальною сферою повинна ґрунтуватися на балансі трьох елементів: економічного, соціального та екологічного (рис. 2). Ці ключові теми повинні стати основою для стратегії сталого розвитку організації. [2].

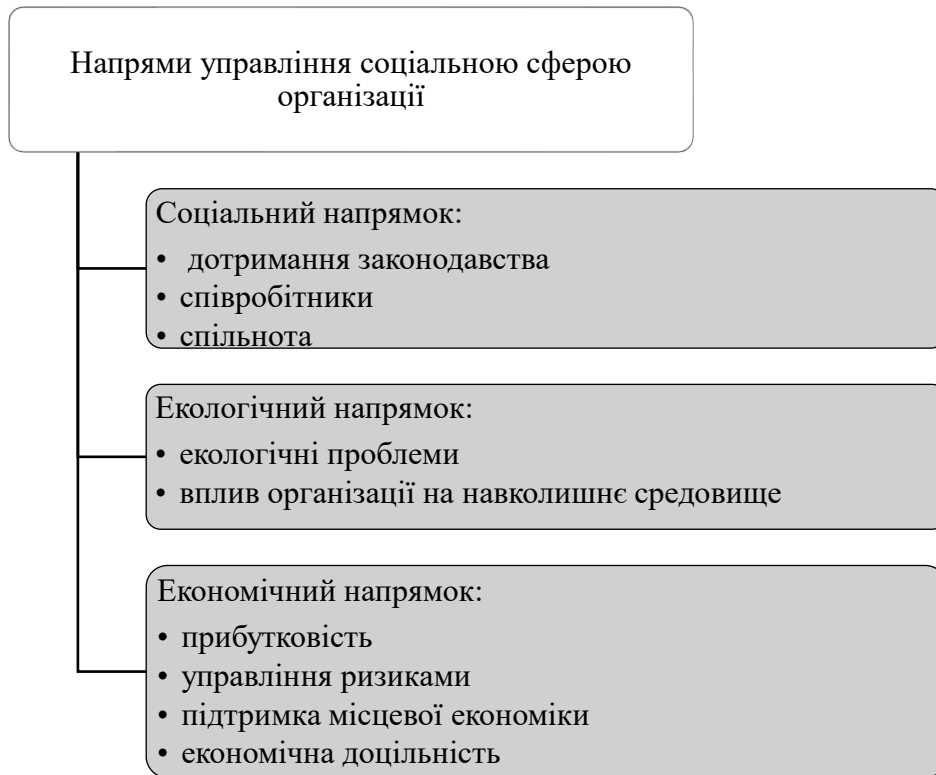

Рис. 2. Напрями управління соціальною сферою організації
Джерело: складено автором на основі [2].

Метою управління соціальною сферою відповідальної компанії є створення економічної стійкості, водночас дотримуючись принципів екологічної та соціальної відповідальності. На цих фундаментальних принципах ґрунтується легітимність соціальної сфери та прогрес соціального розвитку організації.

Соціальна складова базується насамперед на дотриманні законодавства про права людини, умови праці та недискримінацію. Доступ до робочого середовища, яке поважає закони, які вважаються основними, стає центральним ядром у формуванні всієї соціальної сфери організації. Другий важливий елемент соціальної складової в управлінні соціальною сферою є співробітники. У цьому аспекті важливим є включення концепцій, які допомагають створити вільний від стресу робочий простір, сприятливий для розвитку співробітників, що включає задоволення, різноманітність та залучення, охорону здоров'я, навчання, професійний розвиток і безпеку.

Третім елементом є спільнота, яка будує опору за межами компанії та враховує зовнішніх зацікавлених сторін, таких як клієнти, контрагенти компанії та будь-які інші спільноти, на які може вплинути вибір компанії через її ланцюг

поставок. Щоб успішно управляти цим напрямком необхідно впроваджувати практики щодо дослідження рівня партнерства або аналіз постачальників, які можуть бути інтегровані в щоденну діяльність компанії. Отже, відносини між відповідальною компанією та її зацікавленими сторонами більше не зосереджені виключно на бізнесі, вони також враховують добробут зацікавлених сторін.

Екологічна складова процесу управління соціальною сферою включає екологічний вимір стратегії корпоративної соціальної відповідальності та охоплює екологічні проблеми та вплив компанії на навколишнє середовище. Зіткнувшись із надзвичайною кліматичною ситуацією, організації часто вирішують спершу зосередитися на цьому елементі.

Як і соціальний компонент, екологічний компонент включає набір концепцій і практик як всередині, так і за межами компанії. Організації, які бажають зменшити свій вплив на навколишнє середовище та запровадити відповідальну поведінку, повинні брати до уваги такі концепції, як викиди парникових газів, циркулярність, відновлювані джерела енергії та відповідальне формування ділових відносин. Щоб забезпечити комплексний підхід, вплив екологічної компоненти слід аналізувати в різних напрямках діяльності організації. Щоб створити надійну систему управління навколишнім середовищем, важливо вимірювати її вплив.

Економічна складова системи управління соціальною сферою передбачає отримання прибутку. Економічний акцент робиться на поведінці на рівні організація, а саме: дотримання законодавства, управління ризиками, прозорість та належне управління. Така поведінка допомагає здобути довіру зацікавлених сторін компанії, оскільки вони демонструють відповідальну корпоративну культуру. Багато практик впливають із такої поведінки, що призводить до відчутних дій, таких як звіти про сталий розвиток, карти зацікавлених сторін та/або сертифікацію.

Економічна складова управління соціальною сферою організації також включає підтримку місцевої економіки. Наприклад, політика місцевих постачальників дозволяє організації підтримувати навколишнє співтовариство. Володіючи сильним корінням у своєму географічному регіоні, компанія стає гравцем спільноти і, таким чином, може активно позитивно впливати на її розвиток. Як згадувалося вище, відповідальний ланцюжок поставок продовжує позитивно впливати як на безпосереднє співтовариство, так і на економічні показники компанії.

Основна складність полягає у тому, щоб знайти ідеальний баланс між наведеними вище трьома складовими.

Сучасний світ швидко трансформується і усі зацікавлені сторони стають краще поінформованими та застосовують соціальні та екологічні стандарти у своїй щоденній роботі та суспільній активності. Ефективне управління соціальною сферою організації надає їй можливості утримувати та залучати працівників, підвищувати продуктивність та інноваційність, а також формувати позитивний імідж.

Отже, залучення і утримання професійних кадрів сьогодні стає пріоритетним

завданням у бідь-якій сфері. Тому формування належного мікросередовища та управління соціальною сферою стає основою для формування конкурентоспроможного персоналу. Управління соціальною сферою сприяє підтриманню задоволеної, креативної та ефективної робочої сили. Загалом система управління соціальною сферою включає три основні складові: соціальну, економічну, екологічну, які направлені на внутрішнє та зовнішнє середовище, і стають основою для зростання продуктивності та формування іміджу організації.

Список літератури:

1. Богданова Т.І. Особливості формування соціальної політики сучасного підприємства. 2013. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/147037013.pdf> (дата звернення: 08.05.2023)

2. Beattie A. The 3 Pillars of Corporate Sustainability. URL: <https://www.investopedia.com/articles/investing/100515/three-pillars-corporate-sustainability.asp> (дата звернення: 08.05.2023)

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК МЕТОДУ УПРАВЛІННЯ РОБОЧИМ ЧАСОМ

Ковтун Анастасія Русланівна

здобувачка вищої освіти групи УМ-401з,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Верховод Ірина Сергіївна

к.е.н., доцент кафедри соціоекономіки та управління персоналом
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Усвідомлення вирішальної ролі працівника в діяльності підприємства зумовлює зосередження зусиль на вирішенні проблем управління персоналом, які в сучасних умовах набувають все більшого значення. Сьогодні якість, продуктивність і гнучкість персоналу визначають життєдіяльність і конкурентоспроможність підприємств. Сучасний процес реформування торкається широкого кола питань, де, серед іншого, ми бачимо вдосконалення системи управління, яка включає такі складові: підходи, принципи, функції, методи, структури та ін. У зв'язку з цим компанії змушені приділяти значну увагу цим компонентам, які взаємопов'язані, взаємозалежні та взаємовизначають одна одну [1, с. 82].

Норми про час відпочинку і робочий час у сукупності становлять одне з найважливіших інститутів трудового права. Правове регулювання робочого часу та часу відпочинку має велике значення. Воно полягає у нормуванні тривалості та режиму роботи, регламентації цільового призначення, обліку та використання, встановленні прав та обов'язків працівників, а також роботодавця з приводу робочого часу; у закріпленні гарантій (стимулів, відповідальності), які забезпечують реалізацію цих прав та обов'язків.

Праця як свідома, суспільно корисна діяльність людей з виробництва матеріальних благ, надання послуг населенню, управління підприємством протікає у часі. Зрозуміло, час праці має певну межу, оскільки людина має відпочивати, відновлювати фізичні сили, приділяти час сім'ї, задовольняти духовні потреби. Інститут робочого дня та часу відпочинку трудового права відбиває і конкретизує основний принцип трудового права – забезпечує декларація про відпочинок та обмеження робочого дня.

Варто зазначити, що робочим часом вважають встановлений згідно з законом час, впродовж якого працівник повинен виконувати свої обов'язки, відповідно до правил та норм компанії, в якій цей працівник працює. В Україні та світі розрізняють такі типи робочого часу: нормований робочий час, неповний робочий час, а також третім типом є скорочений робочий час.

Нормою робочого дня є встановлена законом для даного працівника тривалість його робочого дня або годин за певний календарний період – день, тиждень, місяць. Визначається шляхом множення тривалості будніх днів при шестиденному робочому тижні на число робочих днів згідно з календарем за той відрізок часу, за який підраховується ця норма, з урахуванням скорочення робочого дня на одну годину у вихідні та святкові дні. Цю норму, як правило, не можна перевищувати, але вона може бути зменшена за колективним чи трудовим договором, угодою за рахунок коштів роботодавця. Автоматично вона знижується під час встановлення неповного робочого дня.

Управління робочим часом зазнало значних форм і ознак. Тайм-менеджмент набув статусу частини результативності управління підприємством в цілому та особистості зокрема. Поряд з іншими управлінськими інструментами тайм-менеджмент дозволяє працювати в складних умовах обмеженості часу без втрати якості ухвалених рішень, дозволяє підвищити продуктивність праці та зменшити витрати часу. Тому тайм-менеджмент є ключовим елементом успіху і однією з найбільш вигідних інвестицій.

Робочий час у сучасних умовах можна визначити як час, встановлений законодавством або колективним договором, а також угодою сторін у встановленому законом трудовому договорі, протягом якого працівники дотримуються правил внутрішнього трудового розпорядку, положення, необхідні для виконання своїх професійних функцій.

Таке визначення поняття робочого дня свідчить про те, що працівники повинні виконувати свої трудові функції в межах норм робочого дня. Норма робочого часу – це встановлена законом або заснована на цьому законі норма фіксованої тривалості робочого дня, яка безпосередньо дотримується протягом певного календарного періоду. Ці норми робочого часу такі: робочий день, робочий тиждень та похідні від них – зміна, робочий місяць, робочий рік тощо.

Впровадження корпоративних стандартів управління робочим часом можна здійснювати двома способами. Це впровадження «ззовні», тобто залучення спеціалізованої консалтингової компанії, яка проведе аналіз документообігу, здійснить навчання і запропонує готові рішення. Або це може виявлятися в процесі впровадження так званої ТМ-бацили. Механізм дії ТМ-бацили – створення початкового інтересу до раціонального управління особистим (непоправним і вельми обмеженим) часом, що приводить до розуміння персоналом необхідності оптимізувати корпоративні процедури і схеми діяльності, а також до самостійної роботи персоналу в цьому напрямі.

Методика «ТМ-бацили» дозволяє задіяти внутрішні, добровільні ресурси, і лише потім – зовнішні, ресурси примусу. Механізм дії «ТМ-бацили» – створення початкового інтересу до раціонального управління особистим (невідновним та дуже обмеженим) часом, що призводить до розуміння людьми необхідності оптимізувати корпоративні процедури та схеми діяльності. Своєрідними носіями є люди, які пройшли початкове навчання та оволоділи технологіями організації

свого робочого та особистого часу та своїм особистим прикладом допомагають іншим подолати внутрішній опір.

Одним з ефективних методів навчання є ТМ-ТРЕНІНГ – очна форма навчання тайму-менеджменту, що передбачає активне використання ролевих гри, вправ і інших форм практичної діяльності. Проведення тренінгу по тайму-менеджменту забезпечує помітний зсув в загальному розумінні проблеми, дає поштовх розвитку ефективної корпоративної культури. Тренінг формує стійкі навички і стереотипи, які дуже корисні для виконання стабільних і передбачуваних операцій. У процесі тренінгу відбувається також і накопичення досвіду, і зміцнення корпоративного духа організації загалом [2].

Технологія «ТМ-бацили» дозволяє практично без примусу сформувати у співробітниках вільне бажання ставити собі за мету і досягати їх завдяки раціональній організації свого часу. У свою чергу, особиста вмотивованість сприятиме неухильному зростанню ефективності використання робочого часу кожним співробітником організації, що позитивно вплине на роботу фірми загалом.

Впровадження технологій ефективної організації часу у комерційні організації доцільно розглядати у прив'язці до організаційної інформаційної системи, що використовується в організації. Це дозволить ув'язати питання налагодження управління з вирішенням проблеми інформатизації. Як базу ми розглядаємо операційну систему MS Outlook, що дозволяє вирішувати такі типові завдання:

- обліку та аналізу витрати часу;
- короткострокового та довгострокового планування з урахуванням бюджетування часу;
- управління делегуванням завдань, контактами та вхідною інформацією;
- координації та синхронізації із зовнішніми пристроями, мобілізації менеджерів.

Використання «ТМ-бацили» та операційної системи MS Outlook дозволяє створити організаційні та інформаційні передумови, необхідні для впровадження технологій ефективної організації часу в середу комерційної структури. Ці технології в комерційних організаціях досить добре вивчені, однак автор ставить своїм завданням систематизувати їх і вдосконалити з урахуванням особливостей конкретної організації та умов її діяльності.

На нашу думку, технології доцільно уявити за принципом «від простого до складного», що дозволяє швидко їх освоювати та використовувати у комбінації чи окремо. Крім того, ми розглянемо лише ті технології, які відповідають досліджуваній проблематиці.

Першою та найбільш доступною з організаційної та матеріальної точок зору є технологія ведення обліку часу в процесі роботи, або технологія «10-відсоткового «якщо»». Можна рекомендувати її для використання в соціальному управлінні комерційної організації, оскільки за її допомогою можна виявити сильні та слабкі сторони використання часового ресурсу. Для цього необхідно відповісти на наступні запитання:

Чи була пророблена робота необхідною? (у випадку, якщо більше 10-ти відсотків витраченого час на роботі над необхідною роботою, питаннями пріоритетності);

Чи розумний час використання? (якщо більше 10% робочого часу включає нецільове використання часу, то детально проаналізуйте причину надмірного використання часу та постарайтеся врахувати це в майбутньому);

Чи доречно виконувати певну роботу? (якщо більше 10% робочого часу витрачається на завдання, які недоцільно виконувати, то слід звернути увагу на планування та організацію діяльності підприємства);

Чи навмисно визначено тривалість часу до завершення роботи? (якщо більше 10 відсотків робочого часу витрачається на завдання, тривалість яких природно визначена, то виникає проблема з плануванням робочого часу) [3, с. 105].

Основний принцип успішного делегування повноважень – це надання підлеглому свободи дій, довіри виконавцю, дозвіл йому йти своїм шляхом навіть у тому випадку, якщо керівник із запропонованими підлеглими способами вирішення поставленого завдання не погоджується.

Усвідомлення співробітниками організацій значущості впровадження технологій підвищення ефективності робочого часу не завжди є «поштовхом» достатньої сили, щоб вони активно почали їх вивчати та впроваджувати. Щоб процес освоєння та впровадження таких технологій пройшов максимально безболісно для кожного співробітника, на наш погляд, слід передусім сформулювати у нього один із двох основних типів мотивації, запропонованих відомим німецьким економістом та бізнес-консультантом Мартіном Цвейгом. На його думку, мотивація може бути спрямована на досягнення бажаної мети або на уникнення небажаних наслідків.

Враховуючи ці два типи мотивації, доцільно спочатку розділити співробітників на дві умовні групи. Група, орієнтована на досягнення, повинна визначити, куди слід рухатися, а завдання другої групи, орієнтованої на уникнення, полягатиме в тому, щоб передбачити всі перешкоди, які можуть перешкодити досягненню поставлених цілей. Залучаючи представників обох стратегій мотивації у процес формування майбутніх цілей, оптимальним є застосування обох процедур планування – згори та знизу.

В результаті освоєння співробітниками цієї технології основою спілкування між членами команди стає поважний підхід до обох стилів мислення, що дозволяє виявити свої здібності кожному учаснику процесу. Важливо при цьому дотримуватись певної послідовності: спочатку більше уваги приділяти стратегії досягнення, а потім стратегії уникнення.

Головною особливістю навчання практичним навичкам є те, що «мистецтво встигати» відноситься до найбільш навичок, що повільно освоюються, що вимагають копіткої щоденної системної роботи. Інша особливість полягає в тому, що у більшості дорослих людей з певним життєвим та професійним досвідом та освітою існує ілюзія того, що про ефективну організацію часу вони вже досить багато знають і все, що їм необхідно, вже застосовують у своїй практиці.

Очевидно, що більшості корпоративних службовців відомі великі істини про те, що потрібно планувати свій робочий день, вести щоденник, структурувати різну інформацію, більше того, вони дійсно вже застосовують ті чи інші прийоми самоорганізації. Тільки професійному погляду фахівця із соціального управління очевидно, що найчастіше моделі, прийоми, інструменти використовуються безсистемно. Їх комбінація може бути не працездатною або просто не оптимальною. Враховуючи ці обставини, можна зробити припущення, що для забезпечення максимальної ефективності заходів щодо освоєння та впровадження технологій організації часу для сучасних компаній необхідно дотримуватись таких вимог:

чітко розуміти цілі та завдання навчання та керуватися принципом реалістичності у їх постановці;

вибирати форму навчання, виходячи з цілей та завдань, що стоять перед організацією;

узгоджувати специфіку та потреби групи з провідним навчання для того, щоб були використані найбільш підходящі прийоми передачі та закріплення матеріалу;

проводити навчання системно, використовувати різні форми та методи навчання [4, с. 109].

Список літератури:

1. Шитікова Л.В., Войтенко С.В, Коротунова О.В. Управління робочим часом як метод підвищення ефективності роботи працівників сфери послуг. *Управління змінами та інновації*. № 1. С. 81 – 84.

2. Особливості тайму-менеджменту організації. URL: http://4ua.co.ua/management/ta3ad69b4d53a89521316d27_0.html (дата звернення: 04.05.2023)

3. Немомняцій Г.А. Економіка і управління підприємством: Конспект лекцій. Київ: Основа, 2006. 308 с.

4. Михайлова Л.І. Управління персоналом: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 248 с.

АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ У 2018-2021 РР.

Корякіна А.М.

студентка факультету комп'ютерної інженерії та управління
Харківського національного університету радіоелектроніки

Тіхонова Л.А.

кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри філософії
Харківського національного університету радіоелектроніки

Для формування інформації про сільськогосподарську діяльність домогосподарств у сільській місцевості, а також надання інформації для розрахунку обсягів виробництва та реалізації продукції рослинництва та тваринництва, середніх цін на неї та складання економічних рахунків сільського господарства регулярно проводяться статистичні спостереження. Як наслідок, на сайті Укрстату з'являються статистичні збірники та бюлетені, що містять результати розробки даних вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності, інформація в яких формується з використанням окремих Методичних положень та форм (ф. № 01-СГН, ф. № 02-СГН) [1], наприклад про сільськогосподарську діяльність населення у сільській місцевості.

В Україні налічується близько 15 млн. домогосподарств, в т.ч. у сільській місцевості – 32,3% (2020 р.) [2]. Комплексна характеристика сільських домогосподарств в Україні у 2018-2021 рр. представлена різними показниками в розділі «Багатогалузева статистична інформація» (сайт Укрстат) [2].

За 2018-2021 рр. майже всі показники мають значення, що близькі до типових. Середній розмір площі землі домогосподарства (площа земельних ділянок, які використовує домогосподарство, включаючи орендовані, але без зданих в оренду) коливався від 1,18 до 1,24 га. Середній загальний розмір площі земельних часток-паїв та орендованих ділянок – від 2,97 до 3,14 га. Видно, що середній загальний розмір площі земельних часток-паїв та орендованих ділянок приблизно у 2,5 рази перевищує середній розмір площі землі домогосподарства, при цьому тільки у 2021 р. більше домогосподарств очолювали жінки (52,7%). Також середній вік осіб, які очолюють домогосподарства, серед жінок постаршав (з 56 до 62 років), а серед чоловіків помолодшав (з 61 до 57 років).

Проведений аналіз економічної інформації про сільські домогосподарства в Україні за 2018-2021 рр. показав, що майже ніяких змін у цьому напрямку не відбувається. Але ринок землі в Україні, що офіційно стартував 1 липня 2021 року, може змінити розвиток домогосподарств у сільській місцевості у найближчому майбутньому. Тому питання змін і розвитку сільських домогосподарств потребують подальшого вивчення.

Список літератури

1. Сільськогосподарська діяльність населення в сільській місцевості // URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2021/2_03_07_19_2021.htm.
2. Сільськогосподарська діяльність домогосподарств у сільській місцевості - <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ОСОБЛИВОСТІ КРЕДИТУВАННЯ ТЕКСТИЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Кретов Д. Ю.

к.е.н., викладач кафедри банківської справи
Одеський національний економічний університет, Україна

Мазур О.С.,

студентка III курсу
факультету економіки та управління підприємництвом
Одеський національний економічний університет,
М. Одеса, Україна

Вітчизняний ринок продукції легкої промисловості є досить конкурентним і постійно розвивається. Ринок представлений в основному малими та середніми підприємствами. Рівень концентрації вітчизняних підприємств на ринку невисокий. Підприємства легкої промисловості працюють загалом рентабельно, що свідчить про гнучкість і ефективність їх діяльності.

Серед виробництв легкої промисловості значне місце займає текстильне виробництво. Підприємства мають потенціал для нарощування обсягів виробництва. Кредитування вітчизняних текстильних підприємств є важливим інструментом розвитку текстильної галузі в Україні. Текстильні підприємства в Україні останні роки стикаються з різними фінансовими проблемами, такими як недостатній капітал, високі процентні ставки на кредити, обмежені можливості доступу до зовнішнього фінансування та інші фактори [1]

Кредитування текстильних підприємств є важливим фактором розвитку текстильної промисловості. Текстильні підприємства можуть брати кредити для здійснення різних операцій, таких як закупівля сировини, виробництво продукції, збут готової продукції, відшкодування заборгованості перед постачальниками та інші.

Найбільш вагомим чинником, що визначає зміну попиту на кредити з боку суб'єктів господарювання є індекс цін виробників промислової продукції. Це свідчить про те, що попит на кредитні ресурси з боку більшості суб'єктів господарювання великою мірою залежать від коливань цін на сировину, матеріали та інші товари, необхідні для виготовлення продукції. Зі збільшенням цін на промислову продукцію, суб'єктам господарювання недостатньо власних джерел доходів, щоб покрити необхідні витрати на сировину, матеріали та ін., тому вони змушені залучати фінансові ресурси із зовнішніх джерел, беручи, зазвичай, банківські кредити.

Однією з форм кредитування текстильних підприємств є банківський кредит. Комерційні банки та інші фінансові установи пропонують різні кредитні продукти для текстильних підприємств, включаючи кредити на обладнання та технології, робочий капітал та інші фінансові послуги. Банки надають кредити

під заставу майна підприємства або без неї. У разі відсутності достатньої застави, банки можуть вимагати поручителя, який би гарантував повернення кредиту.

Кредитування текстильних підприємств в Україні має свої особливості. Деякі з них включають:

1. Високий рівень ризику. Текстильна галузь має високу конкуренцію та залежність від змін курсів валют, які можуть впливати на вартість імпортованих матеріалів.

2. Високі вимоги до якості продукції. У зв'язку з конкурентним середовищем в текстильній галузі, більшість банків вимагає від підприємств високої якості продукції для забезпечення сплати кредитів.

3. Залежність від сезонності. В текстильній галузі підприємства можуть залежати від сезонних коливань попиту, що може вплинути на їхню здатність сплатити кредити.

4. Високі відсоткові ставки. Кредитування текстильних підприємств може бути пов'язане з високими відсотковими ставками через високий рівень ризику та залежність від змін валютних курсів.

5. Вимоги до забезпечення. Більшість банків можуть вимагати забезпечення для кредитування текстильних підприємств, таких як нерухомість, обладнання, товари в роботі тощо.

6. Доступність кредитів. За останні роки в Україні були введені програми підтримки малих та середніх підприємств, що можуть зменшити складність отримання кредиту.

Також на розвиток кредитування текстильної промисловості впливає і загальний стан банківського кредитування корпоративного бізнесу. Розглянемо динаміку банківських кредитів в бізнес за останні шість років. На рис. 1 наведені основні показники кредитування підприємництва банківським сектором в національній валюті за 2017 – 2022 роки.

Аналізуючи всі показники наведені на рис.1 в національній валюті, зазначимо, що в 2022 році порівняно з 2017 роком об'єм ВВП збільшився у 1,74 рази або на 2208108 млн грн. Обсяг кредитів у 2022 порівнюючи з 2017 зріс на 5,9% або на 59424 млн грн. Тоді як обсяг виданих кредитів саме підприємцям знизився на 6% або на 51579 млн грн.

Проте, у 2022 році порівнюючи з 2021 роком обсяг ВВП знизився на 5% або на 268546 млн грн. Обсяг кредитів у 2022 році порівняно з 2021 роком зріс на 10,6% або на 101683 млн грн. Обсяг кредитів підприємцям у 2022 порівняно з 2021 роком також зріс на 5,7% або на 43010 млн грн.

Але повномасштабні військові дії на території країни обмежили доступ до кредитування не стратегічних галузей економіки.

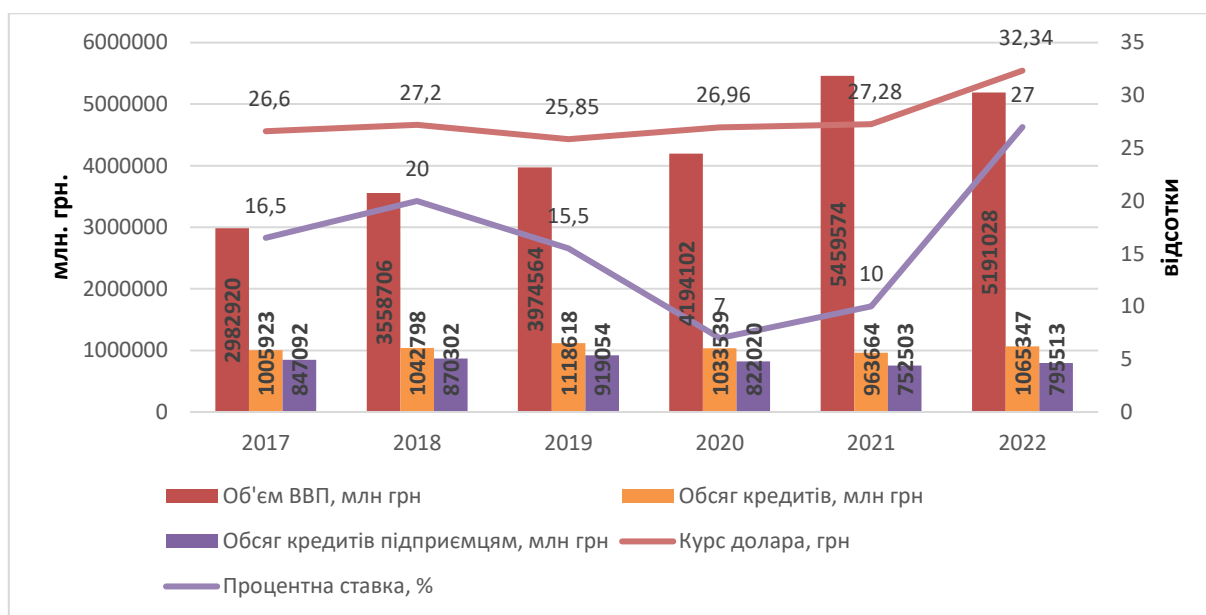

Рис.1. Основні показники кредитування підприємництва банківським сектором в національній валюті за 2017 – 2022 роки

Джерело: розроблено автором за [2]

Порівняємо зазначені показники в перерахунки на долари США (рис. 2).

Отже з рис. 2 видно, що обсяг ВВП у 2022 році порівняно з 2017 роком зріс на 43,1% або на 48360,16 млн дол. Обсяг кредитів в Україні у 2022 році порівняно з 2017 роком зменшився на 12,9% або на 4878,84 млн дол. Тоді як обсяг кредитів підприємцям зменшився на 22,8% або на 7250,74 млн дол. Це відбулося через значне підвищення процентної ставки, що зросла на 10,5% та через ріст курсу на 5,74 грн.

Проте у 2022 році порівнюючи з 2021 роком обсяг ВВП знизився на 19,8% або на 39575,84 млн дол, на що вплинуло початок воєнного стану в Україні. Тому і обсяг кредитів у 2022 році порівняно з 2021 роком знизився на 6,7% або на 2382,85 млн дол. Обсяг кредитів підприємцям у 2022 порівняно з 2021 роком також зменшився на 10,5% або на 2986 млн дол.

Отже в сучасних умовах, однією з можливостей розвитку банківського кредитування текстильної галузі є державна підтримка за програмою "Дешеві кредити 5-7-9%". Особливість програми полягає в тому, що підприємець може звернутися до банку та отримати кредит під ринкові відсотки, але частка відсоткової ставки банку при цьому компенсувалась державою. Рівень відсоткової ставки складає 5-9% річних, у залежності від розміру бізнесу та кількості робочих місць, створених підприємцем. Найвигідніші умови – 5% – держава пропонує новоствореним малим підприємцям, з кількістю робочих місць - щонайменше два [3].

При виборі кредитної установи важливо звернути увагу на рівень процентних ставок, терміни кредитування, умови погашення кредиту, а також на наявність додаткових послуг та підтримки для підприємства.

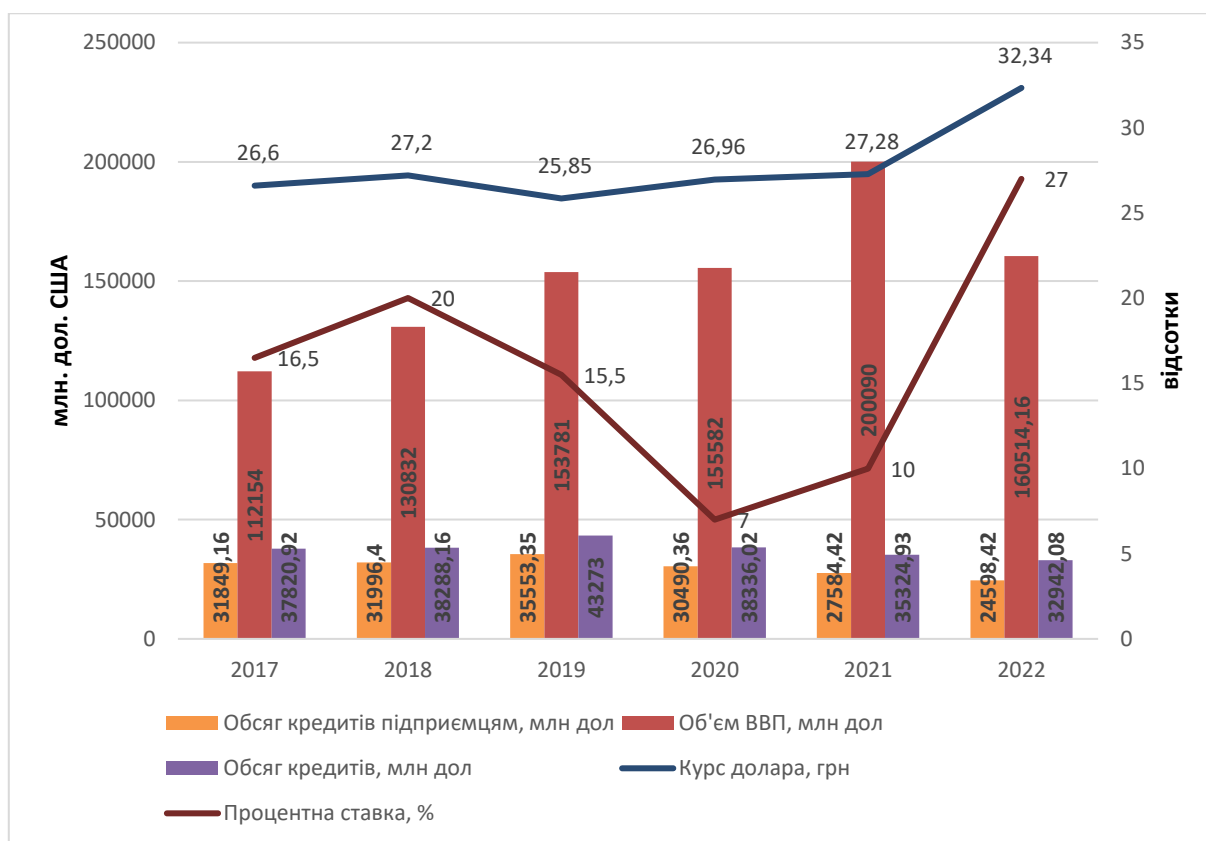

Рис.2. Основні показники кредитування підприємництва банківським сектором в доларах США за 2017 – 2022 роки
Джерело: розроблено автором за [2]

Таким чином, досліджуючи проблеми кредитування текстильних підприємств ми дійшли висновків, що для успішного кредитування підприємств даної галузі в Україні необхідно мати стійкий бізнес-план, високу якість продукції, знання ринку та фінансову стійкість, щоб виконати вимоги банків.

Список літератури:

1. Волкова Н. І., Кульбіда В. А. Особливості банківського кредитування підприємств на сучасному етапі. збірник *Донецького національного університету імені Василя Стуса "Фінанси, облік, банки"*. 2019, № 1(24). С. 48 - 52
2. Інформаційний ресурс. URL: <https://minfin.com.ua/> (дата звернення 17.04.2023 року)
3. Офіційний сайт Фонду розвитку підприємництва. URL: <https://bdf.gov.ua/> (дата звернення 17.04.2023 року)

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА»

Маслак Ольга Іванівна,
Д.е.н., проф., зав. кафедри економіки
Кременчуцький національний університет імені Михайла
Остроградського

Яковенко Ярослава Юріївна,
К.е.н., старший викладач кафедри економіки
Кременчуцький національний університет імені Михайла
Остроградського

Марченко Єлизавета Григорівна
здобувачка магістерського рівня вищої освіти
Кременчуцький національний університет імені Михайла
Остроградського

В сучасних ринкових умовах функціонування підприємств в Україні характеризуються нестабільністю та непередбачуваністю. Для забезпечення прогресивного розвитку та збереження незалежності і невразливості економічних інтересів підприємств у контексті можливих зовнішніх і внутрішніх загроз доцільно використовувати концепцію економічної безпеки.

Прикладами особливих чинників сучасного етапу формування та стану економічної безпеки суб'єктів господарювання виступають військові дії, згорання традиційних для України виробництв і галузей, недостатнє впровадження інновацій, відтік робочої сили закордон.

Дослідження стану розробки проблеми науковцями свідчить, що багато учених-економістів у своїх працях висвітлюють різні підходи до розуміння сутності економічної безпеки та необхідності розробки і впровадження відповідного інструментарію її оцінки. Одні досліджують економічну безпеку підприємств як складову національної безпеки, зосереджуючи увагу на аналізі у взаємодії із зовнішнім середовищем функціонування [5, 8], інші – наголошують на необхідності трактування економічної безпеки як певного стану ефективного використання ресурсів для упередження загроз та стійкого функціонування суб'єктів господарювання або як стан захищеності від негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз економічного розвитку [10]. Це зумовлює різноманітність підходів до оцінювання економічної безпеки, що викликає необхідність їх систематизації.

Тлумачення дослідниками дефініції «економічна безпека підприємств» характеризуються різноманітністю підходів та поглядів, тому з метою

систематизації та розкриття поняття узагальнення пропонованих представниками різних наукових шкіл визначень подано у табл.1.

Таблиця 1

Сучасні підходи до трактувань «економічна безпека підприємства»

№	Автор	Визначення
1	Лопатка К. А., Шаранова Ю. Г. [5, с. 13]	Економічна безпека як стан економіки, що забезпечує достатній рівень соціального, політичного та оборонного існування, на мікрорівні означає невразливість економічних інтересів до можливого внутрішнього чи зовнішнього впливу.
2	Полозова Т. В., Зінов'єва І. А. [8, с. 53]	Економічну безпеку підприємства можна характеризувати як стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від комплексу існуючих загроз, що гарантує найбільш продуктивне використання корпоративних ресурсів для підвищення ефективності функціонування підприємства і забезпечення стабільності його розвитку.
2	Колодяжна І. В., Букріна К. А. [3, с.137]	Економічна безпека, насамперед малого та середнього бізнесу, задля підтримки соціально-політичної стабільності суспільства – це захищеність інтересів розвитку національної економіки.
3	Лисовин В.О., Бондаревська О.М. [4, с. 31]	Економічної безпека підприємств представляє собою комплекс взаємопов'язаних заходів, що забезпечує стійкість, адаптивність, самоорганізацію і розвиток економіки на регіональному рівні.
5	Гапак Н.М., Дочинець І.В. [1, с. 70]	Економічна безпека підприємства – це комплексна характеристика, під якою розуміють рівень захищеності всіх видів потенціалу підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз, що забезпечує стабільне функціонування та ефективний розвиток і потребує управління з боку керівництва підприємства.
6	Голіков І. В. [2, с. 312]	Під економічною безпекою розуміється стан, у якому такі складові як фінансова, інформаційна, соціально-економічна, інституційно-правова, техніко-технологічна, інтелектуально-кадрова, силова та екологічна діяльність знаходиться у стані «відсутності небезпеки», «збереження», «захисту від загроз», «захищеності», «надійності», «стабільності», «спокою», «незалежності», «у допустимих межах».

Узагальнюючи, можемо зробити висновок, що економічна безпека підприємства відображає стан, коли забезпечено належний рівень захищеності інтересів від потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз. Більшість вітчизняних вчених, зокрема Касич А. [9], Гапак Н.М. та Дочинець І.В. [1], акцентують увагу на тому, що ресурсна забезпеченість підприємств є гарантією стабільності та стійкості. Цікавими, зокрема, є трактування Перерви П., Романчик Т., Ткачова М. та Гришко, Н. [7], які пропонують крім загальних тверджень про важливість ресурсів, також звертати увагу на спроможність протистояти загрозам, зокрема в умовах протидії тіньовій економіці.

Таким чином, зміст поняття економічної безпеки підприємства так само, як і економічної безпеки, має багато визначень. В одному випадку безпека передбачає можливість запобігання збитків і втрат, в інших, – характеризує

рівень захисту життєво важливих інтересів (соціальна безпека), ще в інших – підтримує сталий рівень розвитку економіки спрямований на стійкий рівень безпеки, у тому числі й економічної [6].

Загалом економічна безпека представляє собою універсальну цінність, яка об'єднує різноманітні інструменти для забезпечення життєздатності підприємств. Вона враховує вплив різних факторів і визначає необхідні заходи для захисту та забезпечення стабільності підприємства, незалежно від обставин.

Список використаної літератури:

1. Гапак Н.М., Дочинець І.В. Суть та еволюція поняття « Економічна безпека підприємства». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 2 (43). Ужгород, 2014. 70 с.
2. Голіков І. В. Сутність та еволюція поняття економічна безпека. Миколаїв, 2014. 312 с.
3. Колодяжна І. В., Букріна К. А. Економічна безпека в системі сталого функціонування підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 23. Ужгород, 2019. 137 с.
4. Лисовин В.О., Бондаревська О.М. Зміст поняття «Економічна безпека регіону»: науково-практ. конференц. Полтава, 2019. 31 с.
5. Лопатка К. А., Шаранова Ю. Г. Економічна теорія та історія економічної думки: навч. посіб. Дніпро, 2019. 13 с.
6. Маслак О., Яковенко Я., Сокурченко П. Теоретичні і практичні аспекти стійкого розвитку підприємств в умовах невизначеності економічного середовища [Текст] // Молодий вчений. 2017. № 4 (44). С. 710–715.
7. Перерва, П., Романчик, Т., Ткачов, М., & Гришко, Н. (2022). Двоїстий характер впливу тіньової економіки на рівень економічної безпеки. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*, (1), 63–69. <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2022.1.63>
8. Полозова Т. В., Зінов'єва І. А. Теоретичні підходи до визначення поняття «Економічна безпека підприємства»: навч. посіб. Київ, 2019. 53 с.
9. Kasych, A., Yakovenko, Y., Tarasenko I., "Optimization of business processes with the use of industrial digitalization", *Proceedings of the International conference on Modern Electrical and Energy Systems MEES 2019*, pp. 522-525, [online] Available: <https://ieeexplore.ieee.org/document/8896531>.
10. Olga Maslak, Natalya Grishko, Mykhailo Odintsov, Yaroslava Yakovenko, Khatuna Buchashvili. Organizational and economic mechanisms of qualitative modeling of sustainable development of the enterprise. *E3S Web of Conferences*, 2021. DOI:<https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128002008>

ЩАСТЯ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН СВІТУ

Москвіна Анастасія Олегівна

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри економічної теорії та міжнародної економіки
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Україна

Луговська Аліна Олексіївна

здобувач 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту Економіки та менеджменту,
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Україна

В останні роки тенденції світового розвитку держав демонструють посилення впливу почуття щастя, яке відчувають жителі певної країни, на стан її економічного розвитку, що також відбивається на лідерстві цієї країни у світовій економічній системі. Вважається, що щаслива людина, будучи як наслідок фізично і психічно здоровою, більш придатна до праці, краще застосовує свої професійні навички і працює з більшим ентузіазмом і відповідно продуктивністю, ніж людина, що знаходиться в депресивному стані. У сукупності все це надає відповідний (або позитивний, або негативний) вплив на розвиток держави і суспільства в цілому. Ось чому ця тема дослідження є особливо актуальною на сучасному етапі розвитку нашої країни і всього світового господарства.

Останнім часом важливим стає визначення «щастя» в економічній теорії. Відповідно до загальноприйнятої економічної політики економічне зростання в межах національного народного господарства повинно призводити до того, що громадяни країни жили краще, а значить щасливіше. «Жити краще» стає дуже важливим показником успішності економічної політики уряду, ефективності економіки країни. Так, про діяльність урядів можна судити по тому, наскільки щасливе населення. Тому, потрібно висвітлювати та актуалізувати економічні аспекти «щастя», проаналізувати підходи до дослідження «щастя», що з'явилися в економіці в останні роки, виявити можливості та межі використання психологічних досліджень в економіці «щастя», розкрити економічний зміст неекономічних індикаторів щастя, зрозуміти економічні парадокси щастя.

Виходячи з вищевикладеного є необхідним досліджувати розуміння і сутність «щастя» в економічній науці, розглянути фактори, що здійснюють на нього свій вплив, показати трансформацію цих факторів під впливом сучасних світових тенденцій, знайти способи визначення і підвищення рівня щастя, виявити ступінь впливу щастя на національний розвиток і місце нації у світовій економічній системі для того, щоб побудувати в Україні щасливе суспільство як доказ успішності і правильності дій уряду щодо соціально-економічний розвитку держави.

Сучасна економіка не досить чітко пояснює поняття щастя. На наш погляд більш близьке визначення щастя звучить так – це стан найвищого внутрішнього задоволення людини умовами свого буття, повнотою і осмисленістю життя, реалізацією свого людського призначення, це наявність сукупності факторів (детермінантів) якості життя з домінуванням тих, які найбільш значні для даної соціально-культурної групи.

З'ясувалося, що рівень щастя серед населення збільшуватиметься у міру задоволення первинних матеріальних потреб. Рівень щастя буде знижуватися при зростанні доходів, але при збільшенні смертності та інших негативних факторів. Люди скорочують час дозвілля, прагнучі збільшити дохід. Але, ті, що досягли межі 20 тисяч доларів річного доходу, вже не прагнуть збільшувати робочий час. У них починає рости нематеріальна складова щастя. Щастя пов'язане з не абсолютним доходом, а з відносним доходом. Тобто порівняння свого доходу з доходом інших людей роблять людей або щасливими, або нещасними. І тут важливим є розрив між рівнем доходів.

Економічно щастя – це не тільки доход, це відчуття, «атмосфера» щастя. Якщо ми хочемо добиватися підвищення рівня щастя населення даної країни, то крім збільшення ВВП на душу населення треба створювати та поліпшувати «атмосферу» щастя в країні. Якісна політика – це політика, що збільшує загальну суму людського щастя.

Варто переналаштувати вимірювальну систему щастя – з споживчої у бік ціннісно-раціональної, – і життя в багатьох країнах постане в кращому світлі. «Глобальний турнір», що є зараз гонкою за споживанням, йде за незручними для менш розвинених країн правилами. Постійно доводиться нарощувати темпи виробництва і споживання. Слід переходити на інші інгредієнти щастя, так як погоня за прибутком ніколи не зробить нас щасливішими, а економіку стійкішою. Необхідна система, здатна вловлювати тонке самовідчуття людей в динаміці, не усереднюючи, в прив'язці до часу і перепадів людських емоцій.

Щастя – це підвищення ступенів свободи людської поведінки. У рамках існуючої сьогодні економіки споживання, людині важко відчувати себе щасливою, оскільки його щастя багато в чому обумовлено рівнем його матеріального достатку. Однак обмежені не тільки матеріальні потреби людини, але і ресурси Землі, а значить, і нинішньої економіки споживання. Зараз треба вести мову вже про репродуктивну економіку, заснованій на відтворенні і переробці. Повернення до природи не означає повернення до стану дикуна. Це не регрес, а прогрес, заснований на розвитку духовних потреб людини, переходу до економіки сталого розвитку. Серед урядів багатьох розвинених країн спостерігається тренд на переорієнтацію державної політики з кількісного зростання економіки – до покращення самопочуття людей, тому що почуття щастя сприяє економічному зростанню в країні, адже підвищенню добробуту, соціальних ліфтів, захищеності, безпеки, довіри, якості здоров'я та життя, що в свою чергу підвищує відчуття щастя та запускає ланцюгову реакцію «щастя–економічний розвиток–щастя».

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ТА КОТРОЛЮ ВИТРАТ НА ВИРОБНИЦТВО І ВИХОДУ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Полятикіна Л.І.

К.е.н., доцент

Хоменко Д.О

Магістр

Сумський національний аграрний університет

Українська економіка сьогодні переживає глобальну трансформацію у виробничому секторі, що ґрунтується на ринкових принципах. Тому, щоб забезпечити ефективне функціонування системи, необхідно ретельно розглянути та вдосконалити процедури бухгалтерського обліку.

Для ефективного управління підприємством необхідно мати систему обліку та контролю витрат на виробництво та випуск продукції. Однак, щоб забезпечити правильну роботу цієї системи, необхідно вирішити ряд обліково-контрольних питань, які ще не були визначені.

Підкреслюючи об'єкти обліку, важливо відзначити, що в сільському господарстві не виробляють продукцію, а вирощують рослини за допомогою технологій, що впливають на їх життєдіяльність.

Під час вирощування рослинних продуктів можна отримати різні види продукції: основну, допоміжну та супутню, які варто враховувати при обліку виробництва.

Контроль витрат виробництва має велике значення як з економічної, так і з обліково-аналітичної точки зору, оскільки він впливає на прибутковість підприємства. У зв'язку з цим, зниження витрат є важливим завданням для системи управління виробництвом на підприємстві. Розвиток системи господарювання вимагає розвитку обліково-аналітичного процесу, зокрема, обліку витрат виробництва та контролю за ними.

В сучасних умовах пошук шляхів зниження витрат виробництва є важливим фактором підвищення прибутковості та ефективності підприємств. Це забезпечує їх стабільність на ринку та розширює можливості внутрішнього реструктурування відповідно до змін на ринку збуту продукції.

Перегляд принципів управління собівартістю є необхідним для успішного розвитку підприємств в умовах конкуренції та загрози зменшення прибутку та банкрутства. Головним критерієм вибору варіантів розвитку підприємств є витрати, проте скорочення виробничого часу, покращання якості продукції та зниження невиробничих витрат мають також велике значення.

Облік витрат на виробництво продукції є важливим елементом бухгалтерського обліку на аграрному підприємстві. Саме через це

удосконаленню обліку на цій ділянці потрібно приділяти багато уваги, це необхідно для:

- можливості проконтролювати правильність застосування сировини, матеріалів, палива, енергії, заробітної плати тощо;
- контролю за своєчасним, повним і достовірним відображенням фактичних витрат на виробництво й реалізацію продукції в обліку та невиробничих витрат і втрат, які бувають на деяких ділянках роботи підприємства;
- визначення калькулювання собівартості продукції; – виявлення резервів щодо скорочення витрат;
- визначення та ліквідації недоліків у організації виробництва, щоб максимально зекономити матеріальні і трудові витрати та підвищити продуктивність праці.

Враховуючи залежність виробництва сільськогосподарської продукції не настільки від людського, як від природного фактора, спрогнозувати врожай того чи іншого виду продукції у майбутньому неможливо [1, с. 184].

Облік та контроль над витратами на виробництво є ключовою частиною бухгалтерської роботи, оскільки на цьому етапі формується значна частина доходів та грошових надходжень підприємства.

Для ефективного контролю рекомендується враховувати ієрархічний рівень обліку витрат і виділення наступних об'єктів для контролю: центр відповідальності (центр витрат), сільськогосподарські культури, види робіт та продукції, цикли виробництва, технологічні процеси та операції, а також статті витрат з поділом на змінні, умовно-змінні та постійні.

Пропоноване створення системи обліку витрат забезпечить можливість:

1) здійснювати оперативний контроль над витратами в процесі технології та вчасно виявляти непередбачені відхилення, щоб приймати ефективні оперативні рішення.

2) в кінці року необхідно використовуючи дані оперативного контролю, внести зміни у бюджетні показники, щоб відповідати фактичному виконанню завдань працівниками виробничих підрозділів в рамках госпрозрахункових завдань.

3) на основі точних записів та моніторингу витрат проводити розрахунок та складання звітності для окремих відділів та всього підприємства.

Оптимізація рівня витрат та уникнення неефективних витрат є головним завданням контролю собівартості та випуску продукції. Процедури контролю повинні бути простими та зрозумілими, оскільки складні заходи збільшують витрати, пов'язані з їх впровадженням, і не мають підтримки менеджерів системи контролю.

Наявність зворотного зв'язку є важливою для реалізації розроблених напрямків контролю витрат виробництва та підвищення врожайності рослинництва. Оцінка інформаційного забезпечення дозволяє впливати на систему виробництва та модифікувати відповідні цілі та процес функціонування виробництва в цілому.

Загалом, можна сказати, що в сучасному бізнесі не доцільно окремо розглядати бухгалтерський облік та контрольні процедури, оскільки вони пов'язані з управлінням собівартістю продукції та її виробництвом.

Системи бухгалтерського обліку використовуються для реєстрації економічних подій та процесів, які відбуваються в компанії, а також для визначення джерел формування господарських засобів та їх походження. Однак, необхідно забезпечувати контроль за цими процесами.

Необхідно зосередити контроль переважно на процесі виробництва та випуску продукції на підприємствах.

Управління сільськогосподарськими підприємствами все частіше звертає увагу на важливість контролю витрат та результативності вирощування рослин, що дозволяє забезпечити необхідний рівень прибутковості.

Висновуючи про удосконалення обліку витрат на виробництво та вихід продукції рослинництва, можна зазначити, що більш детальний поділ витрат на основне виробництво поточного року є більш доцільним та зручним, оскільки витрати будуть згруповані за культурами. Обрання певної культури дасть змогу проаналізувати, які витрати було понесено саме на неї, сформувавши відповідну оборотно-сальдову відомість. Запропонована відомість для оцінки процесу відвантаження готової продукції дозволить управлінському персоналу об'єктивно оцінювати процес реалізації готової продукції та ефективно ним управляти. Удосконалення облікового забезпечення дозволить побудувати систему управління процесом реалізації, яка дозволить приймати оптимальні та ефективні рішення та забезпечить значне підвищення рентабельності аграрних підприємств України без додаткових витрат. Таким чином, запровадження запропонованих рекомендацій та змін сприятиме вдосконаленню організації обліку витрат на виробництво продукції.

Список використаної літератури

1. Березін О. В. теоретико-методологічні засади формування і розвитку / О. В. Березін. – Київ: Центр учбової літератури, 2008. – 184 с.
2. Особливості обліку витрат і виходу продукції рослинництва [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: http://www.economy.in.ua//11_2019/17
3. Бухгалтерський облік формування витрат виробництва і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг).. // Все про бухгалтерський облік.. – 2014. – №91. – С. 23–26.
4. Сучасний стан виробництва продукції рослинництва та його вплив на побудову обліку витрат.. // Ефективна економіка. – 2018. – №6.

ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Юрій Едуард Олександрович

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Одночасно зі зростанням конкуренції на ринку, темпів зростання високотехнологічних виробництв, інтеграції вітчизняної економіки у європейську, та за умов, коли інформація набуває пріоритетного значення, для підприємств стає все необхіднішим побудова відповідної сучасним умовам системи діагностики та фінансового моніторингу. Управління фінансами підприємства, що базується на системі фінансового моніторингу, дозволяє здійснювати планування на основі актуальної інформаційної бази аналітичних та фінансових показників, вести постійне спостереження за досягненням планових завдань. Тому важливим є вивчення аспектів фінансового моніторингу з метою управління підприємством та забезпечення його фінансової безпеки в сучасних умовах мінливого середовища.

Фінансовий моніторинг діяльності підприємства характеризує функціональний механізм постійного відстеження фінансових показників підприємства, що включає отримання, систематизацію, аналіз фінансової інформації з метою встановлення причинно-наслідкових зв'язків, опираючись на співставлення аналітичних даних функціонування підприємства з нормативними [4, с. 44].

У сучасному світі поняття «фінансовий моніторинг» означає конкретну частину управлінського процесу, що охоплює методи проведення заходів із контролю ситуації, яка склалася за аналізований період часу, а також методи виявлення причин розбіжності між фактичними показниками і нормативами [5, с. 61-62].

Процес фінансового моніторингу повинен включати такі етапи: визначення цілей, планування, спостереження, збір і узагальнення інформації, аналіз і оцінка параметрів господарської діяльності, підготовка рекомендацій для прийняття управлінських рішень, їх коригування та вдосконалення, контроль за результатами впливів і формування інформації для подальшого спостереження [1, с. 267].

Моніторинг фінансової діяльності підприємства як інструмент забезпечення його фінансової безпеки необхідно проводити на різних стадіях фінансового управління для прийняття ключових управлінських фінансових рішень.

Важливо наголосити, що моніторинг фінансової безпеки підприємства важливо проводити за ознаками результативності діяльності господарюючого суб'єкта. У сучасних умовах господарювання фінансовий моніторинг результативності функціонування підприємства необхідно проводити за показниками фінансової звітності. Основними результатами діяльності підприємства, відповідно до форм фінансової звітності є: стан активів

підприємства, джерел їх формування, його доходи, витрати, фінансові результати. Для аналітичних досліджень кожне підприємство обирає свою програму і таку систему показників, що відповідає як меті моніторингу, так і завданням його проведення. У разі необхідності, перелік показників результативності може бути розширено відповідно до потреб фінансового моніторингу.

Результативність моніторингу фінансової безпеки підприємства залежить від об'єктивності та оперативності дій, послідовності етапів його здійснення й дотриманості принципів реалізації. Важливим перед початком проведення фінансового моніторингу є чітке усвідомлення програми дій, яка відповідає його меті дослідження та завданням.

Важливим моментом ефективності системи фінансового моніторингу є систематичність його проведення [5, с. 62].

Комплексний аналіз й оцінка фінансового стану підприємства дозволяють сформулювати вихідну множину показників-індикаторів, які можна використати для проведення моніторингу рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

Моніторинг фінансової безпеки підприємства можна здійснити з допомогою показників майнового стану, показників ліквідності й платоспроможності, показників дебіторської і кредиторської заборгованостей, показників рентабельності підприємства, показників ділової активності, а також показників фінансової стійкості із застосуванням скоригованих методів оцінки.

Скорингові методи оцінки рівня фінансової безпеки базуються на підрахунку балів за кожною позицією показників за якими оцінюється фінансова безпека. Скорингові методи включають в себе експертний аналіз, що передбачає опитування експертів (кваліфікованих фахівців) із подальшою математичною обробкою результатів дослідження.

До групи скорингових методів оцінки можна віднести метод балів або ранговий метод [2, с. 81]. Цей метод дає змогу встановити важливість кожного показника фінансової безпеки суб'єкта господарювання у формуванні загального її рівня на підставі вагових коефіцієнтів, кожному показнику присвоїти певну кількість балів, згідно з інтервалами їх значень, а також здійснити інтегральну оцінку фінансової безпеки підприємства. В основі визначення рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання лежать граничні значення показників та їхній рейтинг [3, с. 52].

Таким чином, здійснення фінансового моніторингу передбачає формування комплексу організаційно-економічних та управлінських заходів, які спрямовані на адаптацію підприємства до зміни зовнішніх та внутрішніх умов, а також успішного функціонування в конкурентному середовищі і, як наслідок, - його фінансової безпеки.

Список літератури:

1. Андренко О.А., Гавриличенко Є.В. Теоретико-методичні засади формування механізму фінансового моніторингу житлово-комунальних підприємств. *Бізнес Інформ*. 2021. № 5. С. 266-272.
2. Криниця С.О., Тригуб Ю.П. Методичні підходи до діагностики фінансової

безпеки підприємства з урахуванням фактору конкурентоспроможності. Вісник Університету банківської справи. 2020. №3. С. 79-84.

3. Слободянюк Н.О., Шокер Р.І. Методика оцінювання рівня ефективності використання ресурсного потенціалу в процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Торгівля і ринок України*. 2020. № 1. С. 47-56.

4. Царук Д.С. Сутнісна характеристика фінансового моніторингу діяльності підприємств. *Молодий вчений*. 2019. № 12(1). С. 43-46.

5. Шолудько О., Онисько С., Грицина О. Важливість використання фінансового моніторингу в ході здійснення фінансового контролінгу. *Вісник Львівського національного аграрного університету*. Серія : Економіка АПК. 2018. № 25. С. 61-64.

THE IMPORTANCE OF NEW TECHNOLOGIES IN TEACHING GEOGRAPHY AT SCHOOL

Abzeleeva Kamila Aukenovna,

Teacher-researcher, geography teacher
East Kazakhstan region of the Republic of Kazakhstan Ust-Kamenogorsk
Secondary School No. 20 named after Akhmet Baitursynov

Ginayatova Islana,

Master's student,
Nazarbayev University
Republic of Kazakhstan Astana

Nowadays, a significant educational task is to bring up a spiritually rich person who is consciously and comprehensively developed using the latest teaching technologies. The current stage of society's development puts the problem of technologization of the learning process before the education system. Modern teaching technologies are being developed and introduced into the practice of educational institutions. New pedagogical technology is a set of activities that update the teacher's professional activity and allow you to achieve the planned result. One of the main goals of the new technology is to teach the child to form his identity and pro-activity, to make decisions independently, to use new methods, and to adapt the methods that we use ourselves to new conditions. Mastering modern technologies impact the formation of a teacher's intellectual, professional, spiritual, moral, and many other abilities [1].

The program's updated content affects a school-age student's engagement in research activities and the formation of creativity [5]. Before starting research work and project defense, the student should have a good command of theory. The use of different teaching technologies, such as material within block and project planning, during class helps to solve geographical, ecological, and economic problems.

Design is the Latin word for "proicere". This word means the same meaning as "planning, preparing," or the implementation of the plan. Design technology originated in the agricultural schools of the United States in the second half of the XIX century. Its founder is the psychologist, educator, and philosopher John Dewey. According to Professor William Heard Kilpatrick, who continues his teachings, this technology is based on preparing children for adulthood by encouraging them to see the fruits of their labor. When using project planning technology in geography teaching, additional literature, atlases, questions, and tasks are used to increase education activity. The lesson's theoretical content is implemented practically and aimed at improving students' creativity. Project activities have specific plans and goals for problem-solving, research, and practical tasks in any area of education content [6].

The use of visualization is critical in geography lessons, both for the recognition of the new, for the visualization of thoughts, and for the development of awareness. Visual aids are used at all educational stages to acquire new knowledge, form business, and

skills, perform homework, make illustrations, create tables, and perform illustrations. Visualization is used, taking into account the age of the student. The types of didactic visual aids necessary for the lesson include material, graphics, synchronous tables, booklets, handouts, technical manuals, maps, and atlases [3].

Practical lesson complements the theoretical content of the discipline and activates the educational process. Individual, pair, and group work are given during the lesson to determine students' opinions. When using a computer in a practical lesson, high school students should look for additional materials on the Internet in the list of sites provided in advance on the issue under consideration and put them into a single system. Students compare additional materials from the Internet with their textbook materials using critical appraisal. Teaching in practical classes in connection with role-playing games increases the cognitive interest of the student. Consequently, it helps the student to quickly and easily perceive the educational material [4].

An increase in the speed of the informatization of society characterizes the relevance of information technology. The use of new information technology in geography lessons is distinguished by updating the content of education, the formation of an information environment, as well as high opportunities for quality education. Currently, the use of Information Technology in the classroom is becoming the most effective. In order to increase the interest of students, Seterra-geographical online games and LearningApps.org the learning process is effective through the Web 2.0 application and interactive modules to support learning. Creating infographics for geography lessons through the Canva service is very effective. Infographics are a graphical way of conveying complex information to facilitate perception and publication. Working with ICT, teachers can create resources for explaining, approving, and monitoring new material.

Effectiveness for teachers:

Organization of independent work of students;

Time-saving;

Testing knowledge and skills through test tasks;

Promptly receive the necessary information;

It has a great influence on expanding the horizons and worldviews of students.

Another achievement of the new technology is an electronic textbook. Increases cognitive activity in all areas of education and creates conditions for creative work on forming a thinking system. At each stage of training, it helps to track the student individually through computer tests, graphic representation, and implementation of innovations in the program of multimedia video and sound sections. Electronic textbooks are more convenient to use than ordinary textbooks. Users can perceive various pictures, videos, sounds, and music through them. Using computers and interactive whiteboards to develop language competence and students' creative potential helps increase intellectual, aesthetic, and information literacy[2].

Finally, the effective use of new technologies in teaching the discipline creates conditions for students to deeply master knowledge, critical thinking, and the development of creative competencies.

References:

1. Kozhamkulova Zh. Zh. "New information and pedagogical technologies" Almaty-2013.
2. Alimov A. "Problems of using interactive methods in universities". Almaty-2013.
3. Scientific and methodological Journal "Teacher's bulletin", 2020, No. 93.
4. Magazine "The Best Teacher", 2022, №2.
5. "Teacher's guide", third edition, 2012.
6. Sutinen A. Two project methods: Preliminary observations on the similarities and differences between William Heard Kilpatrick's project method and John Dewey's problem-solving method //Educational Philosophy and Theory. – 2013. – T. 45. – №. 10. – C. 1040-1053.

«ГЛОБАЛЬНИЙ ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ПЕРЕХІД ДО 2050 РОКУ»: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ КОНЦЕПТ

Мисько Віталій Миколайович

студент Географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

Екологічні загрози, пов'язані зі зміною клімату та трансформації довкілля, сьогодні лунають на міжнародних зустрічах та форумах. Глобальні та національні стратегії відкрито декларують різку необхідність переходу до нових засад економічного розвитку.

«Зелена економіка» – поняття, яке звучить в значущих глобальних ініціативах: Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату (РКЗК ООН), Цілі сталого розвитку, Паризька угода тощо. Саме «зелена економіка» покликана вирішити проблеми, пов'язані зі шкідливою для довкілля господарською діяльністю людини (так звана «brown економіка»), що особливо проявляється з початку ХХ ст. «Зелена економіка» – базис реалізації концепції сталого розвитку, який передбачає ефективне ресурсоспоживання, зниження рівнів CO₂ та розвитку свідомого, екологічно орієнтованого суспільства. Європейське агентство з охорони навколишнього середовища (European Environmental Agency, ЕЕА) дає наступне трактування «зеленій» економіці, визначаючи її як «політику та інновації, що дають змогу суспільствам щороку отримувати більше цінності, зберігаючи природні системи, які її підтримують» [3].

3/4 усіх викидів CO₂ на планеті складає ринок традиційної енергетичної системи. З цього факту випливає цілком логічний постулат, що в центрі проблеми зміни клімату стоїть енергетичний сектор. Ринок енергетики – це двигун економіки усієї території, в межах якої функціонують економічні комунікації між суб'єктами ринку. Коли енергетичний двигун виходить з ладу, то економіка регіону не може працювати у нормальному режимі, тому що сьогодні будь-яка діяльність людини надто залежна від електроенергії. «Параліч» будь-якої економіки легко може здійснитися за даним сценарієм. Кадри «темного Києва» після масових ракетних ударів РФ по енергетичних об'єктах яскраво це продемонстрували всьому світові.

Перехід до альтернативної енергетики – це можливість уникнути найгірших сценаріїв для екології планети. Для деяких країн це можливість забезпечити енергонезалежність національних економік від імпорту енергетичних ресурсів. Ринок альтернативної енергетики – це найважливіша складова «зеленої економіки», яка покликана стати основною моделлю сталого розвитку суспільства.

Однак «озеленення» економіки – це складний і довготривалий процес, який передбачає структуроване планування діяльності з конкретними термінами

виконання, використання засобів та ресурсів у вигляді науково-дослідної та ресурсно-матеріальної баз для реалізації задекларованих цілей. За Паризькою кліматичною угодою (2015 р.), транспорт та енергетика повинні повністю перейти на відновлювальні джерела енергії до 2050 року.

У результаті, проголошення даної амбітної ініціативи зустріло багато критики. Питання щодо можливості реалізації «Глобального енергетичного переходу до 2050 року» залишається відкритим. «На даному етапі використання поновлюваних джерел енергії стагне на рівні десятирічної давності», – констатує аналітичний центр Ren21. Також перехід на використання відновлювальних джерел енергії залежить від значної кількості змінних. Утримуючись від суб'єктивних прогнозів, науково доцільніше проаналізувати потенційні ризики і перспективи розвитку альтернативної енергетики, які безпосередньо впливатимуть на можливість реалізації глобальної енергетичної ініціативи.

Ризики реалізації «Глобального енергетичного переходу до 2050 року»:

- Технологічні проблеми використання відновлювальних джерел – дискретність енергетичних потоків, низька щільність енергії та необхідність акумулювання. Це один із факторів, який ставить під сумнів масове впровадження джерел альтернативної енергетики. Хоча інженери знаходять шляхи вирішення цих проблем, впровадження у масове виробництво різних девайсів є проблематичним.

- Інформаційно-політичні – курс на «зелену економіку» надто залежний від політичних засад уряду держав та інформаційної політики. До прикладу, Барак Обама високо оцінив і підтримав Паризьку угоду, натомість Дональд Трамп назвав Паризьку угоду «вбивчою», а його наступник – Джо Байден – знову «повернувся» до виконання положень угоди. Варто додати, що критика експертами Паризької угоди переважно стосується відсутності конкретики й беззаперечності угоди.

- Ресурсозабезпечувальні ризики: чи здатна світова економіка профінансувати «глобальний енергетичний перехід» до 2050р і «наздогнати втрачений» десяток років? Також вартість і обмеженість запасів критично важливих металів (літій, кобальт, нікель, мідь та ін.), які необхідні для виготовлення комплектуючих, також можуть істотно завадити розвитку альтернативної енергетики, якщо виникне їх дефіцит.

- Ризик глобальної продовольчої, фінансової, економічної, а в результаті політичної кризи – станом на 2023 рік у період найбільшої війни в Європі з часів Другої світової, коли уряди вдаються до підвищення облікових ставок, щоб втримати інфляційні процеси – глобальна політико-економічна стабільність світу залишається в зоні підвищеного ризику. Може настати момент, коли актуальність «зеленої економіки» відійде далеко на останній план, поступившись місцем для збереження суспільного демократичного ладу.

- Бюрократичні обмеження – процеси впровадження проєктів з альтернативної енергетики передбачають затвердження тих чи інших документів

на державному рівні, без чого неможливий подальший рух. Нелогічність процесів або свідомо затримка можуть нівелювати інтерес інвесторів.

- Майнінг криптовалюти – масове використання криптовалют може загрожувати глобальній енергетичній сфері шляхом різкого росту обсягів спожитої електроенергії. Згідно з даними Кембриджського індексу споживання електроенергії, на виробництво криптовалют затрачається близько 110 ТВт*год щорічно (0,4% від глобального річного споживання електроенергії) [1].

- Психологічні установки індивідів – багато людей звикли до використання дизельних/бензинових двигунів, тому необхідні вагомні стимули, щоб змусити їх переглянути свої погляди і почати використовувати електричні, екологічно чисті двигуни.

Перспективи реалізації «Глобального енергетичного переходу до 2050 року»:

- Інноваційні: надія на технологічний ривок у сфері альтернативної енергетики залишається поки що не витягнутою «рукою порятунку» для здійснення глобального енергетичного переходу.

- Технологічні: невичерпність та географічна доступність альтернативних джерел енергії у будь-яких точках планети, відсутність потреби у воді (сонячні, вітрові); можливість використання «несприятливих» для господарства земель.

- Екологічні: відсутність додаткової емісії вуглекислого газу; відсутність шкідливих викидів; збереження теплового балансу планети; використання відходів.

- Енергетично-безпекові: незалежність від імпорту паливних ресурсів; сприяння енергетичній безпеці держави, адже на сьогодні у світі далеко не кожна країна здатна забезпечити власній економіці енергонезалежність, вдаючись до імпорту чи то енергосировини, чи то готової електроенергії.

- Логістичні: можливість забезпечення енергією віддалені регіони; зниження втрат електроенергії при транспортуванні на великі відстані.

- Соціально-економічні: забезпечення більш «здорових» робочих місць; сфера альтернативної енергетики як можливість для «економічного ривка» країн, що розвиваються; скорочення витрат бюджету завдяки енергоефективним заходам.

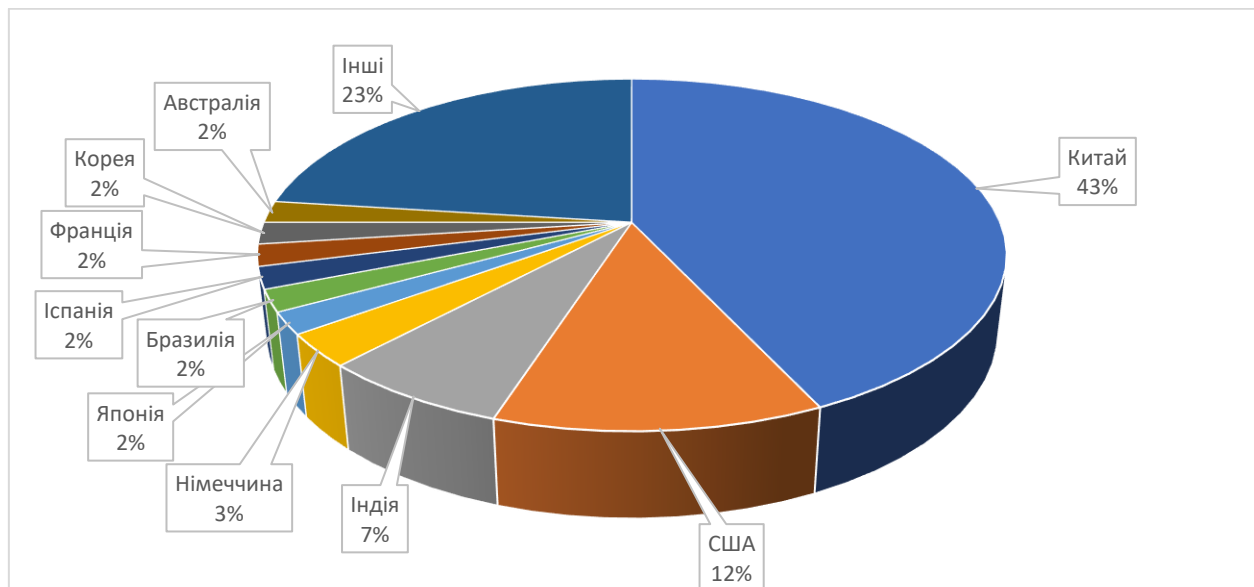
Ключовою ідеєю у книзі Дарона Аджемоглу та Джеймса Робінсона «Чому нації занепадають?» є «державні інститути мають бути інклюзивними і повинні забезпечувати стимули для населення брати участь в економічному житті держави, забезпечуючи рівний доступ до нових технологій і їх захист, що і неодмінно призводить до збагачення населення і його рівня життя» [2].

Може здатися, що лише високорозвинені держави мають можливість впроваджувати альтернативні джерела енергії. Але їх розвиток в конкретній країні залежить першочергово від рівня залученості державних інститутів до стимулювання інвесторів вкладати ресурси в новітні технології. Сьогодні світове суспільство, передусім країн, що розвиваються, отримало нову можливість для «економічного ривка». На сьогодні потенціал розвитку альтернативних джерел енергії має кожна держава. Однак чи зможе політичне керівництво кожної держави стати «високорозвиненим менеджером сфери енергетики» і забезпечити

рівний доступ нових технологій для населення, залучивши прозорі і доступні стимули? Саме інклюзивні державні інститути зможуть забезпечити сталий розвиток суспільства, у тому числі й ринків альтернативної енергетики, яких у багатьох країнах наразі просто не існує. Проте це їхній шанс подолати бідність та багато інших проблем.

На сьогодні близько 80% енергії з альтернативних джерел продукується в 10 країнах світу: Китай (43%), США (12%) Індія (7%), Німеччина (3%), Японія, Бразилія, Іспанія, Франція, Корея та Австралія – по 2%. (Рис. 1)

Рисунок 1. Частка країн у загальній структурі встановлених потужностей альтернативної енергетики. Джерело: [4]

До 2050 року передбачений навіть конкретний сценарій, розроблений експертами Міжнародного енергетичного агенства, з потенційними обсягами виробництва електроенергії з різних джерел станом на конкретний період часу (Таблиця 1). Порівнюючи із сценаріями попередніх років, можна помітити тенденцію до зниження прогнозів виробництва електроенергії з альтернативних джерел. Наприклад, у 2021 році прогноз виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії на 2050 рік становив 48 436 ТВт*год, тоді як у 2022 році прогнозний показник впав до 32 452 ТВт*год. Натомість прогнозний показник виробництва електроенергії з традиційних джерел зріс із 2172 ТВт*год у 2021 році до 12862 ТВт*год у 2022 році [5], тобто майже у 6 разів. Вкрай негативна динаміка та погіршення прогнозів зростання ринку альтернативної енергетики пояснюється складною політико-економічною ситуацією у світі, зосередженням уваги на принципово інших проблемах, що загрожують демократичному ладу.

Таблиця 1.

Сценарій виробництва електроенергії за джерелами до 2050 року

Рік	Сценарій виробництва електроенергії за джерелами, ТВт*год					Частка, %		
	2010	2020	2030	2040	2050	2020	2030	2050
Загальне виробництво	21520	26762	34424	45885	57950	100	100	100
Альтернативні джерела енергії	4250	7593	18283	34349	48436	28	53	84
<i>Сонячна</i>	34	846	5118	11990	18810	3	14	30
<i>Вітрова</i>	342	1596	6115	12817	17577	6	18	30
<i>Гідроенергія</i>	3446	4347	5387	6599	7921	16	16	14
<i>Біоенергія</i>	360	709	1362	2336	3199	3	4	6
<i>Геотермальна</i>	68	94	284	538	801	0	1	1
<i>Морська</i>	1	1	16	69	129	0	0	0
<i>Ядерна</i>	2756	2692	3395	4293	4714	10	10	8
<i>Воднева</i>	0	0	100	389	805	0	0	1
ПЕР (with CCUS)	0	1	323	1480	1790	0	1	3
<i>Вугілля (with CCUS)</i>	0	1	226	1019	1046	0	1	2
<i>Газ (with CCUS)</i>	0	0	97	460	744	0	0	1
ПЕР	14480	16440	12290	5341	2172	61	36	4
<i>Вугілля</i>	8671	9467	5618	1559	42	35	16	0
<i>Газ</i>	4843	6257	6345	3610	2011	23	18	3
<i>Нафта</i>	966	716	327	172	119	3	1	0

Джерело: [4]. Примітки: ПЕР – паливно-енергетичні ресурси; CCUS - carbon capture, utilisation and storage (уловлювання та утилізація вуглецю)

Таким чином, «глобальний енергетичний перехід до 2050 року» має досить сумнівні перспективи, але поки що залишається досяжним за умови сприятливих суспільно безпекових, економічних, політичних та інноваційно-технологічних умов розвитку. Станом на 2023 рік, безпека людства знаходиться в умовах занепокоєння, особливо через війну в Україні. Подальша фінансова стабільність світової економіки знаходиться під загрозою через рекордні інфляційні процеси, що змушує регуляторів використовувати «важелі управління», тобто підвищувати вартість капіталу. «Дорогі гроші» можуть призвести до рецесії – зниження економічної і ділової активності. Оскільки розвиток ринків відновлювальної енергетики залежний від усіх вищевказаних факторів, у найближчі роки ми будемо спостерігати зниження темпів приросту використовуваних альтернативних джерел. Важливо розуміти, що суспільно-економічна глобалізація вносить свої корективи у комунікаційну складову, де твердження про важливість світової стабільності стає постулатом та беззаперечною умовою сталого розвитку. Тому сьогодні всі прогнози про «глобальний енергетичний перехід» є лише приблизними орієнтирами, бо вони не здатні врахувати всі можливі ризики, які можуть стати реальністю або навпаки – перспективи й інновації, які здатні пришвидшити намічений шлях.

Список літератури:

1. Cambridge Bitcoin electricity consumption, 2023. URL: <https://ccaf.io/cbnsi/cbeci> (дата звернення: 13.05.2023).
2. Daron Acemoglu, James A. Robinson Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. USA, 2012. 546 p.
3. Renewables : analysis and forecast 2021-2026 / International Energy Agency, 2021. 175 p.
4. World Energy Outlook 2021 / International Energy Agency, 2021. 386 p.
5. World Energy Outlook 2022 / International Energy Agency, 2022. 523 p.

ІНІЦІАТИВА ТРИМОР'Я ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ ПРОЄКТ РЕГІОНУ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Мисько Віталій Миколайович

студент Географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

Ініціатива «Тримор'я» – це міждержавне об'єднання, що охоплює 12 повноправних держав-членів ЄС, що розташовані між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями: Австрію, Болгарію, Хорватію, Чехію, Естонію, Угорщину, Латвію, Литву, Польщу, Румунію, Словаччину та Словенію, а також з 21 червня 2022 року – Україну як партнера-учасника. 11 країн (окрім Австрії), що беруть участь в Ініціативі, є членами НАТО.

Ініціатива «Тримор'я» – це макрорегіональний геоелекономічний проєкт, який покликаний поглибити економічну співпрацю між країнами, що розташовані між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями. Насамперед, пріоритетом ініціативи визначається побудова якісної, комплексної та інклюзивної інфраструктури для країн-учасників, чим планується подолати дисбаланс у розвитку країн і регіонів Європи, а також створити енергетичну, цифрову і транспортну безпеку в Центрально-Східній Європі.

Багато експертів називають Ініціативу Тримор'я геополітичною. Я би хотів спростувати дане твердження. Важливо зазначити, що геоелекономічний аспект сьогодні неможливо відділити від геополітичного. Адже міждержавні економічні зв'язки апоріорі не є вільними, бо регулюються політичними структурами залежно від стратегічного курсу розвитку країни та її індивідуальних державних інтересів. За умов наявності глобального вільного ринку, політичний аспект втратив би контролюючу роль і, напевно, тоді геоелекономічні процеси змогли б розвиватися незалежно від геополітики. На даний момент, доцільно інтерпретувати геоелекономічні зв'язки в межах геополітичного цілого.

Однак говорячи про геоелекономічну ініціативу як категорію у суспільній географії, її слід відображати в межах геополітичного аспекту, але не ототожнювати «геополітичне» та «геоелекономічне». Щоб розрізнити дві сутнісні характеристики, слід комплексно розглядати конкретні завдання ініціативи та методи їх реалізації. Геополітичний аспект реалізується за допомогою прямих політичних інструментів, а його кінцевою метою є політичні інтеграційні процеси у будь-якому вигляді або всеосяжний політичний вплив країни-лідера. У геоелекономічній ініціативі основні інструменти базуються на економічній інтеграції у визначених сферах, які здійснюються саме економічними інструментами за сприяння або підтримки політичних.

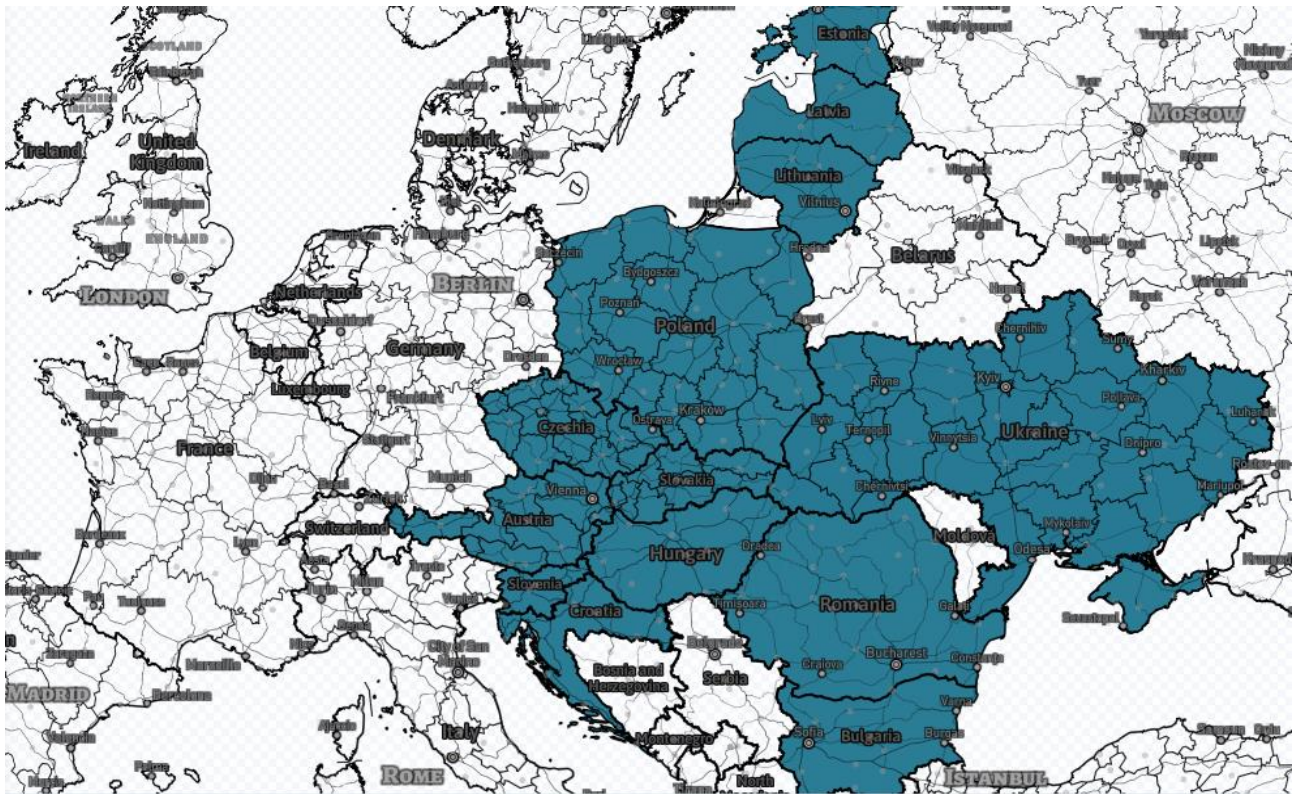
За власним баченням, я б запропонував наступне тлумачення поняття «геоекономічна ініціатива». Геоекономічна ініціатива – це комплекс заходів економічного спрямування кількох держав (часто сусідських) задля інтеграції у визначених економічних сферах і підвищення конкурентоспроможності регіону через розвиток тісних соціально-економічних зв'язків між територіями.

Виникає запитання: «Ініціатива Тримор'я – геополітичний чи геоекономічний проєкт?» Багато експертів вважають Ініціативу геополітичним проєктом США, адже його реалізація покликана стримувати російський вплив на держави Заходу. Я дотримуюсь думки про те, що Ініціатива «Тримор'я», виходячи з її задекларованих цілей і сфер співпраці, це насамперед геоекономічний проєкт, при повній реалізації якого інтенсивність і якість економічної співпраці між країнами-учасниками сягне такого рівня, що геоекономічний, відповідно і геополітичний, вплив росії на більшість країн Європи самонівелюється. Адже геополітичний вплив росії закінчується там, де відсутня можливість «уявної домінації» та монополізації, зокрема енергетичної сфери.

Українські вчені, наприклад, А. М. Голіков підкреслюють, що саме в інтеграційних процесах закладаються «резерви зростання». Сучасну мету інтеграції, перш за все регіональної, вчений убачає у значному збільшенні ефективності процесу «використання національних потенціалів за рахунок взаємовигідного об'єднання зусиль і ресурсів», що дає можливість вирішувати широкий спектр проблем соціального, економічного та інших напрямів розвитку [4].

Поглянувши на карту транспортної мережі ЄС (Рис.1), можна звернути увагу на те, що країни Західної Європи більш пов'язані між собою дорогами та залізницями, лініями електропередач, нафто- і газопроводами, тоді як країни Центральної та Східної Європи залишаються відносно роз'єднаними між собою, особливо вздовж осі північ-південь. Це і надихнуло тодішніх глав держав двох країн – президента Хорватії Колінду Грабар Кітарович і президента Польщі Анджея Дуду – започаткувати ініціативу, яка згодом долучила більше держав і провідних інвесторів та політиків не лише регіону Центрально-Східної Європи, а й США та Західної Європи.

Коротко характеризуючи ініціативу, можна зазначити, що це макроструктура всередині ЄС на базі країн Центрально-Східної Європи, що характеризуються особливим фізико-географічним розташуванням, потенціал якого можна використати для подальшого сталого розвитку регіону і забезпечення його стабільності. Принципи, на яких базується механізм реалізації Ініціативи, доволі якісно продумані і репрезентовані таким чином, щоб не суперечити стратегіям і законодавству ЄС. Співпраця обмежується конкретними стратегічними проєктами у визначених сферах. Цілі й регламент Ініціативи репрезентують, що країнами-членами не передбачається створення альтернативи ЄС, що в майбутньому могло б посилити конфронтацію між різними макрорегіонами Європи.

Рисунок 1. Мапа адміністративного поділу Європи. Основні автомагістралі. Країни-учасники «Тримор'я». Складено автором за допомогою сервісу *Mapbox*.

Розвиток зв'язності в регіоні Тримор'я базується на розвитку інфраструктури за трьома напрямками:

- енергетика (міжконектори, транспортна енергетична інфраструктура),
- транспорт (автомобільний, залізничний, інтермодальний),
- цифрові (волоконно-оптичні та бездротові мережі).

Основними ризиками, які можуть у майбутньому законсервувати Тримор'я є:

- Початковий етап формування – на сьогодні поки що не можна говорити про вже де-факто сформований потужний макрорегіональний інтеграційний інститут. Щороку проводяться саміти, обговорюються проєкти, ведуться дискусії про перспективи Ініціативи, але на рівні національних суспільств більшості країн-учасників немає розуміння, навіщо проєкт має існувати. На мою думку, Тримор'я поки що інституціонально несформоване, причиною чого є недостатня інформатизація суспільства щодо сутності Ініціативи, її необхідності і перспективності. Загалом, убачається недостатньо міцне суспільно-політичне усвідомлення важливості гео економічного проєкту «Тримор'я».

- Фінансове забезпечення. Заплановані проєкти вимагають багатомільярдних інвестицій, однак фінансування на реалізацію всіх не вистачає. Частково ця проблема походить із зазначеної у попередньому пунктів, адже за підтримки суспільства можна було б спрямовувати більше бюджетних ресурсів на проєкти. Але також проблема стосується неефективної політики залучення приватного капіталу до фінансування проєктів. На моє переконання, Ініціатива може створити інвестиційну платформу для залучення приватного капіталу шляхом випуску облігацій із узгодженою дохідністю у валюті. Належна

інформатизація суспільства щодо переваг реалізації Ініціативи може закумуляувати необхідну кількість капіталу для реалізації конкретних пріоритетних проєктів. У подальшому вигода від того чи іншого проєкту може принести більшу дохідність для приватних інвесторів, держави і її безпеки.

- Домінування Польщі в Ініціативі може сприйматися як загроза іншими учасниками. В Ініціативі, як і у Фонді «Тримор'я» сьогодні домінує Польща та її інструменти впливу. Звичайно, лідерство Польщі має передумови й практичне обґрунтування. Адже це держава-засновник та найбільша держава-учасник Ініціативи за кількістю населення, площею території та обсягом економіки, якщо не брати до уваги Україну як партнера-учасника Ініціативи. Однак польська участь в Тримор'ї виглядає все менше як лідерство, а все більше як домінування. У результаті, подальше нарощення домінуючої диспозиції Польщі в Ініціативі може загрожувати довірі між країнами-учасниками об'єднання, забезпеченню міжпартійної підтримки Ініціативи та перспективам цього регіонального формату. Безперечно, Польщі слід проводити відкриту рівнозначну політику в межах Ініціативи, яка буде враховувати інтереси усіх держав-учасників.

- Світова економічна криза. Станом на березень 2023 року Світовий банк погіршив прогноз щодо зростання Світового ВВП. Раніше прогнозувалося збільшення на 3% за підсумками 2023 року, зараз цифра знизилася до 1,7%. Зростання економіки США прогнозується на рівні 1,4% (замість раніше вказаних 2%), а в Європі – зростання лише на 0,1%. За словами експертів Світового банку, світова економіка знаходиться на краю леза і може впасти в рецесію. Тисне на світову економіку висока інфляція, підвищення відсоткових ставок центральними банками, скорочення обсягів інвестицій та порушення глобальних ланцюгів поставок товарів унаслідок пандемії та війни в Україні. Тому фінансова криза – це абсолютно несприятливий для Тримор'я сценарій, адже тоді увага і ресурси в руках політиків будуть прикуті до абсолютно інших речей – фінансової підтримки безробітних і питанням відновлення економіки. Такий хід подій може відкласти Ініціативу Тримор'я на задній план.

Серед перспектив інтеграційних процесів Тримор'я можна виділити:

- Апробація політичних інститутів держав-учасниць на предмет спільності принципів державного управління, міжнародної співпраці і готовності до глибшої інтеграції. Для України – участь у Тримор'ї – це можливість продемонструвати європейському суспільству, наскільки країна готова до повноправного членства в ЄС;

- Економічні перспективи: будівництво запланованих стратегічних проєктів сягає десятків мільярдів доларів. Ці кошти будуть драйвером для економіки регіону, адже забезпечуватимуть робочими місцями населення. У довгостроковій перспективі заплановані проєкти будуть безпосередньо впливати на розвиток економіки країн-учасниць через участь у глобальних ланцюгах поставок товарів та енергетичних ресурсів.

- Діджиталізація – це сфера, де Україна та інші країни-учасники Тримор'я можуть обмінятися досвідом. Безумовно, у наступні роки сфера державних послуг буде цифровізуватися у всіх державах світу. Країни Тримор'я фактично

мають двох партнерів – Україну та Естонію, які вже кілька років підтримують курс на цифровізацію всіх держпослуг і мають практичний досвід впровадження цифрових реформ. Україна та Естонія можуть бути наставниками для інших країн Тримор'я у цифрових технологіях і, що важливо для Ініціативи, співпраця у даній сфері може здійснюватися саме в її рамках.

- Енергетична незалежність – багато європейських держав уже зуміли повністю або частково відмовитися від російських енергоресурсів після початку повномасштабного вторгнення. Проте цього недостатньо для енергонезалежності регіону Тримор'я. У перспективі країнам-учасникам потрібно розробляти або власні родовища, або забезпечити регіон інфраструктурою для імпорту необхідних обсягів енергоресурсів у дружніх держав. Спільність економічної політики в енергетичному питанні між країнами Тримор'я, що виражатиметься у визначенні пріоритетних інфраструктурних енергопроектів та спільному їх фінансуванню, може стати «пришвидшеним кроком» до здобуття енергонезалежності і України, і її партнерів.

- Альтернативна енергетика. Україна може бути регіональним лідером з виробництва «зеленої» енергетики у Європі. Глобальний курс на декарбонізацію торкається усіх держав регіону, які у національних енергетичних стратегіях декларують необхідність переходу на альтернативну енергетику.

- Безпека. Побудова міцного, геоекономічно, геополітично та історично обгрунтованого союзу між країнами Тримор'я може мінімізувати безпекові ризики для країн-учасників. Оскільки всі країни, крім Австрії та України (поки що), є членами НАТО, після завершення російсько-української війни це створить вигідні умови для відчуття безпеки для бізнесу і громадян. Більше того, країни НАТО почали нарощувати військові видатки розуміючи, що «ефект стримування» агресорів повинен працювати якісніше.

Серед ключових інфраструктурних проєктів, запланованих для реалізації в рамках Ініціативи Трьох морів, можна виділити наступні:

- Baltic Pipe – газопровідна мережа, яка має забезпечити транспортування газу з Норвегії до Польщі та інших країн Центральної та Східної Європи;

- Via Carpatia – транспортний проєкт, метою якого є покращення зв'язків між країнами Центральної та Східної Європи, створення нових робочих місць та збільшення руху товарів та послуг між країнами.

- Rail Baltica – залізничний проєкт, який має забезпечити зв'язок між країнами Балтії та Польщею, забезпечити безперешкодний перехід пасажирів та вантажів.

- Three Seas Energy – ініціатива з підвищення енергетичної безпеки країн Центрально-Східної Європи, яка передбачає спільну розробку та використання відновлюваних джерел енергії.

- Amber Route – культурний проєкт, який має забезпечити розвиток туризму та культурного обміну між країнами Центральної та Східної Європи.

- Цифрова інфраструктура: розвиток інтернет-інфраструктури, включаючи створення високошвидкісних мереж та цифрових інноваційних центрів; створення цифрової Транспортної біржі.

- Газовий термінал в Польщі: поблизу міста Щецин планується спорудження терміналу для перевантаження рідкого природного газу, що дозволить країнам Центральної та Східної Європи диверсифікувати свої джерела енергопостачання.

Отже, основним завданням гео економічної ініціативи «Тримор'я» є стратегічна проектна співпраця між країнами-учасниками у логістичній, енергетичній та цифровій сферах економіки. Потенційна реалізація запланованих проектів може стати «трампліном» для сталого соціально-економічного розвитку регіону. Економічно потужний регіон Центрально-Східної Європи – крок до формування ще одного демократичного геополітичного, гео економічного та безпекового світового центру.

Список літератури:

1. Three Seas Initiative objectives. <https://3seas.eu/about/objectives> (дата звернення: 10.05.2023)
2. Three Seas Initiative. Joint declaration of the seventh Three Seas Initiative Summit URL: https://media.voog.com/0000/0046/4166/files/declaration_pages.pdf(дата звернення: 10.05.2023)
3. Волович О. Балто-Чорноморський Союз: перспективи реалізації. Борисфен Інтел. 2016. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/archiv-regioni/archiv-uevropa/archiv-insha-uevropa/volodich-balto/ (дата звернення: 10.05.2023)
4. Голіков А. П., Довгаль О. А. Міжнародні економічні відносини. Харків: Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. 464 с.
5. «Чому Україна є цікавою для Тримор'я?» Коментарі експертів. *Центр «Нова Європа»*. 2020. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/NEW_ThreeSeas_ukr1.pdf (дата звернення: 13.05.2023)

ВПЛИВ ГЕОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ВІЙСЬКОВІ ДІЇ

Панашенко Роман Ігорович

студент географічного факультету,
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

Географія безпосередньо пов'язана з війною і часто є визначальною при плануванні та веденні бойових дій. Географічні чинники впливають на цілі військових операцій та засоби для їх досягнення. Їх вивченням займається окрема галузь географії – військова географія. Вона допомагає краще зрозуміти вплив цих факторів на військову стратегію та надає додаткові інструменти, за допомогою яких можна дослідити причини того як розвивалися конфлікти [1].

Існує перелік чинників, які необхідно враховувати при військовому плануванні (таблиця 1) [2].

Таблиця 1.

Фактори, які впливають на ведення бойових дій

Фактори	Чинники
Фізико-географічний	Ландшафтний
	Гідрологічний
	Кліматичний
	Геологічний
	Ґрунтовий
Соціально-економічний	Економічний
	Демографічний
	Етнічний
	Релігійний
	Лінгвістичний
	Транспортний

Географічні чинники можуть як сприяти проведенню бойових дій, так і ускладнювати їх. Від них також можуть залежати цілі військової операції – як тактичні, так оперативні та стратегічні.

Різноманітні ландшафти мають свої особливості, які необхідно враховувати під час планування військової операції. Вони можуть обмежувати поле для маневру військами, створюючи природні бар'єри у вигляді річок та гірських хребтів, або надавати перевагу для оборонців, які контролюють стратегічно важливі висоти. Наприклад, Панджшерська ущелина гірської системи Гіндукуш в Афганістані була одним з центрів опору в війні з СРСР, а згодом з талібами.

Після виведення військ США та союзників з країни у 2021 році, провінція Панджшер стала єдиним регіоном, який таліби не змогли захопити [3].

Гідрологічні ресурси також відіграють важливу роль у бойових діях. Болотисті місцевості, річки, озера, є перепонами для війська і вимагають додаткових зусиль для їх подолання. Також, водні об'єкти можуть слугувати водними транспортними артеріями й стати ціллю для супротивника. Наприклад, під час Другої світової війни, німецькі війська намагалися захопити Сталінград з метою контролю річки Волги, яка використовувалась для транспортування паливних матеріалів з півдня СРСР. Іншим прикладом є боротьба за джерела прісної води в країнах, які потерпають від її нестачі.

На армію впливають і кліматичні умови. Температура та кількість опадів можуть обмежувати мобільність збройних сил, що впливає на ефективність їх застосування. Наприклад, сильні дощі перешкоджають пересуванню техніки, яка може загрузнути в земній поверхні. В таких випадках військо обмежене використанням лише мережі асфальтованих доріг, що робить його більш вразливим. На початку повномасштабного вторгнення в Україну подібна ситуація відбувалась на півночі країни – зокрема біля Києва. Колони російської військової техніки рухались основними транспортними магістралями й зазнавали масового ураження українською артилерією та дронами.

Геологічний чинник тісно пов'язаний з цілями військових операцій. Боротьба за корисні копалини є поширеним явищем в історії людства. За даними ООН, за останні 60 років близько 40% військових конфліктів пов'язані з контролем над природними ресурсами – зокрема золото, алмази, нафта [4].

Також важливими є ґрунти. Від них залежить прохідність техніки, її максимально можлива вага та камуфляж. Ґрунти, зокрема їх дренажні характеристики, є визначальними для будівництва фортифікаційних споруд, окопів тощо.

На вибір цілі впливає економічний чинник. Розвинуті території є більш привабливими для захоплення, ніж депресивні. Наприклад, однією з причин чому Югославська армія атакувала Далмацію, є її велике економічне значення для країни [*стаття про дубровнік*].

Військові дії також можна обґрунтувати етнічним чинником. Прикладом є повстання національних меншин проти центральної влади, яка здійснює їх дискримінацію. За подібним сценарієм розвивалась ситуація в Косово, регіоні переважно населеному албанцями, який зазнавав утисків в складі Югославії в 90-х роках ХХ ст. [5]. Іншим прикладом є захист національних меншин в іншій країні. Таким чином, метою операції може стати цілий регіон з великою часткою населення меншин.

Лінгвістичний чинник тісно пов'язаний з етнічним. Однак, передусім військові дії аргументуються утисками щодо використання певної мови – заборонаю отримання освіти, використання в медіа тощо. Відповідно, цілями можуть стати регіони зі значною часткою населення, яке спілкується мовою, яка дискримінується.

Релігійний чинник також відіграє важливу роль у військових діях. Передусім, релігійні конфлікти пов'язані з суперечностями в віросповіданні, контролем над певними територіями чи місцями, які пов'язані з релігією. Одним з найвідоміших прикладів є Хрестові походи, метою яких було звільнення католиками Єрусалиму від мусульман.

Розвинута транспортна інфраструктура полегшує ведення бойових дій та покращує логістичне забезпечення збройних сил держави. Наприклад, залізниці під час Другої світової війни відігравали важливе значення при плануванні наступальних дій – їх наявність в районі бойових дій була ключовою для успішного просування Червоної Армії [6].

Отже, географічні чинники продовжують відігравати ключову роль в військових діях – як при виборі цілі, так при плануванні військових операцій. З розвитком цивілізації кількість чинників лише збільшується, відповідно ускладняється й планування.

Список літератури:

1. Oberreit J. Destruction and reconstruction, Dubrovnik 1993-94. Northridge: California State University, 1995. 281 с. URL: <https://scholarworks.csun.edu/bitstream/handle/10211.3/182071/OberreitJerome1995.pdf?sequence=4>.

2. Collins J. M. Military Geography for Professionals and the Public. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1998. 446 с. URL: <https://www.iwp.edu/wp-content/uploads/2020/08/Collins-Military-Geography-for-Professionals-And-The-Public.pdf>.

3. George S. Tassal A. Inside the Taliban's secret war in the Panjshir Valley. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/08/afghanistan-panjshir-valley-taliban-resistance>.

4. Conflict and natural resources. URL: <https://peacekeeping.un.org/en/conflict-and-natural-resources>.

5. Bacevich A. J. Cohen E. A. War over Kosovo. New York: Columbia University Press, 2001. 223 с. URL: <https://archive.org/details/waroverkosovopol00bace/page/210/mode/2up>.

6. Davie H.G.W. The Influence of Railways on Military Operations in the Russo-German War 1941–1945. URL: <https://www.hgwdavie.com/blog/2018/3/9/the-influence-of-railways-on-military-operations-in-the-russo-german-war-1941-1945>.

ЗВ'ЯЗОК ГЕРМАНІЮ З МИШ'ЯКОМ У ВУГІЛЬНОМУ ПЛАСТІ С₆^H ШАХТИ «ТЕРНІВСЬКА» (УКРАЇНА)

Чернобук Олександр Іванович

аспірант, Національний ТУ «Дніпровська політехніка», Україна

Актуальність дослідження вмісту Ge у вугільному пласті с₆^H шахти «Тернівська» обумовлена можливістю його промислового вилучення та використання в якості цінного попутного компонента [1-3].

Раніше у вугільних пластах різних геолого-промислових районів Донбасу переважно досліджувалися токсичні та потенційно токсичні елементи [4 - 99]. У той же час, дослідження зв'язку Ge та As у вугільному пласті с₆^H поля шахти «Тернівська» раніше не виконувалися.

Мета роботи: полягає у встановленні кореляційного зв'язку та розрахунку рівняння регресії між вмістами Ge та As у вугільному пласті с₆^H поля шахти «Тернівська».

Фактологічною основою роботи були результати 232 аналізів Ge та As виконаних після 1981р. в центральних сертифікованих лабораторіях виробничих геологорозвідувальних організацій України з матеріалу пластових проб отриманих виробничими і науково-дослідницькими підприємствами і організаціями та особисто автором.

Було проведено аналітичні розрахунки відповідності емпіричних розподілів досліджуваних елементів нормальному розподілу. С цією метою були розраховані критерії Шапіро-Уїлка та Колмогорова – Смірнова. У всіх випадках результати розрахунків підтвердили невідповідність досліджуваних вибірок нормальному або логнормальному закону розподілу. Таким чином, для більш реалістичної оцінки центральної тенденції концентрацій г Ge та As замість значень середнього арифметичного необхідно використовувати медіанні значення. За результатами кореляційного аналізу встановлено прямий зв'язок між концентраціями Ge та As, при цьому коефіцієнт кореляції дорівнює 0,2. За результатами регресійного аналізу розраховане лінійне рівняння регресії:

$$Ge = 0,3018 + 0,1267 \cdot As.$$

Висновки. Аналіз виконаних досліджень свідчить про: 1) невідповідність емпіричних вибірок розглянутих елементів нормальному або логнормальному закону розподілу; 2) розраховане рівняння регресії дозволяє лише прогнозувати загальну тенденцію накопичення Ge у досліджуваному пласті за вмістом As.

Список літератури

1. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Зв'язок між вмістом сірки і меркурію у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької нафтогазоносної області. The XI International Scientific and Practical Conference «Implementation of modern scientific opinions in practice», March 20 – 21, Bilbao, Spain, pp. 86-93.
2. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А., Стрілець О.П. (2023). Зв'язок між германієм та ванадієм у вугільному пласті с₈^B шахти "Дніпровська". The 11th

- International scientific and practical conference “Problems of the development of science and the view of society” (March 21 – 24, 2023) Graz, Austria, pp. 93-104.
3. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Пащенко П.С., Дрешпак О.С. (2023). Зв’язок вмістів германію та берилію у вугільному пласті с₈^В шахти "Дніпровська". The 10th International scientific and practical conference “Modern methods of applying scientific theories” (March 14 – 17, 2023) Lisbon, pp. 95-104.
4. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Про зв'язок між вмістом сірки і ванадію у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької западини. The X International Scientific and Practical Conference «Innovative ways of learning development», March 13 – 15, Varna, Bulgaria, pp. 56-63.
5. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Пащенко П.С., Могиленець В.С. (2023). Зв’язок вмістів германію та мангану у вугільному пласті с₁₀^В шахти «Дніпровська». The 9th International scientific and practical conference “Basics of learning the latest theories and methods” (March 07 – 10, 2023) Boston, USA, pp. 107-117.
6. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Зв'язок між концентраціями ванадію та вмістом сірки у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької западини. The IX International Scientific and Practical Conference «Analysis of the problems of science and modern education», March 06 – 08, Prague, Czech Republic, pp. 65-71.
7. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Пащенко П.С., Дрешпак О.С. (2023). Кореляційно-регресійний аналіз вмісту германію з хромом у вугільному пласта с₈^Н шахти "Дніпровська". The 7th International scientific and practical conference “Application of knowledge for the development of science” (February 21 – 24, 2023) Stockholm, Sweden. 2023, pp. 96-106.
8. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Васильченко Н.В., Кузнецова С.С. (2023). Особливості зв'язку між концентраціями германію та нікелю у вугільному пласті с₈^Н шахти "Дніпровська". The 5th International scientific and practical conference “Prospects of modern science and education” (February 07 – 10, 2023) Stockholm, Sweden. 2023, pp. 129-139.
9. Ішков В.В., Козій Є.С., Озерянська К.Т. (2023). Мінеральний склад дрібних уролітів із колекції професора Баранника С.І. The V International Scientific and Practical Conference «Priority directions of science development», February 06 – 08, Hamburg, Germany, pp. 99-106.
10. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Лобода А.Ю., Нечепорук К.С. (2023). Про особливості зв'язку між концентраціями германію та свинцю у вугільному пласті с₈^Н шахти "Дніпровська". The 3th International scientific and practical conference “Theoretical aspects of education development” (January 24 - 27, 2023) Warsaw, Poland, pp. 119-129.
11. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А., Пащенко П.С. (2023). Встановлення особливостей розподілу германію, токсичних елементів і сірки загальної у вугільному пласті с₈^Н шахти "Дніпровська". The 1th International scientific and practical conference “Current issues of science and integrated technologies” (January 10 - 13, 2023) Milan, Italy, pp.172-182.

12. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.О., Дрешпак О.С. (2022). Про зв'язок між концентрацією германію і вмістом токсичних елементів та сірки загальної у вугільному пласті с₈^н шахти «Дніпровська». Збірник наукових праць НГУ. № 71. С. 145-159.
13. Єрофеев, А. М., Ішков, В. В., Козій Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і арсена у вугіллі пласта с₇^н поля шахти "Тернівська". The IX International Scientific and Practical Conference «Promising ways of solving scientific problems», December 26 – 28, Belgium, Brussels, pp.67-74.
14. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Мандрікевич В.М., Владик Д.В. (2022). Зв'язок германію і свинцю у вугільному пласті с₇^н поля шахти «Тернівська», Україна. The 14th International scientific and practical conference “Modern stages of scientific research development” (December 27 - 30, 2022) Prague, Czech Republic, pp.132-142.
15. Kozii Ye.S., Ishkov V.V. (2022). Nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin of Ukraine. Молодь: наука та інновації: матеріали X Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Дніпро: НТУ «ДП». С. 190-191.
16. Kozii Ye.S., Ishkov V.V. (2022). Germanium in с₆ coal seam of Dniprovska mine of Western Donbas of Ukraine. Молодь: наука та інновації: матеріали X Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Дніпро: НТУ «ДП». С. 188-189.
17. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Аналіз зв'язку германію і ванадію у вугільному пласті с₁₀^в поля шахти «Дніпровська». Сучасні проблеми гірничої геології та геоекології: збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції (Київ, 29 – 30 листопада 2022 р.). ДУ НЦГГГРІ НАН України, С. 35-40.
18. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між концентраціями германію і кобальту у вугільному пласті с₈^н поля шахти «Дніпровська». Сучасні проблеми гірничої геології та геоекології: збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції (Київ, 29 – 30 листопада 2022 р.). ДУ НЦГГГРІ НАН України, С. 29-34.
19. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Дрешпак О.С., Чечель П.О. (2022). Про зв'язок германію і сірки загальної у вугільному пласті с₇^н поля шахти «Тернівська», Україна. The 13th International scientific and practical conference “Implementation of modern technologies in science” (December 20 - 23, 2022) Varna, Bulgaria, pp.143-152.
20. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і меркурію у вугіллі пласта с₇^н поля шахти «Тернівська», Україна. The VIII International Scientific and Practical Conference «Science, trends and development methods», December 19 – 21, Tokyo, Japan, pp.88-95.
21. Yerofieiev A.M., Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Bartashevskiy S.Ye. (2022). Geochemical features of nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics". No. 160, pp. 17-28.
22. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і сірки загальної у вугіллі пласта с₁ поля шахти «Самарська», Україна. The VII

International Scientific and Practical Conference «Theoretical methods and improvement of science», December 12 – 14, Bordeaux, France. pp. 81-88.

23. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.А., Пащенко П.С. (2022). Про просторовий зв'язок германію і мангану у вугільному пласті с₁ поля шахти «Самарська», Україна. The 12th International scientific and practical conference “Current challenges, trends and transformations” (December 13 - 16, 2022) Boston, USA. pp. 169-179.

24. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.А., Стрілець О.П. (2022). Про зв'язок германію і фтору у вугільному пласті с₁ поля шахти "Самарська", Україна. Proceedings of the XI International scientific and practical conference “Actual problems of learning and teaching methods”, December 06 - 09, Vienna, Austria. pp. 142-151.

25. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і глибиною залягання вугільного пласті с₁ поля шахти "Самарська", Україна. The VI International Scientific and Practical Conference «Scientific discussions and solution development», December 05 – 07, Graz, Austria. pp. 103-109.

26. Yerofieiev, A.M., Ishkov, V.V., Kozii, Ye.S., & Bartashevskiy, S.Ye. (2021). Geochemical features of nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics", 160, 17-30.

27. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2020). Деякі особливості розподілу берилію у вугільному пласті k₅ шахти «Капітальна» Красноармійського геолого-промислового району Донбасу. Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки, 25 (1(36)), 214-227.

28. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2017). Про розподіл токсичних і потенційно токсичних елементів у вугіллі пласта с_{7н} шахти "Павлоградська" Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району. Вісн. Київ. нац. ун-ту. Геологія, 79 (4). 59-66.

29. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2017). Про розподіл токсичних і потенційно токсичних елементів у вугіллі пласта с_{10в} шахти «Дніпровська» Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району Донбасу. Збірник наукових праць «Геотехнічна механіка», 133, 213-227.

30. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2021). Розподіл арсену та ртуті у вугільному пласті k₅ шахти "Капітальна", Донбас. Мінералогічний журнал, 43 (4), 73-86.

31. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2013). Новые данные о распределении токсичных и потенциально токсичных элементов в угле пласта с_{бн} шахты "Терновская" Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 41, С. 201-208.

32. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2014). О распределении золы, серы, марганца в угле пласта с₄ шахты "Самарская" Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 44. С. 178-186.

33. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2014). О классификации угольных пластов по содержанию токсичных элементов с помощью кластерного анализа. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 45, 209-221.

34. Козій, Є.С., & Ішков, В.В. (2017). Класифікація вугілля основних робочих пластів Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району по вмісту токсичних і потенційно токсичних елементів. Зб. наукових праць «Геотехнічна механіка», 136, 74-86.
35. Ishkov, V. V., Kozii Ye. S., & Lozovoi A. L. (2013). Definite peculiarities of toxic and potentially toxic elements distribution in coal seams of Pavlograd-Petropavlovka region. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 42, С. 18-23.
36. Kozar, M.A., Ishkov, V.V., Kozii, Ye.S., & Pashchenko, P.S. (2020). New data about the distribution of nickel, lead and chromium in the coal seams of the Donetsk-Makiivka geological and industrial district of the Donbas. Journ. Geol. Geograph. Geoecology, 29(4), 722-730.
37. Ишков В.В. Некоторые особенности распределения свинца и хрома в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету. 2012. № 37. С. 321 - 332.
38. Ишков В.В. Ванадий, хром и никель в угольных пластах Донецко-Макеевского геолого-промышленного района Донбасса. Збірник наукових праць національного гірничого університету. 2010. № 35. С. 17 - 31.
39. Ishkov, V. V. Kozii, Ye. S. (2019). Analysis of the distribution of chrome and mercury in the main coals of the Krasnoarmiiskyi geological and industrial area. Tectonics and Stratigraphy. № 46. pp. 96-104.
40. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2021). Distribution of arsene and mercury in the coal seam k5 of the Kapitalna mine, Donbas. Mineralogical Journal. № 43(4), pp. 73-86.
41. Ishkov, V.V., Kozar, M.A., Kozii, Ye.S., Bartashevskiy, S.Ye. (2022). Nickel in oil deposits of the Dnipro-Donetsk depression (Ukraine). Problems of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XXVI International Scientific and Practical Conference. Helsinki, Finland. pp. 25-26
42. Ішков В.В., Козій Є.С., Труфанова М.О. Особливості онтогенезу уролітів жителів Дніпропетровської області. Мінерал. журн. 2020. 42, № 4. С. 50 - 59.
43. Козар М.А., Ішков В.В., Козій Є.С. (2021). Мінеральний склад уролітів мешканців Придніпров'я. Геологічна наука в незалежній Україні: Збірник тез наукової конференції (Київ, 8 - 9 вересня 2021 р.). / НАН України, Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка. Київ. С.52 - 55.
44. Barannik C., Ishkov V., Barannik S. Peculiarities of structure and morphogenesis of ureatic stones in residents of developed industrial region. The XX International Scientific and Practical Conference «Problems of science and practice, tasks and ways to solve them», May 24 – 27, 2022, Warsaw, Poland. 874 p. P. 350 - 354.
45. Barannik C., Ichkov V., Molchanov R., Barannik S. Signification pratique des caractéristiques de la composition et de la structure des pierres d'urée chez les résidents de la région industrielle développée. The XXI International Scientific and Practical Conference «Actual priorities of modern science, education and practice», May 31 – 03 June, 2022, Paris, France. 873 p. P. 410 - 414.

46. Ишков В. В., Светличный Э. А., Труфанова М. А. О минеральном составе уролитов жителей города Днепропетровска // *Збірник наукових праць НГУ.* – 2015. – № 47. – С. 5 – 14.
47. Ишков В. В., Светличный Э. А., Труфанова М. А. Особенности морфологии уролитов жителей города Днепропетровска // *Збірник наукових праць Національного гірничого університету.* – 2015. – №. 46. – С. 5-10.
48. Козій Є.С., Ишков В.В. (2017). Класифікація вугілля основних робочих пластів Павлоград-Петропавлівського геолого-промислового району за вмістом токсичних та потенційно токсичних елементів. *Збірник наукових праць «Геотехнічна механіка».* (136), 74 – 86.
49. Ишков, В. В., Сердюк, Е. А., & Слипенький, Е. В. (2003). Особенности применения методов кластерного анализа для классификации угольных пластов по содержанию токсичных и потенциально токсичных элементов (на примере Красноармейского геолого-промышленного района). *Сборник научных трудов НГУ,* (19), 5-16.
50. Ishkov V.V., Koziy E.S., Lozovoi A.L. (2013). Definite peculiarities of toxic and potentially toxic elements distribution in coal seams of Pavlograd-Petropavlovka region. *Collection of scientific works of NMU,* (42), 18-23.
51. Ишков В.В., Козий Е.С. (2013). Новые данные о распределении токсичных и потенциально токсичных элементов в угле пласта с_{бн} шахты «Герновская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць НГУ.* (41), 201-208.
52. Ишков В.В., Козий Е.С. (2014). О распределении золы, серы, марганца в угле пласта с₄ шахты «Самарская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць НГУ.* (44), 178-186.
53. Ишков В.В., Козий Е.С. (2014). О классификации угольных пластов по содержанию токсичных элементов с помощью кластерного анализа. *Збірник наукових праць НГУ.* (45), 209-221.
54. Ишков, В. В. (2009). Кобальт и ванадий в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района Донбасса. *Науковий вісник НГУ,* (10), 48-53.
55. Ишков В.В., Нагорный В.Н. (2005). О закономерностях накопления ртути в угольных пластах Красноармейского геолого-промышленного района. *Науковий вісник Національної гірничої академії України,* (2), 84-88.
56. Ишков В.В. Мышьяк и фтор в угольных пластах Лисичанского геолого-промышленного района // *Збірник наукових праць Національного гірничого університету* № 33, т. 1. - Днепропетровск, 2009. – С. 5 - 16.
57. Ишков В.В., Козій Є.С. Розподіл ртуті у вугільному пласті с_{7^н} поля шахти «Павлоградська» / *Наукові праці Донецького національного технічного університету, Серія: «Гірничо-геологічна».* 2020. №1 (23) - 2(24). – С. 26 - 33.
58. Козар М.А., Ишков В.В., Козій Є.С., Стрельник Ю.В. Токсичні елементи мінеральної та органічної складової вугілля нижнього карбону Західного Донбасу / *Геологічна наука в незалежній Україні: Збірник тез наукової конференції Ін-ту*

- геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка НАН України. 2021. – С.55 - 58.
59. Ишков В.В., Козий Е.С. Накопление Со и Мп на примере пласта С5 Западного Донбасса как результат их миграции из кор выветривания Украинского кристаллического щита / Материалы XVI Международного совещания по геологии россыпей и месторождений кор выветривания «Россыпи и месторождения кор выветривания XXI века: задачи, проблемы, решения». 2021. – С. 160 - 162.
60. Ишков В.В., Козий Е.С., Стрельник Ю.В. Результаты досліджень розподілу кобальту у вугільному пласті k_5 поля ВП «шахта «Капітальна» / Збірник праць Всеукраїнської конференції «Від мінералогії і геогнозії до геохімії, петрології, геології та геофізики: фундаментальні і прикладні тренди XXI століття» (MinGeoIntegration XXI). 2021. – С. 178 - 181.
61. Ишков В.В., Козий Е.С. Аналіз поширення хрому і ртуті в основних вугільних пластах Красноармійського геолого-промислового району / Вид-во ІГН НАН України. Серія тектоніка і стратиграфія. 2019. № 46. – С. 96 - 104.
62. Ишков В.В., Козий Е.С. Деякі особливості розподілу берилію у вугільному пласті k_5 шахти «Капітальна» Красноармійського геолого-промислового району Донбасу / Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2020. Т. 25, вип. 1(36). – С. 214 - 227.
63. New data about the distribution of nickel, lead and chromium in the coal seams of the Donetsk - Makiiivka geological and industrial district of the Donbas / Kozar M.A., Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Pashchenko P.S. / Journ. Geol. Geograph. Geoecology. 2020. № 29(4). pp. 722 - 730.
64. Ишков В.В., Козий Е.С. Особливості розподілу свинцю у вугільних пластах Донецько-Макіївського геолого-промислового району Донбасу / Вид-во ІГН НАН України, Серія тектоніка і стратиграфія. 2020. № 47. – С. 77 - 90.
65. Ишков, В.В., Козий, Е.С. Розподіл арсену та ртуті у вугільному пласті k_5 шахти "Капітальна", Донбас / Мінерал. журн. 2021. Вип. 43, № 4. – С. 73 - 86.
66. Ишков В. В. Проблемы геохімії «малих» і токсичних елементів у вугіллі України // Наук. вісник НГА України. - № 1. – Дніпропетровськ, НГАУ, 1999. – С. 128 – 132.
67. Ишков В.В., Лозовой А.Л. О закономерностях распределения токсичных и потенциально токсичных элементов в угольных пластах Павлоград – Петропавловского района // Наук. вісник НГА України. - № 2. – Дніпропетровськ, НГАУ, 2001. – С. 57 – 61.
68. Ishkov V., Kozii Ye. (2020). Distribution of mercury in coal seam c_{7n} of Pavlohradskaya mine field. Scientific Papers of DONNTU Series: "The Mining and Geology". № 1(23)-2(24), pp. 26-33.
69. Ishkov V.V., Koziy E.S. (2017). About peculiarities of distribution of toxic and potentially toxic elements in the coal of the layer c_{10b} of the Dneprovskaya mine of Pavlogradsko-Petropavlovskiy geological and industrial district of Donbass. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics". № 133, pp. 213-227.

70. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2020). Peculiarities of lead distribution in coal seams of Donetsk-Makiivka geological and industrial area of Donbas. *Tectonics and Stratigraphy*. № 47, pp. 77 - 90.
71. Ishkov, V. V. Kozii, Ye. S. (2019). Analysis of the distribution of chrome and mercury in the main coals of the Krasnoarmiiskyi geological and industrial area. *Tectonics and Stratigraphy*. No. 46. pp. 96-104.
72. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2021). Distribution of arsene and mercury in the coal seam k₅ of the Kapitalna mine, Donbas. *Mineralogical Journal*. № 43(4), pp. 73-86.
73. Ishkov, V.V., Kozar, M.A., Kozii, Ye.S., Bartashevskiy, S.Ye. (2022). Nickel in oil deposits of the Dnipro-Donetsk depression (Ukraine). *Problems of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XXVI International Scientific and Practical Conference*. Helsinki, Finland. pp. 25-26.
74. Ишков В. В., Чернобук А. И., Михальчонок Д. Я. О распределении бериллия, фтора, ванадия, свинца и хрома в продуктах и отходах обогащения Краснолиманской ЦОФ // *Науковий вісник НГАУ*. – 2001. – №. 4. – С. 89-90.
75. Ишков В.В. Некоторые особенности распределения свинца и хрома в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*. 2012. № 37. С. 321 - 332.
76. Ишков В.В., Козій Є.С., Клименко А.Г. (2021). Особенности розподілу германію у вугільному пласті с₁ шахти «Дніпровська». *Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції*. ДонНТУ. С. 42 – 50.
77. Єрофеев А.М., Ишков В.В., Козій Є.С. (2021). Застосування методів кластеризації до родовищ нафти за вмістом ванадію. *Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції*. ДонНТУ. С. 23 - 28.
78. Широков О.З., Сафронов І.Л. Ишков В.В., Козій Є.С. (2020). Основи методики прогнозу стійкості вуглевміщуючих порід по комплексу геолого-геофізичних методів. *Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції*. ДонНТУ. С. 16 – 24.
79. Ишков В.В., Козій Є.С., Найден К.В., Сливний С.О. (2020). Деякі особливості розподілу миш'яку у вугільному пласті с_{8в} поля шахти «Західно-Донбаська». *Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції*. ДонНТУ. – С. 91 – 94.
80. Ишков В.В., Козій Є.С., Івінська В.О., Снігур А.Д. (2020). Про розподіл берилію у вугільному пласті k₅ поля шахти «Капітальна» *Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції*. ДонНТУ. – С. 73 – 77.
81. Ишков В. В. Новые данные о мышьяке в угольных пластах Лисичанского геолого-промышленного района Донбасса // *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*. – 2013. – №. 40. – С. 19-25.
82. Ишков В. В. Особенности распределения свинца, хрома и никеля в углях основных рабочих пластов Донецко-Макеевского геолого-промышленного

района Донбасса // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2012. – №. 39. – С. 276-282.

83. Ишков В. В. Новые данные о распределении ртути, мышьяка, бериллия и фтора в угле основных рабочих пластов Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2012. – №. 38. – С. 19-27.

84. Ишков, В. В. (2010). Мышьяк в углях Лисичанского и Красноармейского геолого-промышленных районов Донбасса. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*, (35 (2)), 261-271.

85. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ишков В. В. Оценка и подсчет запасов угля в расщепляющихся и весьма сближенных пластах Львовско-Волынского бассейна // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 1999. – №. 7. – С. 174.

86. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ишков В. В. Закономерности угленакопления в карбоне юго-восточной части Днепровско-Донецкой впадины // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 1999. – №. 7. – С. 175-179.

87. Кореляційно-регресійний аналіз вмісту германію з хромом у вугільному пласті с8н шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Дрешпак Олександр Станіславович // Application of knowledge for the development of science : with the Proceedings of the 7th International scientific and practical conference (February 21 – 24, 2023) Stockholm, Sweden. – Stockholm, 2023. – Pp. 96 - 106.

88. Complex determination of the identification of urinary stones in patients residents of the industrial region / Barannyk Kostyantyn, Balalaev Oleksandr, Ishkov Valeriy, Molchanov Robert, Barannyk Serhiy // Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»: за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції «Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities» (ГО «Європейська наукова платформа» (Вінниця, Україна), ТОВ «International Centre Corporative Management» (Відень, Австрія), 17 лютого 2023 р.). – Вінниця, Відень, 2023. – №24. – С. 669-676.

89. Козій Є. С. Особливості зв'язку між вмістом кобальту і германію у вугільному пласті с8н шахти «Дніпровська» Західного Донбасу / Є.С. Козій, В.В. Ішков, О.І. Чернобук // Гірнича геологія та геоекологія. – Київ, 2022. – №1 (4). – С. 16-23.

90. Зв'язок вмістів германію та берилію у вугільному пласті с8в шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Дрешпак Олександр Станіславович // Modern methods of applying scientific theories : with the Proceedings of the 10th International scientific and practical conference (March 14 – 17, 2023) Lisbon, Portugal. – . Lisbon, 2023. – Pp. 95-104.

91. Ішков В.В. Аналіз взаємозв'язку концентрацій ванадію і германію у вугільному пласті С10В шахти «Дніпровська» Західного Донбасу / В. В. Ішков, Є. С. Козій, О. І. Чернобук // Гірнича геологія та геоекологія. – 2022. – №2 (5). – С. 19-26.

92. Зв'язок вмістів германію та мангану у вугільному пласті с10в шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Могиленець Валерія Сергіївна // Basics of learning the latest theories and methods : with the Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference, (March 07 – 10, 2023) Boston, USA. – Boston, 2023. – P. 107-117.
93. Ішков В. В. Зв'язок між концентраціями ванадію та вмістом сірки у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької западини / Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Козар Микола Антонович // Analysis of the problems of science and modern education : with the Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference, March 06 – 08, Prague, Czech Republic. – Prague, 2023. – P. 65-71.
94. Зв'язок вмістів германію та берилію у вугільному пласті С8в шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Дрешпак Олександр Станіславович // Modern methods of applying scientific theories : with the Proceedings of the 10th International scientific and practical conference (March 14 – 17, 2023) Lisbon, Portugal. – Lisbon, 2023. – Pp. 95-104.
95. Чернобук О.І. Про особливості зв'язку між концентраціями германію та свинцю у вугільному пласті с8н шахти «Дніпровська» / Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Лобода А.Ю., Нечепорук К.С. // Theoretical aspects of education development : the 3th International scientific and practical conference (January 24 - 27, 2023) Warsaw, Poland. – Warsaw, 2023. – Pp. 119 - 129.
96. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Розробка класифікацій родовищ нафти за вмістом металів (на прикладі Дніпровсько-Донецької западини). Мінеральні ресурси України. № 1. С. 23-34.
97. Ішков В. В. Про зв'язок між загальним вмістом металів і парафінів у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької западини / Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. // Goal and the role of world science in life : with the Proceedings of the XII International Scientific and Practical Conference, March 27 – 29, Stockholm, Sweden. – Stockholm, 2023. – P. 52-61.
98. Features of the structure of urate urolithiasis in inhabitants of an industrially developed region / Barannyk Kostyantyn, Ishkov Valeriy, Molchanov Robert, Barannyk Serhiy // Current issues of science, prospects and challenges: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference, May 5, 2023, Sydney, Australia. – Sydney, 2023. – Pp. 171-174.
99. Про зв'язок між германієм та кобальтом у вугільному пласті с8н шахти «Тернівська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Козар Микола Антонович, Дрешпак Олександр Станіславович // System analysis and intelligent systems for management : with the Proceedings of the 17th International Scientific and Practical Conference, (May 02 – 05, 2023) Ankara, Turkey. – Ankara, 2023. – Pp. 99 - 111

CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE LEGAL DOCUMENTS OF INDEPENDENT UKRAINE

Yehor Zhurkin,

PhD student,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

An active process of forming a new political system has begun since the restoration of Ukraine's independence. It was the establishment of the principles of democracy and political pluralism, the creation of effective institutions of civil society and the formation of the legal framework of an independent state. The relevance of the study is due to the need for theoretical understanding of the formation and representation of civil society institutions in the constitutional projects of Ukraine, which should take into account the interests and needs of Ukrainian citizens.

In modern historiography, there is no single generalization related to the interpretation of civil society institutions in the normative legal documents of the period of independence of Ukraine. The novelty is that the characterization of approaches to the definition of civil society in constitutional projects and its institutionalization is generalized.

We can find different approaches to the analysis of the legal framework for the formation of the political system and civil society in Ukraine, the interpretation of terms in F. Rudich's, A. Kudryachenko's, V. Beschastny's, A. Kostenko's, L. Yuzkov's, S. Golovaty's works. F. Rudich believes that the main element of civil society is the person, its elements - all those social institutions that are designed to promote the full realization of the person, his interests, aspirations. P. Lyubchenko notes that political parties are an important institution of civil society, and the state, family, local self-government, public, religious organizations, trade unions, political parties, the media are social institutions on the basis of which civil society is formed.

Among the sources, special attention is drawn to constitutional projects, regulatory documents of the period of restoration and development of the Ukrainian independent state. In particular, the concept of the new Constitution (June 19, 1991); constitutional drafts in the editions of July 1, 1992; May 27, 1993; October 26, 1993; the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy" of November 3, 2010, No. 996, etc. The documents indicate which social institutions belong to public associations, what civil society is and the relationship between civil society and the state. The methodological basis of the study is based on scientific methods: historical methods, analysis and synthesis, induction and deduction.

This study compared approaches to the interpretation of the terms "civil society" and "civil society institutions", identified civil society institutions that directly influenced the state-building processes in independent Ukraine, characterized the role of political parties as civil society institutions in the state-building processes of

Ukraine, analyzed different views of researchers on the affiliation of political parties to civil society institutions.

In the legal documents of the period of independence of Ukraine, the term "civil society institutions" is identified with the concept of "association of citizens." The Law of Ukraine "On the Basic Principles of the Development of the Information Society in Ukraine for 2007-2015 Years" No. 537 of 09.01.2007 establishes the following list of civil society institutions: "The main element of civil society is a person whose interests and needs are expressed through appropriate associations of citizens, such as political parties, professional associations, associations, creative unions, etc. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1035-r of 21.11.2007 "On Approval of the Concept of Assistance by Executive Authorities to the Development of Civil Society" defines the following list of civil society institutions: "Civil society institutions include public organizations, professional and creative unions, employer organizations, charitable organizations, religious organizations, non-state media and other non-business societies and institutions". Political party is one of the types of public organizations and, in fact, an institution of civil society. To confirm the hypothesis, the Law of Ukraine (June 16, 1992), No. 2460-KXII can serve, according to which the association of citizens is a voluntary public formation based on unity of interests in the joint realization by citizens of their rights and freedoms. An association of citizens, regardless of the name (movement, congress, association, foundation, union, etc.) in accordance with this law is recognized as a political party or public organization. In support of this idea, it is also worth mentioning the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Ensuring Public Participation in the Formation and Implementation of State Policy" of 03.11.2010 No. 996. According to Decree No. 996, public councils are formed from civil society institutions, which include public organizations - associations of citizens created by them to satisfy and protect their legitimate social, economic, creative, age, national, cultural, sports and other interests (such organizations are created in accordance with the law of Ukraine "On associations of citizens").

For the first time, the interpretation of the association of citizens was defined in the Concept of the new Constitution on June 19, 1991, where in the third section "Civil Society and the State" it was noted that the Constitution of the Republic should consolidate the foundations for the formation, development and protection of civil society, determine the foundations of its relationship with the state; must proclaim the priority of civil society over the state, which provides the conditions for its normal functioning. It also provides for the necessary constitutional consolidation of the defining principles of the creation and activities of public associations, namely: political parties, public organizations, movements, etc. The state creates equal conditions for their activities. A clear interpretation of the term "public associations" was presented in the Constitutional draft, which was submitted for discussion on July 1, 1992, and in the newspaper "Voice of Ukraine" of May 14, 1992, it was called "the draft that became the Constitution." Article 95 states that public associations are recognized as political parties, mass movements, trade unions, religious organizations, voluntary societies, foundations, associations and other associations of citizens who do

not have the goal of making a profit. The same interpretation of the term was presented in the Constitutional Draft on 27 May 1993 in Article 85. The draft Constitution (October 26, 1993) granted such broad freedom and so openly asserted the priority of civil society over the state that in Article 12 it enshrined the right of citizens "to resist and interfere with anyone who attempts to forcibly liquidate Ukrainian statehood, the constitutional system established by this Constitution, violate territorial integrity or commit actions aimed at seizing state power". In fact, society was assigned the right to revolt. But in the draft Constitution of Ukraine on November 15, 1995, there was no longer an interpretation of "public associations." On the recommendation of the section of the working group "The State and Civil Society" of the Constitutional Commission, the section "Civil Society and the State" was removed from the project. The vast majority of its provisions are transferred to section 1 "General provisions" and section II "Rights and freedoms of man and citizen." In the legal documents of the period of independence, it is noted that political parties are an institution of civil society.

So, in modern discourse, the issue of the formation of civil society in independent Ukraine is problematic, causing discussions about approaches to the interpretation of terms. Political parties are defined as important institutions of civil society in many studies. The source base of the study was constitutional projects, regulatory documents of the period of restoration and development of the Ukrainian independent state. Most of them distinguish political parties as a separate form of association of citizens, and accordingly - the institution of civil society. The lion's share of Ukrainian researchers shares this thesis and believes that civil society institutions should provide feedback between the state and society, monitor the activities of state bodies and offer them their programs for resolving crisis issues. An important role in this is played by the media created by political parties, public organizations (or with their participation).

References

1. Public associations in Ukraine: textbook/edited by V.M. Beschastny. - K.: Knowledge, 2007. – p. 415.
2. Civil Society in Modern Ukraine: Specificity of Formation, Trends of Development/ under the general editorship of Ed. F. Rudych. - K.: Parliamentary publishing house, 2006. – p. 412.
3. Law of Ukraine On the Basic Principles of the Development of the Information Society in Ukraine for 2007-2015 [Electronic resource]. – 2007. URL:https://ips.ligazakon.net/document/view/t070537?an=215&ed=2007_01_09
4. Constitution of independent Ukraine: in 3 book/ under the general editorship of S. Golovaty; Compiler: S. Holovaty, L. Yuzkov - K: Right, Ukr. The lawyer. Foundation, 1995. Prince. 1 Documents, comments, articles - p. 398.
5. Constitution of independent Ukraine: in 3 book/ under the general editorship of S. Golovaty; Compiler: S. Golovaty, L. Yuzkov - K: Law - 1997. Prince. 2, part. 1 Documents, articles – p. 278.

6. Political System and Civil Society: European and Ukrainian Realities: Monograph/ under the general editorship of D.Sc., Prof. A.I. Kudryachenko. - K.: NISS, 2007. – p. 396.

7. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy" from 03.11.2010 No. 996 [Electronic resource]. – 2010. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>.

8. CMU Order No. 1035-r of 21.11.2007 "On approval of the Concept of assistance by executive authorities to the development of civil society" [Electronic resource]. – 2007. - URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/98512637>.

APPLICATION OF PR-TECHNOLOGIES IN THE PROMOTION OF THE STATE PROGRAMS FOR YOUNG PEOPLE IN KAZAKHSTAN

Madina Sultanova

Graduate student “Public relations”
Eurasian National University
named after L.N. Gumilyov
Astana, Kazakhstan

Ussembayeva Aigerim

KazNU named after AL-Farabi
Faculty of Journalism
Master of Science
Public Relations

Abstract.

The article discusses various methods and tools of PR.

The influence of the media on the formation of public opinion about the state project carried out among the youth of Kazakhstan aged 14 to 29 years. The technologies used are aimed at forming a positively oriented attitude, fostering patriotic feelings, developing national cultural traditions, stimulating self-education and self-development of young people.

In modern conditions, communication is an integral part of any program among the youth of Kazakhstan in the implementation of government projects. Youth is the largest audience of information services, so the strategy, quality of information, presentation, tone and media used directly affect the success of the program.

The first term is "public relations" (PR) appeared in dictionaries in 1948. PR or public relations use technology to create and implement the desired image for a selected audience.

In a broader sense, PR also includes managing public opinion and building relationships between society, government agencies or commercial structures. Thus, PR is a management function designed to establish and maintain a mutually beneficial relationship between the organization and the public.

Using PR in work with youth projects, it is necessary to use two directions of communications, where the first is “external PR”, and the second is internal PR. The difference lies in the audience, methods of influence and the means used.

External PR of the project includes various communication and PR activities aimed at creating and maintaining a positive image of the project in the eyes of the external audience. The main goal of external PR is form the necessary background or image of

the project to establish trust, increase awareness, attract the support of stakeholders, the public, partners and other external groups.

External PR includes work with the media (press conferences, meetings with journalists, speeches on radio and television), public events (exhibitions, presentations, introductory meetings), maintaining social media accounts (Facebook , Instagram , Tiktok) , working with bloggers and influencers , working with partners and interested organizations

Internal PR is the process of establishing and maintaining effective communication between organizers and project participants in order to create a positive internal culture, increase the involvement of participants, maintain motivation and achieve more successful work results.

The main components of an internal PR project include the development of a strategy and plans; creation of messages, news, information brochures, video instructions for project participants; organization of events such as trainings, team building , which promote interaction, information exchange, team building ; survey and questioning, development of leaders and support of project managers.

Let's consider the used PR-technologies on the example of the implementation of the national level program "Medal of the President ", which is aimed at the comprehensive development of youth. The program consists of 7 main areas: sports, talents and skills, reading books, national heritage, volunteering, expeditions and travel, labor practice. The program is designed for young people aged 14 to 29. The implementation of the program began on July 6, 2020 in all regions of Kazakhstan.

When developing the program of the PR campaign "Medal of Elbasy ", the mission and objectives of the project were taken into account. In this case, this is the creation of conditions for self-development, the education of patriotic feelings, the development of national and cultural traditions among the project participants.

The PR campaign within the framework of the President's Medal program includes the following elements:

1. Development of a communication strategy: the main goals and objectives of the PR campaign, the target audience, key messages, communication channels and the annual work plan are determined.

2. medal.elumiti.kz website , press releases, brochures, presentations, promotional videos and instructional videos, the above materials were used to disseminate information about the program and its benefits .

3. Interaction with the media: interaction with journalists and the media, including the organization of press conferences, briefings. The goal is positive media coverage of the program .

4. Social networks: accounts have been created on Internet platforms popular among young people - Instagram, Tiktok, Facebook, YouTube . Implemented smooth content posting work, including collaboration with popular bloggers and interactive elements (such as polls, games).

5. Organization of events: presentation of the program in educational institutions among the target audience, seminars for parents and teachers, presentation of the program at thematic conferences.

6. Cooperation with partners: interaction with state, local executive bodies and program partners.

7. Monitoring and analysis: monthly and annual evaluation of the effectiveness of the PR campaign and the technologies used analysis of the results and correction of the communication strategy.

During the implementation of the “Medal of Elbasy ” program, PR and communications are recognized as equal and participants in the process of developing, making and implementing managerial decisions, occupying the same important place as developing methodological programs, training employees and attracting funding. Moreover, from the moment the program is launched, it is PR that begins to play the role of an active engine, because thanks to the technologies used, it is possible to achieve the set KPIs for the number of registered participants, increase involvement and create a fashionable trend for participation in the project. This is evidenced by the statistics of the project's effectiveness for the first year - the program covered more than 11 thousand participants from all regions of Kazakhstan, another 4 thousand participants were pre-registered and were on the waiting list.

In the PR campaign, the main focus was on working with social networks, the media and offline events. Experience has shown that PR-events on TV channels of the regional and republican levels caused the greatest resonance among young people. For example, participants systematically appeared in the Tansholpan program (a morning Kazakh TV program broadcast on the Kazakhstan TV channel). In addition, television performances of the participants on regional channels were organized.

Thanks to my active pages on social networks, I managed to ensure the constant involvement of participants in the project. So, for example, there was a monthly Instagram contest with valuable prizes. At the beginning of each month, the theme and conditions of the competition were determined, the participants had to shoot a creative video and publish it on their page, marking the account of the Elbasy Medal program and indicating the necessary #elbasymen tag. Statistics show that thanks to the monthly activity on the account page, it was possible to achieve the indicator - more than 1 million attracted users per month.

Systematic PR work was also carried out among offline events. For example, participants gathered for joint activities during all public holidays and important dates. So, in different cities of Kazakhstan, the participants of the project «Leader’s Medal» honored the memory of the victims of political repression and famine. The capital participants of the project went to the Akmola camp of traitors to the Motherland. Children from the Karaganda region visited the Museum of memory of the victims of political repressions in the village of Dolinka. In Almaty and Shymkent, more than 100 project participants laid flowers at the memorial to the victims of the famine of 1931-1933 (Almaty) and the monument " Mother with children in her arms" (Shymkent).

Thanks to the used PR-technologies, it was possible to fulfill the set tasks in terms of the number of participants in a few months, and after a year of implementation of the program, it was possible to achieve maximum performance. The success of the PR campaign was confirmed by monthly monitoring, which allowed us to track the effectiveness over time. So, for example, according to the Brand Analytics social media

monitoring system, for the query “Medal of Elbasy” for the period from August 2 to August 30, 2021, there were 45 mentions in the media and 457 in social networks. Most of them fall on August 29-30, when offline events on the theme «Constitution Day» took place. These days, the action was supported by more than 500 young people from different regions of the country, the material was published by regional newspapers and TV channels, and a press release was published on the website of the Nursultan Nazarbayev Foundation [<https://fnn.kz/ru/news/742>] .

It is important to note that the PR activities of a large national youth program are impossible without the establishment of operational feedback. Therefore, the following means of communication were created and used:

1. «Q&A» on the official website is constantly updated .
2. The rules for processing incoming messages in the social network have been established. Each question must be processed within an hour .
3. A single call center was created, where complaints, suggestions were received, and answers to frequently asked questions were provided.
4. The project participants had the opportunity to communicate offline with representatives of the program.

In order to determine the awareness of young Kazakhstanis, potential participants in the Elbasy Medal program, a survey was conducted among high school students in three cities of Kazakhstan (in Astana, Kostanay and Atyrau.) . The sample consisted of 100 people, including 60 girls and 40 boys aged 15 to 17. 47% of respondents know about the program, 35% reported that they are already participating, and 18% of respondents experienced difficulties with registration and participation in the program.

It can be concluded that about half of school graduates were interested in the program. For the second half of the schoolchildren surveyed, the information was not convincing enough to participate in the project, or poor-quality explanatory work was carried out, since they had problems already during the period of participation.

In my opinion, it is necessary to strengthen communication with the target audience, increase the involvement of popular personalities in the program (for example, as ambassadors), use marketing elements (such as billboards in crowded places), participate in major youth events (concerts of popular youth performers) .

You should also remember about high-quality training materials, informational video-audio videos, etc., which are in the public domain for newly registered participants in the program.

In addition, it is necessary to prepare presentations, booklets, publish information in the media and on the official website, which will contain the following information:

1. general information about the program;
2. who can take part in the program;
3. the benefits of participating in the program ;
4. results and achievements of already active program participants.

It must be remembered that PR is the process of using certain technologies and methods to attract public attention. The process is long , and it is constantly adjusted

depending on external and internal circumstances. For the further successful implementation of the «Medal of the President " program , it is necessary to ensure not only the correct work of program personnel, methods, but also to strengthen the awareness of the target audience - people aged 14 to 29 years. In this, the main task of PR is to establish and maintain a connection between the organization and the public.

List of used literature

1. List of References Krivonosov AD, Filatova OG, Shishkina MA Osnova teorii sobshchestvennyimi sobshchestvennym [The basis of the theory of public relations]. St. Petersburg : Peter, 2011
2. Website of Nursultana Nazarbayeva, <https://fnn.kz/ru/news/742> Electronic resource .
3. International news agency inform.kz
https://www.inform.kz/ru/medali-elbasy-poluchili-molodye-aktivisty-v-nur-sultane_a3847503
4. Website of the Administration of the West Kazakhstan region /
<https://www.gov.kz/memleket/entities/bko-bilim/press/media/details/4141?lang=ru>

SOCIAL NETWORKS AS A PUBLIC RELATIONS TOOL

Duissengazy Serikzat

Candidate of Philology, assistant professor
Eurasian National University
Named after L. N. Gumilev
Faculty of Journalism and Political Science
Kazakhstan Astana

Imangaliev B. S.

Associate Professor of the Department
of Television and Public Relations
Eurasian National University
Named after L. N. Gumilev
Kazakhstan Astana

Alimbekova Dana

Master student
Eurasian National University
Named after L. N. Gumilev
Faculty of Journalism and Political Science,
PR and public relations
Kazakhstan, Astana

Social networks as a public relations tool

Annotation.

This article explores the role of social networks in the context of public relations in Kazakhstan. Various aspects of using social media as a communication tool with consumers, customers and other stakeholders are considered, as well as the advantages and disadvantages of this approach are considered. The article also analyzes successful cases of using social networks as a public relations tool in Kazakhstan, as well as provides recommendations for optimizing the use of social media to achieve maximum effect in public communication in Kazakhstan.

Key words: social networks, public relations, communication, Kazakhstan, clients, consumers, advantages, disadvantages, successful cases, optimization of use.

Introductoin

Nowadays, social networks have become an integral part of our lives. They allow people to connect with each other, exchange information, share opinions and ideas. However, social media is also a powerful tool for communication between companies and their customers, as well as other stakeholders. In Kazakhstan, social networks have

also become widespread and have become an important channel of communication with the public.

In this article, we will consider the role of social networks in the context of public relations in Kazakhstan. We will study various aspects of the use of social media as a tool for communication with consumers and clients, as well as present an analysis of successful cases of using social networks in Kazakhstan. We will also look at the advantages and disadvantages of this approach and offer recommendations for optimizing the use of social media to achieve maximum impact in public communication in Kazakhstan.

Literature review

Studies on the role of social networks in public relations have been conducted in different countries, including Kazakhstan. For example, in the article "Social networks as a tool for public relations" (Shaimerdenova N.S., Meiramova S.K., Kudaibergenova A.R.), the authors explored the role of social networks in managing the image of companies in Kazakhstan. As a result of the study, it was revealed that the use of social media to manage the image of companies is an effective tool and allows you to achieve greater visibility and customer loyalty.

Also in the article "The influence of social networks on public relations" (Makulatova N.S., Nurzhanova A.T., Bulatova G.A.), an analysis of social networks on public relations in Kazakhstan was carried out. As a result of the study, the authors came to the conclusion that social media are an important channel of communication with the public and allow you to achieve greater impact on the target audience.

Also, foreign scientists were engaged in research on this topic. In the article "The Use of Social Media in Public Relations: A Review and Research Agenda" (Shen F. and Chiou J.S.) As a result of a literature review, the authors came to the conclusion that social media has great potential for identifying public relations and can be used to achieve various goals such as image management, attracting new customers and increasing sales.

There are many studies in the literature on the role of social networks in the context of public relations. One such study was conducted by Fernando Garcia-Berro and Maria Del Mar Salinas-Hernandez, who studied the use of social media as a public relations tool in Spain. Their research showed that social media can significantly improve communication with customers and increase the level of trust in a company.

Another study by Lindsey Lazarus and Kristen Lovell looked at the use of social media as a public relations tool in the US. The authors found that social media can be an effective tool for managing a company's image and increasing brand awareness.

Another study in China found that using social media as a public relations tool can improve the relationship between a company and customers and increase customer brand loyalty.

In the context of Kazakhstan, studies have also been carried out on the role of social networks in the context of business. One such study was conducted by Aidana Kuanysheva and Alina Makatayeva. Their research showed that social media is one of the most effective public relations tools in Kazakhstan and can significantly increase brand awareness and customer loyalty.

It should also be taken into account that using social media as a public relations tool can be not only beneficial, but also risky, as customer and user reviews can be open and sharp, which can negatively affect the company's reputation. Therefore, it is necessary to have a risk management strategy and monitor user feedback in order to quickly respond to possible negative comments and fix problems.

Main part

Overall, research shows that social media has great potential for improving public relations and can be used by companies to achieve a variety of goals. However, for the effective use of social media in public relations, it is necessary to take into account the characteristics of each country and its cultural characteristics. In Kazakhstan, for example, the main social networks are Pinterest (32.7%). The top 5 popular social networks also included YouTube (20.4%), VKontakte (14.9%), Facebook (13.5%) and Twitter (11.3%). In addition, it is important to take into account the cultural characteristics and preferences of the target audience in order to tailor the content to their interests and needs.

Social networks are a powerful tool for public relations in Kazakhstan, but their use should be based on a strategy adapted to the local culture and target audience, as well as the existence of risk management mechanisms and monitoring user feedback.

Methodology

This article used the methodology of a literature review based on the analysis of scientific and practical articles, reports and studies on the use of social networks in public relations. Reports and studies on the use of social networks in Kazakhstan were also analyzed.

Various sources were used to analyze the literature, including databases of scientific articles, reports from marketing agencies and sociological studies. Key words related to the topic of the article were used, such as "social media", "public relations", "social media marketing" and "Kazakhstan".

To analyze and interpret the information obtained, methods of comparative analysis, generalization and systematization of data were used.

Conclusions

The results of this article confirm that social networks represent a great potential for improving public relations. Using them can help companies achieve a variety of goals, such as connecting with potential customers, communicating with existing customers, running marketing campaigns, and more.

However, for the effective use of social media in public relations, it is necessary to take into account the characteristics of each social network, the target audience and the company's own goals. It is also important to have an understanding of how to manage your online reputation and customer relationships on social media.

In Kazakhstan, social networks are a popular communication tool, and many companies have already begun to actively use them in public relations. It is necessary to take into account linguistic and cultural differences, as well as the availability of Internet resources in different regions of the country.

Thus, the results of the article highlight the importance of using social networks in public relations for the successful operation of companies in Kazakhstan, subject to the characteristics of each social network, the target audience and the company's own goals, as well as an understanding of how to manage online reputation and relationships with clients on social media.

Literature used:

1. Belanovsky, A. (2019). Social networks and PR: features of interaction. PR Management, (2), 60-67.
2. Bekmaganbetova, M. (2018). Features of the use of social networks in advertising. Young Scientist, (54), 213-216.
3. Kelembetova, A., & Rysbek, S. (2019). The use of social media in managing the reputation of an organization. Science and Education, (4), 90-93.
4. Tolstobrov, D. (2019). Social media and the public: features of interaction. PR management, (3), 54-59.
5. Channel 24. [https://24.kz/ru/news/social/item/458691-nazvany-populyarnye-sotsialnye-seti-v-kazahstane#:~:text=%D0%A1%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BC%20%D0%B8%D0%B4%D1%83%D1%82%20Pinterest%20\(11%2C9,Twitter%20\(11%2C3%25\).](https://24.kz/ru/news/social/item/458691-nazvany-populyarnye-sotsialnye-seti-v-kazahstane#:~:text=%D0%A1%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BC%20%D0%B8%D0%B4%D1%83%D1%82%20Pinterest%20(11%2C9,Twitter%20(11%2C3%25).)
6. Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. Business horizons, 54(3), 241-251.
7. Li, C., & Bernoff, J. (2008). Groundswell: Winning in a world transformed by social technologies. Harvard Business Press.
8. Kent, M. L., & Taylor, M. (2016). Toward a dialogic understanding of crisis communication in the age of social media. International Journal of Communication, 10, 3758-3776.
9. Waters, R. D., & Jamal, A. (2011). Tweet, tweet, tweet: A content analysis of nonprofit organizations' Twitter updates. Public relations review, 37(3), 321-324.

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Біленко Олексій Андрійович,
Національний Авіаційний Університет

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Союзом, з іншої сторони, встановлює новий формат відносин з ЄС на основі "політичної асоціації та економічної інтеграції" та є стратегічним орієнтиром для системних реформ в Україні. Ця Угода визначає якісно новий рівень співробітництва між Україною та ЄС і встановлює широкий спектр зобов'язань та принципів, які мають сприяти політичній стабільності, економічному розвитку, зміцненню демократії та прав людини в Україні. Угода про асоціацію[1] є важливим кроком в інтеграції України з ЄС і забезпечує основу для подальшого розширення та поглиблення співробітництва між сторонами. Угода, яка була укладена між Україною та Європейським Союзом, є унікальним двостороннім документом, який виходить далеко за рамки звичайних угод про асоціацію, що були підписані ЄС з країнами Центральної та Східної Європи. Ця Угода може бути розглянута як важливий крок на шляху до можливого майбутнього етапу - укладення договору про вступ до ЄС. Обсяг та тематичне охоплення Угоди є найбільшими у всю історію України у міжнародно-правовому аспекті, а також є найбільшим міжнародним договором, який коли-небудь був укладений ЄС з третьою країною. Ця Угода встановлює широкий спектр зобов'язань та принципів, що мають значний вплив на політичну, економічну та соціальну сфери України, та відкриває перспективи для подальшого розширення співробітництва між сторонами. Отже, висвітлення передумов створення асоціації допомагає показати важливість цього кроку як для України, так і для ЄС. Це був стратегічний вибір України, спрямований на поглиблення політичної асоціації та економічної інтеграції з ЄС, що мало велике значення для політичного та економічного майбутнього країни, саме тому за доцільне вважаємо розглянути передумови створення асоціації України з Європейським Союзом.

Переговори щодо укладення нової угоди між Україною та Європейським Союзом, яка мала стати заміною Угоди про партнерство і співробітництво 1994 року[2], розпочалися в березні 2007 року і тривали понад п'ять років. Назва цієї угоди була попередньо узгоджена міністрами закордонних справ країн ЄС 22 липня 2008 року на засіданні Ради ЄС, а підтверджена під час саміту Україна-ЄС в вересні того ж року в Парижі. Сторони оголосили, що нова посилена угода буде угодою про асоціацію та включатиме положення про створення поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі. Це означало, що окрім політичного та економічного співробітництва, угода також відображатиме зобов'язання сторін створити сприятливі умови для торгівлі товарами та послугами, знизити митні

бар'єри та встановити правила для взаємних інвестицій. Ці переговори були складними і тривалими, оскільки вимагали вирішення різних питань і досягнення консенсусу між Україною та ЄС. Проте, після довгих зусиль та дискусій, угода була укладена і встановила основи для глибокої співпраці та інтеграції між Україною та ЄС.

Наступним кроком стало парафування узгодженого тексту Угоди про асоціацію з ЄС у Брюсселі. Україна попередньо підписала узгоджений текст Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у Брюсселі в 2012 році. Цей крок відображав стратегічне бажання України наблизитися до ЄС та поглибити співробітництво з європейськими країнами. Парафування угоди відбулося після тривалих переговорів та узгодження важливих положень. Це був важливий етап у процесі підписання остаточної версії Угоди про асоціацію. Під час церемонії парафування, українські представники, разом з представниками ЄС, підписали документ, визначаючи загальну угоду між сторонами. Парафування Угоди про асоціацію свідчило про політичну волю України зміцнювати свої відносини з ЄС та наближатися до європейських стандартів у політичних, економічних та соціальних сферах. Цей крок відкривав шлях для наступних етапів ратифікації та виконання Угоди, яка мала на меті зміцнення співпраці між Україною та ЄС, сприяння реформам в країні та розвитку її економіки.

Підписання політичної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ЄС) у Брюсселі 21 березня 2014 року було визначною подією в історії відносин між обома сторонами. Це підписання стало можливим після Революції гідності, котра привела до зміни політичного курсу України та підсилення прозахідної орієнтації країни. Підписання політичної частини Угоди було символом підтримки та визнання ЄС для України та її європейських амбіцій. Цей документ містив положення про зміцнення демократії, прав людини, розвиток ринкової економіки та забезпечення правової держави в Україні. Підписання Угоди також означало готовність обох сторін розпочати процес реформ та зближення нормативно-правової бази України зі стандартами ЄС. Підписання повного тексту Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ЄС) відбулося 27 червня 2014 року. Ця подія позначила остаточний етап укладання Угоди. Підписання повного тексту Угоди відбулося на саміті ЄС в Брюсселі, де представники України та ЄС офіційно поставили свої підписи на документі. Цей акт підтвердив згоду обох сторін на вміст та зобов'язання, що містяться в Угоді. Повний текст Угоди про асоціацію включав політичну та економічну частини. Політична частина передбачала співпрацю в галузі політики, безпеки, прав людини та розвитку демократичних інституцій. Економічна частина охоплювала створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі, сприяння економічному розвитку, гармонізацію норм та стандартів. Підписання повного тексту Угоди про асоціацію підтвердило рішучість України та ЄС зміцнювати свої взаємини та співпрацю. Цей крок став підставою для подальшого ратифікаційного процесу, який включав затвердження Угоди внутрішніми законодавчими органами країн-членів ЄС та Україною.

16 вересня 2014 року Верховна Рада України одночасно ратифікувала Угоду про асоціацію, а Європейський Парламент надав згоду на укладання цієї Угоди від імені Європейського Союзу. Українська сторона завершила всі внутрішньодержавні процедури, передавши ратифікаційні грамоти до депозитарію Угоди, яким є Генеральний секретаріат Ради Європейського Союзу. Згідно з заключними положеннями Угоди, повне набуття нею чинності відбудеться після завершення ратифікації Угоди всіма державами-членами Європейського Союзу та передачі відповідних ратифікаційних грамот до депозитарію. Цей процес має на меті підтвердити готовність всіх сторін до виконання та додержання положень Угоди про асоціацію. Станом на 17 березня 2015 р. Угода була ратифікована чотирнадцятьма державами-членами ЄС: Румунія – 2 липня 2014 р., Литва – 8 липня 2014 р., Латвія – 14 липня 2014 р., Болгарія – 24 липня 2014 р., Мальта – 21 серпня 2014 р., Словаччина – 24 вересня 2014 р., Естонія – 4 листопада 2014 р., Угорщина та Швеція – 26 листопада 2014 р., Польща – 28 листопада 2014 р., Чехія – 10 грудня 2014 р., Хорватія – 12 грудня 2014 р., Данія – 18 грудня 2014 р., Ірландія – 28 січня 2015 р.[3]

Після проведення аналізу передумов створення асоціації України з Європейським Союзом можна зробити наступні висновки: Угода про асоціацію України з ЄС є надзвичайно важливим документом для нашої країни, підписанню цієї угоди передували багато етапів плідної праці, спрямованої на підготовку України до інтеграції з європейськими стандартами та цінностями. Одним з основних факторів, що спонукали до створення асоціації, була бажання України розширити свої можливості в економічній, політичній та соціальній сферах шляхом сприяння з боку ЄС. Процес підписання угоди про асоціацію з ЄС не був простим і вимагав від України виконання ряду реформ та здійснення значних зусиль. Проте, ці зусилля вже показують позитивні результати, зокрема, у плані зростання економіки, покращення бізнес-клімату та залучення іноземних інвестицій. Угода про асоціацію з ЄС стала важливим кроком у розвитку України як сучасної, демократично сформованої країни. Вона підтверджує зобов'язання України до реформ та конвергенції з європейськими стандартами, що сприятиме покращенню управління, зміцненню демократії та правової держави.

Список літератури

1. Угода про асоціацію [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasiyu>.
2. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text.
3. Кузьо М. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: зміст та імплементація [Електронний ресурс] / М. Кузьо, Р. Хорольський, Д. Черніков – Режим доступу до ресурсу: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/1.pdf>.

НАЦІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ ЗАКОНОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Карпунцов Валерій Віталійович

доктор юридичних наук, професор
кафедри політичних наук і права
Київського національного університету
будівництва і архітектури

Вереша Роман Вікторович

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального та
адміністративного права
Академії адвокатури України

Законотворчий процес є однією із найважливіших функцій державного будівництва. Прагнення і цілі України в межах європейської інтеграції створюють необхідність синхронізації основних державно-правових інститутів, де законотворчий процес незмінно потребує узгодженості щодо питань визначення ролі та місця правових засад. Саме правовим засадам належить визначальна роль у формуванні правових механізмів, правовідносин, що відображують об'єктивні потреби суспільства в правових регуляторах. Дослідження дає підстави говорити про те, що значна кількість правових засад європейського права, що мають місце на доктринальному та теоретико-прикладному рівні, знаходять відображення і в українському праві.

Беручи до уваги відсутність загальних підходів до класифікації принципів законотворчого процесу, деякі вчені поділяють їх на принципи, що забезпечують здійснення законотворчого процесу та принципи, що встановлюють вимоги до тексту законопроекту (проекту нормативно-правового акту). На основі синтезу наукових поглядів, до першої категорії слід віднести: принцип правового характеру законотворчого процесу; принцип конституційного партнерства; принцип громадянського співробітництва; принцип професіоналізму (професійної компетентності). До другої категорії: принцип дотримання правил та прийомів законодавчої техніки (технічної досконалості закону); принцип понятійно-термінологічної визначеності; принцип достатньої мотивованості у нормах права; принцип логічної послідовності, збалансованості норм права; принцип забезпечення ефективності норм права [1, с. 167].

Поділ принципів законотворчого процесу за двома вищенаведеними критеріями дає можливість скласти об'єктивне уявлення про їх теоретико-правову роль у законотворчості та практичному призначенні. У контексті розгляду законотворчого процесу, для європейських держав на національному рівні, важливо отримати думку експертів Венеціанської Комісії щодо визначення засад цього процесу, що відобразилися у доповіді "Good Law-making Principles".

У даному випадку, автори вдаються до використання терміну «принципи», хоча можна припустити, що описані категорії скоріш підпадають саме під визначення основ чи базисних критеріїв, а саме: 1) написання закону з урахуванням його тлумачення, яке можна інтерпретувати як контекстуальну основу (необхідність підготовки проєктів актів з урахуванням існуючого політико-правового контексту, можливістю подальшої інтерпретації, роз'яснень, відсутності двозначностей тощо); 2) перехід від політичних рішень, безпосередньо до процесу підготовки проєкту законодавчого акту; 3) підготовка, розробка законопроєкту; 4) єдність законотворчих правил (процедур) для законодавчого органу та уряду [2, с. 2].

Говорячи про національний контекст, особливу увагу варто приділити першій засаді, оскільки в українському законодавстві вона практично не відображена, а в науці розглядається досить неоднозначно. Якщо існує доцільність відступити від принципів законодавства, що існувало раніше, необхідно прямо зазначити, що вводиться нове спеціальне законодавство, «натхнене» принципами, цінностями та цілями, відмінними від тих, що існують у чинному законодавстві. Це питання важливе з точки зору наявності потенційних прогалин у законодавстві, оскільки прогалини згодом мають бути заповнені з посиланням на правові принципи. Очевидно, що принципи можуть бути використані для заповнення прогалин у законодавстві таким чином, що з ними узгоджується. Разом з тим, для заповнення прогалин у законодавстві неможливо використовувати принципи, що суперечать цілям цього законодавства. Водночас за відсутності норми, у разі прогалини у законодавстві, необхідно відштовхуватися від принципу, що охоплює подібні випадки. Посилання на правила тлумачення у зв'язку з розробкою нового законодавства, стосуються написання законопроєкту, однак підготовка законопроєкту передбачає політичний вибір щодо змісту такого законодавства та його цілей. Останнє можна прирівняти до засади політичної доцільності. Окрім іншого, автори Good Law-making Principles зазначають, що в основі підготовки нового законопроєкту має перебувати внесок різних експертиз, не лише адміністративно-правових, а й економічних та соціальних. Також згадується і роль публічної дискусії у законотворчому процесі. В даному випадку мова йде про принципи фаховості і громадянського співробітництва [2, с. 4].

Правове регулювання законотворчого процесу в Україні та ЄС свідчить про наявність суттєвих відмінностей у законодавчих процедурах. Водночас, до їх загальних ознак можна віднести наявність фундаментального засадничого регулюючого характеру, що обумовлює нормативне визначення етапів законодавчого процесу.

Поділ принципів законотворчого процесу за певними критеріями, дає змогу визначити об'єктивне уявлення про їх теоретико-правову роль у законотворчості та практичному призначенні. Водночас, можна стверджувати, що основою для екстраполяції принципів у законотворчість можуть послужити саме загальноправові принципи. Крім того, окремої уваги заслуговує питання екстраполяції категорій «цінностей» та «цілей» в національний законотворчий

процес – категорій, які наразі не передбачені на нормативно-правовому рівні, а також, принципів інклюзивності, плюралізму, розширення участі громадянських інституцій у законотворчому процесі.

Практики і пріоритети ЄС у сфері законотворчості, а також політико-правові підходи наднаціональних структур ЄС, свідчать про зростаючу роль прав людини, громадянського суспільства в межах європейської правової архітектури. Дані аспекти мають бути імplementовані в законотворчу роботу. Адаптація законотворчого процесу в Україні до традицій законотворчості в ЄС сприятиме прискоренню інтеграційних процесів, створивши умови, при яких внутрішнє законодавче регулювання та його практична реалізація, забезпечать прозорість вітчизняного парламентаризму та ясність його національних особливостей для європейської спільноти.

Список літератури:

1. Кошиков, Д. Сутність правових засад реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2020. № 1. С. 164–175.
2. Bartole, S. Good law-making principles. In UNIDEM Campus Trieste Seminar “The Quality of Law”. European Commission for Democracy through Law. 2010. P. 1–4. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-UDT\(2010\)016-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-UDT(2010)016-e)

ОСНОВИ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СУДОВИХ ДІЙ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Одерій Олексій Володимирович,
доктор юридичних наук, професор
Донецький державний університет внутрішніх справ МВС України

Герцик Ростіслав Валерійович
кандидат юридичних наук,
суддя Харківського апеляційного суду, Україна

Процедура судового розгляду кримінальних проваджень й особливості проведення в ньому судових дій щодо доказування обставин вчиненого діяння регламентовані в Кримінальному процесуальному Кодексі України (надалі КПК) [1] досить стисло порівняно з досудовим розслідуванням. З огляду на такі обставини судова практика вимушено на свій розсуд використала наявний правовий вакуум шляхом його заповнення різноманітними тактичними прийомами, рекомендаціями. Найчастіше вони розроблені в різні історичні періоди (в тому числі за різних форм кримінального процесу), а також запозичені із зарубіжної судової практики. Багато спірних пропозицій адресовано проведенню так званих допитів у суді (перехресних, шахових, повторних), залученню судового експерта для проведення експертизи в суді тощо. Зустрічаються навіть пропозиції, які допускають заміну імперативного припису закону (наприклад, заміна встановленої законом послідовності подання доказів сторонами процесу). Норми, які заважають запропонованим нововведенням (щодо тактичних прийомів), криміналісти не соромляться редагувати в контексті висунутих ними гіпотез. Тому правозастосовувачам слід уважно використовувати ці рекомендації, враховуючи їх відповідність принципам і конкретним положенням чинного кримінального процесуального законодавства.

Обвинувачення, захист, судді можуть повноцінно виконати свої завдання в судовому розгляді тільки за умови, якщо вони вичерпно ознайомилися з наявними у кримінальному провадженні доказами, знають їх сильні і слабкі сторони. Це стосується не тільки доказів, які, скажімо, обвинувачення або захист передбачає використовувати для підтвердження обґрунтованості обраної кожним з них позиції, але й тих, що можуть бути використані іншою стороною для спростування їхньої позиції; доказів, які можуть викликати суперечку, які можуть бути неоднозначно розтлумачені, які можуть змінитися в судовому засіданні тощо. З огляду на це постає питання про співвідношення встановленого законом порядку здійснення судових процесуальних дій і тактичних прийомів, які використовуються для проведення судових дій під час судового розгляду кримінальних проваджень.

Процесуальний порядок і тактичні прийоми схожі в тому, що це, перш за все, способи організації діяльності, спрямованої на отримання, дослідження та використання доказів та інформації для найбільш ефективного вирішення

завдань кримінального судочинства. Відмінність полягає в тому, що процесуальний порядок доказування регламентовано нормами права, тобто це припис, яким не можна нехтувати, змінити на свій розсуд. Тактичні прийоми не закріплені в законі, але засновані на ньому, розвивають, доповнюють його. Наука, безсумнівно, повинна розробляти нові тактичні прийоми, серед яких можуть з'явитися й ті, що не відповідатимуть повністю чинному законодавству, але у зв'язку зі зміною останнього вони можуть бути застосовані, а в перспективі сприйняті законодавцем і зведені у ранг обов'язкових правил, тобто стануть процесуальним порядком.

Тактика учасників судового розгляду у кримінальних провадженнях істотно відрізняється від тактики учасників досудового розслідування. Якщо для суду будь-який результат судової дії є значущим, то для протилежних сторін (обвинувачення і захисту) проведення певних судових дій практично завжди містить тактичний ризик. Центральне місце тут займає тактика судді, заснована на використанні криміналістичних знань у плануванні судового розгляду, в ході його реалізації, а також у вирішенні істотних протиріч і в процесі перевірки судових версій. З огляду на те, що досудове і судове провадження – це єдине й неподільне поле діяльності для науки криміналістики, не можна розробляти криміналістичну техніку, тактику й методику досудового розслідування без урахування ситуацій судового розгляду, як і криміналістичну техніку, тактику й методику судового розгляду без урахування ситуацій досудового розслідування й діяльності учасників кримінального судочинства. До того ж тактика судового розгляду має особливе значення, оскільки тільки суд, спираючись на методи, розроблені криміналістикою, в комплексі досліджує й оцінює докази, зібрані у кримінальному провадженні, заслуховує учасників процесу і після всебічного дослідження всіх обставин ухвалює засноване на законі рішення.

У рамках реалізації принципу змагальності основна робота з дослідження доказів під час судового розгляду кримінальних проваджень злочинів здійснюється силами державного обвинувача і захисника. Проте це зовсім не означає, що суд одержує роль стороннього спостерігача. Саме від дій судді щодо організації і спрямування судового засідання, а також вжиття заходів щодо забезпечення рівноправності сторін, залежить якість дослідження доказів і, відповідно, встановлення всіх обставин у кримінальному провадженні.

У процесі судового розгляду учасників кримінального процесу, які активно беруть участь у проведенні таких самих процесуальних дій, як і на досудовому розслідуванні, значно більше. Основними є державний обвинувач, представник потерпілого, захисник обвинуваченого і, звичайно, головуючий у кримінальному провадженні в судовому засіданні. У кожного з них існує своє уявлення про зміст відповідної судової дії, про тактику її проведення (що включає індивідуальну сукупність тактичних прийомів). І виходить, що якщо відповідну судову дію за участю, наприклад, потерпілого, свідка обвинувачення починає проводити державний обвинувач, то його тактичні можливості не тільки кількісно, але і якісно є більшими, він може використовувати більшу кількість тактичних прийомів, отримавши в результаті процесуальної першості більший обсяг

криміналістично значущої інформації. Разом з тим успішність тактики проведення судової дії в процесі судового розгляду не повинна оцінюватися тільки з позиції, наприклад, більшої кількості поставлених запитань. Як відомо, найкраще запитання – це непоставлене запитання, особливо тоді, коли особа, яка здійснює перехресний допит, не знає навіть передбачуваної відповіді певного учасника цієї дії [2, с. 135-136].

Уже в результаті ознайомлення з матеріалами кримінального провадження у кожного з професійних учасників процесу має скластися чітке уявлення про те, що йому необхідно з'ясувати, дослідити в судовому розгляді і як це може бути зроблено. На цьому етапі можна попередньо визначити коло обставин, які підлягають встановленню у конкретному кримінальному провадженні; з'ясувати, які з цих обставин не встановлені або недостатньо перевірені під час досудового розслідування; продумати, за допомогою яких судових дій ці обставини можуть бути найбільш повно й достовірно досліджені; як тактично правильно, доцільно провести ці судові дії під час судового розгляду.

Діяльність суду щодо встановлення фактичних обставин доказового значення у кримінальних провадженнях складна й різноманітна. Елементами такої діяльності є судові дії. Саме вони становлять об'єкт для безпосереднього втілення в ньому криміналістичної інформації. Судова дія, у свою чергу, є складною системною категорією, яка має свій предмет, завдання, об'єкт, методичне забезпечення.

Виходячи з норм кримінального процесуального закону суд має можливість проводити наступні судові дії: допит обвинуваченого (ст. 351 КПК України), допит свідка (ст. 352), допит потерпілого (ст. 353), пред'явлення для впізнання (ст. 355), допит експерта (ст. 356), дослідження речових доказів (ст. 357), дослідження документів (ст. 358), дослідження звуко- і відеозаписів (ст. 359), огляд на місці (ст. 361). До того ж відповідно до ст. 332 КПК України під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених ст. 242 КПК, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам (ч. 1 ст. 332). Суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо: 1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності; 2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені ч. 2 ст. 509 КПК; 3) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи, або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності (ч. 2 ст. 332). Частина 3 ст. 333 КПК України передбачила можливість, що в разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або в перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення суд відкладає

судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами.

Разом з тим, у суді можуть бути проведені не всі дії, що належать до слідчих. Так, під час судового розгляду КПК не передбачає проведення пред'явлення для впізнання трупа; обшуку; огляду трупа, слідчого експерименту; освідування особи. У свою чергу, під час судового розгляду можуть бути проведені такі процесуальні дії, здійснення яких у досудовому провадженні не передбачено (перехресний допит, допит із використанням технічних засобів з іншого приміщення та створенням акустичних перешкод) [3, с. 225].

Тактичний потенціал судової дії являє собою масив доказової інформації, що має пошукове, пізнавальне і доказове значення, яка в прихованому стані знаходиться в її носіях і повинна бути виявлена, отримана, зафіксована, осмислена, представлена й використана учасником кримінального провадження. Зрозуміло, що чим вищим і різноманітнішим є тактичний арсенал сторони кримінального провадження підбільш високою є результативність конкретної судової дії. Слід урахувати, що критерієм результативності судової дії зазвичай є успішна перевірка вже побудованої версії сторони обвинувачення або інформаційна основа для побудови нової версії сторони кримінального провадження. А тому в цьому контексті успішну перевірку вже побудованої версії обвинувачення слід розуміти як ситуацію спростування такої версії і, як наслідок, виключення її з розгляду.

У будь-якому випадку тактичний прийом судової дії повинен: відповідати нормам закону; не суперечити етичним нормам і правилам; бути безпечним для життя і здоров'я учасників судової дії, інших людей. Чим конкретнішим є певний тактичний прийом, чим більше нюансів у своєму практичному застосуванні він допускає, тим глибше він стосується особистості, тим серйозніше ставиться питання: з якою метою і за яких умов використовуються певні тактичні засоби.

З огляду на наведене важливого значення набувають загальні тактичні положення судової дії, до яких слід віднести:

1) орієнтування в обстановці, що передує будь-якій судовій дії та супроводжує її;

2) підготовка і прийняття рішення про проведення судової дії;

3) планування проведення судової дії;

4) раптовість (за тактичної необхідності) проведення судової дії;

5) урахування інформаційних, психологічних, технічних та організаційних чинників;

6) забезпечення збереження доказів;

7) забезпечення достовірності досліджуваного об'єкта.

Таким чином, судова дія не може бути тактичною сама по собі. Вона стає такою лише залежно від цілей і способів її здійснення, від готовності до неї сторін кримінального провадження.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20181110>.
2. Печерский В.В. Судебное следствие по уголовным делам требует разработки собственной тактики производства. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 135-142.
3. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підруч. В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель [та ін.]: за ред. В.Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. К.: Ін Юре, 2016. 640 с.

ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ СУДОВОМУ РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ (ОКРЕМИЙ АСПЕКТ)

Одерій Олексій Володимирович,
доктор юридичних наук, професор
Донецький державний університет внутрішніх справ МВС України

Мудрецький Роман Володимирович
кандидат юридичних наук,
суддя Дніпровського апеляційного суду, Україна

Основною метою державної політики щодо подолання протидії відправленню правосуддя має бути виявлення та запобігання її соціальних передумов і наслідків, викриття актів протидії, обов'язкова відповідальність винних у їх вчиненні. Положення, закріплені на законодавчому рівні, додають усій сукупності заходів, спрямованих на боротьбу з цим явищем, системного та загальнообов'язкового характеру. В той же час, на недостатність існуючих правових засобів боротьби з протидією судовому розгляду у кримінальних провадженнях вказали 89% опитаних суддів, 81,7% працівників правоохоронних органів, 85% захисників. Лише 35,9% суддів реагували на факти протидії шляхом використання правових методів, 39,1% перешкодою для цього вказали відсутність надійних правових засобів. [1, с. 71].

В умовах реформування кримінальної юстиції та прагнення України до європейських стандартів розкриття правових основ подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях доцільно здійснити, насамперед, спираючись на міжнародне законодавство.

У зв'язку із зазначеним особливої актуальності набувають питання виконання Україною вимог міжнародних зобов'язань. Так, пунктом 11.5 Висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995) «Щодо заявки України на вступ до Ради Європи» однією з умов надання Україні статусу «члена Ради Європи» була визначена необхідність «протягом року з дня вступу до Ради Європи» прийняти новий Кримінально-процесуальний кодекс [2]. Проте, не дивлячись, що аналогічне завдання надалі визначено й у інших резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1244 (2001), № 1513 (2001), № 1346 (2003), №1466 (2005), № 1755 (2010), досягти виконання зазначеної умови вдалось лише за впливом шістнадцяти років після вступу України до Ради Європи прийняттям 13 квітня 2012 року нового Кримінального процесуального Кодексу України (надалі КПК) [3].

Аналіз нормативних актів міжнародного права свідчить, що регламентація діяльності з подолання протидії у них здійснюється за трьома напрямками: 1) забезпечення гарантій дотримання прав і свобод особистості у відправленні правосуддя; 2) організація діяльності міжнародних органів кримінальної юстиції

(Європейський суд з прав людини; Інтерпол; Бюро з координації боротьби з організованою злочинністю й іншими небезпечними видами злочинів на території Співдружності Незалежних Держав); 3) забезпечення взаємної (як правило, двосторонньої) правової допомоги між правоохоронними органами держав у кримінальних справах [4, с. 92].

У «Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою», прийнятій 29 листопада 1985 року резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН [5], по-перше, звернула увагу світової спільноти на важливість вирішення проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства як одну з основних умов ефективної боротьби зі злочинністю, по-друге, на основі аналізу національного кримінального та кримінально-процесуального законодавства держав – членів ООН визнала недостатність законодавчих заходів подолання протидії розслідуванню, зокрема заходів щодо захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у більшості держав, і по-третє, у зв'язку із цим вказала на необхідність перегляду існуючих заходів. У п. 2 «Рекомендацій щодо здійснення Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою», прийнятих резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН 1989/57 від 24 травня 1989 року, державам рекомендовано реалізовувати положення Декларації за допомогою [6]: «а) прийняття та здійснення положень, що містяться в Декларації, у їх національних системах правосуддя відповідно до їх конституційного процесу й внутрішньої практики; d) розроблення заходів захисту жертв від зловживань, наклепницьких обвинувачень або залякування в ході чи в результаті будь-якого кримінального або іншого розгляду, пов'язаного зі злочинном».

Крім «Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою», до документів, що складають міжнародно-правову основу для розроблення національних правових засобів забезпечення подолання протидії розслідуванню та судовому розгляду, належать «Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку», прийнятий резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року [7], «Основні принципи незалежності судових органів», схвалені резолюціями 40/32 і 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року [8], «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі», затверджений резолюцією 40/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року [9 107], «Основні принципи, що стосуються ролі юристів», прийняті Восьмим конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками (Гавана, 27.08. – 7.09.1990 р.) [10].

Усі разом ці документи складають модель побудови національних правових інститутів, які забезпечують подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень та судовому розгляду у кримінальних провадженнях

Аналіз сучасного правового забезпечення подолання протидії свідчить, що правові засоби її подолання вміщено в різних нормативних актах – Кодексі України про адміністративні правопорушення (надалі КУпАП) [11], Кримінальному кодексі України 2001 року (надалі КК) [12], Законі України «Про

забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року, Законі України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року № 1700-VII [13], Законі України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» від 23.12.1993 № 3781-XII [14] та інших нормативних актах.

Конкретні правові норми, які встановлюють відповідальність за різні способи протидії, що становлять по суті заборонені діяння, містяться в КУпАП та КК України. Основу правового забезпечення протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях складають також норми кримінального процесуального права, що ґрунтуються на конституційних приписах про забезпечення захисту прав і свобод громадян під час відправлення правосуддя [15, с. 199]. Кримінально-процесуальне право встановлює правила поведінки учасників кримінального процесу й регулює процедуру реалізації ними своїх прав і обов'язків та за своєю природою не може містити матеріальні норми, які визначають покарання осіб за скоєння дій, що перешкоджають судовому розгляду, з урахуванням ступеня їх суспільної небезпечності. Тут зазначимо, що деякі норми передбачають, наприклад, штрафні санкції за невиконання покладених на учасників кримінального судочинства обов'язків.

Таким чином, передбачені законодавством правові норми, що регламентують заходи подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях за предметною їх приналежністю можна поділити на адміністративно-правові, кримінально-правові та кримінально-процесуальні.

Адміністративне право містить норми, що встановлюють відповідальність за невиконання владних розпоряджень посадових осіб правоохоронних органів і суду та вміщені у главі 15 КУпАП «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління» і об'єднані родовим об'єктом «встановлений порядок управління». Зокрема, можна назвати такі об'єкти посягання на правовідносини у сфері судоустрою, діяльності органів досудового розслідування та прокуратури, як:

- прояв неповаги до суду (ст. 185-3);
- злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового розслідування чи прокурора (ст. 185-4);
- перешкоджання явці до суду народного засідателя, присяжного (ст. 185-5);
- невжиття заходів щодо окремої ухвали суду (ст. 185⁶);
- ухилення від виконання законних вимог прокурора (ст. 185⁸);
- розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 185¹¹);
- невиконання законних вимог Вищої ради правосуддя, її органу або члена Вищої ради правосуддя (ст. 188³²);
- невиконання законних вимог Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо надання інформації (ст. 188³⁵).

Кримінально-правові заходи, будучи закріпленими у нормах кримінального права, відіграють важливу роль у припиненні, усуненні та нейтралізації протидії.

Вони закріплюють ознаки складу конкретних злочинних діянь, які, по суті є різними видами (формами) протидії, і визначають, об'єктивну сторону цього діяння, суб'єкта і суб'єктивну сторону [16, с. 257]. Такі норми містяться в Особливій частині КК України (ст.ст. 209, 343, 345, 347, 349, 364, 365, 368, 369, 371–388, 393, 394, 396–400 розділів VII «Злочини у сфері господарської діяльності», XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян», XVII «Злочини у сфері службової діяльності» і XVIII «Злочини проти правосуддя»). Проте всі разом зазначені статті чинного законодавства складають достатньо розгалужений правовий інститут захисту стадій кримінального процесу, а також його учасників від передбачених у них діянь, що вчиняються з метою протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях.

Кримінально-процесуальними нормами регламентовано заходи, що переважно спрямовані на процесуальне забезпечення кримінального провадження. З прийняттям КПК України (2012 року) законодавцем значно удосконалено норми, які прямо або опосередковано спрямовані на попередження і подолання приховування злочинної діяльності, інших видів протидії. Зокрема, важливими і покликаними попередити та нейтралізувати протидію злочинного середовища є норми:

1) щодо удосконалення та розширення засобів доказування. В першу чергу, йдеться про врегулювання загальних процедур організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні;

2) щодо удосконалення системи запобіжних заходів з урахуванням потреб практики боротьби з протидією, оскільки ці заходи безпосередньо спрямовані на її попередження і подолання, запобігання спробам: а) переховатися від органів досудового розслідування та/або суду; б) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; в) незаконно вплинути на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; г) перешкодити кримінальному провадженню іншим чином; д) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому особа підозрюється, обвинувачується (ст. 177 КПК України). Новою метою застосування цих заходів стало, зокрема, запобігання незаконному впливу на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;

3) щодо раціоналізації та спрощення кримінального процесу, що запобігає здійсненню впливу на учасників кримінального провадження;

4) щодо більш чіткої регламентації прав учасників кримінального провадження, що запобігає спробам зловживання цими правами, а з іншого боку, запобігає спробам неправомірного тиску на вказаних осіб з боку правоохоронних органів та інших осіб. Вперше у КПК введено поняття розумних строків як однієї із засад кримінального провадження. Цей принцип прямо впливає із статті 6

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою кожний має право у розгляді будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом.

Наведена інформація не є всеохоплюючою, проте задає вектор у розумінні питання подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень та судовому розгляду у кримінальних провадженнях.

Список літератури:

1. Одерій О.В. Протидія судовому розгляду у кримінальних провадженнях та шляхи її подолання у сучасних реаліях: монографія / О.В. Одерій, Р.В. Мудрецький. – Київ: КНТ. 2021. 224 с.
2. Щодо заявки України на вступ до Ради Європи: Висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995), офіційний сайт Верховної Ради України, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення: 25.04.2023).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. *Голос України*. 2012.
4. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідування злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук. Луганськ, 2003. 238 с.
5. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою, резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення: 25.04.2023).
6. Рекомендації щодо здійснення Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою, резолюція Економічної і Соціальної Ради ООН 1989/57 від 24 травня 1989 року, URL: <https://www.un.org/ecosoc/> (дата звернення: 25.04.2023).
7. Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку, резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року, URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 25.04.2023).
8. Основні принципи незалежності судових органів», резолюції 40/32 і 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201 (дата звернення: 25.04.2023).
9. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі, резолюція № 40/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року , URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206 (дата звернення: 25.04.2023).
10. Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті Восьмим конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками, 27.08. – 7.09.1990 р., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_313 (дата звернення: 25.04.2023).

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8073-Х від 07.12.1984 р. Офіційний сайт Верховної Ради України, URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed20190119> (дата звернення: 25.04.2023).

12. Кримінальний Кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001 р., офіційний сайт Верховної Ради України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20190111> (дата звернення: 25.04.2023).

13. Про запобігання корупції: Законі України від 14.10.2014 року № 1700-VII. Офіційний сайт Верховної Ради України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 25.04.2023).

14. Про державний захист суддів та працівників правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII *Відомості Верховної Ради*. 1994. № 11. С. 50.

15. Лисиченко В. К. Нова Конституція України і питання вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності правоохоронних органів. *Конституція України – основа подальшого розвитку законодавства: Збірник наукових праць*. Київ, 1997. Вип. 2. С. 197-206.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Сорокіна Вікторія Сергіївна,

студентка 3-го курсу Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства та природокористування

Активний розвиток інформаційних технологій і масової комп'ютеризації призвели до кардинальних змін кримінального середовища не тільки на рівні окремих держав, а й у всьому світовому співтоваристві. Відсутність належного контролю призвело до того, що мережа Інтернет практично безкарно стала використовуватися злочинцями як місце і основний засіб вчинення різних протиправних посягань, як традиційних (крадіжки, шахрайства, вимагання), так і інших – викрадень та продажу конфіденційної інформації, поширення предметів, товарів і послуг, які були виключені з легального обігу (наркотичних засобів, дитячої порнографії тощо). В умовах повномасштабного вторгнення Росії питання безпеки в інтернеті є особливо актуальним, адже ворог атакує на усіх фронтах, зокрема – на віртуальному.

Досліджуючи кіберзлочинність в Україні можливо дійти до таких висновків:

- має «професійний» характер, так як особи, які вчиняють кіберзлочини мають злочинну спеціалізацію, не вчиняючи інших видів діянь; отримують злочинний дохід в результаті злочинної діяльності; мають необхідні знання, вміння, навички в ІТ-сфері для вчинення злочинів; дотримуються певних правил, що дозволяють їм спілкуватися, обмінюватися досвідом і знаходити однодумців;
- кіберзлочинність є різновидом злочинності, яка існує нарівні з насильницькою корисливою, корупційною, екологічною та іншими видами;
- тісно взаємопов'язана з іншими видами злочинності, оскільки злочини в сфері комп'ютерних технологій доволі часто виступають способом вдосконалення інших кримінальних правопорушень (крадіжка, вимагання, шахрайство та ін.);
- носить високоорганізований характер і тісно взаємопов'язана з організованою злочинністю, так як значна кількість кіберзлочинів (DDoS-атаки, Е-банкінг, фішинг, створення ботів та ін.) вчиняється злочинними групами;
- має високотехнологічний характер, що викликано використанням ІТ-технологій, інформаційно-телекомунікаційних мереж, комп'ютерних пристроїв, носіїв комп'ютерної інформації та інше, які виступають знаряддями і засобами вчинення кримінальних правопорушень;

- мають високий ступінь латентності, яка становить від декількох десятків до декількох тисяч відсотків з різних видів злочинних діянь, що обумовлено різними об'єктивними факторами (небажання жертв комп'ютерних злочинів звертатися до правоохоронних органів, неочевидність комп'ютерних злочинів для більшості населення в силу їх вчинення у віртуальному середовищі, складність виявлення комп'ютерних злочинів за відсутності необхідної кількості фахівців в правоохоронних органах та ін.);
- характеризується транскордонністю, так як кіберпростір існує поза державними кордонами і будучи загальнодоступним, дозволяє злочинцю, що знаходиться на території однієї держави, вчиняти злочинні дії щодо осіб, які перебувають в іншій державі;
- носить транснаціональний характер, так як кіберзлочинці в силу своєї приналежності до комп'ютерного «андеграунду» для отримання злочинних доходів та спрощення вчинення злочинних діянь на території двох і більше держав змушені, незалежно від національності, об'єднуватися в міжнародні злочинні групи [1, с. 356];
- знаходиться в стані динамічного розвитку, що обумовлено постійним вдосконаленням існуючих і створенням нових ІТ-технологій, залученням до інформаційних відносин нових учасників, розширенням кіберпростору за рахунок збільшення числа користувачів мережі Інтернет, мобільних комп'ютерних пристроїв, переходом до електронного документообігу все більшої кількості організацій, підприємств, установ;
- отримала риси економічної злочинності, так як більшість кіберзлочинів відбувається в банківсько-фінансовому або корпоративному секторі (інтернет-банкінг, банківський фішинг, кібервимагання та ін.), а діяльність злочинців спрямована на вилучення доходів (прибутку);
- трансформується в злочинність політичного характеру, що пов'язано з активізацією протиправної діяльності в кіберпросторі представників хакерського руху, спецслужб і силових структур зарубіжних держав, міжнародних екстремістських і терористичних організацій (DDoS-атаки на урядові сайти, кібершпіонаж щодо інформаційних ресурсів органів державної влади, правоохоронних органів, підприємств оборонно-промислового комплексу, дипломатичних представництв та інше.

Аналіз криміногенного стану кіберзлочинності дає змогу сформулювати думку про те, що запобігання їй повинно ґрунтуватися на таких основних підходах:

Правовий підхід зумовлює удосконалення правових механізмів національного та міжнародного законодавства, що передбачає кримінальну відповідальність. На сьогоднішній день жодна держава не може захистити себе від кіберпосягань приймаючи правові заходи тільки на національному рівні, вбачається необхідним організація та реалізація комплексної програми протидії кіберзлочинам [2, с.172-177].

Міжнародний підхід передбачає консолідацію кіберзлочинності консолідацію зусиль правоохоронних органів різних держав. Особливістю кіберзлочинів з усією очевидністю свідчить про неможливість ефективного протистояння їм в межах окремих держав, без активної міжнародної співпраці.

Технічний підхід передбачає запобігання кіберзлочинності за рахунок реалізації заходів технічного характеру, що забезпечують безпеку в інформаційній сфері, а також формування матеріально-технічної бази підрозділів по боротьбі з кіберзлочинністю, виходячи з принципу «найсучасніша техніка» [3].

Організаційний підхід має на меті розробку і запровадження в практику, удосконалених організаційно профілактичних заходів. Перш за все слід відійти від вирішення проблеми запобігання кіберзлочинності шляхом подолання існуючих тенденцій, і перейти до активної розробки інформаційної безпеки на випередження. Необхідно об'єднання зусиль всіх учасників, зацікавлених у запобіганні кіберзагрозам: правоохоронних органів, підприємницького середовища, громадських організацій, науково-дослідних установ і громадян.

Запобігання кіберзлочинності має включати в себе заходи віктимологічної профілактики – підвищення рівня цифрової грамотності населення і сприяння в просуванні індивідуальних засобів захисту особистої інформації.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави зробити висновок про те, що проблема запобігання кіберзлочинності є багатогранною і лежить не тільки у законодавчій сфері, а і в технічній і технологічній. Потрібно розвивати рівень цифрової грамотності громадян для зменшення ризику злочинів у сфері кібербезпеки.

Список використаної літератури

1. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади : навч. посіб. /О. Є. Користін, В. М. Бутузов, В. В. Василевич та ін. Київ : Скіф, 2012. с. 728
2. Іванченко О. Ю. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності, запобігання кіберзлочинності на національному рівні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 3. С. 172–177.
3. Кравцова М. О., Литвинов О. М. Запобігання кіберзлочинності в Україні : монографія. Харків : Панов, 2016. с. 212

ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ

Сорокіна Вікторія Сергіївна,

студентка 3-го курсу Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства та природокористування

Тема незаконного обігу зброї дуже важлива, так як незаконний обіг зброї створює загрози національній безпеці та національним інтересам. Незаконний обіг сприяє збільшенню кількості злочинів, терактів, пограбувань, насильства. Також він впливає на виникнення загроз на трьох рівнях:

- 1) Особистісний, адже незаконний обіг зброї створює загрози для кожного громадянина, так як навіть ідучи по вулиці людина поза своєю волею може бути задіяним у вуличних сутичках – вона стає заручником обставин.
- 2) Незаконний обіг зброї створює загрози і для суспільства в цілому, тому, що сприяє загостренню конфліктів, дестабілізує суспільство, створює бар'єри для розвитку суспільства.
- 3) І останній рівень, державний, так як незаконний обіг може впливати на захист державного суверенітету, територіальної цілісності, виступаючи як засіб загострення ситуації.

Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України тема набула ще більшої актуальності. По-перше, з'явилися нові способи та шляхи здобуття зброї, збільшилась кількість зброї на території України. По-друге, загострилася загроза особистій безпеці, розширилися можливості цивільного захисту законодавчого характеру, створився негативний соціально-психологічний клімат у суспільстві, що при наявності зброї може привести до загрози життю і безпеці громадян. По-третє, з'явилась потреба в особистому захисті задоволення якої може відбуватися через реалізацію отримання зброї незаконним шляхом.

Проблема незаконного обігу зброї можна додати до списку поточних та прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов, які визначені Стратегії національної безпеки України. Він негативно впливає на безпечні умови життєдіяльності і добробут громадян, створюючи загрози та небезпечні умови життю. Ця загроза є як поточною, адже вже сьогодні створює небезпеку національним інтересам України, так і потенційною, тобто за траєкторією розвитку, виходячи з сьогоднішніх умов середовища може поглибитися, можуть виникнути нові проблеми спричинені незаконним обігом зброї, та ускладнитися регулювання цього обігу.

Проблема незаконного обігу зброї є багатовимірною. Вогнепальна зброя виробляється та продається як законно, так і незаконно, що робить ідентифікацію та відстеження незаконно виготовленої та незаконно обігової зброї дуже складною. Ще більше ускладнює ситуацію те, що більшість вогнепальної зброї виробляється легально, а потім потрапляє на незаконний ринок. Подібно до

інших незаконних продуктів і послуг, нові канали продажу все частіше використовуються для торгівлі вогнепальною зброєю, що збільшують нелегальний обіг зброї та ускладнюють відстеження зброї.

Багатовимірність проблеми незаконного обігу зброї спричинена: складністю відстеження обігу зброї; використанням нових способів поширення незаконної зброї, відсутністю законодавчої бази, епізодичним вчиненням дій з реалізації зброї, але з тривалим впливом та наслідками.

В Стратегії національної безпеки України зазначається, що низький рівень добробуту породжує зневіру і невпевненість у майбутньому, провокує насильство, укорінює радикальні суспільні настрої і середовища, які є основою для політичного насильства й сепаратизму, діяльності незаконних збройних формувань, поширення тероризму. Злочинність загрожує правам і свободам, законним інтересам людей, суспільства та держави. На мою думку, незаконний обіг зброї тільки посилює цю загрозу національній безпеці, і навпаки, зменшення незаконного обігу зброї зможе покращити рівень добробуту, зменшити політичне насильство, діяльність незаконних формувань, поширення тероризму, тощо.

Але найбільшою особливістю загрози незаконного обігу зброї є те, що вона підсилює, та загострює інші характерні загрози національній безпеці. Наприклад, в Латинській Америці незаконний обіг зброї збільшує вуличні протистояння між угрупованнями, в Європі – рівень тероризму. В Україні незаконний обіг зброї також впливає на прояв інших загроз національній безпеці, що стосуються гібридної діяльності рф, сепаратизму, тощо.

Серед цілей державної політики в сфері контролю обігу зброї можна виділити:

- встановлення державного контролю за обігом зброї;
- сприяння додержання законодавства про їх обіг зброї;
- превентивні заходи з запобігання потрапляння зброї у незаконний обіг;
- встановлення правил обігу зброї виготовленої законно;
- ідентифікація зброї, що знаходиться в незаконному обігу;
- ліквідація зброї, що знаходиться в незаконному обігу;
- встановлення та притягнення до юридичної відповідальності за порушення законодавства та винних в незаконному обігу зброї;
- розвиток міжнародного співробітництва у сфері контролю за обігом зброї.

Наразі в Україну здійснюються великі поставки зброї, і є загроза потрапляння цієї зброї до незаконного обігу, проте це дуже чутлива загроза потребує жорстких методів запобігання, через те, що її реалізація може використовуватися як елемент пропаганди, зменшувати рівень довіри до владних органів, що негативно позначиться на подальший рівень допомоги Україні. Але, може відбуватися і навмисна стимуляція незаконного обігу зброї, постачання та забезпечення незаконною зброєю, як елемент гібридної війни з боку рф, отже важливим є ідентифікація зброї та її ліквідація з ринку чи споживання.

Важливими елементами державної політики у сфері незаконного обігу зброї є: встановлення кримінальної відповідальності за незаконне виробництво та обіг

вогнепальної зброї, її частин і компонентів, боєприпасів до неї, а також фальсифікацію або незаконне знищення, видалення або зміну маркування на вогнепальній зброї; маркування зброї з метою її ефективного відстеження та ідентифікації; ведення систематичного обліку інформації про вогнепальну зброю та міжнародні операції з вогнепальною зброєю, її частинами та компонентами, а також боєприпасами з метою відстеження; встановлення законом конфіскації вогнепальної зброї, яка була незаконно виготовлена або продається, її частин і компонентів, а також боєприпасів, після чого в ідеалі вогнепальна зброя має бути знищена; ліцензування всіх міжнародних операцій і маркування всієї імпортованої вогнепальної зброї.

В Україні є колізії в законодавстві щодо незаконного обігу зброї, відсутні визначення, та чіткий розподіл повноважень в сфері контролю обігу зброї. Проте є проекти нормативно-правових актів, але і вони побічно стосуються незаконного обігу зброї. На фінальній стадії є проект про Єдиний реєстр зброї, який посилить контроль з боку держави щодо обігу зброї. Головним державним органом влади, який має повноваження в сфері незаконного обігу зброї є Національна поліція, яка приймають зброю, здійснює контроль за обігом зброї.

Отже, незаконний обіг зброї є однією із загроз національній безпеці та національним інтересам, що потребує цілеспрямованої комплексної державної політики, яка буде актуальною, з пріоритетом на превентивні методи запобігання незаконного обігу зброї.

Список використаної літератури

1. Контрабанда зброї - серйозний виклик для безпеки країни, особливо в умовах війни [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://dpsu.gov.ua/ua/kontrabanda-zbroi-seryozniy-viklik-dlya-bezpeki-kraini-osoblivo-v-umovah-viyni/>
2. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» / Указ Президента України №392/2020 [Архівовано 15 вересня 2020 у Wayback Machine.] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» // Сайт Президента України
3. Список постачання зброї та обладнання в Україну під час російського вторгнення [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_постачання_зброї_та_обладнання_в_Україну_під_час_російського_вторгнення

ПРАВА ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ

Сушицька Наталія Валеріївна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Цивілізаційні процеси, відбуваються протягом розвитку людства, трансформують поняття і дефініції, пов'язані з суспільством і державою, розкривають риси багатогранності і різноманітні тлумачення понять і категорій. Не залишилось і осторонь розуміння, сутність і класифікація поняття «права людини».

Права людини є основним позитивним результатом розвитку держави і суспільства. Верховне (пріоритетне) ставлення до прав людини є суттю демократичної правової держави, держави соціальної орієнтації. Особливою цінністю тут є ідея рівності, як базова основа прав людини.

Однією з нагальних проблем сучасного світу і України зокрема є проблема прав людини, створення системи їх надійного захисту, затвердження дієвих гарантій реалізації. Гостроти історико-правовим дослідженням даної теми для України додає поєднання національного, іноземного та радянського досвідів у її розвитку, постійна увага до обраної проблеми в українському суспільстві[1, 106].

Розуміння сутності прав людини обумовлене соціально-економічним розвитком держави, політичними формами державного устрою, політичного правління і політичного режиму і культурними надбаннями.

На всіх етапах розвитку людства права членів спільноти, роду, племені, хоча і опосередковано, але закріплювались у формі традицій, правил поведінки, ієрархії станів та інше.

Відтак, еволюція розвитку даного поняття сягає в давнину і пов'язана з економічним і політичним розвитком держави. Можна стверджувати, що на розуміння прав людини в кожній соціально-економічній формації впливає ідеологія правлячого прошарку населення, геополітичне розташування, стан економічного розвитку. Тут ми вбачаємо векторність, різне забарвлення поняття «права людини». З одного боку, це поняття, яке віддзеркалює стан суспільства в межах однієї держави, з іншого – взаємозв'язок, взаємовплив, особливо в сучасний період, імплементацію даної дефініції в межах значної кількості держав, міждержавних об'єднань. Культурологічною та історіософською підвалиною високої оцінки природних прав людини є принцип європоцентризму, поширення на всі країни світу системи ціннісних координат, розроблених країнами Заходу, і розповсюдження їх як єдиного стандарту права[2, 92].

Ми можемо констатувати, що конструювання поняття також пов'язано з історичним розвитком держав. В додержавні часи, хоча і не існувало на законодавчому рівні, існувало розуміння пошани, моралі, ставлення до убогих, хворих і похилого віку соплеменників. Саме в додержавний період історично

формується поняття природного права, яке не залежить від суб'єктів будь-якого утворення.

З появою класової нерівності, формування державних інституцій це поняття трансформується в більш ширшу конструкцію.

З появою права власності, що є економічним підґрунтям розшарування населення, появи державних інституцій, законодавчого закріплення прав і свобод людини відбувається поділ прав людини на природні і позитивні права. Безумовною цінністю залишається цінність людського життя, рівність людей. У Стародавній Греції поняття громадянства передбачало рівність усіх членів полісу в користуванні правами та свободами. В V–IV ст. до н. е. ідея природної рівності людей і волі всіх людей вперше була висловлена мислителями-софістами. Ними були закладені основи концепції природного права в центрі якого була людини. У чотирьох книгах Конфуція викладено питання взаємовідносин держави і особи, що побудовані на нормах моралі. Античні філософи Платон, Арістотель розглядали права людини, її свободи в залежності від соціального статусу. Арістотель говорив про право тільки як про політичне (державне) право, ототожнюючи права людини з правами громадянина.

Природно-правові ідеї давньогрецьких мислителів про свободу і рівність всіх людей отримали подальший розвиток у Стародавньому Римі. Погляди Арістотеля поділяв римський філософ Ціцерон, який також підтримував рівність вільних і обґрунтовував існування рабства. В свою чергу грецьки і римські стоїки, зокрема Марк Аврелій, відстоювали природний закон для всіх людей, де не було місця рабству.

Аналізуючи праці римських юристів можна зробити висновок, що ними був зроблений суттєвий внесок у розвиток юридичних уявлень про права людини. Абстрактне уявлення про природно-правову справедливість було трансформовано в принцип позитивного права і стало основним критерієм дійсного права. Саме ідеєю справедливості, тобто відповідності права вимогам життя, керувались римські юристи, створюючи «право юристів». Трактатування справедливості як необхідної властивості самого права і констатуючого моменту його поняття означало, що всі норми, які суперечили вимогам принципу природно-правової справедливості, не мають юридичної сили[3, 110].

Вперше юридичне закріплення прав і свобод відбулося в 1215 році в Англії, в документі «Велика хартія вольностей», яка закріплювала право на справедливе правосуддя та невідкладність його здійснення.

Надалі ідея природних прав людини почала набувати нового гуманістичного значення з появою Відродження. Представник епохи Відродження Н.Макіавеллі пов'язує місце людини, її вподобання і свободи з творчою активністю людини поруч зі свободою особистості.

Фундаментальними правами є саме права людини в тому їх розумінні, яке було сформульоване в епоху Просвітництва, тобто права, що впливають з невідчужуваних властивостей людської особистості – її гідності і свободи. Вони не «даровані» державою, не є наслідком встановлених нею норм, а належать людині від народження, є її іманентною властивістю в силу самої людської

природи. Ці права – невідчужувані, тобто такі, які держава за своїм розсудом не може скасувати або обмежити. Обов'язок держави полягає в тому, щоб визнавати, створювати умови для реалізації та охороняти ці права[4,4].

У період ранніх буржуазних революцій формується концепція природних прав людини, які знайшли своє відображення у працях Г.Гроція, Б.Спінози, Т.Гоббса. Вчення авторів природного права відстоювали права недоторканості, самозбереження і самозахисту людини.

Представники доктрини ранньобуржуазного лібералізму Д.Лок, Вольтер, Ш.Монтеск'є також відстоювали ідею природних прав людини, підготували ґрунт для подальшого розвитку ідеї недоторканості особи, її самовизначення, творчої активності, вільного вибору поведінки в межах закону.

Підґрунтям для позитивного закріплення основоположних прав і свобод людини у згаданих деклараціях і білях про права стало природне право.

Одним із перших загальноновизнаних конституційних актів в історії людства стала Декларація прав людини і громадянина 1789 р. у Франції, яку можна вважати предтечею Загальної декларації прав людини 1948 р. Декларація проголосила, що люди народжуються вільними і рівними у правах, мета якого політичного союзу - забезпечення природних і невід'ємних прав людини-свободи, власності, безпеки і опору гнобленню. Декларація проголошує презумпцію невинності, свободу совісті, вільне вираження думок, свободу друку, гарантії особистих та інших прав громадян.

В кінці XVIII ст. і на початку XIX ст. над питанням прав людини працювали філософи Томас Пейн, Джон Стюарт Мілль, Фрідріх Гегель. Сам термін «права людини» виникає в період після написання книги «Права людини» Томаса Пейна і статті Вільяма Ллойда Гаррісона в газеті «Ліберейтор» у 1831 р., в якій автор стверджує, що намагається залучити читача до боротьби за велику справу прав людини.

XIX -XX століття характеризуються зміцненням буржуазних прав і свобод, унормуванням конституційних прав і свобод людини та їх гарантій у конституціях і конституційних актах, активна кодифікація законодавства, закріплення політичних і економічних прав і свобод.

Сучасна теорія прав людини, на відміну від теорії природних прав, на думку багатьох науковців, передбачає розуміння прав людини як низки специфічних захистів від уряду, якими є свобода слова, релігії, заборона рабства, обмеження на переслідування та покарання злочинців, належна процедура, рівність перед законом, а також невтручання у приватні справи, в тому числі у використання приватної власності [5, 96].

Світові війни, великі втрати життя та значні порушення прав людини в них призвели до створення нових інституцій, що повинні стояти на захисті прав людини. Ліга Націй була утворена в 1919 році разом із підписанням Версальського договору. Перед нею ставилася мета роззброєння, запобігання війнам через колективну безпеку, врегулювання конфліктів між державами методами дипломатії, покращення життя людей у всьому світі. В її мандат була

закладена значна кількість прав людини, які пізніше були проголошені в Загальній декларації прав людини.

На Ялтинській конференції 1945 року союзні держави домовилися створити новий орган, який успадкував би роль Ліги — Організацію Об'єднаних Націй. Одразу після заснування ООН стала виконувати важливу роль у встановленні міжнародного права, зокрема щодо прав людини.

Права людини стають предметом міжнародно-правового регулювання.

В контексті історичного становлення ідей правового регулювання суспільних відносин, прав і свобод людини простежується певний змістовий зв'язок, логіка наступності та момент розвитку [6, 12].

Список літератури:

1. Панфьорова М.А. Права людини в Україні: історико-теоретичний вимір. *Часопис Київського університету права. Серія: Конституційне право. Муніципальне право 2020. № 4 С.106*
2. Христокін Г. В. – Ідея прав людини: пошук нових підходів обґрунтування в добу глобальних трансформацій. *Філософські та методологічні проблеми права 2021. № 1 (21) С.92*
- 3.Ковінько Д. В. *Історія ідей та основні етапи розвитку прав людини. Адміністративне право і процес. 2012. №2. С. 110*
- 4.Козюбра М.І. *Право і людина: лінії взаємозв'язків та тенденції розвитку. Наукові записки НаУКМА.: Юридичні науки. 2015. Т. 168. С.4.*
- 5.Казацький В.Д. *Першоджерела ідеї пра і свобод людини: від античності до Відродження. Інформація і право. 2021. № 4(39) . С.96*
6. Антонович М. М. *Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації. Наукові записки НаУКМА : Політичні науки. 2005. Т. 45 С.12.*

ЖҰМЫСКЕР ЕҢБЕК МІНДЕТТЕРІН КІНӘЛІ ТҮРДЕ БҰЗУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ЖҰМЫСТАН БОСАТУ ДАУЫН СОТТА ҚАРАУ

Тұрлыханқызы Құралай

Инновациялық Евразия Университеті
Құқықтану мамандығы 2-курс докторанты

Жұмыскерді еңбек міндеттерін кінәлі әрекеттеріне байланысты бұзғандықтан еңбек шартын бұзудағы істі қарау, жұмыстан босату ерекшеліктерін айқындау және сот практикасында талдау заңдылықты сақтауға және соттардың құқық нормаларын біркелкі қолдану қарастырылған. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасында еңбек дауларын құқықтық реттеу еңбек қатынастары саласында өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сонымен, біздің еліміздегі еңбек дауларын шешу тәртібі жұмыскерлердің еңбек құқығын заң арқылы сотта қарау, қорғаудың маңызды тәсілдері туралы айтылған.

Қазақстан Республикасында жеке және ұжымдық еңбек дауларының пайда болуы, біріншіден, өнеркәсіптің қалыптасуымен, жалдамалы еңбектің пайда болуымен, екіншіден, жұмыс берушілер мен жалдамалы жұмыскерлердің өз мүдделерінің қарама-қайшылығын түсінумен және үшіншіден, олардың қолданыстағы еңбек туралы заңнамасында белгілеуімен байланысты болды. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы еңбек құқығының қайнар көздерінің арасында жоғары заңдық күші бар негізгі заң болып табылады [3], сонымен қатар, еңбек құқығы жүйенің негізгі ережелерін белгілейтін және құқықтың барлық салаларына, оның ішінде еңбек құқығына тән бастапқы бастауларды бекітетін тікелей іс-қимыл құжаты болып табылады.

Қазақстанда еңбек қатынастары ҚР Еңбек кодексінің ережелерімен ғана емес, сонымен қатар арнайы заңнамалық актілермен мемлекеттік қызмет туралы, құқық қорғау қызметі туралы және т.б. заңдармен реттеледі. Еңбек дауларын сотта қарау тәртібі Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінде және Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде айқындалады. Сонымен қатар, Жоғарғы соттың 2017 жылғы 19 қазандағы № 9 нормативтік қаулысы қолданылады. Еңбек дауларын қарау барысында, соттар еңбек қатынастары мен азаматтық-құқықтық қатынастарды айыра білу керек. Еңбек қатынастарының сипаты дегеніміз - жұмыскер белгілі бір кәсіп, біліктілік, белгілі бір лауазымда ішкі тәртіп ережелеріне сәйкес белгілі бір жұмысты орындайтын жағдай, ал жұмыс беруші жұмыскерге жалақы төлейді және еңбек заңнамасында белгіленген еңбек жағдайларын қамтамасыз етеді.

Соттар бұзылған еңбек құқықтарын қалыпына келтіріп қана қоймай, сондай-ақ осындай бұзушылыққа әкеп соққан себептер мен жағдайларды анықтайды және болашақта бұзушылықты жою және алдын алу бойынша профилактикалық жұмыстар жүргізеді. Сот мемлекеттік органдардың, қоғамдық

ұйымдар мен лауазымды адамдардың атына заңнаманы бұзуын жою керектігі туралы, еңбек заңнамасының бұзылуына әкеп соғатын себептер мен жағдайларды жою туралы арнайы қауылы шығаруы мүмкін. Қазақстан Республикасының тәуелсіз және құқықтық мемлекет ретінде қалыптасу барысында еңбек заңнамасының хронологиялық даму кезеңдеріне талдау жасай отырып, оның жетістіктері мен кемшіліктерін анықтап, құқық қолдану практикасының жай-күйіні сәйкес қабылданған заңдардың қабылдану деңгейі мен өңделуіне қатысты талдау жасау болып табылады. Қазақстан Республикасы Конституциясы кез-келген адам мен азаматтың құқықтары мен заңды мүдделерін сотта қорғалу қағидасын бекітті. Конституцияның 13-бабының 2-тармағына сәйкес «...әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғауына құқығы бар...» [3]. Сонымен қатар, ҚР Конституциясының 76-бабының 1-тармағында «...сот билігі Қазақстан Республикасы атынан жүзеге асырылады және өзіне азаматтар мен ұйымдардың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауды, Республиканың Конституциясының, заңдарының, өзге де нормативтік құқықтық актілерінің, халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз ететуді мақсат етіп қояды» [3]. Бұл жағдайда да еңбек құқықтарын соттық қорғау еңбек құқықтарын қорғаудың негізгі тәсілдердің бірі болмақ.

Егер құқықтары мен заңды мүдделері турасында жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы келіспеушіліктер тараптардың келісім қағидаты негізінде шешім таппаса, ол келесі - юрисдикциялық кезеңге өтеді, ол кезде дау татуласу-делдалдық, соттық, әкімшілік органдарда қаралады.

Еңбек құқықтарын қорғау кезінде туындаған еңбек даулары азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қаралып, жалпы юрисдикциялық соттардың соттылығына жатады. Талап арызды қарау барысында судья дау еңбек қатынастарынан, яғни жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы еңбек функциясын ақылы түрде жеке орындау туралы келісімге негізделген қатынастардан туындай ма (штаттық кестеге сәйкес лауазымы, мамандығы, біліктілігі көрсетілген кәсіптер бойынша, жұмыскерге тапсырылған жұмыстың нақты түрі бойынша жұмыстар), жұмыс берушінің еңбек заңнамалары және өзге нормативтік құқықтық актілермен, ұжымдық шартпен, келісімдермен, жергілікті нормативтік актілермен, еңбек шарттарымен көзделген еңбек жағдайларын қамтамасыз ету барысында жұмыскердің ішкі еңбек тәртібі ережесіне бағынуын, бұл іс осы соттың соттылығына жатқызылуын анықтайды. Егер дау азаматтық-құқықтық сипаттағы еңбек шартының талаптарын орындамау немесе тиісінше орындамаудан туындаса, бұл талаптар еңбек шартының мазмұнына кіргізілгенімен, ол өз сипатына қарай жұмыс берушінің азаматтық-құқықтық міндеттемелеріне жатады, сондықтан мұндай даудың соттылығы соттылықтың жалпы тәртібі бойынша анықталады.[1]

Тәжірибеде еңбек даулары бойынша өтінішті қабылдау кезінде соттылықты міндетті түрде тексеруі, әр еңбек дауын дұрыс және тез қарау үшін маңызды. Дауды қарауға құқылы емес органның шешімі заңды күші болмайды және мәжбүрлі тәртіппен орындалуға жатпайды. Еңбек дауларының соттылығын

азаматтардың басшыға қатысты шағымдарын жоғары тұрған органға жолдауынан ажырату қажет. Дауларды қараудың бекітілген тәртібі, ведомстволық бағыныстылығымен қоса, жұмыскердің нақты басшының әрекетіне, әрекетсіздігіне жоғары тұрған органға шағымдануға құқығынан айырмайды. Еңбек дауларының сотқа ведомстволығы ҚР Еңбек кодексінің 159 және 164-баптары айқындалған. Алайда ҚР Еңбек кодексінің 159-бабының 1-тармағы жеке еңбек дауларын – келісу комиссиялары, ал реттелмеген мәселелер не келісу комиссиясы шешімінің орындалмауы бойынша соттар қарайтындығын ескеру қажет [4]. Яғни, заң дауларды міндетті түрде келісу комиссияларында қарауды көздейді. Ал егер дау келісу комиссиясында реттелмесе немесе комиссияның шешімі орындалмаса, сол жағдайда ғана келісу комиссиясына жүгінгендігі туралы дәлелдемелерді қоса тіркеп, сотқа жүгінуге болады. Келісу комиссиясына жүгінгендігі туралы дәлелдемелер болмаған жағдайда сот талап арызды қайтару туралы ұйғарым шығарып, жұмыс орны бойынша келісу комиссиясына өтінішпен жүгіну қажеттілігін түсіндіреді.

Заң шығарушы соттармен қаралатын жеке еңбек дауларының екі тобын қарастырады:

- сотқа дейінгі кезеңнен өткен жеке еңбек даулары;
- тікелей соттың ведомстволығына жататын жеке еңбек даулары (яғни, еңбек даулары жөніндегі келісу комиссиясының (ЕДКК) қарауынсыз).

ЕДКК-мен де, сотпен де қаралатын жеке еңбек дауларына:

- ЕДКК шешімі жұмыскерді немесе жұмыс берушіні қанағаттандырмаған және олар бұл шешімді сотқа шағымданған даулар;
- заңдарға немесе өзге нормативтік құқықтық актілерге қайшы шығарылған шешімдер бойынша және осы негізде прокурор өтінішпен сотқа жүгінген даулар бойынша;
- ҚР Еңбек кодексінің 160-бабында көзделген мерзімде ЕДКК шешім шығармай, жұмыскер сотқа жүгінген даулар жатады [4].

Осылайша, қазіргі қолданыстағы Қазақстандық заңнама тікелей соттарда қаралатын жеке еңбек дауларының нақты түрлерін көздемесе де, ҚР Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысына сәйкес келісу комиссиясымен реттелмеген немесе келісу комиссиясының шешімін орындалмаған, сонымен қатар, ҚР ЕК 159-бабының 1-тармағында көрсетілген келісу комиссиясымен қаралмаған істер сотта қаралатындығын көрсетеді [4]. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасында еңбек дауларын құқықтық реттеу еңбек қатынастары саласында өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сонымен, біздің еліміздегі заңмен белгіленген еңбек дауларын шешу тәртібі жұмыскерлердің еңбек құқығының қорғаудың басты құралдарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 13-бабының 2-тармағына сәйкес әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғалуына құқығы бар. Жеке және ұжымдық еңбек дауларын қарауды реттейтін аса маңызды нормативті құқықтық актілерінің қатарына Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі кіреді.

Қазақстан Республикасында еңбек кодексі екі мәрте қабылданған болатын. Оның алғашқысы 2007 жылы 15 мамырында Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің қабылдануымен белгіленеді, аталған кодекс өз күшін жойып, оның орнына екінші мәрте 2015 жылғы 23 қарашасында жаңа ҚР ЕК қабылданған еді. 2007 жылдың 15 мамырында қабылданған ҚР Еңбек кодексінің күшіне енуімен Қазақстан Халықаралық Еңбек Ұйымының талаптарын ескере отырып, қабылданған заманауи нормативті құқықтық актіге ие болды. Бірақ, мойындауымыз керек, 2007 жылғы жаңа ҚР ЕК қабылдануы еңбек қатынастарын реттеуде өз бетінше барлық мәселелерді шешті деп айтуға болмайды. Сол кездегі салыстырмалы түрде алғаш қабылданған кодекске үнемі өзгерістер мен толықтырулар енгізу процестері және олар алпыстан астам болған мұны растағаны анық.

Қазақстан Республикасының 2007 жылғы Еңбек кодексінде алғаш рет жеке және ұжымдық еңбек дауларын қараудың жекелеген тәртібі белгіленді. Жеке еңбек дауларын тараптардың өтініші бойынша келісім комиссияларында немесе тікелей сотқа жүгіне алатын болды. Занда ұжымдық еңбек дауларын қараудың сотқа дейінгі тәртібі, оның ішінде медиациялық рәсімдер белгіленді. Аталған заң еңбек қатынастарын толыққанды жауап бере алмады. Заңға жыл сайынғы еңгізілген көптеген өзгерістер мен толықтырулар жаңа заңның қабылдануының қажеттілігінің дәлелі бола білді. Сондықтан да, Қазақстан Республикасы Парламентінің жаңа еңбек заңнамасын дайындау, құқықтың басқа салаларының (бюджеттік, салық және т.б.) әдістерін қолдануымен кешенді көзқарас негізінде құқықтық реттеуді онтайландыру міндеті тұрды. [5]

2016 жылдың 1 қаңтарынан бастап заңды күшіне енген ҚР жаңа Еңбек кодексінің ерекшелігі жеке еңбек дауларын қарау және шешу барысына біршама өзгерістер енгізді. Жеке еңбек дауларын міндетті түрде келісу комиссияларында қаралатындығы және ол сотқа дейінгі міндетті саты болып табылды. Заңның тағы бір ерекшелігі келісу комиссиясын құру жұмыс берушінің негізгі міндеттеріне кіргізді. Және де жеке еңбек даулары бойынша келісу комиссияларына жүгінбейтін субъектілердің де тізімін енгізді.

Қазақстанда заңды күшіне 2016 жылдың 1 қаңтарында енген ҚР Еңбек кодексі, жеке еңбек дауларын қарау тәртібін өзгертті. Бұрын жеке еңбек даулары келісу комиссияларында немесе сотпен қаралатын. Келісу комиссиясы, егер тарап келісу комиссиясына жүгінуге ниет білдірсе, еңбек дауы тарапының өтініші бойынша дауды қарайды. Енді заңмен жеке еңбек даудың келісу комиссиясымен қарауы міндетті болып табылады. Яғни бұрын жұмыскер жеке еңбек дауы бойынша я келісу комиссиясына немесе сотқа жүгіну құқылы болса, қазіргі таңда ол міндетке айналды. Келісім комиссиясы ҚР заңнамасымен көзделген татуластыру комиссиясы сияқты ұйымдарда, оның филиалдарында және өкілдіктерінде жұмыс берушімен жұмыскерлердің өкілдерінің саны тепе тең негізде құрылатын тұрақты жұмыс істейтін орган болып табылады. Қазіргі уақытта келісу комиссиясы жеке еңбек даулардың барлық категориясын шешуге құқығы бар жеке еңбек дауларын реттеу үшін міндетті сотқа дейінгі орган болып табылады. Комиссиядағы даулардың қарау мерзімі – 15 жұмыс күн құрайды [4].

Осылайша, 2020 жылдың 7 шілдесінде ҚР Еңбек кодексіне өзгертулер мен толықтыру ретінде жеке еңбек дауларын қарау тәртібі енгізілді. Атап айтатын болсық ҚР ЕК 159-бабының 1-тармағына жұмыс берушілер мен микрокәсіпкерлік субъектінің, жұмыскерлерінің саны он бес адамнан аспайтын коммерциялық емес ұйымның жұмыскері, үй жұмыскері, заңды тұлғаның жеке-дара атқарушы органы, заңды тұлға атқарушы органының басшысы, сондай-ақ заңды тұлғаның алқалы атқарушы органының басқа да мүшелері арасында туындайтын дауларды қоспағанда, жеке еңбек даулары - келісу комиссиялары, ал реттелмеген мәселелер не келісу комиссиясы шешімінің орындалмауы бойынша соттар қарайды.

Қорыта келгенде қазіргі уақытта сот арқылы қорғау адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын кепілдендірудің барлық механизмінде азаматтардың құқықтарын қорғаудың негізгі әдісі болып табылады. Алайда, азаматтардың құқықтарын қорғау соттарының практикалық қызметі барысында қорғаудың тиімділігін төмендетіп қана қоймай, азаматтардың сот жүйесіне деген сенімін алдын-ала анықтайтын көптеген проблемалар туындайтыны ешкімге құпия емес. Осыған байланысты нақты істерді қарау және шешу барысында іс жүзінде туындайтын кейбір проблемаларды қарау қажет. Бұл тұжырымның неғұрлым егжей-тегжейлі негіздемесі осы жұмыстың келесі тармақтарында қамтылған. Қазіргі таңда тәрбие адам тұлғасын жан-жақты дамытуға, олардың қадір-қасиетін білу адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын құрметтеуді күшейтуі керек. «Адамның қадір-қасиеті» идеясы ұлттық және халықаралық конституцияларда ірге тасы мәртебесіне ие заң. Оның адам құқықтарының әмбебап негізі ретіндегі символизмі жоқтығымен абсурдпен үйлеседі нақты анықтау. Абыроймен қамтамасыз ету барлық дерлік адамдардың қалауы сияқты.[2] Бірақ бұл дәлдіктің жетіспеушілігі көбінесе судьялардың өздерінің моральдық нормаларын белгілеуіне әкеледі құқықтары үшін бәсекелес талаптармен бетпе-бет келуде, олардың әрқайсысында адам қадір-қасиетін бұзудың орынды жағдайы бар. Еңбек дауларын ғылымдағы азаматтық-құқықтық даулардың ерекше категориясы ретінде бөлінуі, бір жағынан, даудың негізіндегі нақты қатынастардың ерекшелігімен, екінші жағынан еңбек құқығы саласының өзіндік ерекшелігімен түсіндіріледі. Еңбек қатынастары дербес пәні, өзіндік әдісі және құқық көздерінің жеке жүйесі бар құқықтың ерекше саласымен реттеледі. Дәл осы жағдайлар, ең алдымен, ғалымдардың еңбек дауларын азаматтық-құқықтық даулардың тәуелсіз категориясы ретінде бөлуін түсіндіреді. Еңбек дауларын қарау кезінде юрисдикциялық органдар Еңбек және онымен байланысты құқықтық қатынастардың ерекшеліктерін ескереді және дауларды еңбек құқығының қайнар көздеріне сәйкес шешеді.

Алғыс. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№ AP09259109 грант).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дүйсенбаев Г. Трудовые споры: как работает согласительная комиссия <https://www.zakon.kz/4842317-trudovye-spory-kak-rabotaet.html> 21.11.2019.

2. Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Достоинство человеческой личности как высшая ценность, на которой основано право на социальное обеспечение ISSN 1810-8636 Казахский национальный педагогический университет имени Абая ВЕСТНИК Серия «Юриспруденция» No1(63), 2021

3. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданған. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_06.06.2019.

4. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қараша № 414-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> 20.01.2019.

5. Еңбек даулары бойынша азаматтық іс № 6001-18-00-3гп/418

КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ УПРАВЛІНЦІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Голобородько Тетяна Василівна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9289-8932>

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування
Криворізький національний університет

Воєнний стан є надзвичайною ситуацією, яка потребує мобілізації всіх можливостей і ресурсів держави для захисту національної безпеки та територіальної цілісності. В цих умовах особливо важливо забезпечити ефективне та якісне функціонування державних органів управління, зокрема публічних управлінців.

Контроль якості є важливим елементом професійної діяльності публічних управлінців, оскільки він спрямований на забезпечення високої якості надання послуг громадянам та ефективного використання державних ресурсів. Умови воєнного стану додають до цього завдання ще й потребу вирішення важливих стратегічних питань щодо безпеки країни, збройних сил, соціального захисту населення тощо.

Один з найважливіших документів, що регулюють діяльність публічних управлінців в Україні є Конституція України. Згідно з Конституцією України [1], публічні службовці зобов'язані діяти виключно на користь народу, дотримуватися законів та поваги до прав людини та громадянських свобод. Крім того, в законах України, зокрема «Про державну службу» [2] та «Про службу в органах місцевого самоврядування» [3] передбачено, що публічний службовець повинен виконувати свої обов'язки з уважністю, дисципліновано, ефективно та професійно. Він також зобов'язаний дотримуватися вимог законодавства, стандартів етики та моралі.

У статті 44 Закону України «Про державну службу» [2] визначено особливості оцінювання результатів службової діяльності. Ця процедура реалізується наступним чином:

1. Результати службової діяльності державних службовців щороку оцінюються з метою визначення якості виконання поставлених завдань, прийняття рішення щодо преміювання та планування кар'єри.

2. Оцінювання проводиться на підставі показників результативності, ефективності та якості, визначених з урахуванням посадових обов'язків, дотримання правил етичної поведінки та вимог законодавства.

3. Оцінювання результатів службової діяльності здійснюється безпосереднім керівником державного службовця та керівником самостійного

структурного підрозділу для посад категорій «Б» і «В», а для категорії «А» - суб'єктом призначення.

4. Державного службовця ознайомлюють з результатами оцінювання його службової діяльності під підпис протягом трьох календарних днів після проведення оцінювання.

5. Державному службовцю виставляється негативна, позитивна або відмінна оцінка з обґрунтуванням.

6. У разі отримання державним службовцем негативної оцінки він може бути звільнений відповідно до законодавства.

7. Висновок, що містить негативну оцінку, може бути оскаржений у встановленому законодавством порядку.

8. Проведення оцінювання службової діяльності допомагає підвищити ефективність державної служби та мотивувати службовців до якісного та відповідального виконання своїх обов'язків.

Законом України про «Про службу в органах місцевого самоврядування» [3] передбачено проведення атестації посадових осіб місцевого самоврядування.

З метою оцінки ділових та професійних якостей, а також кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування посадові особи місцевого самоврядування один раз на 4 роки підлягають атестації. Особливості проведення атестації є наступними:

1. Атестації не підлягає деяким категоріям працівників, таким як новоприйняті, вагітні чи молоді спеціалісти.

2. Атестаційна комісія створюється за рішенням голови відповідної ради. У невеликих радах атестацію може проводити голова.

3. Посадові особи мають право попередньо ознайомитися з матеріалами їх атестації, брати участь у засіданні комісії, на якому розглядається питання про їх атестування, та оскаржувати рішення атестаційної комісії в суді.

4. За результатами атестації може бути прийняте рішення про відповідність займаній посаді, відповідність займаній посаді за певних умов, або про невідповідність займаній посаді.

5. Для прийняття рішення про відповідність займаній посаді враховуються різні критерії, такі як здобута освіта, досвід роботи, навички та кваліфікація.

6. Якщо рішення комісії про невідповідність займаній посаді прийнято, то посадова особа може бути звільнена з посади або переведена на іншу посаду, яка відповідає її кваліфікації.

7. При відповідності посадової особи займаній посаді, вона отримує атестаційний лист, який підтверджує її кваліфікацію та професійну придатність.

8. У разі невідповідності посадової особи займаній посаді, атестаційна комісія може рекомендувати голові відповідного органу прийняти рішення про звільнення з посади. Але в окремих випадках, коли посадова особа не володіє певними професійними навиками, може бути рекомендована на курси підвищення кваліфікації або навчання.

Ці особливості проведення атестації допомагають забезпечити високий рівень професійної компетентності та ефективності роботи посадових осіб

місцевого самоврядування, що має значення для розвитку та успішності органів місцевого самоврядування.

НАДС постійно вивчає практику застосування законодавства з питань управління персоналом на державній службі, в тому числі з питань оцінювання результатів службової діяльності державних службовців [4].

Щодо моніторингу виконання державними службовцями завдань і ключових показників результативності, ефективності та якості службової діяльності в умовах воєнного стану [5] НАДС надає наступні роз'яснення, що «в умовах війни виконання деяких завдань та/або ключових показників з об'єктивних причин може бути неможливим. Відповідно до Методичних рекомендацій, державним службовцям рекомендується оперативно (за потреби) та планово (щоквартально) інформувати своїх безпосередніх керівників щодо неможливості виконання завдання або ключового показника через обставини, які об'єктивно унеможливають його виконання і щодо яких державний службовець не міг впливати чи пропонувати інший спосіб виконання завдання» [5].

Разом з цим, завдання не підлягає оцінюванню, якщо воно не могло бути виконано через обставини, які об'єктивно унеможливили його виконання і щодо яких державний службовець не міг впливати чи пропонувати інший спосіб виконання завдання, зокрема тимчасова непрацездатність, відсторонення від виконання посадових обов'язків (повноважень) [6].

Наразі немає роз'яснень щодо можливості перенесення атестації посадових осіб органів місцевого самоврядування у зв'язку з воєнним станом. Отже, якщо місцева рада продовжує свою діяльність, її має бути проведено у визначені законодавством строки [7].

Висновки. Контроль якості є важливим для публічних управлінців, оскільки він забезпечує якість послуг та ефективне використання ресурсів. Публічні управлінці мають дотримуватися Конституції України та інших законів, що регулюють їх діяльність, і виконувати свої обов'язки професійно та етично.

В умовах правового режиму воєнного стану оцінювання діяльності державних службовців та атестація посадових осіб можуть мати особливості. Умови воєнного стану можуть унеможличувати виконання деяких завдань та ключових показників з об'єктивних причин. В таких випадках державним службовцям рекомендується оперативно та планово інформувати своїх безпосередніх керівників щодо неможливості виконання завдань через обставини, на які вони не можуть вплинути.

Щодо атестації посадових осіб органів місцевого самоврядування у час воєнного стану, наразі немає чіткого роз'яснення щодо можливості перенесення процедури атестації. Проте, якщо орган місцевого самоврядування продовжує свою діяльність в умовах воєнного стану, можна припустити, що атестація має відбутися у визначені законодавством строки. Однак, враховуючи особливі умови та обставини воєнного стану, можливо застосування відповідних адаптацій та винятків у процесі атестації залежно від обставин. Кінцеве рішення щодо проведення атестації посадових осіб у час воєнного стану зазвичай приймається органами управління з урахуванням конкретної ситуації та потреб.

Разом з цим, на законодавчому рівні мають бути передбачені особливості проведення контролю якості у сфері професійної діяльності публічних управлінців в Україні в умовах правового режиму воєнного стану.

Список літератури:

1. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
3. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>
4. Національне агентство України з питань державної служби: офіційний сайт. URL: <https://nads.gov.ua>
5. Щодо моніторингу виконання державними службовцями завдань і ключових показників результативності, ефективності та якості службової діяльності в умовах воєнного стану: Роз'яснення НАДС від 10 червня 2022 р. № 154 р/з. URL: bit.ly/41fdZ7E.
6. Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 № 640. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2017-%D0%BF#Text>.
7. Стельмах О. Атестація посадовців ОМС під час воєнного стану. U-LEAD з Європою. 14.03.2023. URL: <https://u-lead.org.ua/news/157>

MENTAL HEALTH DURING WARTIME

Sumariuk Bohdan Mykolayovych

Department of nervous diseases, psychiatry and medical psychology,
Bukovinian State Medical University

Yurtsenyuk Olga Sydorivna

Professor of the Department of nervous diseases, psychiatry and
medical psychology,
Bukovinian State Medical University

Abstract. The article provides an overview of the main stressogenic factors affecting the development of non-psychotic mental disorders in Ukrainians during the war. Special attention is paid to statistical data indicating the prediction of prevalence of mental disorders and open sources with statistical data.

Aim. To investigate and study the modern view of the development and formation of neurotic and stress-related mental disorders during the war.

Materials and methods. Open scientific sources of the last five years on the impact of war on the mental health of the population were used. Scientific data were analyzed by methods of review, system and content analysis. The material was searched using the Google Scholar, PubMed, and open sources of the World Health Organization (WHO), the Ministry of Health of Ukraine (MOH) and others.

War is a powerful psychosocial stress factor that affects the mental health of Ukrainians and leads to the formation of neurotic and stress-related mental disorders. There is a trend towards an increase in the number of people who need psychiatric or psychological help. Neurotic and stress-related mental disorders caused by the war in Ukraine are becoming one of the most widespread problems of Ukrainians, which prevent them from fully functioning, adapting to new living conditions, and also constitute significant obstacles for the economic state of the state in connection with the increase in the number of people with temporary disability [1, 2]. The important issue of timely diagnosis, prevention, and correction of neurotic and stress-related disorders are topical issues today. Having analyzed the modern literature on mental disorders among Ukrainians as a result of the full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine, we can conclude that this topic requires detailed study and analysis. Since many questions remain open regarding the influence of the war on the formation and development of mental disorders during the Russian-Ukrainian war. Statistics from the World Health Organization (WHO) show that as a result of armed conflicts, one in five people who have experienced them may have mental health problems [3]. This amounts to about 9.6 million Ukrainians who are potentially at risk of developing neurotic disorders such as depression, anxiety disorder, and stress-related disorders, including post-traumatic stress disorder [3].

The development and formation of mental disorders during the war is influenced by a number of psychosocial reasons, the constant action of stressogenic factors of

various nature, psychotraumatization of the population caused by news of a negative nature (a sense of loss of relatives, home, sense of security) and socio-economic difficulties.

Literary search and scientific studies conducted in this direction claim that the main causes of neurotic and stress-related disorders during war include the impact of loss and grief, forced migration, financial factors and violence [4]. Having analyzed the modern literature on mental disorders among Ukrainians as a result of the full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine, we can conclude that this topic requires detailed study and analysis. Since many questions remain open regarding the influence of the war on the formation and development of mental disorders and the ways of their prevention during the Russian-Ukrainian war.

References:

1. Psykhichne zdorovia ta stavlennia ukraintziv do psykhologichnoi dopomohy pid chas viiny. Gradus.app. 2022. Available from: https://gradus.app/documents/307/Gradus_Research___Mental_Health_Report_full_version.pdf
2. Liashko V. Vplyv viiny na psykhichne zdorovia. Uriadovyi portal. Gov.ua. Available from: <https://www.kmu.gov.ua/news/vplyv-vijni-na-psihihne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko>
3. World Health Organization. Scaling-up mental health and psychosocial services in war-affected regions: best practices from Ukraine. Available from: <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/scaling-up-mental-health-and-psychosocial-services-in-war-affected-regions--best-practices-from-ukraine>
4. VMannell J. Sexual violence in Ukraine. BMJ. 2022;377:o1016. Available from: <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.o1016>

ФАРМАКОТЕРАПІЯ ДЛЯ ПРОФІЛАКТИКИ ХРОНІЧНОГО БОЛЮ ПІСЛЯ ОПЕРАЦІЇ У ДОРΟΣЛИХ

Балюк Д.С.

Харківський національний медичний університет

Науковий керівник - к.мед.н., асистент
Лантухова Н.Д.

Актуальність. Біль, що зберігається протягом щонайменше 3 місяців після хірургічного втручання, вважається хронічним післяопераційним болем (ХПОБ) і виникає у 10-50% пацієнтів. [5] Втручання при ХПОБ можуть бути зосереджені на основному стані, що вказує на хірургічне втручання, етіології болю, що знову виникла. [2] Хронічний біль часто може виникати після операції, що істотно погіршує здоров'я та якість життя пацієнтів. Це спричинено складними механізмами, які ще недостатньо вивчені.

Мета. У цьому систематичному огляді оцінювалася ефективність системних препаратів для запобігання хронічному післяопераційному болю.

Матеріали і методи. Нами були проаналізовані різні медичні джерела, використовувалась як вітчизняна, так і зарубіжна література. В пошук включили подвійні сліпі, плацебо-контрольовані, рандомізовані контрольовані дослідження, що включають дорослих, які оцінювали періопераційні системні препарати. Дослідження, в яких оцінювали однакове введення одного й того самого препарату (препаратів), були об'єднані. Первинним результатом була частка пацієнтів, які повідомили про якийсь біль через 3 і більше місяців після операції.

Результати. У більшості випадків оцінювали кетамін, прегабалін, габапентин, внутрішньовенний лідокаїн, нестероїдні протизапальні препарати та кортикостероїди. Деякі метааналізи показали статистично значуще, але неясне клінічне значення, зниження поширеності хронічного післяопераційного болю після лікування прегабаліном, внутрішньовенним введенням лідокаїну та нестероїдними протизапальними препаратами. Мета-аналіз більш ніж трьох досліджень і більше 500 учасників не показав впливу кетаміну на поширеність болю через 6 місяців при прийомі протягом 24 годин або менше (відношення ризиків 0,62 [95% ДІ, 0,36–1,07], поширеність, від 0 до 88% кетаміну; 5 до 78% плацебо), прегабалін не впливає на поширеність будь-якого болю через 3 місяці (відношення ризиків 0,88 [95% ДІ, від 0,70 до 1,10]; від 4 до 88% прегабаліну; від 3 до 80% плацебо) або 6 місяців (відношення ризиків 0,78 [95% ДІ від 0,47 до 1,28]; від 6 до 68% прегабаліну; від 4 до 69% плацебо) при введенні більше 24 год і вплив прегабаліну на поширеність помірного/сильного болю через 3 місяці при введенні більше 24 годин (відношення ризиків 0,47 [95% ДІ, 0,33-0,68]; від 0 до 20% прегабаліну; від 4 до 34% плацебо). [5] Тим не менш, результати слід інтерпретувати з обережністю, враховуючи невеликі розміри досліджень, різні

типи хірургічних втручань, дозування, час і метод вимірювання результатів щодо траєкторії гострого болю і доопераційного стану болю та вплив прегабаліну на поширеність помірного/сильного болю через 3 місяці при введенні більше 24 годин (відношення ризиків 0,47 [95% ДІ, 0,33-0,68]; від 0 до 20% прегабаліну; від 4 до 34% плацебо).

Висновки. Потрібні додаткові докази з кращих, добре спланованих, широкомасштабних досліджень, щоб більш ретельно оцінити фармакологічні втручання для запобігання хронічного болю після операції. Крім того, наявні дані не підтверджують ефективність габапентину, прегабаліну, нестероїдних протизапальних засобів та внутрішньовенних стероїдів. [4] Профілактика і контроль післяопераційної болі мають важливе значення. Неадекватне лікування післяопераційної болі продовжує залишатися серйозною проблемою після багатьох операцій і призводить до хороших результатів, включаючи хронічну післяопераційну хворобу. [1] Оптимальне лікування післяопераційної болі вимагає розуміння патофізіології болі, методів, доступних для зменшення болі, процедур інвазивності та факторів пацієнта, пов'язаних з усиленням болі, таких як тривога, депресія та невротизм.

Літературні джерела

1. Глумчер Ф., Чепкий Л., Новицька-Усенко Л. Анестезіологія та інтенсивна терапія : Підручник. 4-те вид. Київ : Медицина, 2021. 360 с.
2. Hlumcher F., Kuchyn Y., Dubrov S. Anesthesiology and intensive care : textbook. 3-те вид. Kyiv : Медицина, 2021. 312 с.
3. Yentis S., Ip J. K. Anaesthesia and Intensive Care A-Z. 5-те вид. Churchill Livingstone, 2013. 638 с.
4. Шлапак І. Анестезіологія та інтенсивна терапія. Еталони практичних навичок. Київ, 2006. 345 с.
5. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30983589/>

ПОШИРЕНІСТЬ, ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, ПРОФІЛАКТИКА ЗАГОСТРЕНЬ ТА ПРОГРЕСУВАННЯ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ У ВІЙСЬКОВИЙ ЧАС

Рева Тетяна Василівна

доцент, кандидат медичних наук,
доцент закладу вищої освіти
кафедри внутрішньої медицини,
клінічної фармакології та професійних хвороб
Буковинський державний медичний університет

Кривохижа Іванна Яківна,

Кругляк Вікторія Віталіївна

студентки 5 курсу, спеціальність 222 «Медицина»
Буковинський державний медичний університет

Бронхіальна астма є нозологією, яка широко розповсюджена серед захворювань системи органів дихання. Для України захворювання бронхолегеневої системи під впливом різних хімічних чинників атмосферного повітря у зоні бойових дій є надзвичайно актуальним на сьогоднішній день [9]. Бронхіальна астма, яка розвивається серед військових та цивільних осіб, які знаходяться у зоні активних бойових дій, обумовлена комбінацією факторів, зокрема: забруднений стан навколишнього середовища у місці проведення бойових дій. На сьогоднішній день необхідно проводити моніторинг захворюваності системи органів дихання, виявляти етіологічні чинники бронхіальної астми, особливості перебігу у цивільних та військових осіб, які знаходяться у зоні проведення бойових дій, а також алгоритм дій, який дозволить своєчасно та ефективно надати медичну допомогу постраждалим особам [5].

Бронхіальна астма – це хронічне захворювання, яке потребує своєчасної діагностики, лікування та профілактики. На даному етапі, дане захворювання є проблемою сучасної лікарської практики. Показники захворюваності на бронхіальну астму зростають у всьому світі. Захворювання зустрічається як серед дітей, так і серед дорослих. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я близько 300 мільйонів людей хворіють на бронхіальну астму у всьому світі. Дана організація прогнозує, що кількість людей, які хворі на бронхіальну астму, у 2025 році сягне позначки у 600 мільйонів людей. Приблизно 14 відсотків від загального числа – діти [6, 7].

Ситуація в Україні. Станом на сьогодні, згідно даних офіційної статистики, розповсюдженість бронхіальної астми становить 0,5% серед дорослого населення. Представники охорони здоров'я вважають, що цей показник – суттєво занижений. Серед дітей, кількість хворих коливається в діапазоні від 2 до 15% та

поступово зростає. Не дивно, що найгірша ситуація в промислових регіонах України. Адже стан навколишнього середовища в таких регіонах не найкращий, а тому сприяє розвитку та поширенню даного захворювання[3, 7].

Під час війни, погіршення загального стану людини, яка хворіє на бронхіальну астму може виникнути внаслідок деяких етіологічних факторів, які наявні в регіонах воєнних дій, зокрема: психоемоційні чинники – стрес, хвилювання, занепокоєння, тривога; ряд факторів навколишнього середовища, а саме – дим від артилерійських боєприпасів, пожеж, тютюну, випаровування, яке виникає внаслідок нагрівання шин, пластику, картону, підігрівання їжі, а також від застосування палива, використання засобів побутової хімії [8, 9].

Військовий конфлікт змусив українське населення, мешканців міст чи сіл багато часу проводити в укриттях. Переважно це приміщення, які не обладнані для життя в ньому. Здебільшого такими приміщеннями в людей були підвали багатоквартирних чи приватних будинків, всередині яких відбувається загострення симптомів алергії і бронхіальної астми. Необхідно зауважити, що напад бронхіальної астми може відбутися не тільки у підвальному приміщенні, але і в обладнаному бомбосховищі [2, 10]. Факторами загострення даної хвороби можуть бути забруднене повітря – алергенами домашніх тварин, яких люди беруть із собою в бомбосховище, а також іншими тваринами, які є мешканцями підвальних приміщень, а саме: гризуни, щури, миші, пилок рослин і спор грибів. Одним із тригерів також може виступати тютюновий дим[3].

Слід зазначити основні симптоми загострення бронхіальної астми:

- ✓ Наростання симптомів – почастищення і посилення кашлю, наявність утрудненого дихання, хрипів, які вислуховуються на висоті видиху, особливістю є те, що їх можна почути на відстані, а також підвищення частоти дихання.
- ✓ Неєфективність при використанні інгалятора.
- ✓ Виражена задишка.
- ✓ У дітей може бути присутній біль у животі або в грудній клітці.

Загострення бронхіальної астми здебільшого розвивається протягом кілька днів, але й зустрічається протягом декілька хвилин.

На території військових дій отримання ефективного і якісного лікування захворювання є складним, внаслідок недостатності потрібних медикаментозних препаратів, відсутності транспортних засобів, а також зв'язку з лікарем та доступом до закладів охорони здоров'я [2, 5].

Використання інгалятора із сальбутамолом – золотий стандарт при наданні першої невідкладної допомоги під час загострення бронхіальної астми [1]. При відсутності інгалятора, перш за все слід викликати швидку медичну допомогу (за можливістю). Якщо ж викликати швидку неможливо, слід виконати наступні дії:

1. Людину, у якої відмічається напад ядухи, слід посадити рівно.
2. Важливо пам'ятати, що при будь-яких умовах людина, в якій напад бронхіальної астми не повинна лежати.
3. Спробувати знайти наступні лікарські засоби: фенотеролу/іпратропію, сальбутамол.

Якщо внаслідок етіологічних чинників напад бронхіальної астми виник у дитини, перш за все її слід заспокоїти, відволікти мультфільмом, читанням книги, слуханням музики або ж грою. Приготувати теплий напій, який містить кофеїн. Наприклад чай або каву. Це допоможе, адже принцип дії кофеїну схожий до принципу дії деяких ліків, які застосовуються при бронхіальній астмі. Слід забезпечити дитині доступ до свіжого повітря та показати як правильно та спокійно дихати. Слід якнайшвидше припинити контакт дитини з алергеном, який викликав загострення бронхіальної астми [4].

При перебуванні у бомбосховищі чи підвалі, щоб запобігти нападу бронхіальної астми слід діяти на випередження. Стан дитини слід перевіряти якомога частіше, щоб якнайшвидше надати першу медичну допомогу у разі виявлення нападу бронхіальної астми. Важливим є базисне лікування бронхіальної астми. За допомогою якого можна уникнути загострення захворювання у як у мирний, так і військовий час.

Надання ефективної і своєчасної медичної допомоги в Україні вимагає удосконалення навичок та алгоритмів у цивільного населення і військових у зоні ведення бойових дій, неодмінно взявши досвід інших країн. Необхідно обговорити, розглянути і затвердити питання щодо основних станів, які бажано освоїти при проходженні військової служби, у мирний, так і у військовий час, розробка алгоритму дій при наданні медичної допомоги особам із певними захворюваннями.

Висновки. За зазначеними даними можна зробити висновок про надзвичайно шкідливий вплив атмосферного повітря, компонентів вибухових речовин, твердих часток, біологічних чинників, наслідків пожеж, викидів дизельного палива, які можуть діяти в комбінації на організм військового складу та мирного населення. Всі попередньо перелічені етіологічні чинники можуть спричиняти негативну дію на дихальну систему, викликаючи різноманітні види захворювань, в числі яких, одне з провідних місць, займає бронхіальна астма. Вона в свою чергу може виникати як в час розгортання бойових дій, так в період військового стану безпосередньо.

Для того щоб запобігти виникненню бронхіальної астми, або її загострень потрібно уникати контакту з факторами, які можуть стати причинами нападів (побутові, харчові алергени та інші), виключити контакт з речовинами подразнюючої дії, такими як тютюновий дим, професійні шкідливості, рекомендується знизити рівень стресу. Не менш важливою ланкою профілактики бронхіальної астми є своєчасна діагностика та лікування хронічних захворювань дихальних шляхів.

На жаль, в умовах сучасної війни, дедалі більше випадків загострень даного захворювання, проте подовження ремісії і попередження виникнення можна досягнути лише комплексно.

Список літератури:

1. Передерій В.Г., Ткач С.М. Основи внутрішньої медицини. Том1 – 2009 – с. 47

2. Станіславчук М.А. Внутрішня медицина. Частина І (Гастроентерологія Пульмонологія Гематологія) – 2016 – с. 221
3. Кривоносова О., Журавльова Л. Основи діагностики, лікування та профілактики захворювань органів дихання - 2012 – с.37.
4. Бабінець Л.С., Боровик І.О., Андріюк Л.В. Захворювання органів дихання в сімейній медицині: навчальний посібник – 2019 – с.72.
5. Гайдучок І.Г., Регеда М.С., Федорів Я.Р.М. Хвороби органів дихання. навч.пос.- 2021 – с. 89.
6. Фадєєв П. Бронхіальна астма. - 2011 р.
7. Марія Кривопустова - дитячий лікар-алерголог. «Напад бронхіальної астми у підвалі або бомбосховищі. Що робити?» – квітень 2022р. - <https://allergy.org.ua/napad-bronkhialnoi-astmy-pid-chas-viiny-u-skhovyshchi/>
8. Бронхіальна астма, спричинена хімічними забруднювачами повітря: виклик на території війни. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ifp.kiev.ua/doc/journals/aa/23/pdf23-1/44.pdf>
9. Захворювання системи органів дихання від впливу хімічних речовин забруднювачів повітря на території воєнних дій. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ifp.kiev.ua/doc/journals/upj/23/pdf23-1/49.pdf>
10. Pathogenesis of airway inflammation in bronchial asthma [Electronic resource] - Access mode: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0385814611000356>

THE TRANSFORMATIVE IMPACT OF PROJECT ZERO ON EDUCATION

Aizhan Yerzhanova
Teacher of computer science
Nazarbayev Intellectual School

Abstract

Project Zero is an innovative educational research initiative based at the Harvard Graduate School of Education. This article explores the transformative impact of Project Zero on education, examining its key principles, methodologies, and implications for teaching and learning. Project Zero focuses on developing students' critical and creative thinking skills, fostering deep understanding, and promoting active engagement in the learning process. Through an interdisciplinary approach and a range of research-based strategies, Project Zero has influenced educational practices worldwide, leading to enhanced student learning outcomes and empowering educators to create more meaningful and effective learning experiences.

Introduction

Education is a dynamic field that constantly seeks innovative approaches to enhance teaching and learning outcomes. Project Zero, an educational research initiative based at the Harvard Graduate School of Education, has been at the forefront of transforming education through its pioneering work. This article explores the impact of Project Zero on education, focusing on its key principles, methodologies, and implications for teaching and learning.

1. Key Principles of Project Zero

Project Zero is guided by several key principles that inform its research and practice. These principles include thinking routines, visible thinking, and the recognition of multiple intelligences. Thinking routines provide a structured approach to developing critical and creative thinking skills. Visible thinking emphasizes making thinking processes explicit and fostering metacognitive awareness. The concept of multiple intelligences challenges the traditional notion of intelligence and recognizes diverse forms of intelligence in students.

2. Fostering Critical Thinking

Critical thinking is a vital skill for success in the 21st century. Project Zero offers valuable strategies for fostering critical thinking in the classroom. It promotes the use of Socratic questioning, which encourages students to analyze, evaluate, and generate their own ideas. By engaging in Socratic dialogue, students develop higher-order

thinking skills and become more adept at reasoning, problem-solving, and decision-making. Project Zero also emphasizes the creation of a culture of thinking, where students feel comfortable expressing their thoughts, engaging in intellectual discourse, and challenging ideas.

3. Promoting Creative Thinking

Creative thinking is essential for innovation and problem-solving. Project Zero incorporates arts-based practices into the curriculum to stimulate students' creativity. By engaging with various art forms, students develop their imagination, expressiveness, and aesthetic sensibilities, fostering creative problem-solving abilities. Project Zero also recognizes that creativity can be nurtured across disciplines, not just in the arts. It encourages educators to infuse creativity into all subject areas, allowing students to approach problems from diverse perspectives and develop innovative solutions.

4. Deepening Understanding

Deep understanding goes beyond surface-level knowledge acquisition. Project Zero emphasizes the need for students to make connections, uncover underlying principles, and apply knowledge in meaningful ways. Its methodologies, such as thinking routines and visible thinking, facilitate the development of deep understanding by encouraging students to reflect, inquire, and make their thinking visible. Through these processes, students gain a deeper appreciation of the subject matter and develop a more robust knowledge framework.

5. Active Engagement in the Learning Process

Project Zero places a strong emphasis on active engagement in the learning process. It recognizes that students learn best when they are actively involved, rather than being passive recipients of information. Through its methodologies, such as thinking routines and collaborative learning, Project Zero promotes student engagement by encouraging participation, dialogue, and hands-on experiences. This active engagement fosters a sense of ownership and empowerment, leading to improved motivation, retention, and transfer of knowledge.

6. Implications for Teaching and Learning

The impact of Project Zero on education is evident in its implications for teaching and learning. Educators are encouraged to adopt pedagogical practices that promote critical and creative thinking, deep understanding, and active engagement. This requires creating a supportive classroom culture, designing learning experiences that incorporate thinking routines and visible thinking, and embracing interdisciplinary approaches that nurture multiple intelligences. Project Zero also highlights the

importance of ongoing professional development for educators, as they continuously refine their instructional practices to meet the evolving needs of students.

Conclusion

Project Zero has had a significant impact on education by promoting critical and creative thinking, deepening understanding, and fostering active engagement in the learning process. Its key principles and methodologies have influenced educational practices worldwide, empowering educators to create more meaningful and effective learning experiences. By incorporating Project Zero's principles and methodologies, educators can cultivate a culture of thinking, nurture students' critical and creative thinking abilities, promote deep understanding, and foster active engagement in the

References

- [1] Winner, E. (2004). Lois Hetland Project Zero, Harvard Graduate School of Education Ellen Winner Department of Psychology, Boston College and Project Zero, Harvard Graduate School of Education. *Handbook of Research and Policy in Art Education*.
- [2] Howard, V. A. (1971). Harvard Project Zero: A fresh look at art education. *Journal of Aesthetic Education*, 5(1), 61-73.
- [3] Gardner, H. (2016). Harvard Project Zero: A Personal History. *Uaricha, Revista de Psicología*, 13(30), 1-25.
- [4] Howard, V. A. (1970). Harvard Project Zero: A Fresh Look at Art Education. *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, 1-14.
- [5] Perkins, D. (1974). Probing artistic process: A progress report from Harvard Project Zero. *Journal of Aesthetic Education*, 8(3), 33-57.
- [6] Anderson, T., & Dron, J. (2011). Three generations of distance education pedagogy. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 12(3), 80-97.
- [7] Baran, E., & Correia, A.-P. (2014). A professional development framework for online teaching. *TechTrends*, 58(5), 95-101.
- [8] Dede, C. (2010). Comparing frameworks for 21st-century skills. In J. Bellanca & R. Brandt (Eds.), *21st Century Skills: Rethinking How Students Learn* (pp. 51-76). Solution Tree Press.
- [9] Kebritchi, M., Lipschuetz, A., & Santiago, L. (2017). Issues and challenges for teaching successful online courses in higher education: A literature review. *Journal of Educational Technology Systems*, 46(1), 4-29.

USING GADGETS AS A WAY TO GET INTERESTED IN LEARNING ENGLISH

Anna Yaroshchuk

English teacher

The detachment of Kyiv military lyceum named after Ivan Bogun

Modern schoolchildren cannot imagine their life without a mobile phone. Often such dependence can pose a big problem in the learning process. The student is inattentive because he has a phone and wants to use it, the teacher is angry because he has to constantly be distracted by comments. Why not use this situation for the benefit of all participants of the educational process?

Today there are many different programs for learning English. You can download them to your phone, tablet or computer. They are different and are divided depending on the purpose. Some of them are aimed at enriching the vocabulary, others are good for consolidating grammatical material. If we want to improve our English listening skills, we can also choose something.

Depending on the topic and purpose of the lesson, the teacher can work with different programs. To do this, you only need to install the application to yourself in order to explain further actions to the students who will perform the tasks in this application. Of course, it would be inappropriate to devote the entire lesson to such work. However, is a very good idea to give students the opportunity to use the phone during the lesson and it makes the lesson modern.

You can also use this technique when giving homework. In order for students to get more pleasure from completing tasks, they need something new and interesting. From time to time, they may not write in their notebooks or read a rule in a textbook. This process can be transferred to an electronic and virtual version. For example: do a task in the application, get the result, take a screenshot and show it to the teacher in class. Or get the result and send it to the teacher as proof of the task.

The use of gadgets during the lesson will allow students to be interested in learning the topic. This can make the lesson more interesting and productive. It is not necessary to do this during every lesson, but from time to time this practice will have a positive effect on the students' attitude towards the subject itself. After all, they will understand that it is possible to improve the level of English language proficiency not only by boringly writing grammar exercises and reading information from textbooks. One should not forget that making the lesson interesting for students is one of the main tasks of every teacher.

AS TO THE PSYCHOLOGICAL ASPECTS IN LEARNING MARITIME ENGLISH LANGUAGE

Konstantynova Tetiana,
senior lecturer, Department of Humanities,
Danube Institute of the National University “Odessa Maritime Academy”

An important task of the teacher's work in the conditions of teaching cadets a foreign language is the implementation of a program for the development of coherent speech. It is known that the first attempts to master a coherent text by cadets, as a rule, cause significant difficulties for them. They often not only get lost, but sometimes lose their self-confidence, in the possibility of mastering a non-native language for them. The condition is complicated by insufficient vocabulary for that period, shortcomings in understanding the basic laws of the functioning of a foreign language, an abundance of vocabulary entered daily, etc. The actions of certain psychological factors become the reasons for the lag of individual cadets in mastering the basics of a foreign language and terminology.

Psychologists explain this state of a person by a deficit of an emotional factor, an insufficient supply of personal impressions, and often - and interest. It should be noted in this case the indisputable importance of the methodology of an integrated approach to the training of cadets, close professional interaction of teachers of all subject courses without exception, taking into account the psychological and pedagogical approach to the real assessment of a particular educational situation. The organization of systematic independent work is of great importance in developing a sense of self-confidence among cadets. Thus, a careful selection of tasks for pre-text and post-text exercises on certain topics, their conscientious implementation by cadets contributes to the development of a sense of novelty, comprehension of the lexical fund being mastered, perseverance in successfully mastering the technique of reading coherent speech and writing, and a deeper study of a foreign language. The transition of students from working with individual words and phrases to complete statements awakens in them a previously unknown way of expressing their attitude to the world, contributes to the gradual qualitative accumulation of experience in understanding the text, makes it possible to evaluate not only the final result, but also the novelty of the creative process. Proficiency in a foreign language, in particular English, enables the cadet to follow new discoveries, developments in his professional field, provides access to the treasury of accumulated world knowledge.

Communication is one of the most important human needs, necessary both in his professional activities and for self-development, self-realization. To fully communicate, a person must be able to: 1) quickly and correctly navigate in the conditions of communication; 2) correctly plan your speech or speech; 3) adequately convey the message; 4) provide feedback. English abilities, as well as other areas of human activity, are interconnected with interest and motivation. The better a person does something, the more interesting it becomes, as he learns more and more new

things and can feel the practical benefits of the skills he receives. In the modern world, the practical benefit is one of the main factors of motivation; motivation also grows due to the desire to achieve better and better results, when a person realizes that he achieves a lot with relatively little effort. On the other hand, if the motivation to learn English does not primarily come from the language itself, but is due to some other external factors, it can develop language abilities, primarily through regular and conscious practice. In mastering English, abilities are an objective advantage, while this advantage must be developed through constant practice, otherwise it is leveled. Constant practice is the key to success from a purely methodological point of view. Indeed, all the rules of English grammar can be stated in an hour. Several thousand words can also be learned in a fairly short time, if you specifically set such a task for yourself, however, it is important not only to study the language material once, but also never forget it, and this is the most difficult thing. Even experts in the field of English admit that they feel a little insecure if they don't practice for a couple of months, like an athlete who has lost his form. The principle "we only know what we remember" is better suited for knowledge of a foreign language than for any other area of human activity. When teaching professional foreign language communication based on multimedia technologies, a significant place should be occupied by typical situations of professional communication. They are created on the basis of modeling life situations that are of interest to students in connection with the possibility of their application in practice. At the first stage of training, new lexical material is introduced and exercises of an imitation, substitution, transformational and constructive nature are performed. At the second stage, a new linguistic phenomenon is repeatedly repeated and consolidated during the performance of such exercises as question-answer, replica exercises. At the third stage, exercises are performed in variable speech situations. In teaching professionally oriented foreign language communication at this stage, we widely use discussions, role-playing games, and projects. Linguistic psychology is primarily concerned with internal barriers. The very first and main barrier that must be overcome when starting to learn a foreign language is to overcome the initial fear of such a seemingly difficult task. As a rule, such barriers arise in people who begin to learn a foreign language as adults. An adult needs to make up his mind. This fear may be associated, for example, with the possibility of failure and loss of faith in oneself. The main fear during a conversation in a foreign language for many Russians is still the fear of making a grammatical error. In this sense, it is still difficult for us psychologically to move away from the Soviet grammar and translation system, where the formal correctness, and not the communicative value of the phrase, was put at the forefront. At the same time, we quite calmly make grammatical errors when speaking our native language, sometimes even deliberately distorting it for stylistic purposes, and this does not impair our communication in it at all.

Thus, we achieve optimization of the process of mastering the skills and abilities of professionally oriented foreign language communication and make it more effective in a non-linguistic university. The process of teaching cadets oral foreign speech has its own specifics, and only a well-constructed educational activity, for example, with the help of multimedia, forms such an environment in learning that can increase its

confidence in the future, help to correctly interpret life phenomena, and promote the consolidation of people on the basis of universal values.

References:

1. <https://talktoteach.com/blog/the-psychology-behind-learning-english-why-an-immersion-will-get-you-better-results>
2. Hakan Aydogan. Psychology of Language. Publisher: Lambert Academic Publishing Editor: Andrei Fotescu ISBN: 9783330033092 January 2017 https://www.researchgate.net/publication/312308493_Psychology_of_Language
3. Lic. Venecia Tejada Reyes. Psychological personality factors in learning english foreign language. Bonaio, Monseñor Nouel, Dominican Republic. November, 2018 <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED592408.pdf>

INDEPENDENT WORK AS A MEANS OF ENHANCING STUDENT'S COGNITIVE ACTIVITY IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Nataliia Khymai

Senior Lecturer of the Department of English for Engineering № 2, National
Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv
Polytechnic Institute”

Oksana Zarivna

PhD, an Associate professor of the Department of English for Engineering № 2,
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv
Polytechnic Institute”

Foreign language skills are an important part of professional training to become a modern specialist. It is a known fact that a university foreign language course has a professional and communicative orientation and continues the school curriculum. Consequently, teaching should ensure continuity in the language training of students. At this stage, it is important to develop communication skills at a higher quality level, implying the mastery of language means and the ability to apply them in the process of speaking, listening, reading and writing, as well as mastering socio-cultural knowledge and skills. Nowadays, in the context of the Covid pandemic and the war in Ukraine, the student's independent work is an integral part of foreign language learning. This is particularly important as students are given material to analyse, learn and consolidate on their own.

The issue of independent work in foreign language teaching has been addressed by many Ukrainian teachers-researchers: Yaroslavtseva and Smuzhanytsia, Zaskalieta, Kokhan, Haidaienko, Horpyniuk, Simonova, Liutviieva, Savytska, Koval, Kulyk, Cherchata, and others.

Independent work, like other activities, needs to be trained. The essential features of students' independent work should be purposeful and intrinsically motivated. There are many definitions of independent work in academic publications. S.G. Zaskalieta notes that the concept of students' independent work can be interpreted depending on the didactic task, as a specific type of educational cognitive activity. A distinguishing feature of such activity is primarily the absence of direct guidance from the teacher. A student assesses the subject of the activity, determines general goals and specific tasks, selects adequate ways of their solution to achieve the result, and carries out the necessary self-monitoring independently and under the influence of motives. In this case, independent work can be carried out both in the classroom and in extracurricular activities. The researcher also argues that in terms of the learning process, independent work refers to those types of tasks that are digested by students during the extracurricular time - homework, preparation for practical tasks and examinations [1, 50].

The development of independent work skills in reading, speaking and writing is based on a communicative approach using real language situations. Learning competence is an essential component of the learning content, along with communicative competence. It represents the ability to learn a foreign language independently and autonomously and provides the conditions for creative language use. In today's context, learning a foreign language requires a different approach to the organisation of student's independent work. Independent work should be aimed at developing the individuality, initiative and creative potential of students. All this will give the development of productive learning activities. In this way, a student acts as an independent subject of learning activity. His productive activity is creative, which ensures the development of personal qualities, self-realisation and self-development. Yaroslavtzeva and Smuzhanytsia note that the main goal of independent extracurricular work in a foreign language studying is the formation of speech, learning and professional competence, the development of independence as a personality trait, the formation of a positive attitude to the process of continuous self-education [2, 198].

The priority given to pupils' independent activity does not diminish the teacher's role but rather increases the complexity of the teacher's task and the demands placed on him/her as a facilitator of this process. The teacher's task is to guide and organise the students' self-directed learning activities. In the same way, the teacher needs to create a developmental context that ensures that students have the freedom and responsibility to choose and make decisions, act independently and take responsibility for their learning tasks.

In modern pedagogical practice, among the most effective methods of students' independent work, contributing to the individualisation and intensification of the learning process, we should highlight problem-search methods; project-based learning methods; methods of collective intelligence; methods of application of advanced information and communication technologies in studying [3, 24].

Students need to form the ability to set and understand the purpose of their independent work at each stage, and to control the results [4, 48].

The effectiveness of independent work depends on the following factors:

- the classroom work is structured by the teacher under the regulatory documents;
- the activities carried out are motivated;
- students have developed learning competence as a methodology for independent studying of a foreign language;
- students have practical knowledge, skills and abilities;
- students have the skills of self-education activities.

The criteria for assessing the results of independent work may include:

- the level of students' comprehension of the study material;
- completeness of knowledge and skills on the studied topic to which the independent work relates;
- validity and clarity of material presentation;
- the use of vocabulary following the regulated vocabulary minimum;
- presentation of the report material under the requirements [5, 108].

Thus, students' independent work in foreign language teaching is of great importance. It meets the requirements of modern society, and provides a student-centred nature of foreign language learning: developing a creative process focused on problem-solving; encouraging students to develop reflective abilities; improving students' independent cognitive activity when studying a foreign language, identifying the most effective ways to improve their knowledge; developing students' thinking and analytical skills [6, 351]. The teacher has to organize the educational process so that students can work actively and independently, and create conditions for their individualism and self-empowerment.

References:

1. Zaskalieta S.H. Samostiina robota studentiv pry vyvchenni inozemnoi movy yak zasib aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti // Psykholoho-pedahohichni ta linhvistychni aspekty vykladannia movoznavchykh dystsyplin : Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii MDPI. – 2008.
2. Yaroslavtseva, K. V. Samostiina robota studenta v protsesi vyvchennia inozemnoi movy [Tekst] / K. V. Yaroslavtseva, D. I. Smuzhanytsia. – Uzhhorod: Hoverla // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu : Serii: Pedahohika. Sotsialna robota / hol. red. I.V. Kozubovska. – Uzhhorod: Hoverla, 2014. – Vyp. 30. – S. 196–198.
3. Kokhan, O. M. Samostiinoi robota studentiv pry vyvchenni inozemnoi movy / O. M. Kokhan // Problemy ta perspektyvy rozvytku suchasnoi linhvistychnoi i metodolohichnoi nauky : zbirnyk materialiv II Vseukrainskoho naukovo – praktychnoho seminaru. – Smila, 2014. - S. 23-25.
4. Haidaienko O. F. Orhanizatsiia samostiinoi roboty studentiv z inozemnoi movy / O. F. Haidaienko, O. P. Horpyniuk, I. V. Simonova // Materialy XV Mizhnar. nauk. konf. «Suchasni paradyhmy vyshchoi medychnoi osvity», 25 berez. 2015 r., Kyiv. – Kyiv, 2015. – S. 46-48.
5. Koval O.Iu., Kulyk K.O. Pidvyshchennia efektyvnosti samostiinoi roboty studentiv v protsesi vyvchennia inozemnoi movy. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh: zb. nauk. pr. Zaporizhzhia: KPU, 2020. Vyp. 71. T.1. S. 105-108.
6. Liutviieva Ya. P. Rozvytok samostiinoi roboty studentiv u protsesi vyvchennia inozemnykh mov / Ya. P. Liutviieva, L. V. Savytska // Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «spadshchyna Ekonomichnyi rozvytok i spadshchyna Semena Kuznetsia» : tezy dopovidei, 30-31 trav. 2019 r. – Kharkiv, 2019. – S. 349-351.

THE INFLUENCE OF HEALTH FITNESS ON THE MENTAL STATE OF STUDENTS

Tretiak Tetiana,
Student of the 1st year,
State University of Trade and Economics

Khapsalis Gayane
Senior lecturer of the Department of Physical Culture,
State University of Trade and Economics

Studentship is a special period of human life. It is at this time that a new social role is mastered and a new "adult" life is entered [4]. However, successful studying at a higher education institution requires a fairly high level of both intellectual (in particular, perception, memory, thinking, attention) and physical development. And although the age of 20 to 30 is characterized by the highest level of such indicators as muscle strength, reaction speed, motor dexterity and physical endurance [5], a large number of students have a lot of health problems that prevent them from fully studying and enjoying life.

The purpose of this article is to establish a link between fitness and students' mental health.

It is important for every young person to be healthy, which can be achieved through exercise, or in other words, through health fitness.

Wellness fitness among students is a means of forming a healthy lifestyle. Nowadays, health fitness can be generally defined as a system of physical exercises of health-improving orientation, coordinated with the individual state of the psychophysical sphere of a person, his/her motivational certainty and personal interest [2, p.16]. Wellness fitness consists of the following components:

- cardiorespiratory endurance (the body's ability to effectively deliver oxygen to the muscles during prolonged physical activity)
- body composition (the ratio of body fat to lean body mass);
- Strength and strength endurance (the ability of a person to overcome external resistance or to counteract it with the help of muscle tension);
- flexibility (properties of the musculoskeletal system that determine the degree of mobility) [3, p.9].

The results of scientific research clearly demonstrate that regular physical activity improves overall health, prevents many premature health problems, reduces depression and improves mood.

A physically active person is less anxious and better able to cope with stress. Daily physical activity increases self-confidence, emotional stability, and perseverance. Mental health benefits occur in students who perform aerobic (cardiovascular or cardio exercises) or a combination of aerobic and strength physical activity 3-5 times a week for 30-60 minutes [3, p.19].

A study of students of a Kyiv higher education institution, conducted after the first semester of fitness classes under a comprehensive program, showed that 78% of students had a high and above average level of physical development. The assessment of subjective health indicators had a positive trend: 52% of fitness class attendees gained psychological comfort, learned to enjoy life, 45% were satisfied with their health status, as evidenced by the activity of the immune system, namely 23.1% of students had acute respiratory infections only 2 times, 34% - only once, and the remaining 42.9% did not get sick at all [1]. Thus, the study of the impact of physical education and recreation activities on students' bodies proves the direct impact of health fitness on increasing students' performance and overall mental health.

But there is a paradox: on the one hand, fitness has an undoubtedly positive impact on mental health, on the other hand, the regularity of fitness classes depends on the student's interest and motivation, i.e., on the mental attitude. Since the volitional component is the main one, it is important for every student to realize the importance of physical activity, set aside time for classes and start exercising.

Exercise is considered one of the non-pharmacological methods of self-soothing [6]. According to a recent online survey by the Anxiety and Depression Association of America, about 14% of people in the United States use regular exercise to cope with stress. Scientists have found that regular exercise improves and stabilizes mood, reduces overall stress levels, improves sleep, and boosts self-esteem. Sport is quite effective in reducing fatigue, helping to increase alertness and concentration, and improving cognitive function [6]. Since chronic stress caused by war exhausts and reduces the ability to concentrate, it is important to learn how to manage stress, including through fitness.

Thus, fitness classes are a powerful source of positive emotions and energy, help to overcome stress, increase self-confidence and performance, and have a direct positive impact on the mental state of students. Thus, it is important for every student to realize the positive role of physical exercises, to tune in to get a positive result, to set aside time for classes and start practicing.

References:

1. Bondarenko B.O. Kyiv National University of Technology and Design. The influence of modern fitness technologies on the physical condition of students. IV All-Ukrainian Scientific Internet Conference "Educational and Innovative Interactive Platform "Entrepreneurial Initiatives", 2019: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15120/1/OIIP2019_P368-372.pdf.
2. Volovyk Nataliia. Fundamentals of wellness fitness: Study guide. - K.: Drahomanov National Pedagogical University Publishing House, 2010. - 240 p.
3. Volovyk N. Wellness fitness for students: Study guide. - K.: Drahomanov National Pedagogical University Publishing House, 2012. - 141 p.
4. Psychological features of students of Ukrainian and foreign educational institutions. Cherkasy National University named after B. Khmelnytsky, 2020. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.15.21.html>

5. Psychology of Higher Education: Study guide for undergraduate and graduate students / Podoliak L.G., Yurchenko V.I. - K.: Phil-Studio LLC, 2006. 320 p.

6. Till the seventh sweat: how physical exercises help to fight stress during the war. 2022. URL: <https://kunsht.com.ua/do-somogo-potu-yak-fizichni-vpravi-dopomagayut-borotysya-zi-stresom-pid-chas-vijni/>.

STRESS ADAPTATION OF TRAINING PARTICIPANTS IN THE SPECIALTY OF "ANESTHESIOLOGY" UNDER THE CONDITIONS OF THE PANDEMIC AND MARTIAL LAW

Yekhalov Vasily

candidate of medical sciences, associate professor
Research Institute of Medical and
Biological Problems, Dnipro State Medical University, Dnipro, Ukraine
ORCID:0000-0001-5373-3820

Kravets Olga

doctor of medical sciences, professor
Research Institute of Medical and
Biological Problems,
Dnipro State Medical University, Dnipro, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1340-3290

Gorbuntsov Viacheslav

doctor of medical sciences, professor
Research Institute of Medical and Biological Problems,
Dnipro State Medical University, Dnipro, Ukraine
ORCID 0000-0001-7752-0993

The catastrophic events that shook Ukraine in recent years had a significant damaging effect on the psychological stability of the population, including medical workers. Negative and sometimes destructive influences are caused by depletion of the body's resources, reduced work capacity, and the emergence of interpersonal conflicts, violations of discipline, alcohol abuse, etc. Long-term discharge of one's duties in stressful circumstances leads to maladaptation and a decrease in the body's resistance [1].

The data of the conducted scientific and theoretical analysis of the state of mental health of employees of medical institutions during the COVID-19 pandemic indicate a significant prevalence of anxiety-depressive and sleep disorders in them, which is a risk factor for an increase in the level of psychosomatic diseases and post-traumatic stress disorder [2].

Military action is one of the factors that exerts the greatest negative social impact and exemplifies the widespread and pervasive violence that inevitably affects public relations, the economy, the health care system, and the social stability of the country [3]. Medical personnel in the conditions of war are under the influence not only of a significant risk of stress states, mental maladaptation, neuropsychiatric disorders, threats to health and life.

The specialty "Anesthesiology" is one of the professions representatives of which are most often faced with stressful situations in day-to-day activity, and most often – in wartime. Therefore, stress resistance is a matter of selection and adaptation of already selected employees [4].

For psychological protection in extreme circumstances, an individual chooses a coping strategy (strategies), that is, a system of purposeful behavior for conscious take-over of the situation to reduce the destructive impact of stress [5].

The study of the stress resistance of anesthesiologists was conducted in the period March 2022 – March 2023 among the participants of trainings in the specialty "Anesthesiology" of the postgraduate advanced training courses held at the Research Institute of Medical and Biological Problems of the Dnipro State Medical University.

For the dynamic study of the stress resistance of training participants in the specialty "Anesthesiology", we used the modified Strategy for Overcoming Stressful Situations (SACS) proposed by S. Hofboll [6]. Based on the results of an anonymous survey of 164 anesthesiologists (training participants), we investigated the dynamics of coping strategies before and after the full-scale enemy invasion of Ukraine.

The strategy of getting in social contacts was initially characterized by high intensity (20.95 ± 0.83), and in wartime this indicator increased by another 7.5 %; the same trend has been observed in the strategy of seeking social support, which from the average ($16,32 \pm 0.91$) increased by 19.65 % to a high level.

The strategy of cautious actions had a high activity (20.14 ± 0.9) and practically did not change in the second stage of the study, and impulsive actions from the average level increased by 10.11%.

Avoidance and passive actions were at a low level of involvement (12.51 ± 0.65 %), with almost no dynamics.

The activity of manipulative actions was at an average level of activity (15.52 ± 0.34), as well as antisocial manifestations (14.12 ± 0.45), practically without dynamics.

In the conditions of deployed military operations, anesthesiologists (participants in trainings) significantly increased the activity of an aggressive coping strategy – from a medium level (14.13 ± 0.65 %) to a high level (20.75 ± 0.34), which can be explained by a significant increase in working load, the prevalence of traumatic conditions in the total mass of the patients, increased responsibility, etc. This indicator was 7.8 % higher than the result of intern doctors of the same specialty [7]. By the way, the aggressiveness of ordinary citizens increased many times during full-scale aggression, but the activity of this coping strategy among medical workers of other specialties was lower by 9.7 % [8].

The general index of constructiveness of anesthesiologists in 2019-2021 was at a high level (1.41), but with the beginning of a full-scale war, despite some increase in the activity of assertive coping strategies, this characteristic significantly decreased due to the increase in aggression (1.31).

Thus, thanks to professional motivation [9] due to exposure to extreme situations, doctors in the specialty "Anesthesiology" demonstrated the ability to maintain their general index of constructiveness in the difficult conditions of wartime,

which most clearly emphasizes the stress resistance of doctors in this specialty. In today's dangerous conditions, the need of anesthesiologists to communicate and cooperate is quite natural, and the growth of aggression is natural and is characterized by a much lower level than in other segments of the population.

References:

1. Pereligina, L.A., Sitnik, M.U. (2013) Profesiyniy stres podgedgnikh i medichnikh pratsivnikov v ekstremalnikh umovakh dijalnosti [Professional stress of firefighters and medical workers in extreme operating conditions]. *Problemy ekstremalnoi ta krizovoi psikhologii*, 13. 206 – 215.
2. Jurjeva, L.M. (2020) Okhorona psikhichnogo zdorovja medichnikh praysivnikov v umovakh psndemiji COVID-19 [Protection of the mental health of medical workers in the conditions of a pandemic COVID-19]. *Medichni perspetivy*. 25. 4. 12-21.
3. Likholetov, Y.O. (2021) Quality of life of civilian persons with adaptation disorders who have experienced psycho-social stress under the conditions of military conflict. *Journal of Education, Health and Sport*, 11(2). 156-170
4. Kogut, O.O. (2020) Stresostiykist osobistosti v ekstremalnikh umovakh pratsi [Stress resistance of the individual in extreme working conditions]. *Psychological Journal*. 6. 3. 65-73.
5. Chekanska, O.A., Danchuk, U.P. (2019) Osoblivosty koping-povedinki osobistosti u stresovikh situatsiyakh [Peculiarities of individual coping behavior in stressful situations]. *Teorija i praktika suchasnoji psikhologiji*. 1. 4. 63-67.
6. Hobfoll, S. E. (2002) Social and psychological resources and adaptation. *Review of General Psychology*. 6(4). 307-324.
7. Yekhalov, V. V., Gorbuntsov, V.V. (2021) Psychological features of a modern intern dynamic observation. *Bioenergetics in Medicine and Biology*. 1(6). 1-20.
8. Kravets, O.V., Stanin, D.M. & Yekhalov, V.V. (2022) Stres-adaptatsija medochnikh pratsivnikov za umov vojnogo chasu [Stress-adaptation of medical workers under wartime conditions]. *The 9 th International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects" (April 6-8, 2022)*. CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 74-80.
9. Yekhalov, V.V., Kravets, O.V., Barannik, S.I. & Pilipenko, O.V. (2022) Motivatsija uspikhu abo navdachy u likariv-interniv za fakhom "anesteziologija ta intensivna terapija [Motivation for success or failure of intern doctors in the specialty "Anesthesiology and intensive care"]. *Novini meditsini ta farmatsiji u sviti*. 1 (778). 16-17.

ДОСЛІДНИЦЬКА САМОКРИТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МУЗИКАНТА

Галина Олексіївна Нагорна,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної педагогіки і психології,
професор кафедри теорії музики та композиції,
Одеська національна музична академія
імені А. В. Нежданової

Формування професійного мислення в майбутніх музикантів відбувається на основі включення в дослідницьку самокритичну діяльність, спрямовану на цілісне музично-теоретичне дослідження явищ, фактів, обставин розвитку музичного мистецтва. В свою чергу реалізація особистісно-діяльнісного підходу здійснюється на базі рефлексивного управління музично-теоретичним дослідженням розвитку музичного мистецтва в його цілісності. В організації такого управління важливу роль відіграє зосереджена праця музикантів, яка «... заснована на якості, професійній майстерності і володінні предметом – цінностях старомодних і нетехнологічних» (2, с. 68). При цьому зосереджена праця не є пріоритетним режимом у роботі тому, що «... зосереджено працювати важко, працювати ж поверхово значно легше» (2, с. 69). На думку автора, за відсутності чітких цілей роботи «... вдавана діловитість (постійна супутниця поверхової праці) тяжіє до самовідтворення» (2, с. 69).

Викликає інтерес інше дослідження, в якому підкреслюється, що культ геніїв тягне за собою недооцінювання важкої праці і що не кожен уміє «... зосередити всю увагу й енергію на задачі, міркуючи над нею знову і знову й застосовуючи все, що потенційно може вести до розв'язання, незважаючи на позірну відсутність знаків поступу...» (1, с. 370).

З огляду на викладене вище, велике значення набуває актуалізація зосередженої праці у музично-теоретичному дослідженні, що представляється як дослідницька самокритична діяльність, спрямована на формування у майбутніх музикантів професійного мислення.

Дослідницька самокритична діяльність здобувачів освіти ОС «Бакалавр», ОС «Магістр», працюючих музикантів являє собою самокоректуючу діяльність музикантів, у результаті якої вони включаються у розгляд альтернативних рішень, ідентифікацію засобів і цілей, вирішення завдань і розв'язання проблем, оцінювання і самооцінювання даної діяльності.

Під самостверджуючою діяльністю розуміється така діяльність, у процесі якої музиканти стверджують самостійні, незалежні точки зору. Зміна соціальної ролі здобувача закладу вищої музичної освіти підвищує цінність його суб'єктної особистісної, незалежної позиції з тих чи інших питань професійної взаємодії і

забезпечує такий стан, коли кожен здобувач у цій взаємодії розуміє точку зору другого на правах самостійних думок і партнерства, встановлює з ним діалогічні узгоджені відносини, засновані на взаємоповазі і забезпеченні життєздатності незалежних, альтернативних точок зору. Таким чином, досягається єдність полісуб'єктного (діалогічного) і індивідуально-автономного підходів до майбутніх музикантів. Реалізація автономії респондентів у ході дослідження ними явищ, фактів, обставин розвитку музичного мистецтва відображає єдність індивідуального і соціального аспектів їх професійного мислення на прикладі злиття індивідуально-автономного і полісуб'єктного підходів.

Організаційно-інформаційна діяльність – це діяльність, спрямована на вироблення стратегії відношень цілісного дослідження музичного мистецтва у формі музично-теоретичних концепцій і упорядкованих систем. Продуктами організаційно-інформаційної діяльності музикантів виступають їх професійні судження, музично-теоретичні концепції, схеми, упорядковані музично-теоретичні системи.

Творчо-перетворююча діяльність – це діяльність, що забезпечує розвиток незалежного, самостійного мислення здобувачів.

Оцінююча і самооцінююча діяльність учасників дослідно-експериментальної роботи спрямована на виявлення ними доречності, надійності, сили виробленої стратегії і тактики відношень цілісного музично-теоретичного дослідження.

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити наступні висновки. Наскільки професійне мислення майбутніх музикантів було самокритичним, тобто самокоригуючим, самостверджуючим, самоконтролюючим, автономним, настільки інтенсивно формувались у них вміння виробляти ціннісно-методологічну стратегію і тактику відношень цілісного музично-теоретичного дослідження розвитку музичного мистецтва. Разом з тим, чим сумісніші і узгодженіші були мета і засоби вироблених стратегії і тактики відношень, тим вищий рівень сформованості професійного мислення музикантів.

Список літератури

1. Елленберг Джордан. Як ніколи не помилятися. Сила математичного мислення / пер. з англ. Андрій Іщенко. – 3-тє вид. – Київ : Наш формат, 2019. – 408 с.
2. Ньюпорт Кел. Не турбувати! Як сфокусуватися в інформаційному шумі / пер. з англ. Світлана Сарвіра. – Київ : Наш формат, 2018. – 248 с.

ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА КУРСАНТІВ ДСНС УКРАЇНИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ДІЙ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кононович Вячеслав

Кандидат наук з державного управління,
Начальник кафедри фізичної підготовки,
Національний університет цивільного захисту України

Фізична підготовка є органічною частиною професійної підготовки майбутніх фахівців рятувальників ДСНС. Теоретичний і практичний курс навчальної дисципліни здійснюється з використанням різноманітних форм урочних і позаурочних занять протягом усього періоду навчання: фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі дня і спортивно-масова робота в позаурочний час. Ніяка досконала техніка в багатьох аварійних ситуаціях не може замінити людину, особливо в період воєнного часу коли якісна фізична підготовка стає на перший план, а постійна небезпека обстрілів пред'являє підвищені вимоги, як до спеціальних знань, так і до фізичної та психофізіологічної підготовки особового складу рятувальних сил ДСНС України [1]. Ці вимоги обумовлюються також і цілим рядом несприятливих факторів, що діють на організм рятувальника під час аварійно-рятувальних робіт, великим потоком інформації, яка надходить в надзвичайних ситуаціях, у тому числі наявність вибухонебезпечних предметів, гострим дефіцитом часу для прийняття рішення, підвищеним нервово-психічним напруженням, пов'язаним з відповідальністю за прийняття рішення в умовах постійного ведення бойових дій. Все це постійно вимагає негайного поліпшення якості підготовки рятувальника, підвищення фізичних і психофізіологічних можливостей фахівців служби порятунку. Чимала роль у вирішенні цієї проблеми відводиться фізичному вихованню. Від кожного рятувальника, пожежного вимагається не тільки міцне здоров'я і різнобічний фізичний розвиток, а й володіння навичками свідомого та вірного застосування навиків фізичної культури і спорту в режимі професійної праці та відпочинку з метою підвищення і збереження на високому рівні працездатності. Крім того вимагає виховання специфічних фізичних і психофізичних якостей, постійного самоконтролю, так необхідних у майбутній професійній діяльності. Особливо важливими професійними якостями випускників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання підпорядкування ДСНС України є сила, витривалість, увага, швидкість сенсомоторних реакцій, швидкість оперативного мислення, точність і координація рухів, стійкість до несприятливих факторів професійної діяльності, до яких відносимо бойові дії та постійну загрозу обстрілів [1]. Для виховання цих якостей необхідно використовувати в комплексі види фізичних вправ. Найбільш ефективними з них є спортивні ігри, легка атлетика, гімнастика, плавання. З метою вивчення значущості фізичної

підготовки у професійній діяльності рятувальників, виявлення професійно важливих психофізичних якостей під час проведення пошуково-рятувальних робіт та учбово-тренувальних занять були проведені спостереження. Вони показали, що більшість пересувань рятувальники змушені здійснювати в досить високому темпі, в умовах задимленості або різних видів загазованості в респіраторях, часто по завалах, крутих сходах, ухилах і схилах, під обстрілами. Пошуково-рятувальні роботи при цьому можуть проходити і в місцях, де неможливий проїзд машин і застосування авіаційної техніки. Це свідчить про те, що однією з основних вимог до рятувальників є високий рівень розвитку загальної та силової витривалості динамічного характеру, а також швидкісних здібностей. Безпосередньо біля вогнища виникнення аварії доводиться пересуватися на відстані 80 – 200 м з максимальною швидкістю. Високий темп рятувальних робіт, наявність великої кількості небезпечних ситуацій пред'являють підвищені вимоги до розвитку та інших психофізіологічних якостей рятувальника: перемикання, розподілу, концентрації і стійкості уваги, оперативного мислення. Головна риса, що характеризує високий рівень загальної фізичної підготовленості - це вміння свідомо володіти рухами свого тіла, досягаючи найбільших результатів в найкоротші терміни при найменшій витраті сил. Під фізичною підготовленістю розуміється процес і результат фізичної активності, який забезпечує розвиток фізичних якостей, формування рухових умінь і навичок, підвищення рівня працездатності що переважно виражається в руховій діяльності людини. На заняттях з фізичної підготовки формуються та удосконалюються більшість фізичних і психофізіологічних якостей. Оздоровчий ефект розвитку і формування основних рухів загальноновідомий, так як в цих рухах бере участь одночасно велика кількість м'язових груп, що сприяє підвищенню обміну речовин в організмі, посилення функціональної діяльності внутрішніх органів, вдосконалюється рухливість нервових процесів [3]. На кожному практичному занятті курсанти виконують різноманітні фізичні вправи, які в сумі створюють певне фізичне навантаження. У систему вправ, які від заняття до заняття повторюються, поступово вводяться нові, потім рівень складності підвищується, а фізичне навантаження зростає – це загальнорозвиваючі й спеціальні, підготовчі вправи. Різноманітний рівень знань, умінь і фізичної підготовленості курсантів, різноманітність їх інтересів припускають додатково використовувати різноманітність форм самостійних позаурочних занять фізичними вправами, спортом. Фізична підготовка в позаурочний час створює умови для найбільш повного забезпечення всебічного розвитку особистості, вирішує завдання безпосереднього залучення курсантів в самостійну фізкультурно-спортивну діяльність, сприяє розвитку його творчої індивідуальності і сприяє більш повному задоволенню інтересів молоді [2]. Процес занять фізичної підготовки передбачає вирішення не тільки виховних, освітніх і оздоровчих завдань, а й дає розуміння соціальної ролі фізичної культури в розвитку особистості й підготовки її до професійної діяльності.

Список літератури

1. Наказ МНС України № 10 від 5.08.04 року «Настанова з фізичної підготовки особового складу МНС України »
2. Линець М.М. Основи методики розвитку рухових якостей : навч. посіб. / М.М. Линець. – Львів : Штабар, 1997.– 207 с.
3. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. К.: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ЗАСВОЄННЯ ЗНАНЬ ДОШКІЛЬНИКІВ

Савченко Людмила Леонідівна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики
дошкільної освіти
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Сукач Інеса Михайлівна

здобувачка вищої освіти
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Шевцова Валерія Петрівна

здобувачка вищої освіти
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Дошкільний період вважається класичним віком гри. Гра – головний вид діяльності дошкільника. Більшу частину свого часу діти цього віку проводять в іграх, дитячі ігри проходять досить значний шлях розвитку: від предметно-маніпулятивних і символічних до сюжетно-рольових ігор з правилами.

Гра – це спонтанна, природжена, повна радості своєрідна діяльність дитини, яка відбувається не заради якої-небудь зовнішньої мети, а для власного задоволення, для елементарної дії.

Мислителі та педагоги минулого і сучасних часів досліджують проблему, як засобом гри ефективно навчати та виховувати дітей. Так видатний педагог Я.А. Коменський вважав гру необхідною формою діяльності дитини, що відповідає її природі та здібностям. У грі збагачується коло уявлень дитини про навколишній світ, розвивається мова, у колективних іграх дитина спілкується з однолітками. К.Д. Ушинський розглядає гру не тільки як засіб розваги, але як спосіб виховання, навчання та розвитку.

У вітчизняній літературі проблеми гри торкаються в своїх працях К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, Л. Виготський; сучасні дослідники Д. Генкін, А. Обертинська та інші.

Як провідну діяльність дітей дошкільного віку, гру аналізують Л. Виготський і вчені, які репрезентують його школу (О. Запорожець, Д. Ельконін, О. Усова та ін.). Вони переконували, що виховний потенціал гри може бути реалізованим тільки за умови спрямування її дорослими. Цю точку

зору розвинуто в працях французького психолога А. Валлона, її підтримували також представники педагогічної науки: Р. Пфютце, І. Хоппе, Л. Шройтер (Німеччина), Д. Ковач, О. Ваг, П. Баконі (Угорщина), Л. Белінова (Чехія), Е. Петрова, С. Аврамова (Болгарія) та ін.

Для нормального розвитку здорової дитини необхідно багато рухатися, займатися, грати. Гра допомагає пізнавати навколишній простір, розвивати увагу, зосередженість, фантазію, логічне мислення. Для дітей гра – не тільки забава, а важлива і серйозна справа. Дитина, що не знає, чим себе зайняти, стає або великим пустуном, або млявою, малорухливою, ніяковою в рухах. У результаті їй буде важко прищепити стійкі інтереси, що пізніше відіб'ється на її навчанні в школі.

У неї розвивається фізична сила, моторні вміння, швидкість і точність рухів, координація. У грі її учасники вчаться думати, працювати, творити, набуває досвід в різних ігрових ситуаціях і навіть такий, що допоможе в різних життєвих ситуаціях.

У грі дитина вчиться не лише швидко спостерігати, але й успішно діяти, критично думати й оцінювати те, що кругом неї діється. Завдяки іграм дитина засвоює нові знання, які знадобляться їй у подальшому житті. У процесі гри в дітей виробляється звичка зосереджуватися, самостійно думати, розвивати увагу.

Особливо сприятливим середовищем для засвоєння знань є організовані ігри з правилами, в яких гравці вчаться змагатися, перемагати в ситуаціях якими регулюють правила. Гравці вчаться також контролювати свої бажання, критично оцінювати дійсні обставини гри, додержуватися її правил, що є дуже важливим для морального виховання, логічно мислити, обґрунтовувати свої думки. В ігрових ситуаціях відбуваються зміни, у гравців формується їхня особистість, їхній характер, розвиваються суспільні риси, дружнє ставлення один до одного, намагання бути щораз кращим.

За визначенням Т.І. Поніманської, дидактична гра – гра, спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок [4].

У світовій педагогіці відомі системи дидактичних ігор, які вперше розробили для дошкільного виховання Ф. Фребель і М. Монтесорі.

Дидактичні ігри, які використовуються в дитячому садку, виконують різні функції: активізують інтерес та увагу дітей, розвивають пізнавальні здібності, кмітливість, уяву, закріплюють знання, вміння і навички, тренують сенсорні вміння, навички, підвищують ефективність сприймання дітьми навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню навчальну діяльність, вносять у неї елемент цікавості.

Правильно побудована цікава дидактична гра збагачує процес мислення індивідуальними почуттями, розвиває саморегуляцію, тренує вольові якості дитини. Не варто оцінювати дидактичну гру лише з позицій навченості дитини. Її цінність передусім у тому, що вона виконує роль емоційної розрядки, запобігає

втомі дітей, знижує гіподинамію. Якщо вихователь часто використовує цікаві дидактичні ігри, у дітей зароджується інтерес до розумової праці.

Використовують дидактичні ігри у навчанні та вихованні дітей усіх вікових груп.

Головною метою педагога є формування у дітей в доступних видах роботи перших вмінь планувати свої дії, передбачати їх результат. Педагог повинен привчити дитину до здійснення задуманого, вчити самостійно дотримуватись певних правил поведінки в суспільстві, збагачувати уяву дітей про оточуюче середовище: вчити спостерігати, розвивати вміння виділяти характерні ознаки в предметах і явищах, порівнювати їх за цими ознаками, об'єднувати предмети за групою ознак, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами.

Гра – провідна діяльність дитинства. Найважливіша ознака дитячої гри – цілковита захопленість, оскільки дитина повністю поринає у гру. Трапляється, що вона забуває про все – їжу, сон, оточуючих, реальне життя. У такі хвилини дитина живе в іншому світі. Крім цього, подібна захопленість доповнюється емоційною насолодою. Тому не варто дивуватися, якщо дитина розлючується, коли дорослі необережно порушують її гру, переривають те, що повинно тривати в її фантазії, – відбувається конфлікт двох світів, двох розумінь серйозності справи. З точки зору дорослих, дитина всього лише грається і вже час займатися кориснішими справами (вечеряти, вмиватися, гуляти тощо). А з точки зору дитини, вона зайнята дуже цікавою роботою, і перш ніж іти кудись, вона повинна її доробити.

Під час гри дитина відкриває власне тіло, світ, знайомиться з речами, їхніми властивостями та призначенням. Гра активізує дитину, тримає напоготові її нервову систему, виробляє імунітет проти прикростей і тиску. Під час гри тренуються рухові здібності, створюються передумови для вправлення у розумових здібностях, дитина вчиться орієнтуватися на площині та в просторі, розширюється її світогляд. Під час гри дитина збагачує також і світ своїх переживань, повторює та знову переживає все приємне та неприємне, що щодня відбувається довкола неї та з нею.

Гра дітей дошкільного віку відзначається своєрідним переходом до нової якості гри. Дитина вчиться гратися не тільки поруч або в компанії дітей, але й, що є найголовнішим, – разом із ними. Йдеться в буквальному розумінні про зіграність. Така перша зіграність багато що означає в житті людини. По суті, вона означає початок співіснування разом із однолітками, зі своїм поколінням. Гра з іншими дітьми – не забавка, не заповнення вільного часу, якого в дитини вдосталь. Гратися з іншими дітьми означає розділяти з ними час, місце, іграшки, думки, плани. Дитина дізнається на практиці, що вдається лише та справа, до якої кожний у міру своїх сил докладе рук, а це вже є основами співпраці. У вільному спілкуванні з однолітками дитина вчиться тактики та практики взаємин, їй доводиться бути як співробітником, так і другом.

Гру не дарма називають «дев'ятим валом» дитячого розвитку. Те, на що дитина здатна в процесі гри, ще недоступно їй в будь-якій іншій діяльності. Граючись, вона швидше поділиться з однолітком, поступиться йому, допоможе,

виявить витримку та терпіння. В ігровій формі легше запам'ятати, вивчити, зрозуміти новий матеріал. Розвиток самостійності, відповідальності, уміння стримувати свої бажання, зважати на інших – усе це виникає насамперед під час гри.

У старшому дошкільному віці гра стає сюжетно-рольовою: діти перебирають на себе ролі дорослих людей і в узагальненій формі, в ігрових умовах відтворюють діяльність дорослих і взаємини між ними. Дитина, обираючи та виконуючи роль, набуває відповідного образу – мами, лікаря, водія, пірата – та зразки його дій.

Дорослий і його дії стають для дитини зразком не тільки об'єктивно, але й суб'єктивно. Дитина не просто імітує дії дорослих, вона ототожнює себе із соціальною роллю дорослого. Сюжет – сфера дійсності, яка відбивається під час гри. Спочатку дитина обмежена родиною, тому її ігри пов'язані здебільшого із сімейними, побутовими проблемами.

Згодом, у міру засвоєння нового, дитина починає використовувати складніші сюжети – виробничі, військові тощо. Гра на той самий сюжет поступово стає стійкішою, тривалішою. Старші дошкільники здатні гратись в одну і ту саму гру кілька годин поспіль, а деякі їхні ігри можуть тривати навіть кілька днів.

Діти, які перебувають у загальній системі взаємин, розподіляють між собою ролі перед початком гри і підпорядковані обумовленим правилам виконання певної ролі, жорстко контролюючи послідовність їх дотримання.

Гра сприяє становленню довільної поведінки дитини. Механізм керування своєю поведінкою, тобто дотримання правил, формується саме під час гри, а вже згодом упроваджується в інших видах діяльності. Довільність передбачає наявність зразка поведінки, який наслідує дитина, і контролю. Під час гри зразком є не моральні норми або інші вимоги дорослих, а образ іншої людини, чию поведінку копіює дитина. Самоконтроль з'являється тільки в період завершення дошкільного віку, тому спочатку дитина потребує зовнішнього контролю – з боку її однолітків по грі. Спочатку діти контролюють одне одного, а потім – кожний сам себе. Поступово зовнішній контроль зникає із процесу керування поведінкою, і образ починає регулювати поведінку дитини безпосередньо.

У цей період дитині ще складно перенести механізм довільності, що формується під час гри, на неігрові ситуації: те, що легко вдається дитині в процесі гри, значно гірше виходить на вимогу дорослих (наприклад: під час гри дошкільник може тривалий час перебувати у позі вартового, але стояти прямо і не рухатися за наказом дорослого йому важко).

За сприятливих умов розвитку на момент вступу до школи дитина здатна керувати своєю поведінкою цілком, а не тільки окремими діями.

Дидактична гра як самостійна ігрова діяльність можлива лише за доступності дидактичних завдань для сприйняття дітьми, наявності у них інтересу до гри, засвоєння ними правил та ігрових дій, які, у свою чергу, залежать

від рівня ігрового досвіду. Такими є передумови використання дошкільниками набутих знань про предмети і явища навколишнього світу.

Для того щоб дидактичні ігри стимулювали різнобічну діяльність і задовольняли інтереси дітей, вихователь повинен добирати їх відповідно до програми дитячого садка для кожної вікової групи, враховуючи пізнавальний зміст, ступінь складності ігрових завдань і дій. Творче ставлення педагога до справи є передумовою постійного і поступового ускладнення, розширення варіативності ігор. Якщо у дітей згасає інтерес до гри, педагог ініціює спільне придумування нових ігрових завдань, ускладнення правил, включення до пізнавальної діяльності різних аналізаторів і способів дій, активізацію всіх учасників гри.

Постійний розвиток самостійних дидактичних ігор неможливий без наявності достатньої кількості ігрового матеріалу. В кожній групі мають бути різних розмірів ляльки з комплектами одягу, посуд, меблі, транспорт, м'які іграшки (тварини, птахи, комахи), настільно-друковані ігри (лото, доміно, шашки, шахи), дидактичні іграшки (матрьошки, кубики, пірамідки та ін.), набори з природного матеріалу, картинки про природу, життя сім'ї, діяльність людей, предмети домашнього вжитку тощо.

Дидактична гра збагачує чуттєвий досвід дитини, забезпечує розвиток сприймання. Наприклад, розбираючи і збираючи пірамідку, підбираючи парні картинки, дитина вчиться розрізняти і називати ознаки (розмір, форму, колір та ін.) предметів. Розвиток сенсорних здібностей у дидактичній грі відбувається разом із розвитком логічного мислення і вміння виражати думки словами, адже для розв'язання ігрового завдання дитині доводиться знаходити характерні ознаки предметів і явищ, порівнювати, групувати, класифікувати їх, робити висновки, узагальнення. Виконання цікавих ігрових дій і правил сприяє розвитку спостережливості, довільної уваги, швидкого і тривкого запам'ятовування.

Розв'язання дидактичного завдання формує волю. Добросовісне виконання правил вимагає витримки, дисциплінованості, привчає до чесності, справедливості, впливає на розвиток довільної поведінки, організованості.

Зміст і правила дидактичних ігор допомагають формуванню у дітей моральних уявлень і понять про бережне ставлення до предметів як продуктів праці дорослих, про норми поведінки, стосунки з однолітками і дорослими тощо.

Ігри з дидактичними іграшками, природним матеріалом, картинками сприяють естетичному розвитку, оскільки, навчившись розрізняти кольори і форми, дитина починає помічати, оцінювати їх. Цікава дидактична гра викликає позитивні емоції, поліпшує самопочуття. В ній зміцнюються м'язи рук, що сприяє підготовці дітей до письма, образотворчої діяльності тощо.

Кожна дидактична гра має специфічне дидактичне (навчальне) завдання, що відрізняє її від іншої. Ці завдання обумовлені передбаченим програмою навчальним і виховним впливом педагога на дітей і можуть бути різноманітними, наприклад, з розвитку мовленнєвого спілкування – розвиток мовленнєвого апарату, зв'язного мовлення, закріплення звуковимови, уточнення і розширення словникового запасу при ознайомленні з живою і неживою природою тощо.

Наявність дидактичного завдання (або кількох) підкреслює спрямованість навчального змісту гри на пізнавальну діяльність дітей.

У системі навчання і виховання дошкільників активно використовуються дидактичні (навчальні) ігри, які розвивають спостережливість, увагу, пам'ять, мислення, мовлення, сенсорні орієнтації дітей у розмірах, формах, кольорах, максимально задіюють інтелектуальний потенціал у пізнанні світу і себе.

Головні умови ефективності застосування дидактичних ігор включають органічне включення в навчальний процес; захоплюючі назви; наявність справді ігрових елементів, зокрема, зачинів, римування; обов'язковість правил, які не можна порушувати; використання лічилок; емоційне ставлення самого педагога до ігрових дій (його слова і рухи цікаві, несподівані для дітей).

Отже, як і всі інші види ігор, дидактичні ігри стимулюють загальний особистісний розвиток дошкільників. Протягом всього дошкільного дитинства гра становить важливу умову розвитку психіки й особистості дитини. Від того, як дорослий організує цей перший вид діяльності дитини залежить успішність формування особистості дитини [2, с.98]. Тому глибокі знання психологічних закономірностей ігрової діяльності – важлива складова професійної підготовки вихователя дошкільного закладу. Поєднання в них готового навчального змісту з ігровим задумом і діями вимагає від вихователя майстерного педагогічного керівництва ними. Використання дидактичних ігор на заняттях робить процес навчання не лише цікавим, а й сприяє швидкому формуванню у дошкільників загальнонавчальних навичок та вмій. Адже граючись, діти вчаться, а навчаючись – граються.

Список літератури:

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України; наук. ред та упоряд. О.Л. Кононко. Київ: Світич, 2008. 430 с.
2. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
3. Закон України «Про дошкільну освіту» [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.osvita.org.ua/pravo/law_OI/
4. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні/ Наук. ред. О.Л. Кононко. Київ, Знання 2003. 153 с.
5. Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33 «Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya>.
6. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. Київ: Академвидав, 2008. 456 с. (Серія «Альма-матер»).
7. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське довілля» / О.І. Білан, Л.М. Возна, О.Л. Максименко та ін. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 264 с

8. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / О.О. Андрієтті, О.П. Голубович, О.П. Долина, Т.В. Панасюк, Г.В. Петрова, Т.О. Піроженко, Н.М. Романко, Н.А. Случинська, Н.І. Трикоз. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 104 с.

9. Розвиток пізнавальних процесів дитини / Упоряд. Максименко С.Д., Маценко В.Ф., Главник О.П. Київ: Мікрос-СВС, 2003.

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПУ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ У НАВЧАННІ УЧНІВ ОСНОВНОГО ЕТАПУ АНГЛОМОВНОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ

Ткачук О.С

студентка

Житомирський державний університет
імені Івана Франка

Постановка проблеми. В сучасних умовах навчання англійської мови в школах все частіше виникає необхідність використання індивідуального підходу до кожного учня під час уроку. Одним з ефективних принципів такого навчання є диференціація. За визначенням К. Томлінсон, диференціація навчання – це підхід, за допомогою якого вчитель може забезпечити навчання кожного учня на його власному рівні, але при цьому розвивається відповідальність та самостійність школяра [9]. Підтримуючи цю позицію, Б. Еріксон вважає, що диференціація – це той метод навчання, який забезпечує індивідуалізацію навчання для кожного учня в класі, що мають різні потреби та рівні навчання [5]. Вчені погоджуються, що диференціація допомагає забезпечити оптимізацію розвитку та навчання кожного.

В контексті навчання іншомовного усного мовлення диференціація дозволяє врахувати індивідуальні відмінності та особливі освітні потреби кожного учня завдяки тому, що її застосування передбачає поєднання на уроці завдань різного рівня складності залежно від здібностей та знань учнів, а також дає їм право самостійно обирати, яке завдання виконувати та в якій формі. Це відповідає дитиноцентрованій парадигмі середньої освіти та має значний мотиваційний вплив. Водночас, використання цього принципу викликає низку запитань та утруднень, які потребують вивчення.

Тому **актуальність** даного дослідження полягає у визначенні передумов навчання усного мовлення учнів основної школи з використанням принципу диференціації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття "диференціація в навчанні" досліджувалось низкою науковців. Серед них: Д. Хетті, Р. Хаген, Л. Стенлі. Проблема використання диференціації на уроках англійської мови займалися такі вчені, як: П. Вествуд, Л.Бехер, Д. Гікокс, К. Томлінсон.

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних засад використання принципу диференціації в навчанні учнів усного англійського мовлення.

Виклад основного матеріалу. В школі в межах одного класу вчиться близько 30 дітей з різним рівнем знань та різними здібностями. Під час уроку важливо приділяти увагу кожному учневі і це завдання можна успішно виконати за допомогою використання принципу диференціації [1].

Одним з провідних дослідників у галузі диференційованого навчання є К. Томлінсон, яка розробила концепцію, що передбачає застосування різноманітних підходів до навчання для різних типів учнів. Автор переконує, що важливо враховувати індивідуальні особливості всіх учнів у класі, потреби кожного та здібності. Згідно з її роботою, диференціацію можна використовувати в чотирьох *елементах уроку* (зміст, процес, продукт, навчальне середовище) [10].

В контексті *змісту* навчання усного мовлення П. Вествуд рекомендує використання диференційованих завдань, що передбачають різний рівень складності для різних груп учнів. Завдяки різним завданням звертається увага і на учнів, що потребують додаткової уваги вчителя. В такому вигляді процес диференціації допомагає розвиватись учням на тому рівні, на якому вони знаходяться, та робить процес навчання цікавим і для тих учнів, чиї знання кращі [11].

Що стосується *процесу* та *продукту* навчання, то Л. Бехер у своїй праці, обирає використовувати групову роботу з різними завданнями та рівнями складності, використання додаткових матеріалів (аудіо, відео, ігри), індивідуальних завдань, які враховують інтереси учнів. Науковець стверджує, що ці види диференціації зможуть допомогти працювати з учнями різного рівня і, як результат, покращувати результат всіх учнів в класі [3].

У свою чергу, Д. Гікокс, професор англійської мови Сіетлського університету, досліджуючи різні методи диференціації, які можуть бути застосовані для підвищення якості навчання усного мовлення в основній школі, дійшов висновку, що вона може допомогти учням у розвитку їх здібностей, а також підвищує мотивацію до навчання [6].

Проаналізувавши вищесказану інформацію, ми можемо зробити висновок, що використання принципу диференціації в навчанні учнів основної школи усного англійського мовлення забезпечує покращення результату кожного школяра, звертаючи увагу на індивідуальні потреби та рівень знань кожного.

Навчання усного мовлення учнів основного етапу за принципом диференціації має низку теоретичних передумов, оскільки пов'язане з психологічними, віковими, дидактичними та методичними особливостями.

Учні основної школи знаходяться в процесі активного формування особистості. В їх віці розвивається мислення, сприйняття, волюві якості, соціальні навички та змінюється ставлення до навчання. Головними психологічними особливостями 12-15 років є те, що діти в цьому віці мають різний темп навчання, інтереси, рівень знань та вмінь [4]. Як результат, використання диференціації може допомогти підібрати індивідуальний підхід до кожного учня в класі, враховуючи особливості та потреби кожного.

Школярі стають допитливими, збільшується цікавість та вибіркового пізнавального інтересу. Учнів більше не цікавить робити елементарні завдання та коли вчитель його контролює. Отже, учням потрібна постійна мотивація. Деякі науковці стверджують, що саме принцип диференціації на уроці має позитивний вплив на навчання та підвищує мотивацію учнів [7]. Тож, для ефективного

навчання усного мовлення учнів основного етапу, вчителі повинні брати до уваги вікові особливості та використовувати відповідні методи та підходи. Наприклад, можна використовувати інтерактивні методи, які залучають учнів до активної участі у процесі навчання, а також використовувати теми, які відповідають їхнім інтересам та досвіду [2].

Важливі дидактичні та методичні особливості навчання учнів основної школи англomовного усного мовлення з використанням диференціації включають забезпечення дитиноцентрованого навчання (як було зазначено вище, диференціація забезпечує індивідуальний підхід до кожного учня в класі, відповідно до його особливостей та потреб), варіативність завдань (різноманітність завдань розвиває самостійність учня), різноманітність методів та форм роботи (що допомагає учням засвоювати матеріал на різних рівнях складності та об'єму, що відповідає їх знанням та здібностям). Також, важливою особливістю результату проведення навчання за допомогою диференціації є розвиток креативності, творчого мислення. Так під час уроку, що базується на диференціації, учні не тільки засвоюють матеріал, але і мають можливість застосувати знання в різних ситуаціях та робити висновки [8].

Висновки. Отже, застосування принципу диференціації у навчанні усного англomовного мовлення в учнів основного етапу є доцільним, адже це допомагає покращити результати роботи та мотивацію учнів.

Список літератури

1. Бугайов О. І. Диференціація навчання в сучасній середній школі. Київ: Рад. шк., 1991. №8. С. 7–16.
2. Armstrong T. The power of the adolescent brain : strategies for teaching middle and high school student. Alexandria, Virginia: ASCD, 2016. P. 202.
3. Baecher, L. Differentiated instruction for English language learners: Strategies for the secondary English teacher. Wisconsin English Journal: Special Issue on English Language Learners. 2011. Vol 53, № 2, P. 64-73.
4. Dunlosky, J., Rawson, K. A., Marsh, E. J., Nathan, M. J., & Willingham, D. T. Improving students' learning with effective learning techniques: Promising directions from cognitive and educational psychology. Psychological Science in the Public Interest, 2013. Vol.14, №1, P. 4-58.
5. Erickson, H.L., Strommer, D.W. Teaching college freshmen. San. Francisco: Jossey-Bass Publishers, 2011. P. 272.
6. Heacox D. Differentiating Instruction in the Regular Classroom: How to Reach and Teach All Learners, Grades 3-12. Minneapolis, MN: Free Spirit Pub, 2002. P. 164.
7. Kaplan. Differentiation in the English Language Classroom: A Review of Literature. TESL Canada Journal, 2012. Vol. 30, №1. P. 1-13.
8. King-Shaver, B., Hunter, A. Differentiated instruction in the English classroom: Content, process, product, and assessment. Portsmouth, NH: Heinemann. 2003. P. 200.
9. Tomlinson C. A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. Alexandria: ASCD, 2014. P. 208.

10. Tomlinson, C.A. Fulfilling the promise of the differentiated classroom: Strategies and tools for responsive teaching. Alexandria: ASCD, 2003. P.176.
11. Westwood, P. What Teachers Need to Know About Differentiated Instruction. Australia: ACER, 2016. P. 112.

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ РІВНЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДСНС УКРАЇНИ

Усачов Дмитро

Викладач кафедри фізичної підготовки,
Національний університет цивільного захисту України

Проблеми утримання, спрямованості та методики фізичної підготовки рятувальників досить широко розглядалися у науковій та спеціальній літературі. Багато питань з цієї теми підіймалися у наукових публікаціях, при написанні яких, за основу брали нормативно-правові документи, що свідчать про важливість та актуальність фізичної підготовки осіб рядового та начальницького складу для держави в цілому.

Якщо розглянути питання ролі Державної служби України з надзвичайних ситуацій у взаємодії з іншими органами виконавчої влади для забезпечення підтримки правопорядку та безпеки цивільного населення під час воєнного стану в нашій державі, то вона дуже висока. В нормативних документах вказано, що Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) — центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сферах цивільного захисту, захист населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідацію надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежну та техногенну безпеку, діяльність аварійно-рятувальних служб, профілактику травматизму невиробничого характеру, а також гідрометеорологічної діяльності [1].

Від ефективної та злагодженої роботи всіх підрозділів ДСНС з іншими силовими структурами МВС України, органами місцевого самоврядування та громадянами, багато в чому, залежить безпечне та розмірене життя не тільки суспільства, але та окремо взятого громадянина. Якщо брати до уваги фахівців із цивільного захисту, ми повинні говорити про реальних співробітників, осіб з високими моральними принципами, зі знаннями нормативно-правових документів, гідною правовою та фізичною підготовкою. Знання норм закону та вміння застосувати їх у службовій діяльності є необхідним елементом ефективної служби в підрозділах ДСНС, проте нині, в період активних бойових дій на території України, від людини, яка перебуває на службі, все більше потрібна висока фізична підготовка.

Не можна не відзначити позитивний вклад фізичних вправ та навантажень на особовий склад підрозділів ДСНС України. Оскільки одним із найважливіших завдань рятувальника є робота в команді, до якої висуваються високі вимоги рівня індивідуальної підготовки кожного працівника, а отже, і до їх фізичної підготовленості в цілому.

Основи фізичної підготовки в освітніх навчальних закладах ДСНС включають у собі елементи загальної фізичної підготовки та спеціальної фізичної підготовки. При цьому звертається увага теоретичним основам фізичної

підготовки, які виражаються, як правило, у лекціях та практичних заняттях. В основі курсу загальної фізичної підготовки включені такі види вправ, як легка атлетика, біг, подолання перешкод, плавання, лижна підготовка, гімнастика, спортивні ігри [2]. Зміст цих розділів реалізується у вищих навчальних закладах не в повному обсязі й потребують доопрацювання та певних поправок в умовах сьогодення.

Існують певні недоліки в освітніх програмах з фізичної підготовки, розроблених для здобувачів вищої освіти, які вперше вступають на навчання у навчальні заклади ДСНС. Треба внести певні поправки, які будуть відповідати сучасним стандартам НАТО, в розділ «Бойові прийоми боротьби», який повинен включати сучасні прийоми боротьби стоячи й лежачи, задушливі прийоми, звільнення від захоплень, обхватів та виконання бойових вправ в засобах індивідуального захисту та ін. Крім того, доцільно переробити курс з прийомів рукопашного бою рятувальників – жінок.

Визначну роль в вихованні осіб рядового та начальницького складу є метод «прикладу» при пропаганді вступу в вищі навчальні заклади ДСНС. Співробітник, який вже досяг певних результатів, має бути прикладом наслідування для молодого покоління, яке ще не вибрало сферу професійної діяльності.

Загалом фізична підготовка осіб співробітників ДСНС має розглядатися як педагогічний процес. Це багато в чому залежить від фізичної підготовки людини та зміцнює звички до регулярних фізичних тренувань. Було б доцільним запровадження матеріальної винагороди за успіхи у покращенні фізичного стану, як себе, так і свого підрозділу, та штрафні санкції за невиконання загальнодоступних фізичних вправ за прикладом розвинених країн Європи.

Процес фізичного вдосконалення осіб, які вперше вступають на службу в підрозділи ДСНС, зараз будується на основі теорії фізичного виховання, що відповідає стадії освітньої культури, яке своєю чергою значно обмежує його практичні можливості у виконанні завдань з ліквідації надзвичайних ситуацій, тому треба поступово переходити на новітні стандарти й впроваджувати практичні аспекти для підняття ефективності виконання дій за призначенням співробітників ДСНС.

Список літератури

1. Кабінет Міністрів України. Постанова «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» № 1052 від 16.12.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text> (дата звертання 28.03.2023)
2. Гігієна та гігієна спорту : підручник для студ. вищ. навч. закл. / Ю. Д. Свистун, О. П. Лаптев, С. О. Полієвський, Х. Є. Шавель. – Л. : ЛДУФК, 2014. – 304 с.

АЛГОРИТМИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧ З ФІЗИКИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Філіпенко Ірина Іванівна

Доцент кафедри природничих дисциплін
для іноземних студентів та токсикологічної хімії
Запорізького державного медико-фармацевтичного університету

Воденнікова Лариса Володимирівна

Викладач кафедри природничих дисциплін
для іноземних студентів та токсикологічної хімії
Запорізького державного медико-фармацевтичного університету

Розвиток сучасного інформаційного суспільства вимагає оновлення освітньої політики та формування її нових цілей, спрямованих не стільки на отримання знань у різних галузях, скільки на забезпечення умов для самовизначення та самореалізації особистості в інформаційному середовищі протягом усього життя. Галузь фізичної освіти як сфера культурної діяльності майбутнього фахівця не може бути окремою, самодостатньою, замкнутою системою.

Для забезпечення та реалізації на практиці цілей навчання студентів в сучасних умовах необхідно мати не тільки педагогічні кадри, навчальне та методичне забезпечення, але і модель організації дистанційного навчання.

При вивченні курсу фізики відкритий характер дистанційного навчання проявляється у наступних рисах:

- загальнодоступність електронних інформаційних освітніх ресурсів з фізики;
- можливості безперервного вдосконалення змісту інформаційного середовища;
- можливості участі студентів у створенні нових дидактичних матеріалів (проекти, реферати, презентації та ін);
- можливості проведення самооцінки та отримання об'єктивної оцінки знань та умінь з фізики;
- можливості постійного спілкування з усіма учасниками навчального процесу (викладач, студенти групи та інші);
- активний спосіб набуття знань у всіх формах навчальної діяльності з фізики (вивчення теорії, рішення завдань, постановка та проведення фізичного експерименту);
- різноманітність дидактичних засобів, що надаються студентам (вони повинні мати можливість вибору форм подання навчального матеріалу);
- можливості одночасного використання різних методичних систем навчання;
- оперативної передачі та узагальнення педагогічного та наукового досвіду у галузі фізики;
- постійної взаємодії між суб'єктами навчання та результатами навчальної діяльності;

- можливості оперативного контролю та самоконтролю знань студентів;
- реалізації можливості прояву особистісних якостей студентів під час активного вивчення фізики.

Дистанційне навчання надає широкі можливості для забезпечення особистісної орієнтації освіти для кожного студента, тому що дозволяє вчитися у зручний для нього час та за індивідуальним планом, що враховує його пізнавальні потреби.

Дистанційне навчання з фізики охоплює велику галузь застосувань і перебуває в стадії становлення. Про використання цієї форми навчання можна сперечатися, визначати переваги і недоліки, але в сучасному житті в Україні, в умовах військового стану, потрібно використовувати усі можливості для ефективного навчання як школярів, так і майбутніх фахівців – студентів навчальних закладів.

Існує багато проблем реалізації якісного дистанційного навчання. Розглянемо деякі методичні проблеми реалізації профільного навчання фізики в рамках дистанційного навчання, не торкаючись економічних та правових аспектів.

1. Проблема інформаційних джерел.

У нормативних документах з дистанційного навчання позначені лише відмінності базового та профільного рівнів вивчення фізики. Тому у викладанні фізики на базовому рівні в рамках будь-якої спеціалізації можна виділити лише загальні завдання:

- посилення методологічної спрямованості викладання;
- інтеграція природничих знань студентів;
- формування дослідницьких навичок студентів, що включає навчання розв'язанню завдань, навчання експериментальним методам дослідження.

Дуже приваблива ідея створення повного систематичного електронного курсу для профільного навчання фізики, який можна було б використовувати у дистанційному режимі.

Спроба створення та впровадження систематичного базового навчального курсу з фізики для слухачів-іноземців довузівського етапу підготовки, майбутніх студентів медичного університету розроблена нами, та впроваджується на платформі Microsoft Teams. Курс фізики розбитий на гіпертекстові заняття, з теоретичною частиною, здобреною кольоровими картинками та словником фізичних термінів. Наведені приклади розв'язання задач, та в якості контролю отриманих знань пропонуються контрольні питання, тести і задачі для самостійного розв'язання. Виконання тестів та домашніх завдань оцінюється, ведеться електронний журнал успішності, організовані індивідуальні та групові консультації викладача та студентів.

2. Проблема створення навчально-методичних комплексів з фізики для дистанційної форми навчання.

Головною для дистанційного навчання є проблема створення електронних навчально-методичних комплексів з фізики. Такий комплекс - це засіб навчання,

що базується на навчальній програмі та методичній системі, що являє собою комплекс електронних підручників, електронних навчальних посібників і програмно-методичних засобів. Він має розмаїття видів інформації: озвучені лекції, презентації, ілюстрації, анімації, відеозаписи дослідів і фізичних явищ, моделі фізичних явищ і процесів, тести, інтерактивні завдання. Також необхідна підтримка всіх відомих форм навчальної діяльності, особливо з такими специфічними для навчання фізики, як розв'язування фізичних задач, виконання лабораторних робіт, дослідження фізичних явищ і процесів.

Активність роботи студентів у чатах має стати складовою частиною оцінювання з предмета і може визначатися за такими критеріями:

- уміння ставити запитання (кількість поставлених запитань, їх формулювання);
- уміння давати відповіді на запитання (правильність і повнота відповіді);
- частота звернення до чату.

Завдання, запропоновані викладачем для обговорення на форумі, можуть мати дослідницький характер. Для досягнення поставленої мети дослідницькі завдання повинні представляти таку систему пошукових завдань, які вимагають для свого вирішення проходження всіх або більшості етапів процесу наукового пізнання (циклу наукової творчості).

Викладач при цьому виконує наступні заходи:

- складає або відбирає завдання для дослідницької діяльності студентів відповідно до їх підготовки та їхніх пізнавальних можливостей;
- організовує і керує роботою студентів;
- контролює роботу студентів, організовує обговорення підсумків роботи (ходу заняття, результатів проміжних етапів).

Наприклад, ставиться завдання пошуку методів визначення коефіцієнта тертя ковзання. Студенти вибирають і обґрунтовують конкретний метод, оцінюють його похибку, проводять серію експериментів, обробляють отриманні результати та представляють їх на форумі (наприклад, у вигляді презентації). При цьому вони можуть працювати як самостійно, так і в групі.

Слід підкреслити, що участь в обговореннях у чатах і у роботі предметних форумів має стати обов'язковим елементом навчання з фізики в дистанційному режимі та бути предметом оцінювання, бо формування комунікативної культури студентів є об'єктивною вимогою стандарту дистанційної фізичної освіти, а активність роботи студентів слугуватиме одним із критеріїв оцінювання результативності спільної роботи.

Особливості методичної підготовки викладача фізики дистанційного навчання розглянемо на прикладі навчання розв'язування фізичних задач.

Незважаючи на те, що дистанційне навчання - це змушуюча форма навчання, яка не витримує конкурентності з очною формою навчання, вона має відображати загальні закономірності науки педагогіки, педагогічної психології, дидактики та приватних методик.

У дистанційному навчанні найважливішого значення набуває діяльнісний підхід, який стосовно профільного навчання фізики може бути виражений у концепції "навчання через завдання".

Новий освітній стандарт з фізики орієнтує викладача на таку організацію навчального процесу, в якому провідна роль відводиться самостійній пізнавальній діяльності студентів. Для виконання цієї вимоги стандарту потрібно не повідомляти студентам систему готових знань, а організувати види діяльності, що вимагають практичного застосування фізичних знань. Це означає, що ті хто навчаються мають не тільки знати результати наукових досягнень, а й оволодіти методами наукових досліджень фізичних явищ. Викладач має контролювати не запам'ятовування тексту підручника, а правильні та успішні пізнавальні дії студента.

Розв'язування задач якнайкраще відповідає цим вимогам, оскільки привчає студентів аналізувати досліджувані явища, що вивчаються, проникати в їхню сутність, сприяє формуванню творчого ставлення до пізнавальної діяльності та неформальному опануванню фізичних понять і уявлень, а отже створює умови для поступового освоєння студентами властивого науці стилю мислення.

Уміння розв'язувати фізичні задачі - складне вміння, і воно не формується саме собою. Знання тільки теорії питання не може автоматично гарантувати успіх у розв'язанні задач.

Незважаючи на те, що методика розв'язування навчальних фізичних задач досить добре розроблена, практика показує, що багато студентів і випускників шкіл вважають цю діяльністю надто важкою, незрозумілою і нецікавою.

Проблема мотивації до розв'язування задач є не менш актуальною і в умовах дистанційного навчання. Це пов'язано, насамперед, із тим, що не всі студенти ще можуть цілком усвідомлено обрати профіль навчання і мотивація в більшій частині майбутніх студентів є зовнішньою та нестійкою. Тим паче необхідно враховувати це під час навчання розв'язування задач у дистанційному режимі.

Для створення позитивної мотивації традиційно можна спиратися на природну зацікавленість студентів і застосовувати прийоми, що стимулюють її:

1) *"ефект новизни"*: кожне навчальне завдання, навіть тренувальне, має містити нову інформацію; якщо інформація, що міститься в завданні, знайома студентам, то діяльність з її освоєння має бути новою (новий прийом, метод розв'язання задачі тощо);

2) *"ефект загадки"*: форма пред'явлення завдання повинна викликати позитивну емоційну реакцію студента (у вигляді проблеми, створювати певну інтригу тощо);

3) *"ефект суперечностей"*: студенти прагнуть осмислити й упорядкувати навколишній світ; наявність суперечностей у задачі з наявним у них життєвим досвідом підштовхує їх до пошуку пояснень;

4) *"ефект ризику"*: діти люблять ризикувати, тому завдання не мають бути занадто легкими; завдання не мають бути надто складними, перешкоди мають бути реальними, щоб студенти могли відчувати себе успішними.

Виконання цих умов залежить не тільки від творців електронного навчального методичного комплексу а й від викладача дистанційного навчання, який повинен своєчасно і грамотно коригувати навчання студента відповідно до його індивідуальних особливостей.

Щоб діяльність із розв'язання фізичних задач не здавалася учням незрозумілою, необхідно вміло нею керувати. При цьому слід враховувати, що не в усіх студентів наявний рівень підготовки з фізики та математики відповідає необхідним вимогам програми навчання та рівню знань студентів. Тому викладачу доведеться формувати в учнів та студентів необхідні вміння та навички і в кожному конкретному випадку шукати шляхи розв'язання цієї проблеми та обирати методи навчання. Потрібно вчити не розв'язання окремої конкретної задачі, а елементів розв'язання задач і вміння знаходити та застосовувати знайомі методи і прийоми в незнайомій ситуації.

Причому навчання елементів розв'язування задач доцільно вести алгоритмічним способом, оскільки кількість кроків у такому алгоритмі не буде великим і його легко запам'ятати, а навичку його реалізації довести до автоматизму.

Наприклад, можна запропонувати алгоритм аналізу умови задачі, алгоритм аналізу рівняння руху, алгоритм читання графіків, алгоритм пошуку фізичного закону, на основі якого буде розв'язуватися завдання, тощо. З подібних дій, як із деталей конструктора, можна конструювати розв'язання різноманітних нестандартних задач, адже творчість не може відбутися на порожньому місці. Таке навчання розв'язування фізичних задач, з одного боку, дає змогу поелементно відстежувати сформованість навичок у тих хто навчається, враховувати їхні індивідуальні особливості та особливості обраного ними профілю навчання, а з іншого - підвищувати рівень самостійності студентів вже на самому початку навчання. Демонстрація переважно евристичних методів розв'язування задач може відлякати багатьох студентів ("Це чудово, але я сам так ніколи не зможу!") і прийнятна тільки для високомотивованих студентів профільних класів. Тому, навчаючи застосуванню будь-якого алгоритму, викладачу потрібно показати не тільки його універсальність, а й ті випадки, які не вкладаються в його рамки.

Це дасть змогу студентам осмислено застосовувати отримані знання в конкретних ситуаціях і зрозуміти, що опанування певного алгоритму розв'язку-це лише сходинка до складнішої діяльності.

У зв'язку з цим можна виокремити ще одну методичну проблему навчання розв'язування задач у дистанційному режимі: *надання своєчасної допомоги*.

Якщо той хто навчається не зміг розв'язати пред'явлену задачу самостійно, викладач має надати йому відповідну допомогу.

Перший варіант допомоги реалізує *поелементний підхід до навчання*. Він полягає в тому, що студентові послідовно пропонується кілька простіших допоміжних завдань-вправ, під час розв'язання яких виявляються елементи знань і умінь, погано засвоєні ним. Після усунення прогалин вихідне завдання може бути вирішене студентом самостійно.

Другий варіант допомоги реалізує підхід "від простого до складного". У цьому разі розв'язання пропонованих допоміжних завдань безпосередньо підводить студентів і учнів до отримання кінцевого результату.

Третій варіант допомоги полягає в наданні алгоритму розв'язання основного завдання, тобто порядку виконання дій. У цьому разі викладач точно може перевірити правильність (обґрунтованість) ходу міркувань того хто навчається, проте вимагає набагато меншої самостійності, тому після надання допомоги у вигляді алгоритму необхідно запропонувати студентам розв'язати самостійно іншу подібну задачу.

Четвертий варіант допомоги - *пояснювально-ілюстративний*, під час якого надається повне пояснення рішення. Після цього необхідно запропонувати студентам самостійно розв'язати іншу аналогічну задачу, а потім наступну, яка вивела б їх на усвідомлення алгоритму дій. Важливо, щоб викладач пропонував завдання не всі одразу, а послідовно, після отримання результатів розв'язання попереднього, що дає можливість коригувати хід навчання з урахуванням індивідуальних особливостей тих хто навчається.

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок про те, що успіх дистанційної форми навчання багато в чому залежатиме від професіоналізму викладачів. З перспективою широкого впровадження дистанційного навчання в практику вищої школи вже зараз постає завдання відповідної підготовки студентів педагогічних вишів.

Список літератури

1. Філіпенко І.І. Дистанційне навчання іноземних громадян підготовчого факультету ЗДМУ з курсу фізики. Матеріали за XVII міжнародна научна практична конференція. - 2022 : Софія.« Бял ГРАД-БГ »: С. 24-27.
2. Філіпенко І.І. Підготовка та самореалізація спеціаліста-іноземця на заняттях з фізики. - Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції – Запоріжжя : ЗДМУ, 2023. – С. 163-165.
3. Філіпенко І.І., Точиліна Т.М. Керування та корекція самостійної діяльності іноземних студентів у процесі дистанційного навчання. - The XIV International Scientific and Practical Conference «Prospects for the development of science and the environment». – 2023, Helsinki, Finland. – С. 292 – 297.

ФОРМИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Шелестова Л. В.

доктор пед. наук, ст. наук. співробітник,
пров. наук. співробітник відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України

Індивідуалізація навчання - це така організація навчального процесу, за якої вибір способів, прийомів, темпу навчання здійснюється відповідно до індивідуальних особливостей (відмінностей) та освітніх потреб учнів початкової школи.

Основною причиною уваги багатьох видатних педагогів минулого та сучасності до проблеми індивідуалізації навчання є наявність суперечності між індивідуальним характером засвоєння змісту освіти учнями та домінуванням фронтальних форм організації навчання (одночасним рухом учнівського колективу від теми до теми, від класу до класу).

Вирішення цієї суперечності неможливе ні за рахунок зменшення чисельності класу (практика малокомплектних шкіл не виправдала цих сподівань), ні за рахунок вибору певної програми з наявного різноманіття (всі учні класу навчаються лише за однією програмою), ні за рахунок наявності у вчителів інформації про індивідуальні особливості учнів (фронтальна організація навчання не дає змоги організувати індивідуальний процес навчання для кожного учня).

Узагальнюючи результати досліджень авторитетних вчених щодо індивідуалізації, зазначимо: умови реальної індивідуалізації навчання поділяються на три групи - *змістовні, процесуальні та управлінські*.

Змістовні умови: формування в учня тих надпредметних способів діяльності, які необхідні йому для якісного засвоєння навчального змісту; різноманітність освітніх ситуацій, форм взаємин учнів; різноманітність дидактичного матеріалу з однієї й тієї ж теми; різноманітність маршрутів засвоєння навчального змісту з певної галузі у межах одного навчального колективу.

Процесуальні умови: персональний темп опанування навчального матеріалу; завершеність опанування навчального матеріалу на кожному етапі навчання; наявність на уроках різних форм організації навчання (індивідуальної, парної, групової, колективної) одночасно; змінний склад навчальних груп; різноманіття керованих процесів, що одночасно протікають на занятті; активна співпраця між усіма учасниками колективу учнів.

Управлінські умови: залучення учнів до спільної (з різними учасниками освітнього процесу) рефлексії своєї діяльності та розробки індивідуальних програм та маршрутів; орієнтація на досягнутий рівень кожного учня та зону його найближчого розвитку; формулювання діагностичних дидактичних завдань на основі дій учнів, які можна чітко розпізнати; готовність вчителів до здійснення

індивідуалізації навчання, зокрема, розуміння вчителем, які саме індивідуальні особливості необхідно враховувати та в чому ці відмінності проявляються.

Тобто, для повноцінної індивідуалізації навчання необхідне врахування ряду характеристик освітнього середовища: взаємини учнів (з різним рівнем підготовки та різними розумовими здібностями); способів подання навчального змісту та зразків навчальної діяльності; варіантів пізнавальних стилів поведінки та способів виконання навчальних завдань; форм організації навчання; маршрутів вивчення курсу загалом та окремих його частин. Зауважимо, що вищезначені умови індивідуалізації навчання рідко втілюються у практику в комплексі, частіше – в якомусь обмеженому варіанті.

Зазвичай форми індивідуалізації поділяються на три групи відповідно до рівня структурної організації навчання: *щодо діяльності суб'єктів навчального процесу; щодо навчального заняття (навчального колективу); щодо інституційної системи навчання (освітньої установи).*

Індивідуалізація навчання щодо діяльності суб'єктів навчального процесу та щодо навчального заняття (навчального колективу) здійснюється у масовій практиці переважно у формі: використання індивідуалізованих навчальних матеріалів; індивідуальної педагогічної допомоги в умовах фронтального заняття; диференціації самостійної роботи та домашніх завдань; консультування окремих дітей. Значно рідше під час уроку вчитель індивідуалізує процес навчання за допомогою *диференціації різних типологічних груп учнів.* Надзвичайно рідко вчитель вибудовує навчальний процес для окремих учнів паралельно до процесу навчання в усьому класі.

Існує досвід диференціації навчання на індивідуальній основі, коли учні вивчають однакову тему, але в індивідуально обраному темпі та у межах обраного рівня засвоєння – нормативного, компетентного чи творчого. За такого підходу на уроці домінує самостійна робота учнів, вивчати нову тему учень може лише після опанування попередньої теми. Попри переваги такого підходу до індивідуалізації навчання, очевидні й недоліки: зберігається єдиний для всього класу маршрут вивчення курсу; індивідуально-орієнтований навчальний план охоплює лише блок самостійної роботи учнів; межами класного календарно-тематичного планування порушується природний темп руху окремих учнів.

Індивідуалізація навчання на інституційному рівні здійснюється у формі зовнішньої *групової диференціації навчання*, коли формуються *гомогенні класи* на основі здібностей учнів чи на основі співпадіння *індивідуальних навчальних планів*. Зауважимо, що *диференціація учнів за класами чи диференціація змісту* мають недостатньо можливостей для індивідуалізації навчання, оскільки: велика кількість учнів обмежує можливості реалізації індивідуалізації; типові відмінності враховуються лише на момент створення гомогенного класу і недостатньо враховуються пізніше, коли індивідуальні відмінності між учнями стають помітнішими. Індивідуалізація навчання до певної міри може відбуватись за рахунок диференціації змісту - вибору учнями варіативних навчальних курсів.

На рівні інституційної системи навчання за межами обов'язкових аудиторних занять стосовно окремих учнів використовуються такі форми індивідуалізації навчання, як самостійна робота учня поза колективом учнів (екстернат, заочне навчання); репетиторство; індивідуальні заняття з обдарованими дітьми за індивідуальним планом; індивідуальні маршрути в індивідуальних дослідницьких та творчих проектах; об'єднання учнів у тимчасові мікрогрупи з урахуванням індивідуальних програм (певні учні об'єднуються лише на період реалізації фрагмента своєї індивідуальної програми).

В межах класно-урочної системи, в якій домінують фронтальні форми роботи, з об'єктивних причин не може відбутися навчання за індивідуальними траєкторіями (програмами, маршрутами). Зазвичай, вони реалізуються поза обов'язковими заняттями. Для повноцінної реалізації індивідуалізації навчання необхідні зміни в організації цього процесу, відповідно до яких учні навчаються спільно, водночас кожен за своєю індивідуальною програмою; кожен отримує високий рівень загальної освіти, однак власним шляхом і у власному темпі.

Отже, коли ми говоримо про індивідуалізацію навчання, маємо на увазі, що у процесі її практичної реалізації йдеться не про абсолютну, а про відносну індивідуалізацію. Це пояснюється таким:

1) зазвичай враховуються індивідуальні особливості не кожного учня, а групи учнів, які мають приблизно подібні особливості;

2) враховуються лише відомі особливості, найчастіше ті, які є важливими з точки зору навчання (наприклад, загальні розумові здібності);

3) іноді враховуються окремі індивідуальні особливості, якщо саме вони є надзвичайно важливі для певного учня (зокрема, обдарованість що певної сфери або розлади здоров'я);

4) індивідуалізація здійснюється не у на всіх етапах навчальної діяльності, а епізодично, на певному етапі навчальної діяльності.

Необхідність врахування індивідуальних особливостей учнів завжди викликає проблему її реалізації на організаційному рівні. У сучасній школі зазвичай один учитель одночасно працює з великою групою учнів, і це є ключовою проблемою індивідуалізації навчання.

У вітчизняній та зарубіжній педагогічній практиці напрацьований досвід організації індивідуального підходу у навчальній діяльності.

Один із варіантів – *диференціація навчання*, тобто групування учнів у *гомогенні класи* (групи, школи) на основі певних особливостей (чи їх сукупності) для навчання за особливою навчальною програмою та особливим навчальним планом. З огляду на цей підхід, у нашій системі освіти є два типи класів (шкіл): ті, що створені на основі спеціальних здібностей, нахилів чи професійних намірів; ті, що створені на основі рівня розумового розвитку або стану здоров'я.

Створення гомогенних класів (чи шкіл) на основі спеціальних здібностей та нахилів (до зображувального чи прикладного мистецтва, музики, хореографії,

іноземних мов тощо) може розпочинатись уже в початковій школі. Створення гомогенних класів (чи шкіл) на основі професійних намірів здійснюється у старшій школі. У них учні поглиблено вивчають окремі навчальні предмети, до яких виявилися здібності в початковій чи середній школі.

У вітчизняній та зарубіжній педагогіці питання доцільності гомогенних та гетерогенних класів було і лишається дискусійним. Перевагами гомогенних класів називають такі: вчителю легше працювати, йому зручніше пристосуватися до різного типу засвоєння різними учнями навчального змісту, оскільки тут відмінності менш значні, а необхідність внутрішньокласної індивідуалізації навчальної роботи менша. Недоліками гомогенних класів є: усвідомлення учнями належності до певного класу породжує снобізм у сильних учнів і почуття неповноцінності у слабких; середні та слабкі учні не мають можливості відчувати на собі розвивальний вплив сильних учнів. Негативом гомогенних класів є також і те, що вони створюються на основі лише загальних розумових здібностей, інші особливості учнів та розвивальні чинники не враховуються.

Поділяючи дітей на гомогенні чи гетерогенні групи, варто пам'ятати також і про питання дисципліни. У гетерогенних класах більшість учнів поведуться дисципліновано, подаючи приклад неврівноваженим дітям. У спеціальних класах, де зібрані лише складні діти, неминуче виникає хаос, впоратися з яким можна за допомогою або суворої дисципліни, яка забезпечить порядок на уроці, але водночас знизить продуктивність навчання; або допустити повну свободу дій, в якій, можливо, хтось і зможе чогось навчитися, але мало хто з вчителів здатен її витримати.

Розподіл на гомогенні групи за здібностями не виправдовує себе не лише тому, що в них страждають учні. Він також згубно впливає і на вчителів. Коли діти об'єднані в класи за здібностями, вчителі нерідко відчують роздратування під час роботи зі слабшими учнями.

Найперспективнішим варіантом є навчання за індивідуальними програмами (траєкторіями/маршрутами) у межах загального навчального колективу. Тобто йдеться про створення *гомогенних груп з вивчення окремих предметів у межах гетерогенного класу*. Зокрема, описаний досвід створення гомогенних груп для навчання читання у початковій школі. Вчителі-початківці дійшли висновку, що навички читання у початковій школі є базовими, оскільки саме вони відіграють визначальну роль для досягнення академічного успіху учня в даний момент та в майбутньому. І якщо у класі є багато дітей, які погано читають, доречно створити тимчасові гомогенні групи з метою формування на якісному рівні навички усвідомленого читання. На думку педагогів, такий підхід є найбільш виправданим.

З огляду на вищевикладене, стає очевидним, що найскладнішою проблемою у реалізації індивідуального підходу у навчанні є питання про те, у який спосіб диференціювати дітей, за якими критеріями виділяти їхні особливості, яким чином визначити початковий рівень розвитку та які напрямки в роботі з

конкретною дитиною є найбільш важливими. Тобто мова йде про виділення типологічних особливостей учнів.

Відповідно до типологічних особливостей здійснюється поділ учнів на групи. Критерієм для такого поділу може бути: ставлення до навчання (пізнавальний інтерес); пізнавальні здібності учнів; успішність (рівень знань) тощо. Поділивши дітей на певні гомогенні групи в межах гетерогенного класу, вчитель повинен бачити динаміку зростання кожного учня та враховувати її; чітко уявляти можливості колективної роботи з різними групами учнів; обирати систему роботи з кожним учнем в межах групи.

Наприклад, за результатами діагностики навчальних можливостей учнів початкової школи клас можна поділити на такі групи:

- Учні з високим рівнем розвитку навчальних можливостей. У них урівноважені процеси збудження та гальмування; вони мають стійку увагу та великий словниковий запас; здатні робити узагальнення. Вони працюють з навчальним матеріалом вищої складності, що вимагає вміння використовувати знання в незнайомій ситуації та самостійно, творчо підходити до вирішення завдань.

- Учні з середнім рівнем розвитку навчальних можливостей. У них процеси збудження переважають процеси гальмування; вони не можуть самостійно виділяти ознаки предмета, їхні уявлення про світ збіднені; їм потрібне багаторазове повторення для запам'ятовування матеріалу; вони неуважні та надто емоційні; аналітичне мислення слабо розвинене, тому їм важко виконувати завдання на узагальнення. Вони працюють з навчальним матеріалом вищої складності, але з допомогою вчителя по опорним схемам.

- Учні з низьким рівнем розвитку навчальних можливостей. Вони потребують точності в організації навчальної діяльності, більшої кількості тренувальних завдань і додаткових пояснень нової теми, мають прогалини у знаннях, ігнорують виконання завдань. Вони швидко стомлюються, повільні, апатичні. За відсутності особливої уваги до них з боку педагога втрачають інтерес до навчання.

Поділ учнів на групи в середині класу дає змогу більшою мірою враховувати їхні індивідуально-типологічні особливості, добираючи для кожної групи відповідний навчальний зміст та завдання. Варто наголосити, що склад таких груп не закріплений назавжди і тому можливий перехід учнів з однієї групи до іншої. Підґрунтям для такого переходу є зміна у рівнях розвитку учня, подолання ним прогалин у навчанні, підвищення мотивації до навчання тощо.

Різномірне диференціація навчання широко застосовується на різних етапах навчального процесу: вивчення нового матеріалу; поточної перевірки засвоєння вивченого навчального змісту; оцінювання під час уроку; виконання домашніх завдань; самостійних чи контрольних робіт; роботи над помилками; уроків закріплення.

Широкі можливості для індивідуалізації навчання надає *індивідуальна самотійна робота*, яка здійснюється в індивідуальному темпі. Цей вид навчальної діяльності передбачає виконання учнями завдань без безпосередньої участі вчителя, але під його керівництвом. Кожен учень отримує конкретне завдання, яке передбачає виконання певної письмової роботи; учням даються різні завдання, які варіюються залежно від їхніх індивідуальних особливостей або від особливостей групи учнів, об'єднаних на основі певних ознак. Найчастіше такі завдання використовують на етапі закріплення матеріалу.

Зміст самотійних завдань може бути однаковим для всього класу, однак для сильних учнів може бути зменшеним час для виконання завдання; або пропонуються завдання більшого обсягу; або - я складніші завдання. Для слабких учнів пропонується допоміжний матеріал, який полегшує виконання завдання (опорна схема, алгоритм, таблиця, програмоване завдання, зразок, відповідь тощо).

На етапі засвоєння нових знань залучати учнів до самотійної роботи доречно поступово. Спочатку вчитель починає працювати фронтально з усім класом; по мірі засвоєння змісту частиною учнів, вчитель пропонує їм виконати самотійну роботу (роботу з підручником чи з дидактичним матеріалом, виконання завдань тощо). Після засвоєння навчального змісту іншою частиною учнів, вчитель пропонує їм також виконати самотійну роботу щодо закріплення нових знань та навичок. І так до того моменту, допоки всі учні класу засвоять необхідний зміст навчання.

Важливою складовою навчального процесу є *домашні завдання*. Загальновідомо, що засвоєння знань учнями, набуття компетенцій відбувається переважно на уроці. Однак, обмеженість уроку в часі не надає можливості продовжувати роботу щодо подальшого осмислення та засвоєння нового матеріалу. Тому домашні завдання відіграють значну роль у цьому процесі. Вони створюють умови для ліквідації відриву у викладі навчального матеріалу учителем та засвоєнні його учнями, усувають фрагментарність у оволодінні учнями знаннями і вміннями тощо.

Виконання домашніх завдань має, зазвичай, індивідуальний характер і розраховане на повну самотійність учнів. При виконанні домашніх завдань їхні індивідуальні особливості виявляються ще більшою мірою, ніж у класі. На якість виконання домашніх завдань також впливає місце, час, відсутність контролю з боку педагога та інші умови.

Індивідуалізація домашніх завдань реалізується за допомогою часткової індивідуалізації загальнокласного домашнього завдання; використання індивідуальних та групових домашніх завдань; використання необов'язкових (тих, які виконати бажано) домашніх завдань поруч з обов'язковими; також не обов'язкових («бажаних») завдань та рекомендацій; використання «поточних»

індивідуальних завдань та рекомендацій у ході виконання учнями завдань, що розраховані на тривалий час виконання («відстрочені завдання»).

Окрім названих форм індивідуалізації використовуються їх комбінації. Однією з таких можливостей є створення груп за інтересами при викладанні факультативних курсів, метою яких є розвиток різнобічних інтересів та здібностей.

Отже, ми описали основні форми індивідуалізації навчання: поділ учнів на гомогенні класи на основі певних властивостей; створення гомогенних груп з вивчення окремих предметів у межах гетерогенного класу; індивідуальна самостійна робота; домашні завдання.

Список літератури

1. Єремеева В.М. Проблема індивідуального підходу до особистості у зарубіжній педагогіці: історичний аспект. Проблеми освіти: збірник наукових праць. Вип. 84. Житомир-Київ, 2015. С. 131–134.
2. Коберник Г.І. Індивідуалізація й диференціація навчання в початкових класах: теорія та методика: Монографія. К., 2002. 231 с.
3. Онишків З. М. Індивідуалізація навчального процесу як науково-педагогічна проблема. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2002. № 9. С. 6 – 9.
4. Підгурська В. Ю., Сліпченко К. В., Федоренко А. П. Індивідуальний підхід до навчання учнів початкових класів в умовах Нової української школи. Пріоритети розвитку початкової освіти в контексті становлення Нової української школи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 березня 2021 року). Житомир, 2021. С. 19 – 23.

PROPERTIES OF ZINGIBER OFFICINALE AS MEDICINAL PLANT

Danyliv Svitlana Ivanivna
Chukwuemeka Benjamin Aneke

Candidate of biological science
5th year student
Ivano-Frankivsk national medical university
Ivano-Frankivsk, Ukraine

Ginger is the rhizome of the tropical plant, *Zingiber officinale Roscoe*, it belongs to *Zingiberaceae* family [2]. There are two varieties of ginger known worldwide, the mild-tasting and often peeled West Indian type, called the “Jamaican ginger”, and the very pungent and usually unpeeled variety called the “African ginger” [1]. Ginger is a perennial crop, with green-purple flowers that occur in terminal spikes and look like orchids [1].

Ginger is a monocotyledons plant; it grows up to 1m high. Its leaves grow in an alternate demeanor, long and elongated in nature. The underground stem modification of ginger forms into a rhizome which is used as a spice worldwide.

The rhizome is palmately branched and bears leafy shoots. These leafy shoots are a pseudostem formed from the leafy sheaths and bears 8-12 distichous leaves. The inflorescence of ginger arises directly from the rhizome [3]. Ginger has a distinctive odor and aromatic, pungent, and agreeable taste [1]. Ginger grows well in warm and humid conditions, and it is cultivated from sea level to an altitude of 1500 above sea level [4]. In order for Ginger to be successfully cultivated, a heavy rainfall from the sowing time till the sprouting of the rhizomes is needed, fairly heavy and well distributed showers during the growing period, and dry weather before harvesting are necessary.

Ginger is propagated by portions of rhizomes (seed rhizomes), which are carefully preserved. These rhizomes are cut into little pieces, and are planted into the ground. These seed rhizomes vary in size, from 2.5 – 5.0 cm, weighing 20 – 25g. The seed rhizomes are treated with mancozeb (a fungicide, to protect plants from fungal diseases) 0.3% (g/L of water) for 30 minutes, shade dried for 3 – 4 hours and planted at a spacing of 20 – 25 cm along rows and 20 – 25 cm between the rows [4]. The rhizome is harvested by simply lifting it from the soil, cleansing it and drying it in the sun. The dried rhizome is irregular, palmate and branched in appearance. Its color varies from dark yellow to light brown to pale buff [3].

The history of Ginger dates back to 5,000 years ago, when the Indians and Chinese produced ginger as a tonic root to treat illnesses. This plant is now cultivated throughout the humid tropical regions of the world, with India as the primary producer. Ginger was an exceedingly important subject of trade and was exported from India to the Roman Empire over 2000 years ago, where it was especially valued for its medicinal properties. In the 13th and 14th centuries, the value of a pound of ginger was

equivalent to the cost of a sheep. By medieval times, it was being imported in preserved form to be used in sweets. Queen Elizabeth I of England is credited with the invention of the gingerbread man, which became a popular Christmas treat [5].

Ginger is grown commercially in South and Southeast Asia (India, China, Nepal), tropical Africa, parts of Central America and the Caribbean, and Australia where it takes about 8-10 months from planting to harvest the crop. Ginger is grown for the hot, pungent flavor of the rhizome which can be used fresh, dried, ground or preserved (in brine, vinegar or sugar syrup) [6].

Ginger is universally popular although its use is higher in India and China; it is a key ingredient in curry blends and masala mixes. It is also used in alcoholic and non-alcoholic beverages including ginger beer, ginger ale and ginger wine. Used in baking, ginger is a very popular spice which adds aroma and flavor to cakes and biscuits [7].

Most ginger farmers start plowing the land allocated for ginger production at the end of the rainy season (from late September to early October) after harvesting previous crops. Plowing the same unit of land will be repeated for about 3 to 5 times. Doing this will get seeds of weeds lurking around the land, exposed to the sun periodically and most of them die until dry-planting of ginger takes place 2 to 3 months after preparation of the land (February/January) [8].

Ginger is propagated by planting pieces or portion of rhizomes which have at least one good bud [8]. Ginger attains full maturity in 210-240 days after planting. Harvesting of ginger for vegetable purpose starts after 180 days based on the demand. However, for making dry ginger, the matured rhizomes are harvested at full maturity i.e., when the leaves turn yellow and start drying. Irrigation is stopped one month before harvest and the rhizome clumps are lifted carefully with a spade or digging fork. Processing of ginger to produce dry ginger basically involves two stages: peeling of the ginger rhizomes to remove the outer skin and sun drying to a safe moisture level [9]. After that, it is packed in sacks for sales or storage. Dry ginger, packaged in gunny bags are highly susceptible to infestation by insects like *Lasioderma serricone* (cigarette beetle) during storage. Fully dried rhizomes can be stored in airtight containers such as high-density polyethylene or similar packaging materials. The nature in which the drying and packing is done at individual farmers level, determines the type of selling quality grade. Where the fresh ginger tubers were thoroughly washed, well sliced and dried in a good condition, free from laden dust particles or stains, it results in having a physically clean and whitish or light cream stuff is known as the "American Standard". The other type of selling quality grade is the "Zero mozo" method [10] The most common and profitable method of drying ginger is the "American Standard method".

Ginger is abundant in biologically active substances, such as phenolic and terpene compounds, Alkaloids, Saponins, Tannins and Flavonoids. The phenolic compounds in ginger include, gingerols, shogaols and paradols. In fresh ginger, gingerols are the major polyphenols, such as 6-gingerol, 8-gingerol and 10-gingerol. There are also many other phenolic compounds in ginger, like quercetin, zingerone, gingerone-A and 6-dehydrogingerdione. Steroid compounds, Anthraquinones and glycosides can also be found in the rhizomes of Ginger, but in little amounts.

The terpene components in ginger include β -bisabolene, α -curcumene, zingiberene, α -farnesene, and β -sesquiphellandrene, which are considered to be the main constituents of ginger essential oils. Besides these, polysaccharides, lipids, organic acids, carbohydrates, proteins [11], glycosides, and raw fibers are also present in ginger [12].

In recent history, Ginger has been reported to be used for various medicinal purposes such as, anti-diarrhea, anti-inflammatory, anti-diabetic, analgesic, anti-helminthic, cytotoxic, anti-fungal, anti-emetic, anti-cancer anti-oxidant, neuroprotective [12], anti-nausea, respiratory protective (like asthma), anti-obesity, larvicidal and anti-fungal purposes [11].

Polysaccharides, flavonoids, aqueous and ethanol extracts of *Z. officinale* have been proven to possess anti-microbial activity against *Staphylococcus aureus*, *Shigella flexneri*, *Proteus vulgaris*, *Pseudomonas aeruginosa* and *Bacillus subtilis* [24]. Honey, a well-known product used to eat bread or applied onto the skin. When honey is made with ginger, it can produce anti-microbial resistance against the microbes mentioned above. [10]-shogaol, 6-shogaol, 10-gingerol and 6-gingerol, found in the Ginger, produce larvicidal activity against round worms.

6-gingerol and 6-shogaol, have been shown to be cardio-depressant at low doses and cardiostimulant at high doses. Both compounds also produce antipyretic and analgesic effects, and prolonged hexobarbital-induced sleep, they also possess strong antitussive effects, and they suppress gastric contractions [1]. **Alkaloids** comprising a large group of nitrogenous compounds are widely used as cancer chemotherapeutic agents, anaesthetics and Central Nervous Stimulants. **Phenolic compounds** possess both antioxidant and antimicrobial activities. **Saponins** possess both beneficial (cholesterol-lowering) and harmful (cytotoxic permeabilization of the intestine) effects and also exhibit structure dependent biological activities. **Steroidal compounds** are of importance and interest in pharmacy due to their relationship with compounds such as sex hormones mostly used in the development of female contraceptive pills. This can make ginger useful as vegetable for pregnant women and breast-feeding mothers to ensure their hormonal balance, as being used in some countries, since steroidal compounds could serve as essential starting material in the synthesis of these hormones. **Cardiac glycosides** have a strong and direct action on the heart, helps in supporting its strength and rate of contraction when it is failing. Anthraquinones possessed laxatives, anti-malarial and anti-carcinogenic effects [13].

The anti-inflammatory activity of ginger has been evaluated by many scientists. In several preclinical studies with experimental animals, ginger and some of its compounds were effective in preventing chemically induced arthritis. Ginger has also been evaluated against a rheumatoid arthritis model. A hydroalcoholic extract of ginger was effective in ameliorating the collagen-induced inflammatory process and arthritis in rats. Administering ginger extract intraperitoneally for 26 consecutive days ameliorated the clinical scores, disease incidence, joint temperature, swelling, and cartilage destruction. Assessment of the biochemical indexes of the inflammation process showed that the ginger-administered cohorts had a reduction in the serum levels of IL-1b, IL-2, IL-6, TNF- α , and anti-CII antibodies in the serum. The extract

(200 mg/kg/day) was observed to be better than 2 mg/kg/day of indomethacin used as a positive control. It has been suggested that cumulatively these results clearly indicate that the extract of ginger was a good alternative to nonsteroidal anti-inflammatory drugs for rheumatoid arthritis, and that it mediates its protective effects by decreasing inflammation and modulating the proinflammatory cytokines [1].

Literature

1. Handbook of African Medicinal Plants. [cited 30 Jan 2023]. Available: https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.1201/b16292-4#sec3_8
2. ITIS - Report: *Zingiber officinale*. [cited 31 Jan 2023]. Available: https://www.itis.gov/servlet/SingleRpt/SingleRpt?search_topic=TSN&search_value=42402#null
3. Ginger: Diagram, Morphology and Uses. In: BYJUS [Internet]. [cited 1 Feb 2023]. Available: <https://byjus.com/biology/ginger-diagram/>
4. vikaspedia Domains. [cited 1 Feb 2023]. Available: <https://vikaspedia.in/agriculture/crop-production/package-of-practices/spices/ginger>
5. Bode AM, Dong Z. The Amazing and Mighty Ginger. 2nd ed. In: Benzie IFF, Wachtel-Galor S, editors. Herbal Medicine: Biomolecular and Clinical Aspects. 2nd ed. Boca Raton (FL): CRC Press/Taylor & Francis; 2011. Available: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK92775/>
6. Ginger, *Zingiber officinale*. In: Wisconsin Horticulture [Internet]. [cited 2 Feb 2023]. Available: <https://hort.extension.wisc.edu/articles/ginger-zingiber-officinale/>
7. Jan. Ginger (*Zingiber officinale* Rosc.): Aromatic Spice and Medicinal Herb. In: Tropical Biodiversity [Internet]. 16 Feb 2014 [cited 2 Feb 2023]. Available: <https://blogs.reading.ac.uk/tropical-biodiversity/2014/02/ginger-zingiber-officinale-rosc-aromatic-spice-and-medicinal-herb/>
8. Geta E, Kifle A. Production, processing and marketing of ginger in Southern Ethiopia.
9. Rajathi AA, Sundarraj AA, Leslie S, PragalyaaShree MM. Processing and Medicinal Uses of Cardamom and Ginger – A Review. *J Pharm Sci.* 2017;9.
10. Ibrahim AM. Ginger Farming Practice in Jaba Region, Kaduna State, Nigeria. 2018.
11. Kumar G, Karthik L, Rao KVB. A Review on Pharmacological and Phytochemical Properties of *Zingiber officinale* Roscoe (*Zingiberaceae*). *J Pharm Res.* 2011.
12. Mao Q-Q, Xu X-Y, Cao S-Y, Gan R-Y, Corke H, Beta T, et al. Bioactive Compounds and Bioactivities of Ginger (*Zingiber officinale* Roscoe). *Foods.* 2019;8: 185. doi:10.3390/foods8060185
13. Akeem S, Joseph J, Kayode R, Kolawole F. Comparative phytochemical analysis and use of some Nigerian spices. *Hrvat Časopis Za Prehrambenu Tehnol Biotehnol Nutr.* 2016;11: 145–151.

ANALYSIS OF LEGAL FEATURES OF THE DRUG ADVERTISING IN EU

Tereshchenko Liubov,

Korzh Julia

PhD., Associate Professors,
National University of Pharmacy, Kharkiv, Ukraine

Nidal Laklaai

Student
National University of Pharmacy, Kharkiv, Ukraine

Healthcare advertising is becoming increasingly important in raising awareness about various diseases and health issues, as well as the drugs and procedures needed for treatment. Unlike advertising in other industries, healthcare advertising is unique and subject to a plethora of regulations. Research on European Union (EU) regulation in the field of pharma medical advertising focuses mainly on the rules applicable to the advertising of prescription drugs intended for healthcare professionals. Less has been learned about the other types of medicines that are part of the EU health market and about the advertising restrictions that apply to the marketing of these products to consumers. Although the restrictions on advertising of over-the-counter (OTC) drugs are not as detailed and strict as those that exist for prescription drugs, it is nonetheless important to be aware of the regulatory framework applicable to consumers of advertisements for such products.

Advertising for medicines is a constant hot topic in the practice of pharma law in the EU. With new technologies and advertising channels, the practical and legal nuances of pharmaceutical advertising become increasingly sophisticated. The European Convention on Transfrontier Television, in Article 15 [3], establishes a number of prohibitions on advertising "medicine". The normative act regulating the circulation of medicines in the EU is Directive 2001/83 / EC of the European Parliament and of the Council of the EU of 06.11.2001 "On the Code of Community Laws concerning Medicines for Human Use", as amended. This document approved a set of rules that regulate the production, classification of drugs, their labeling, advertising, launching on the market, wholesale and retail trade, pharmacological supervision, etc [1]. The EU Medicines Directive does, include the provisions:

- The definition of "advertising medicinal products" includes "any form of ... canvassing activity or inducement designed to promote the prescription, supply, sale or consumption of medicinal products..." (Article 86(1));
- Prescription-only medicines must not be advertised to the general public;
- All medicines advertising (including advertising non-prescription medicines to the public) must "encourage rational use" (Article 87(3)).

According to the Directive, advertising of prescription drugs, as well as drugs for the treatment of tuberculosis, sexually transmitted diseases, other dangerous infectious

diseases, malignant neoplasms and other oncological pathologies, chronic insomnia, diabetes mellitus and other metabolic disorders is prohibited for end users. Member States shall have the right to prohibit advertising on their territory to the public of medicines the cost of which is reimbursed from the state budget. However, such restrictions do not apply to advertising directed at medical professionals.

Germany bans advertising of prescription drugs directed at the end consumer, but even such drugs are allowed to be advertised in media intended for healthcare professionals. In the UK, advertising for both OTC and prescription medicines must comply with the general requirements for advertising drugs to the final consumer. In France, there is a ban on the advertising of over-the-counter drugs, except for advertising carried out by pharmacists as part of their professional activities in pharmacies. In Denmark, the issue of drug advertising is regulated in great detail by national legislation. All advertising information must be accurate, up-to-date and detailed enough to allow the recipient to form their own opinion about the therapeutic value of the medicinal product. The Netherlands allows advertising of prescription and over-the-counter medicines aimed at healthcare professionals. Advertising of prescription drugs directed to the end user is prohibited. According to Polish law, promotional materials are not subject to prior approval by any regulatory authority. Advertising of drugs should not be misleading, should present the drug objectively and report on the methods of its rational use. In Romania, both prescription and OTC drugs are allowed to be advertised if they are properly marketed in the country. In Norway, there is a total ban on drug advertising, but only on television.

Based on the analysis of publications on the regulation of advertising, it can be concluded that, in the EU legislation on the advertising of medicines, there is a relatively well-established distinction between “advertising” to the general public and the legitimate provision of general, non-product-specific public information about medicines and treatment [2]. The EU allows advertising of medicines to healthcare professionals, but there are mandatory and advisory requirements for advertising materials in different countries, which may differ. However, in most European countries they must comply with the provisions of the main Directive laying down common criteria.

Legal regulation of drug advertising in the countries of the European Union is generally uniform. This is due to the adopted EU Directive, it is she who describes all the requirements for the regulation of advertising of pharmaceutical products.

References

1. Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to medicinal products for human use.
2. Directive 2006/114/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 concerning misleading and comparative advertising.
3. European Convention on Transfrontier Television/European Treaty Series - No. 132. pp.8-9.

BRITISH RECEIVED PRONUNCIATION AND SOCIAL BACKGROUND IN TV SERIES “SHERLOCK”

Parshyna Olena,

Student

Vinnitsia Humanitarian Pedagogical College

Today, film discourse as a phenomenon at the intersection of numerous disciplines is at the epicenter of scientific research in linguistics, literary studies, sociolinguistics, linguistic and philosophical anthropology, philosophy of semiotics and film semiotics, critical discourse analysis, and cinema theory.

Universal text-discursive categories, which researchers consider mandatory for artistic discourse, are fully inherent in film discourse. Moreover, the specificity of the most significant textual and discursive categories that generate film discourse is determined by the two-level structure inherent in cinematography - the presence of sound and visual series. Therefore, the polycode essence of film discourse causes changes and modifications in its interpretation.

Language is a system of signs, sounds and symbols used for communication between people. A language may have different variants, such as dialects, but the general system of signs and rules remains the same.

Dialects are language variants used in different regions or among different social groups. Dialects can differ in pronunciation, vocabulary, grammar and other aspects. For example, there are many dialects in the English language such as British, American, Australian, Canadian and others.

Dialects can be an important component in conveying atmosphere and realism in films. Depending on the genre and context, dialects can be used to emphasize characters, setting, era, and many other factors.

Dialect can play an important role in creating a hero's character in film and other art forms. The use of a certain dialect can help determine a character's origin, social status, education level, age, and other characteristics.

In addition, dialect can be used to characterize characters in movies. Each dialect has its own unique features and properties that can help draw out a character's character and idiosyncrasies [5].

It is known that the definition, classification and description of different dialects is an extremely difficult task. In modern dialectology, there is a division of dialects into:

1) territorial dialects – a territorially limited language;

2) social dialects - such a variety of the national language, which belongs to a certain social group and is characterized mainly by reduced vocabulary and phraseology. Among social dialects, jargons (professional, specifically social, general jargon) and slang are distinguished [2 p. 7, 11, 90,98].

Received Pronunciation is a term used to describe a specific accent of Standard English that is associated with the educated classes of southern England, particularly

in the London area. It is often considered the accent of the British upper class, although this is not entirely accurate.

In today's world, there are many more people who speak English as a foreign language than those for whom it is their native language. It can be said that it has moved from being the property of the British Crown to being in international public use. Nowadays, by and large, it doesn't matter what accent you speak English with, the main thing is that your speech is understandable to others.

We've all heard great examples of British English, for example, in BBC TV programmes or audio recordings for Oxford textbooks. But in fact, what we used to consider classical British pronunciation is quite rare. This is the so-called Received Pronunciation (RP), i.e., acquired pronunciation, which appeared among the aristocracy in the 18th and 19th centuries and has always been a sign of good education. In modern Britain, only 2-3% of the population uses RP. These are mainly actors, politicians, the same aristocrats, English teachers and BBC announcers (thanks to them, this pronunciation is known as BBC English).

Overall, the use of RP in "Sherlock" helps to establish the show's characters and setting as being intellectual and elite, with a particular emphasis on Sherlock's intelligence and wit. The clarity and precision of RP, as well as its intonation patterns, help to reinforce this image and contribute to the distinctive style and tone of the show [5 p.151, 154,157].

Sherlock is a British mystery crime drama television series based on Sir Arthur Conan Doyle's Sherlock Holmes detective stories. Created by Steven Moffat and Mark Gatiss, it stars Benedict Cumberbatch as Sherlock Holmes and Martin Freeman as Dr. John Watson. Thirteen episodes have been produced, with four three-part series airing from 2010 to 2017 and a special episode that aired on January 1, 2016. The series is set in the present day, while the one-off special features a Victorian period fantasy resembling the original Holmes stories. Sherlock is produced by the British network BBC, along with Hartswood Films, with Moffat, Gatiss, Sue Vertue and Rebecca Eaton serving as executive producers. The series is supported by the American station WGBH-TV Boston for its Masterpiece anthology series on PBS, where it also airs in the United States. The series is primarily filmed in Cardiff, Wales, with North Gower Street in London used for exterior shots of Holmes and Watson's 221B Baker Street residence. [3].

Many fans of British culture love the Sherlock TV series about the adventures of the brilliant misanthropic detective in modern Britain. Benedict Cumberbatch, who played the role of Sherlock, received a classical acting education, so he presents the normative British pronunciation - Received Pronunciation or RP for short.

In the BBC television series "Sherlock," many of the characters, including the main character Sherlock Holmes, speak with Received Pronunciation (RP) which reveals their social background. It reflects the tradition of RP being associated with the upper class and intellectual elite in British society.

Sherlock's RP accent is particularly notable, as it helps to establish his character as clever and eccentric, with a tendency to use complex language and witty wordplay. His RP accent also sets him apart from other characters in the show who may speak with

different accents or dialects, such as the working-class accent of his sidekick John Watson.

The use of RP in "Sherlock" also reflects the show's emphasis on intellectualism and elitism, as many of the characters are highly educated and come from privileged backgrounds. Additionally, the show is set in modern-day London, where RP is still associated with professional and academic success.

Overall, the use of RP in "Sherlock" helps to establish the characters and the world of the show as being intellectual, elite, and distinct from the more common or regional accents of everyday life in modern-day Britain.

The use of Received Pronunciation (RP) in the BBC television series "Sherlock" is a deliberate choice made by the show's creators to reflect the intellectualism and elitism of the show's characters and setting. The use of RP helps to establish the characters as members of the upper class and intellectual elite, with a particular emphasis on Sherlock Holmes as a highly intelligent and eccentric detective.

One key feature of the RP used in "Sherlock" is its clarity and precision. RP is known for its clear and distinct pronunciation of individual sounds, and this is reflected in the way that the characters in the show enunciate their words. This clarity and precision helps to establish the characters as highly educated and articulate, with a particular emphasis on Sherlock's ability to use language in creative and complex ways.

Another key feature of the RP used in "Sherlock" is its intonation patterns. RP speakers often use a falling intonation in statements and a rising intonation in questions, and this is reflected in the way that the characters in the show speak. This helps to establish the characters as polite and formal, particularly in more professional or academic settings.

Sherlock Holmes developed observation in him through many years of training, because observation, like any other faculty of the mind, can be improved.

So, Sherlock Holmes is an example of a person of a high social class, based on the level of speech in most cases the detective speaks in a literate literary language, using complex grammatical constructions and vocabulary of a high level. However, there are situations when he deliberately lowers the level of his speech in order to reduce the distance between Mr. Holmes and his interlocutor. Sherlock's brother in his speech also demonstrates belonging to a high social status, as he speaks correctly, using high-level vocabulary.

References:

1. <https://www.britishcouncil.org.ua/blog/what-is-received-pronunciation-in-english>
2. David Crystal. English as a Global Language. Cambridge University Press, 2003. 229 p.
3. [https://en.wikipedia.org/wiki/Sherlock_\(TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Sherlock_(TV_series))
4. <https://www.thoughtco.com/language-variety-sociolinguistics-1691100>
5. Lynda Mugglestone. English Historical Linguistics, Volume 2, 121. Varieties of English: Received Pronunciation. De Gruyter Mouton, 2012. 1143 p.

АНГЛІЙСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ BLACK, WHITE

Анастасія Конопельнюк,
магістрантка факультету української та іноземної філології
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

Науковий керівник
доц. Віра Сліпецька,
завідувач кафедри практики англійської мови та методики її навчання

Друга половина ХХ ст. відзначилась інтенсивним розвитком фразеології як науки, завдяки чому вона виділилася в самостійну мовознавчу дисципліну. Фразеологія – це одна з найбільш образних і «консервативних» мовних підсистем. На відміну від лексики вона менш схильна до мовних змін, зберігає застарілі слова та архаїчні форми. Значна частина стійких поєднань пов'язана з різними реаліями народного побуту, фактами історії, народними віруваннями, звичаями, обрядами. Саме тому, фразеологізми – це цінне фактографічне джерело носіїв мови.

Фразеологічні одиниці із компонентами на позначення кольору є предметом дослідження як в галузі традиційної фразеології, так і в лінгвокультурології. Вони є національно-специфічними одиницями мови, що акумулюють культурний потенціал народу та відображають у своїй семантиці тривалий процес розвитку культури народу, саме тому їх компоненти фіксують і передають від покоління до покоління культурні установки і стереотипи, еталони і архетипи.

Метою роботи є аналіз фразеологізмів англійської мови з компонентами кольору *black* і *white* та виявлення впливу символіки кольору та слова на людину.

Об'єктом дослідження є аналіз фразеологічних одиниць англійської мови, до складу яких входять колороніми *black* і *white*.

Фразеологічна одиниця – нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичних рівнів. У процесі синтезу фраземотворчих компонентів різних рівнів відбуваються глибокі перетворення і переосмислення лексичної і граматичної семантики – зворот набуває ознак фразеологізму [1].

Колоронім (від лат. *color* – колір, грец. *onima* – ім'я) – лексема, денотативним значенням для якої є ознака кольору [7].

Кольорове сприйняття світу знаходить своє відображення в лексичній і фразеологічній системі мови. Здатність певних кольорів слугувати у ролі символу чогось пов'язана з особливостями взаємодії між кольором та

когнітивними й емоційними процесами.

Як відомо, кожен колір є символом певного явища, проте у кожній культурі один і той же колір може означати зовсім різні речі. Не зважаючи на це, найпопулярнішими є чорний та білий кольори.

За результатами аналізу нашої вибірки найбільшу кількість становлять ФО з колоронімом *black* (24,71%), *white* (15,01%). Найчастіше *чорний колір (black)* має негативне значення (шантаж, бруд, тощо), *білий (white)* асоціюється з чимось світлим, чистим, позитивним, наприклад: *black mail, black market, in (someone's) black books, black eye, black vote, black bottle, black man, the gentleman in black, black sheep, black death; white hat, white man, as white as snow, white as a shirt, white asashes, at a white heat*, тощо [3]. Колороніми *black* та *white* є антонімами.

Отже, аналізуючи вищезгадане, виникає запитання: чому ж *чорний* має негативне значення, а *білий* асоціюється з чимось світлим. Перш за все, це ахроматичні кольори, які завжди залишаються сталими не зважаючи на освітлення та інші фактори. Саме ці дві барви можуть висвітлити або ж затемнити будь-який інший колір. Світлість будь-якого іншого кольору залежить саме від них, адже яскравість – це ступінь різниці визначеного кольору від чорного або білого. Враховуючи ці факти, стає зрозуміло чому ці два кольори такі поширені у повсякденному житті, а отже логічно, що найбільшу кількість становлять фразеологічні одиниці, що містять у своєму складі колороніми *white* та *black*.

Список літератури

1. Булгакова Т., Баденкова В. Фразеологізми у творах «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та «Повія» Панаса Мирного. URL: <https://studfile.net/preview/5550287/page:2/> (дата звернення: 18 квітня 2023)
2. Ковальська І. В. Колористика як перекладознавча проблема (на матеріалі українських і англійських художніх текстів: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд., філ-них наук. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2001. 102 с.
3. Slipetska V. English Lexicology: Theory and Practice. Drohobych: Drohobych University Press, 2009. 189 p.

ЕТИМОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ІХТІОНІМІВ НА ПРИКЛАДІ НАДРЯДУ ХРЯЦОВИХ РИБ SELACHIMORPHA

Голубнича М.О.

Студентка

Харківський національний медичний університет

Науковий керівник: Перекрест М. І.

Викладач кафедри латинської мови та медичної термінології

Харківський національний медичний університет

Етимологія назв риб є важливою, вона дозволяє ідентифікувати різноманітні види риб та поєднати їх із загальною класифікацією живих організмів. Основним складником назв акул є латино-грецькі компоненти. Велика кількість дослідників-мовознавців присвятили свої наукові доробки саме дослідженню іхтіонімів.

Об'єктом нашого дослідження є греко-латинські компоненти іхтіонімів. **Предметом** дослідження є етимологічна складова назв надряду хрящових риб selachimorpha.

Метою нашої наукової розвідки є вивчення етимологічних принципів найменування акул.

При опрацюванні наукових джерел, методом суцільної вибірки із словника назв риб було виділено близько 35 лексем на позначення надряду хрящових риб, але дослідження було зосереджене на 9 найвідоміших назвах акул, які були знайдені при аналізі таких джерел, як: “П’ятимовний словник назв риб» за редакцією В.Є. Соколова [1] та етимологічний online-словник [5]. За словами дослідниці С.А. Стройкової, гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації іхтіонімів передбачає застосування на позначення виду риби знаків назв вищого класифікаційного рівня номенклатури: ряду, родини чи роду [3, с. 130].

Під час наукової розвідки було встановлено, що назви складаються переважно з двох компонентів, перший іхтіонім вказує на рід акули, другий (переважно прикметник) характеризує колір, будову голови, щелеп, форму зубів. Існують також група назв, яка складається із одного іменника без класового епітету.

Група номенів, що вказує на колір акули є найпоширенішою. Наприклад: *Carcharhinus obscurus* – чорна акула, отримала свою назву через темний колір, *carcharhinus* походить від грецького “καρχαρίας” та означає акула; “*obscurus*” походить від латинського прикметника “*obscurus, a, um*” та означає темний; *Carcharhinus plumbeus* – сіра акула, епітет “*plumbeus*” походить від латинського “*plumbeus, a, um*” – свинцевий / сірий. *Prionace glauca* – синя акула, ця назва є комбінацією греко-латинських термінів, “*prion*” – від грецького “πιλκα” та

“*acer*” від “*acros*”, що в свою чергу означає гострий та ймовірно вказує на гострі зуби, прикметник “синій” походить від латинського (*glaucus, a, um* – сіро-блакитний, блакитний, синій).

Деякі навзи вказують на розмір акули або ж на розмір зубів/щелепи, наприклад: *Cetorhinus maximus* – велетенська / гігантська акула. Іхтіонім “*cetorhinus*” складається з двох терміоелементів: “*ceto*” та “*rhinus*”; “*ceto*” походить від грецького “*κῆτος*” – морське чудовисько та “*ῥινόσ / rhinos*” – ніс, також маємо у назві прикметник “*maximus*”, що походить від латинського прикметника найвищого ступеня порівняння “*maximus, a, um*” – найбільший. Вид доісторичних акул також мав у своїй назві комбінацію іменників та прикметників, що вказували переважно на розмір зубів/щелепи. Наприклад *Sarcharocles megalodon* – мегалодон, назва цього виду походить від грецького “*μέγας*” - великий та “*odont*” - зуб, що в свою чергу вказувало на величезний розмір зубів, які досягали 15-20 сантиметрів. *Carcharias carcharodon* – гострозуба акула. Таку назву отримала від латинізованих грецьких компонентів “*carchar*” від грецького “*carchros*” – гострий та “*odont*” – зуб. Проаналізувавши греко-латинські компоненти даної групи, можемо зробити висновок, що іхтіонім “велетенська/гігантська” цей вид акул отримав назву завдяки великому розміру щелеп/зубів/носу, що не відповідають пропорції голови.

Наступна група назв представлена лише одним іменником-іхтіонімом. *Sphyrna* – молотоголова акула, назва походить від грецького “*σφυρί*”, що означає молот та вказує на незвичну форму голови, яка за формою нагадує молот. *Heterodontus* – різнозуба акула, іхтіонімологічна одиниця походить від терміоелемента “*hetero*” – інший/різний та “*odont*” – зуб, що вказує на різні за формою зуби: гострі та пласкі. *Cephalloscyllium* – головаста акула, із назви знаходимо грецький корінь “*cephal*” – голова, що вказує на форму голови; “*scyllium*” латинізована одиниця, що походить від грецького “*skylla / Σκύλλα*” та позначає морське чудовисько, цей різновид акул дійсно має потворний вигляд на що і вказують іхтіоніми.

Назви-епоніми є найменш чисельною групою, наприклад *Galeocerdo cuvier* – тигрова акула, іхтіонім складається з двох частин; “*cerdo*” походить від грецького “*kerdos*”, що означає гострий зуб. Цей епітет відображає основну ознаку цього виду акул – гострі зуби; “*cuvier*” – належить природознавцю Жоржу Кюв’є французького походження, котрий вперше описав цей вид акул 1829 року у своєму науковому доробку “*Le Regne Animal*”, отже, ця назва акул дослівно означає “гострозуба акула Кюв’є”.

Висновок. Виконавши детальний аналіз 9 іхтіонімів назв акул, було встановлено, що у назвах присутні лексичні одиниці (комбінація іменника та прикметника), які вказують на колір, форму зубів, голови та щелеп акул. Така модель найменування надряду хрящових риб є найрозповсюдженішою. Питання етимології назв хрящових риб є актуальним та недостатньо дослідженим, що надає перспективу для подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Соколов В.Е. Пятиязычный словарь названий животных. Рыбы. Латинский-русский-английский-немецкий-французский. М.: Русский язык, 1989. – 734 с.
2. Стройкова С. А. Номенклатура іхтіофауни в сучасній німецькій мові : когнітивно-ономасіологічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови”. Одеса, 2012. – 19 с.
3. Стройкова С. А. Пропозиційно мотивовані іхтіоніми у німецькій мові. *Вісник Черкаського університету*. Черкаси, 2014. №2 С.129–135
4. Online etymology dictionary [електронний ресурс] URL: <https://www.etymonline.com/> (дата звернення 03.05.2023)

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЇХ РЕЗУЛЬТАТИ У СТАНОВЛЕННІ ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ УКРАЇНСЬКИХ СЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ДІЙ

Людмила Довбня

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики
і методики навчання,
доцент кафедри педагогіки,
теорії і методики початкової освіти,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Тамара Товкайло,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики
і методики навчання,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Дієслово як містка лінгвістична одиниця зазнає значних семантичних змін, а тому досить важливо визначити закономірності розвитку його похідних семем. Дієслова, подані у групі понять М. Сводеша, – дуже давня частина лексики української мови, яка є досить активною у функціональному аспекті. Ці дієслова утворюють три семантичні групи: назви основних дій і процесів (*іти, приходить, горіти, летіти, плисти, пити, їсти, кусати, убивати, давати*); назви станів спокою (*спати, лежати, сидіти, стояти*); деякі дієслова фізіологічних та психічних станів (*глядіти, знати, слухати, говорити, помирати*).

Розглянемо семантичні зміни дієслів на позначення назв основних дій і процесів. До складу цієї групи входить десять слів: *іти, приходить, горіти, летіти, плисти, пити, їсти, кусати, убивати, давати*. У семантичному плані вона характеризується наявністю ідентичних ЛСВ у межах окремого слова: одна або кілька сем, що входять до складу праслов'янського значення, сприяють оформленню більшості або навіть усіх похідних ЛСВ дієслова. Для підгрупи дієслів, що означають переміщення, найбільш функціонально активними є семантична тема 'спрямованість', а також семи 'динаміка' і 'мета'. При метафоризації значень слова *летіти* актуалізується також сема 'інтенсивність'. У межах дієслова *плисти* названі семи певною мірою слабшають (втрачають активність).

Найширшої трансформації значень в українській мові зазнає праслов'янське за походженням дієслово *іти* (< прал. *iti «переміщатися пішки»). Уже у протоукраїнській мові воно функціонує з великою кількістю ЛСВ, основним із яких є праслов'янський. Похідні семемі виникають у процесі метафоризації на основі інтегральних сем 'динаміка' та 'спрямованість'. Саме такими є утворення:

«переходити на чийсь бік, у чийсь віру», «литися, точитися, виходити». У староукраїнський період їхній склад поповнюється за рахунок розвитку аналогічних семем: «рухатися вперед, переміщатися»: «*По половине зъ Любчель грань, куды речька идетъ*» [5, с. 434-435], «текти, протікати, проходити (про час)», «наближатися, схилитися до чогось» [5, с. 434-435]. При паралельній дії метафори та конденсації в межах сполуки *ити заміж* дієслово *йти* отримує значення «виходити заміж»: «*Записоую жеене своей, кнАгини УлиАне Семеновне... тоую тисяч коп, штож она принесла от брати своих из Голиан... от кнАЗА Семена Семеновича принесла за мене идоучи*» [5, с. 434-435].

Названі семемі лежать в основі сучасних семантичних структур дієслова *йти* в українській мові. Крім них, це дієслово може функціонувати і в більш пізніх метафоричних (аналогічних до вказаних) значеннях: «про предмети, які переміщуються» [7, с. 53]. За метонімічною моделлю «дія – її результат» у зазначеній лексичній одиниці формуються протилежні значення: «відходити, віддалятися» та «наближатися, приходити». Це явище енантіосемії (розвитку в мовної одиниці протилежних значень, поляризації її семантики) [15, с. 181-183] пояснюється наявністю векторної семантичної теми «спрямованість» у структурі основного значення слова, яка може втілюватися в конкретні (інколи – антонімічні) семи похідних семем.

Семантична трансформація слова *ити* в українській мові полягає в розвитку великої кількості похідних утворень (у більшості випадків – метафоричних), успадкованих сучасною семантичною структурою. Основне (праслов'янське) значення у процесі історичного розвитку не змінюється.

Подібні семантичні зміни спостерігаються при формуванні похідних ЛСВ дієслова *приходити*, утвореного від прасл. *choďъ «переміщення в якомусь напрямку». Цей напрямок в аналізованому дієслові конкретизується префіксом *при-*, а тому основне його значення можна сформулювати так: «направляючись до певного місця, досягати його, з'являтися до нього». Під час розвитку метафоричних семем слова *приходити* актуалізуються семи «наближення», «динаміка», «мета» та семантична тема «спрямованість». Вони сприяють його вживанню в давньоруських контекстах, які формують метафоричні значення «підступати, нападати», «вступати, приєднуватися», «наставати», «наближатися, бути подібним». Перше і третє значення успадковані сучасними семантичними структурами досліджуваного слова в українській мові. Аналогічні семантичні відношення утворюють основу пізніших транспозицій, які формують такі значення: «приїжджати, припливати, прилітати куди-небудь (про засоби руху)», «підходити, підступати», «досягати місця призначення, будучи посланим, відправленим», «досягати чогось шляхом певних зусиль, дій, висновків», а також «поширюватися, ставати відомим де-небудь, кому-небудь (про звістки, чутки)» [9, с. 53]. Якщо метафоричні зміни досить активні в семантичній історії дієслова *приходити*, то метонімія є нетиповим процесом для неї. У результаті метонімічного перенесення (за суміжністю у просторі) відокремлюється відтінок метафоричного значення «приїжджати, припливати», «літати куди-небудь (про засоби руху)», який можна сформулювати так: «прибувати на певному засобі

руху». При такій широкій семантичній трансформації в межах слова *приходити* його основне значення, успадковане з праслов'янської мови, залишається незмінним.

Відносно неширокої трансформації значень зазнає на протоукраїнському ґрунті праслов'янське за походженням дієслово *летіти* (< прасл. *letěti* «переміщатися в повітрі») [3, с. 226]. Його семантичну структуру від давньоруського періоду до сучасності формують інваріанти 'швидкість' та 'переміщення'. Уже у протоукраїнській та староукраїнській мові це слово набуває метафоричних семем: «падати, впасти» та «швидко минати (про час)». В основі їх формування лежать семи 'швидкість' та 'переміщення'. Вказані ЛСВ успадковані сучасною українською мовою. Семантично аналогічними до них є сучасні утворення «поширюватися (про звуки), розноситися в повітрі», «линнути думками, почуттями, помислами, душею до кого-, чого-небудь» [7, с. 479-480]. За цією ж семантичною моделлю формуються значення «швидко змінюватися в ціні, рівні», «швидко зникати, витрачатися (у більшості випадків – про гроші)». Отже, у становленні української семантичної структури дієслова *летіти* вирішальну роль відіграє метафоризація, яка сприяє творенню великої кількості похідних семем. Праслов'янське значення слова функціонує як основне.

До підгрупи дієслів руху належить також лексема *плисти* (< прасл. *plūti «переміщатися по поверхні води або у воді»). У її семантичній структурі не спостерігається подібної до описаних дієслів одноманітності у відношеннях між ЛСВ. Зокрема, при оформленні давньоруських семем «блудити» та «розтікатися, поширюватися (про рідину)» [12, с. 948] актуалізуються семи 'плавність' і 'переміщення'. У пізніший період (формування української та російської національних мов і сучасного їх функціонування) отримує розвиток кілька метонімічних семем: «їздити, переміщатися по воді або у воді на спеціальних плавальних засобах; перебувати в плаванні» (суміжність у просторі), та її відтінок «служити на судні» (спеціалізація), а також ЛСВ «уміти триматися на воді і переміщатися по ній; займатися плаванням» (процес – можливість його здійснення); однак, попри це, у семантичній історії дієслова *плисти* домінує метафора, яка призводить до відокремлення семем «плавно рухатися в повітрі (про птахів, літальні апарати і т.д.)», «плавно ходити, рухатися» і «стояти в повітрі або легко, плавно поширюватися в повітрі (про звуки, запахи)» [8, с. 554-555]. Усі вказані семем активно функціонують у сучасній українській мові.

Інші метафоричні відношення (які базуються на спільності семи «бути окутаним») призводять до розвитку ЛСВ «бути оточеним (думками, туманом і т.д.)» [8, с. 554-555], «бути поглинутим певним почуттям, настроєм (частіше захопленням, насолодою і т.д.)» [8, с. 554-555].

Отже, для оформлення похідних семем підгрупи дієслів переміщення (руху) характерним є метафоричне перенесення, яке здійснюється за відносно статичною семантичною моделлю (на основі певної кількості паралельно діючих сем). Певні відхилення від указанного явища спостерігаються в історії слова *плисти*. Актуалізуються також два різновиди суміжності: просторова та суміжність процесу і можливості його використання, але вони малоактивні, тобто формують

незначну кількість семем. Усі праслов'янські значення вказаних дієслів функціонують в українській мові як основні.

Попри те, що вихідні (праслов'янські) значення слів тематично однорідні, їхні похідні подібною тематичною спільністю не утворюють.

Наступну підгрупу формують дієслова *їсти*, *пити*, *кусати*. Основною їхньою особливістю є те, що в ранні епохи вони зазнають незначної семантичної трансформації, тоді як у період утворення української національної мови метафора стає основним семантичним процесом в оформленні їхніх сучасних структур. Зокрема, дієслово *їсти*, яке бере початок від прасл. *ěsti «ковтати їжу» [2, с. 226], у давньоруський період функціонує у праслов'янському значенні, а також має два похідні від нього: метонімічне «бенкетувати», утворене за моделлю «елемент процесу – весь процес» («частина – ціле»): «*Яжъ и велелися въ великои радости и любве*» [13, с. 1666] та метафоричне «пожирати, губити»: «*Врагы его гонить рвение, асти вѣды противна*» [13, с. 1666], в основі якого лежить спільна сема «знищення». До староукраїнського періоду в дієслова *єсть* оформляється метафоричний ЛСВ «пекти; причиняти пекучий біль» (викликаний до життя семою «біль», потенційною для основного).

До їхніх відносно пізніх утворень належать семемі: «роз'їдати, знищувати щось (про хімічні склади і сполуки)» (сема 'знищення'), «мучити, не давати спокою (про хворобу)» (семи 'біль', 'збиток') та аналогічна до останньої «дорікати комусь, приставати з чим-небудь, не давати спокою» [7, с. 61]. Пряме значення дієслова *їсти* та деяких інших (наприклад *кусати*, *пиляти*, *гризти*), коли вони перебувають у позиції предиката, не містять у собі оцінки.

У розвитку описаних похідних ЛСВ полягає семантична трансформація слова *їсти*, яке зберігає праслов'янське значення як основне.

Семантична структура дієслова *їсти* перехрещується із структурою дієслова *кусати* (< прасл. *kōsati* «подрібнювати на частини, відривати»), пов'язаного з *kōsъ* (< *kond-so-s) [3, с. 159-160]. Це закономірно, тому що в їхніх основних значеннях є спільні семи. Таке перехрещення спостерігається в сучасних українських похідних значеннях «завдавати болю, образи» [16, с. 184] та «дуже роз'їдати шкіру, пекти» [7, с. 415]. У процесі історичного розвитку праслов'янська семема слова *кусати* спеціалізується, що призводить до формування основного значення «відкушувати (при їжі)»; воно є основним уже в давньоруський період: «*Θεωδοσιη же речъ: положите хлѣбъ прецъ ни, а не вкладаите в руки ѣму, атъ сѧ гъсть, и не бреже за недѣлю ѳасти, и, помаду оглѣдавъсѧ, кусаше хлѣба*» [11, с. 1381]. На фоні інтегральної семи 'біль' від нього відокремлюється метафоричний ЛСВ «жалити, кусати (про змії, комах)». Указані значення досить активно функціонують у сучасній українській мові, але основне давньоруське значення зміщується з позиції основного; основним стає ЛСВ «хапати, ранили зубами, дзьобом», в основі якого – суміжність усього процесу та його частини (метонімія). Суміжність дії та можливості її виконання формує українську метонімічну семему «мати здатність, схильність кусати»: мухи та комарі кусають до пори.

Таким чином, семантична трансформація дієслова *кусати* полягає не лише в розвитку похідних ЛСВ, а й у метонімічній зміні праслов'янського значення.

Дієслово *пити*, яке походить від *rōi-/*rei-/*ri- «ковтати рідину», на відміну від слова *кусати*, зберігає своє праслов'янське значення в ролі основного. У протоукраїнський період від основного ЛСВ відокремлюються семема: «пити п'яний напій» (спеціалізація) та «бенкетувати, пиячити» (метонімія: суміжність елемента дії та всієї дії). Вони виявилися досить стійкими, тому що функціонували протягом століть і успадковувалися сучасною українською мовою. Більш пізнім утворенням є метафорична семема «вбирати, поглинати вологу з ґрунту (про рослину)» [8, с. 369], яка базується на спільності сем 'вбирати' та 'волога'.

Результати аналізу свідчать, що слова аналізованої підгрупи (*їсти*, *кусати*, *пити*) зазнають трансформації ЛСВ, в основі якої – процеси метафоризації та (рідше) метонімізації. Метонімічне перенесення в межах цієї підгрупи слів формує елементи ланцюжкової полісемії, які доповнюють радіальну; у більшості випадків воно викликається суміжністю якогось елемента дії та всієї дії. У процесі семантичної еволюції дієслово *кусати* замінює праслов'янське основне значення похідним (метонімічним); тоді як лексеми *їсти* та *пити* функціонують з основним праслов'янським значенням. На відміну від підгрупи дієслів руху, семантична аналогія в цій підгрупі слів менш виражена.

До складу тематичної групи «Назви основних дій і процесів» входять ще три лексеми: *горіти*, *убивати*, *давати*. Вони не утворюють окремої підгрупи, тому розглядаються ізольовано.

Так, дієслово *горіти*, яке походить від прасл. *gorēti* «зазнавати дії вогню» і споріднене з литовським *garėti* «палити, випаровуватися», латинським *garētis* «вигоріти (про піч)», давньоіндійським *ghrñti* «світить, палає» [1, с. 567], зберігає своє первинне значення як основне. Про стан семантичної структури цього дієслова у староукраїнську епоху ССУМ не наводить даних. Під час формування української національної мови лексема *горіти* вживається в значеннях: «мати високу температуру» (метафора; спільний семантичний елемент 'висока температура'), «дуже чогось хотіти» (метафора; спільна сема 'інтенсивність'), а також у вказаному вище «блищати, світитися, сяяти» [4, с. 312].

До успадкованих належить основне (праслов'янське за походженням) значення, а також низка периферійних («мати високу температуру тіла (при хворобі)», «пристрасно захоплюватися якоюсь справою», «сяяти яскравим блиском або виділятися яскравими фарбами, кольорами») [6, с. 130-131]. До нових периферійних утворень належать семема: «давати або випромінювати світло; світитися» (метонімія: процес – його результат) та «пересихати на стеблі», «псуватися, нагріваючись від злежування» [6, с. 130-131], «швидко зношуватися, рватися» (розм.), «зазнавати невдачі в будь-якій справі» [6, с. 130-131], які виникають при метафоричному перенесенні на основі семи 'збиток, втрата', та частково 'динаміка, інтенсивність'.

Дієслово *убивати* є афіксальним утворенням від *бити* (< прасл. *biti «ударяти, калатати») [1, с. 268-269]. Це ж значення, як свідчить словник давньоруської мови І. Срезневського, функціонує як основне в давньоруську епоху: «Аче ему что коли

рѣчахъ, да убиваше мя палицами и много ми зла творяше» [13, с. 1109]. Метонімічне перенесення первинного значення з дії на її результат формує ЛСВ «умертвляти»: «*Не оубоитеса отъ оубивающихъ тѣло»* [13, с. 1109], який у сучасній українській мові є основним. У процесі історичного розвитку від нього відокремлюються спільні для обох мов метафоричні семеми, розвиток яких можна віднести до XVII-XX ст. Це семеми: «знищувати, губити, руйнувати» (спільні семи 'втрата', 'знищення'): «*Як сміючись ти вбивала Чистую любов мою, Чи ти знала, що вбиваєш Все, чим в світі я живу?»* [17, с. 102] (Перший жмуток: *Я не кляв тебе, о зоре...*); «причиняти душевний біль» (інтегральна сема 'біль'); розм. «витрачати нерозумно, марно або не на те, що слід» [10, с. 352-353] (спільна сема 'втрата'). У розвитку похідних семем лексеми *убивати* метонімічна транспозиція є менш активною, ніж метафорична, але саме вона лежить в основі зміни його праслов'янського значення.

Складнішою для аналізу виявляється семантична структура дієслова *давати* (< прасл. *davati* «передавати з рук у руки») [2, с. 13-15], тому що в ній часто складно виділити з усієї сукупності асоціацій ті конкретні семи, які беруть участь у транспозиції в кожному конкретному випадку. Одним із складних для пояснення моментів є розвиток староукраїнської семеми «приносити (як результат)»: *земля дає плоди; хмара дає дощ*. Можливо, провідні семантичні елементи тут можна визначити як 'можливість використання' та 'передача' (метафора). Указаний ЛСВ є єдиним відносно раннім утворенням слова *давати* (представлені у ССУМі семеми «платити», «дарувати», «позичати», «видавати юридичний документ» [5, с. 281-284] можна розглядати як відтінки праслов'янського, що виникають у результаті його спеціалізації). Решта формується під час становлення української національної мови. У процесі пізньої метафоризації актуалізуються семантичні елементи «можливість використання» та «цілеспрямованість», які призводять до розвитку семантично ідентичних семем аналізованого дієслова: «надавати що-, кому-небудь; наділяти чим-небудь», «доручати, примушувати щось робити, зробити», «дозволяти, допускати щось зробити» [6, с. 202-203]. Семантична трансформація дієслова *давати* полягає в розвитку периферійних (метафоричних) семем при збереженні праслов'янської як основної.

У результаті аналізу слів тематичної групи «Назви основних дій і процесів» можна виділити характерні для дієслів спільні семи, при актуалізації яких утворюється велика кількість похідних семем; до числа цих сем належать: 'динаміка', 'мета', 'переміщення'; меншою мірою – 'біль' та 'збиток'; досить активною є семантична тема 'спрямованість'. Спільність сем і аналогія в процесі метафоризації далеко не завжди призводить до перехрещення дієслівних значень; це має місце лише в окремих випадках.

Метонімічні перенесення менш активні в межах дослідженої групи слів. У більшості випадків вони формують елементи ланцюжкової полісемії, хоча інколи при метафоризації спостерігається утворення радіального типу багатозначності (останній, як правило, виникає при метафоризації праслов'янських ЛСВ). Найчастіше дієслівна метонімізація здійснюється за семантичними моделями «елемент процесу – весь процес», «процес – можливість його здійснення», а також

у результаті просторової суміжності. Із десяти слів тематичної групи «Назви основних дій і процесів» два (*кусати* та *убивати*) змінюють праслов'янське значення на похідне (метонімічне), а решта його успадковує.

Список літератури

1. Етимологічний словник української мови в 7-ми томах. Т. 1 / Ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1982. 632 с.
2. Етимологічний словник української мови в 7-ми томах. Т. 2 / Ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1985. 572 с.
3. Етимологічний словник української мови в 7-ми томах. Т. 3 / Ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1989. 553 с.
4. Словарь української мови в 4-х томах. Т. 1 / Упоряд. Б. Д. Грінченко. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 494 с.
5. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. в 2-х томах. Т. 1 / Ред. Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1977. 632 с.
6. Словник української мови в 11-ти томах. Т. 2 / Ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ: Наукова думка, 1971. 550 с.
7. Словник української мови в 11-ти томах. Т. 4 / Ред. А. А. Бурячок, П. П. Доценко. Київ: Наукова думка, 1973. 840 с.
8. Словник української мови в 11-ти томах. Т. 6 / Ред. А. В. Лагутіна, К. В. Ленець. Київ: Наукова думка, 1975. 832 с.
9. Словник української мови в 11-ти томах. Т. 8 / Ред. В. О. Винник. Київ: Наукова думка, 1977. 927 с.
10. Словник української мови в 11-ти томах. Т. 10 / Ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. Київ: Наукова думка, 1979. 658 с.
11. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка в 3-х томах. Т. 1. Москва: ГИС, 1958. 1420 с.
12. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка в 3-х томах. Т. 2. Москва: ГИС, 1958. 1431 с.
13. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка в 3-х томах. Т. 3. Москва: ГИС, 1958. 1806 с.
14. Словник української мови в 11-ти томах. Т. 10 / Ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. Київ: Наукова думка, 1979. 658 с.
15. Тараненко О. О. Енантіосемія як загальномовне явище. Матеріали II Міжнародного семінара «Славянська культура в сучасному світі (вивчення і викладання в іноземній аудиторії)». Київ: КНІМ, 1991. 284 с.
16. Тимченко Є.К. Русско-малоросійській словарь в 2-х томах. Т. 1. Київ: Друкарня Імператорського Університету Св. Володимира Н. Т. Корчак-Новицького, 1897. 322 с.
17. Франко І. Перший жмуток. Твори у двох томах. Т. 1. Поезія. Київ: Дніпро, 1981, 532 с.

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРІВ АНАТОЛІЯ ЧЕРНИША

Ліштаба Тетяна Василівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та журналістики,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна

Ткаченко Юлія Володимирівна,
студентка IV курсу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету української філології,
іноземних мов та соціальних комунікацій,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна

Література для дітей – невід’ємна складова всієї художньої літератури. На сучасному етапі література для дітей досягла такого високого розвитку, що виникла необхідність в узагальненні матеріалу щодо творчості окремих письменників.

Наукові студії, присвячені літературі для дітей і про дітей, набувають усе більшого розмаху. Від критичних рецензій окремих творів чи творчості письменників, дослідники прямують до теоретичних узагальнень, глибокого аналізу з використанням різноманітних підходів та апробацією новітніх методологій. Твори для дітей стають повноцінним об’єктом дисертаційних досліджень літературознавчого характеру (Ю. Ф. Ярмиша, С. С. Іванюка, М. А. Славової, І. О. Бойцун, Н. Б. Тихолоз та ін.). Дослідженням цієї ланки словесного мистецтва займалися Г. Г. Аврахов, В. В. Бичко, О. І. Білецький, Г. П. Бойко, К. П. Городецька, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, С. Я. Єрмоленко та ін. Увагу дослідників привертала тематика творів, функціональні особливості жанрів. Мовний аспект творів для дітей як окрема проблема розглядався рідше.

Дедалі більше з’являється нових письменників, які хочуть занурити маленьких читачів у захопливі пригоди. Щоб вразити дитячу уяву, автори вдаються до використання найрізноманітніших художніх засобів та стилістичних прийомів. Майстром цієї справи заслужено можна вважати Анатолія Григоровича Черниша.

Письменник народився 1936 року в с. Камінь Івано-Франківської області. Його дитячі та юнацькі роки минули на Хмельниччині, а з 1964 року він постійно проживає в м. Кропивницькому (Кіровоград). Пише книги переважно для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. З 2004 року Анатолій Черниш став

членом Національної спілки письменників України. Добре знаний як гуморист, сатирик та дослідник фольклору. Його проза відрізняється нестандартними образами та непередбачуваним розвитком сюжету. Це практично невичерпне джерело нових прийомів створення емоційного підтексту. Автор завжди дбайливо підходив до вибору мовних засобів та стильових прийомів.

Мета роботи – проаналізувати казки Анатолія Черниша з точки зору емоційної значущості та забарвленості, з'ясувати стилістичні прийоми створення «емоційного підтексту».

Тематика казок А. Черниша досить різноманітна: любов до Батьківщини, до рідного краю, збереження її краси й могутності; любов до природи, до мешканців лісів, до навколишнього світу. Автор не тільки оспівує природу та розповідає про її користь для людства, він щоразу закликає дітей любити та оберігати її. Твори митця відзначаються глибокою ліричністю, яскравим психологізмом героїв, різнобарвними художньо-стильовими засобами виразності та зображувальності, алегоричністю.

Проаналізуємо кілька творів А. Черниша: «Казка про зиму та її дітей», «Найкращий хвіст», «Пугач і сич» та «Про пташиний хутір гаву і гавенят». Аналіз буде відбуватися за рівнями мови – від нижчого до вищого: від фонетичного, лексичного, морфологічного до синтаксичного – на засадах функціонального підходу.

На фонетичному рівні автор використовує невелику кількість стилістичних засобів. Специфічними є звукові повтори. Основна їхня функція – художнє увиразнення мови, зміцнення її експресивно-виражальних властивостей. Але повтори в лінгвістиці – це не лише стилістичний засіб, але й необхідна умова зв'язності тексту. Вони сприяють внутрішній семантико-синтаксичній цілісності, тому, на думку деяких дослідників, повтор виконує дві основні, але вже конкретніші функції: структурно-організаційну (функцію зв'язку) й стилістичну (емоційно-експресивну функцію) [2, с. 56].

Алітерація – це навмисне багаторазове повторення однакових або акустично подібних приголосних звуків у суміжних словах. У прозових текстах алітерація слугує засобом звукової організації висловлення, підвищуючи його виразність. Повтор приголосних у суміжних словах виконує асоціативну функцію та створює в уяві звукові образи: *А в присутності брата Мороза Сніг стає колючим, жорстким, рипучим* [3 с. 3] – повтор [р] створює звуковий образ морозу, вітру, снігу; він чіткий, виразний, наче тримається в повітрі, не зникає, а відлунює.

У рядку *«Ось сніжинка – зірочка із шести стрілочок, а там – з шести пелюсток. У одних зірочок стрілочки подібні до гострих листочків, у інших – до соснових гілочок»* [4, с. 3] зафіксовано повторення звуків [с], [з], [т], які створюють картину зими, напівсонного спокійного стану.

Повтор звука [л] надає тексту ніжності, лагідності, м'якості, замріяності, наприклад: *Лід дуже любить воду. Спочатку він покриває калюжі, неглибокі води, а ріки берегами обходить, льодинки-крижинки по краях причіплює* [3, с. 3].

Для художнього зображення чарівного хутора, на якому можна побачити гарні оселі та їхніх мешканців, автор повторює звук [г], який створює експресивну конотацію – радісний, казковий настрій: *На цьому ж хуторі жила і гава з гавенятами. Була вона доброю газдинею: дім покритий гонтом, з ганком, а на вершечку будинку грайливо покручувався флюгер; у вікнах напіввідвалу красувалися фігурні грати* [3, с. 7].

Асонанс – це повторення голосних звуків. У казках А. Черниша вони трапляються рідше, ніж повтори приголосних. Голосні звуки часто створюють своєрідне звукове тло, на якому стають помітнішими інші компоненти: *У одних зірочок стрілочки подібні до гострих листочків, у інших – до соснових гілочок* [3, с. 3]. Шляхом багаторазового вживання голосного [о] автор змальовує простір, неосяжність, безмежність.

Шляхом багаторазового вживання голосних звуків [о], [и], [і] автор зображує довкілля, навіть веселий настрій: *Одного літнього дня на лісовій галявині зібралися дикі звірі, щоб визначити, в кого з них найкращий хвіст* [3, с. 5].

Постійний повтор звука [у] може асоціюватися зі звуками, які видають тварини, птахи, наприклад: *А Пугач йому: «Пугукав і буду пугукати, бо я Пугач!»* [3, с. 6]; *На той крик позліталися гавенята; кури-галагани кудкудакали, гуси та індики телготали* [3, с. 6].

Отже, можна стверджувати, що стилістичні прийоми на фонетичному рівні відіграють значущу роль у творах для дітей, створюючи потужні емоційні ефекти.

У прозі письменника склалася певна система образотворчих засобів, чітко проявляється своєрідність його образної системи. Неповторного шарму казкам А. Черниша надає саме своєрідність авторського письма: тексти наповнені епітетами та метафорами. Вони дозволяють розкрити ідею казки, покликані розширити картину світу і відкрити нові горизонти для того, хто слухає або читає казку. Завдяки цим засобам письменник надає емоційного забарвлення природі, зовнішності персонажів та їх психологічним портретам.

Епітет як художньо-образне означення – троп, що підкреслює характерну рису, визначальну якість предмета. Найчастіше він виражений означенням-прикметником. Характерною ознакою аналізованих казок є продуктивне використання експресивних епітетів, які впливають на розвиток уяви, асоціативного мислення, створення багатоманітної картини та різноаспектного спектру емоцій: *Здається, що їхні гілочки розквітли білим молочним цвітом і, вдихнувши свіже повітря, ніби відчуваєш духмяний запах квітучого саду і дивуєшся, чому не чути бджолиного дзижчання* [3, с. 6]; *Сніг, привабливий, романтичний і, переважно бажаний для нас* [3, с. 2]. Часто автор використовує епітети для створення описів: *«дозрілими плодами дерев», «літом їм подобався кислуватий атрус», «зривали соковиті ягоди та клювали тягучий тлей»* [3, с. 7] – вимальовується повноцінна картина краси навколишнього середовища із вчасно достиглими ягодами та фруктами. Епітети допомагають автору вказати на зовнішні особливості героїв твору: *То мій великий пухнастий хвіст уповільнює падіння* [3, с. 5]; *Похвались своїм куценьким хвостиком* [3, с. 5].

Метафора – найкоротша, максимально концентрована форма для показу єдності світу, для поєднання дитини з природою. Особливість метафори полягає в тому, що вона реалізує безліч асоціативних зв'язків одних і тих самих явищ. Метафори в казці покликані показати її багатоплановість, розкрити потаємний сенс закладений у тексті цього жанру. Вони використовуються в описах пейзажів та героїв, допомагають зобразити світ яскраво, виразно та незвичайно: *Зігріті променем сонця, оживають, пробуджуються поля, ріки, озера, ліси* [3, с. 4]; *Весняне сонце спочатку хмуриться. Потім воно прояснюється, посміхається* [3, с. 4].

Важливу роль у дитячих творах А. Черниша має персоніфікація – різновид метафори, що сприяє олюдненню довколишнього світу. У письменника це не просто засіб, а своєрідне бачення природи. Частіше за все в досліджуваних творах персоніфікуються явища природи, пори року: *Мороз, лід, сніг ведуть себе неспокійно: то втомлено затихають, то, зібравши останні запаси холоду і снігу, намагаються поставити заслін недалекої весні* [3, с. 4].

Персоніфікація для нас є близькою, бо широко використовується в живій розмовній мові. Використання персоніфікації вчить дітей того, що природа разом з людиною живе, думає, почуває, а найголовніше – вона рухається, що є головною ознакою всього живого: *Ослаблена метелиця падає на землю мокрим липким снігом. Зима відходить у свої далекі холодні краї* [3, с. 4]; *Сніг залазить за комір, у рукава, а в сонячний день засліплює очі тим, хто на нього дивиться. Лід робить із взуття ковзани, а зі стежки – ковзанку. Метелиця замітає сліди, збиває з дороги, завиває різними голосами* [3, с. 3].

Персоніфікація виконує різні функції: асоціативну, образну, експресивну. Це відбувається за рахунок актуалізації значення образності, інтенсивності подібної лексики в контексті зображення неживих предметів.

Отже, проаналізувавши стилістичні засоби на лексичному рівні, можемо зробити висновок, що кожен з прийомів відіграє певну роль у створенні сюжету, розгортанні подій, описах пейзажів та характерів. Вони своєрідно сприяють налагодженню атмосфери читання та є певними складовими у відтворенні фантастичного світу казок.

До семантично й стилістично найпотужніших морфологічних одиниць у текстах проаналізованих казок належать дієслова та прикметники.

Дієслова використовуються для передачі дій, а також для створення образів та настроїв. Вони допомагають зробити текст більш наочним та живим, дозволяючи читачеві відчувати себе у світі, який описує автор: *Разом полювали вони вночі, разом і відпочивали вдень* [3, с. 5]; *Гавеня налетіло на граблі, які чомусь стояли на (з)грунті під вишнею, і набило на лобі гулю* [3, с.7].

Прикметники допомагають передати властивості предметів і явищ. Вони часто виконують образотворчу функцію, створюють уявлення про об'єкт. Наприклад, прикметники «маленький», «сміливий», «розумний» і «сильний» описують головного героя – лисеня [3, с. 5]. Вони вказують читачеві на характерні риси його характеру, що дозволяє співпереживати героєві і поглиблювати реалізм казки.

Значну кількість стилістичних прийомів зафіксовано на синтаксичному рівні. Зокрема це анафора – повтори звуків або слів на початку речень. Ця стилістична фігура відіграє важливу роль для всієї тканини твору, адже створює сильні логічні та емоційні наголоси: *Другий син Зими, Третій син Зими*» [3, с. 2]; *Мій хвіст найкращий! Мій хвіст винятковий* [3, с. 3].

Однією з особливостей є те, що кожна казка має схожий початок, який притаманний жанру-казка: *Далеко-далеко...* [3, с. 1]; *Давним-давно...* [3, с. 6], а кожен кінець оформлений повчальним змістом та висновком із оповіді.

Ефективним засобом створення експресивності в мовленні українських народних казок на синтаксичному рівні є структурні типи й морфологічні способи вираження членів речення. Ідеться передусім про кількісні та якісні параметри підмета й присудка.

Дослідження показало, що найбільш продуктивно вживається простий підмет, виражений іменником або займенником як еквівалентом іменника в називному відмінку однини чи множини. А найбільш типовою формою присудка є простий дієслівний присудок, наприклад: *Сніжинки летять густо – густо, нечутно падає пухнастий, лапатий сніг* [3, с. 2]; *Він часто запізнюється* [3, с. 3]. Експресивність у таких формах підметів та присудків може виявлятися хіба що на лексичному рівні, адже синтаксичне їх уживання стилістично нейтральне.

Відзначаємо розмовний колорит присудків, перед якими стоїть підсилювальна частка *і (й)*, наприклад: *Отож він і каже до Сича* [3, с. 6]; *Разом полювали вони вночі, разом і відпочивали вдень* [3, с. 6]. Таке вживання вносить у речення відтінок результативності, підкреслює, виділяє дію чи стан, про які йдеться.

Заслуговують на увагу експресивні речення зі складеним іменним присудком: *Лід поспішає повідомити про свій прихід* [3, с. 3]; *Сніг стає колючим, жорстким, рипучим* [3, с. 4].

Як відомо, експресивними можливостями наділені речення з непрямым порядком слів. Зміна порядку слів у реченні надає йому стилістичної маркованості, експресивного відтінку, тому що в сильну позицію речення, як правило, виноситься актуалізований у конкретній комунікативній ситуації компонент. Іншою причиною інверсії є стилізація під розмовне мовлення, характерна для художнього стилю в його фольклорному різновиді.

У казках досить часто спостерігаємо інверсований порядок слів. Переважають випадки, коли інверсуються головні члени речення: *Одного літнього дня на лісовій галявині зібралися дикі звірі* [3, с. 5]; *Після білки слово взяв річковий бобер* [3, с. 5]; *Повільно спливали години....* [3, с. 7].

На тлі двоскладних речень стилістичну своєрідність виявляють односкладні речення [1, с. 238]. Специфічна структура забезпечує важливе місце в системі експресивних засобів синтаксису в мовленні українських народних казок. Серед односкладних речень традиційно розрізняють означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, інфінітивні, безособові й номінативні конструкції

У досліджуваному матеріалі серед односкладних речень найбільшу продуктивність виявляють означено-особові речення, у яких головний член

виражений дієслівною формою першої чи другої особи однини або множини [4, с. 114]. Для цих речень характерне зміщення уваги з виконавця на дію. Вони спрощують мовлення, стискають мовні конструкції, слугуючи засобом мовної економії, яка є ознакою розмовного стилю й характерна для казок: *Потім підійшла ближче і лагідно запитала* [3, с. 6]; *Сподіваюсь, тишу себе надією, що ви, шановні, визнаєте мій хвіст найкращим* [3, с. 6]. Означено-особові речення в оповідях від першої особи інтимізують мовлення, розкривають внутрішній світ персонажа.

Неозначено-особові речення у творах А. Черниша зазвичай використовуються для опису подій, які відбуваються незалежно від будь-яких конкретних осіб. Вони описують загальність дійства та надають описового характеру твору: *Кожного року, щоб не забували про неї* [3, с. 2]; *І саме за такий стан доріг і полів перший місяць зими назвали Груднем* [3, с. 2].

Натрапляємо в досліджуваних текстах і на моделі безособових речень, за допомогою яких характеризуються внутрішні, психоемоційні стани персонажів або сприйняття навколишньої дійсності, наприклад: *Першою випало говорити білці* [3, с. 5]; *Розпочала вона з таких слів: «Усім відомо, що я живу в лісі на деревах»* [3, с. 5]. Спостерігаємо, що в безособових реченнях наголошується на результаті дії, на незалежності певного стану, у якому перебуває герой твору, на об'єктивності природних процесів. Подібні конструкції продуктивні в мовленні казок, адже вони створюють колорит розмовності, невимушеності, співчутливості, слугують засобом вираження почуттів та емоцій персонажів.

Високою частотністю вживання відзначаються контекстуальні неповні речення. Це такі структури, у яких пропущений член (члени) визначається з контексту, переважно з попереднього речення [4, с. 134]. Найчастіше це моделі з неназваним присудком. У таких реченнях пропущене слово може бути відновлене завдяки контексту. Власне, і причиною його пропуску є те, що в попередньому контексті це слово вже вживалося, і немає потреби його ще раз повторювати, наприклад: *Лід робить із взуття ковзани, а зі стежки – ковзанку* [3, с. 3]; *У одних зірочок стрілочки подібні до гострих листочків, у інших – до соснових гілочок* [3, с. 3]; *І тоді замість морозу – відлига; замість снігу іде холодний дощ; лід втрачає міцність, з нею і кришталеву красу* [3, с. 6]. Речення з пропущеним присудком містять чітку вказівку на виконавця дії чи носія стану, а також інформацію про лексично не виражену дію чи стан, конкретно вказати на які допомагає попередній (рідше наступний) контекст. Зауважимо, що контекстуальна неповнота зовсім не заважає розумінню інформації.

Під час спостереження за художнім мовленням казок ми звернули увагу на специфіку побудови рядів однорідних членів речення. У цілому такі ряди мають традиційну структуру, зорієнтовану на сучасну літературну норму. Вони переважно невеликі, включають два-чотири члени. Форми вираження, як правило, у межах однієї частини мови, наприклад: *Не завжди Сніг поводитьсь тихо і спокійно* [3, с. 3]; *Потім воно прояснюється, посміхається з голубої височини й з кожним днем сильніше припікає холодні боки запізнілих гуляк* [3, с. 3]. Безсполучниковому зв'язку між однорідними членами протиставляється

сполучниковий. Повторюваний єднальний сполучник забезпечує уявлення про цілісність процесу. Такі однорідні конструкції дуже динамічні, позбавлені мовної надлишковості, а тому забезпечують економність викладу думки, що показово для стилю мовлення казки.

У текстах казок А. Черниша, серед інших засобів ускладнення простого речення, уживаються й відокремлені члени. Ми виявили більше відокремлених обставин: *Здається, що їхні гілочки розквітли білим молочним цвітом і, вдихнувши свіже повітря, ніби відчуваєш духмяний запах квітучого саду* [3, с. 3]. *Провівши Зиму в дорогу, її сини, а з ними й Метелиця, продовжують зимові ігри справлять. Дивлячись на такі поведки дітей Зими, весняне сонце спочатку хмуриється. Відчувши небезпеку, сини Зими поспішно тікають. Залишившись самотнім, Приморозок все ще робить наскоки, проте він уже безсилий щось істотно змінити: весна увійшла в свої права* [3, с. 4]; значно менше означень: *Зігріті променем сонця, оживають, пробуджуються поля, ріки, озера, ліси* [3, с. 4] та відокремлених додатків: *Окрім краси, хвіст дарує тепло, створює затишок* [3, с. 4]. Вони використовуються для створення додаткових емоційно-оцінних відтінків, для підсилення образності через називання додаткових станів, дій, уточнювальних характеристик об'єктів.

Невід'ємною ознакою експресивно насаженого тексту казки є вставні слова – це такі граматично ізольовані компоненти простого речення, які «виявляють ставлення мовця до висловленої ним думки і виражають різні модальні значення» [4, с. 168]. Уведені в речення вставні слова допомагають оповідачеві передати різні смислові допоміжні відтінки щодо вірогідності інформації, джерел її надходження, виявити оцінне ставлення щодо повідомлюваного, привернути увагу до якоїсь інформації тощо. *Першим, як завжди, старається надолужити прогаяне Мороз* [3, с. 4]; *Отже, слухайте* [3, с. 4].

Таким чином, твори Анатолія Черниша відрізняються відповідною глибиною філософських та психологічних думок, високим рівнем художньої майстерності та емоційним змістом. Вони надають читачеві можливість побачити світ з нового ракурсу, розуміти значення родинних та людських цінностей, а також є вагомим внеском в українську літературу та мають значний культурний та моральний потенціал для розвитку національного свідомості та формування світогляду читача.

Список літератури

1. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення: еквіваленти речення). Київ, 1973. 288 с.
2. Синиця І. Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту. *Мовознавство*. 1994. №6. С. 55–58.
3. Черниш А. Казки. URL : <https://sites.google.com/site/xatachytalnya1/nasi-proekti/zaproshemo-na-tvorcu-gostinu/cernis-anatolij/kazki-anatolij-cernis>
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ, 2010. 408 с.

ДІЄСЛОВА У ТВОРАХ А. С. МАЛИШКА

Огаренко Тетяна Анатоліївна,

к.філол.н., доцент
Центральноукраїнський
державний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна

Коваленко Катерина Олександрівна,

студентка другого курсу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету української філології,
іноземних мов та соціальних комунікацій,
Центральноукраїнський
державний університет
імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна

Гусєва Анастасія Костянтинівна,

студентка другого курсу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету української філології,
іноземних мов та соціальних комунікацій,
Центральноукраїнський
державний університет
імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна

Для передачі душевних переживань й емоційного впливу в поетичних творах митці залучають експресивну лексику, використовують словотворчі засоби для відображення різноманітних відтінків почуттів, обирають ті чи ті частини мови залежно від тематики творів, використовують найрізноманітніші синтаксичні конструкції зі специфічним функціонально-стилістичним забарвленням. Частини мови як визначальні граматичні категорії уможлиблюють відображення об'єктивної реальності, а в художніх текстах додається ще й суб'єктивний фактор, зумовлений авторським баченням і читацьким сприйняттям.

Дієслово у всьому багатстві його семантики, з властивими йому можливостями синтаксичних зв'язків і значеннями граматичних форм, при різноманітті стилістичних прийомів образного вживання є невичерпним джерелом експресії. Мова, насичена дієсловами, виразно малює події, що розгортаються, створює енергію і напруженість розповіді.

Для надання розповіді динамізму вводиться значна кількість дієслів та дієслівних форм. Разом з тим уміле використання дієприкметників і дієприслівників може суттєво змінити характер тексту: дієприкметники сприяють формуванню статичності, натомість дієприслівники формують відчуття руху, розвитку, водночас не заважають лаконічності.

Для художнього мовлення типовими є цілі ряди семантичних груп дієслів, які продуктивно використовуються літераторами як засіб образної мовної конкретизації. У художньому мовленні найповніше реалізується величезний виразний потенціал дієслів найрізноманітнішої семантики.

При зображенні героя через його дії письменник не тільки створює реальний образ, але і відображає його психологію, внутрішній світ, бо з окремих вчинків складається поведінка людини, яка, у свою чергу, свідчить про почуття, бажання і навіть таємні помисли.

Уживання дієслів надзвичайно важливе для характеристики героя, при цьому мають значення «ключові» дієслова, у яких закладено основні, найвиразніші характеристики. Часто достатньо одного дієслова-оказіоналізму, щоб передати всю палітру рухів, дій героя. Завдяки здатності активно вживатися в переносному значенні вербальні лексеми набувають ще більшої потужності в художньому тексті.

На думку І. Р. Вихованця, дієслово разом з іменником становить ядро частиномовної системи. Це означає, що для зображення дійсності ім'я та дія є найважливішими компонентами. Для поетичних творів характерна така є закономірність: дієслівні форми відіграють визначальну роль у художніх текстах.

Важливою є категорія часу: зображення подій потребує прив'язки до хронологічних меж. Події теперішнього часу відповідно оформлюються дієсловами у формі теперішнього часу, наприклад: *Я сміюся, одинокий, / І печалюся з тобою* (1, с. 65); *Переспівана і вивчена / Пісня падає в росу* (1, с. 68); *Під літнім широченням небокраєм / Мене стрічають друзі і знайомі, / І кожен добрим словом пригощає, / Пахучим хлібом, яблуками в домі* (Малишко, с. 81); *Ліси виносять виточені жолуді, / Земля живе і вимага пісень, / Підводиться земний, великий полудень, / Моєї долі ясний першодень* (1, с. 116); *Він прилітає з далекого краю, / Не спочиваючи, лине, лине* (Малишко, с. 251); *І знов за дальнім видноколом, / Іде сивіюча зима. / За чорним лісом, білим полем / Буран березу обійма* (1, с. 302).

Майбутній час позначає події, які будуть відбуватися. Граматичною особливістю дієслів майбутнього часу є те, що можливі різні форми залежно від виду дієслова. Доконаний вид може функціонувати у простій формі майбутнього часу, наприклад: *Пораджу другові, йдучи, / Мов кину слово невзначай...* (1, с. 255); *Я скажу тобі в саду, / Серце в слово покладу* (Малишко, с. 66); *Вийду, стану серед луку – / Ждали а чи ні...* (1, с. 160); *Будуть знов казки та небиліці, / Розшумляться спогади, мов сад* (1, с. 262); *Що там далі буде, я придумую, / Перемрію, вам перекажу* (1, с. 263); *Вийду зустрітися в лузі з тобою, / Тільки й почую, що гомін прибою* (1, с. 128).

Дієслова недоконаного виду можуть мати складну та складену форми майбутнього часу, однак такі форми не типові для поетичних творів А. С. Малишка.

Аналіз показав, що в текстах А. С. Малишка найпродуктивніше вживаються дієслова у формі минулого часу, наприклад: *В руках **тремтіли** древні окуляри, / Сльоза в очах стояла, то ще лихо!* (1, с. 83); *Тихі води дніпрові / Я **стрічав** у дорозі, / Сині хмари, діброви, / Спілі ранки та грози* (1, с. 91); *Вони **пропливали** широти морів / Крізь бурі і шторми у млі* (1, с. 106); *Надвечір **вийшов** дід Юхим / (Рибальського старого роду), / Ковшем він лихо **пив** і з ним / **Зав'яв** молодість* (1, с. 146); *А день **лягав** на світлім виднокрузі, / Були його простори замалі... / До джерела ми **припадали** в лузі / Попить води від глибини землі* (1, с. 155); *Тут **жив** співець. огні **заграв** / Йому ще **снилися** крізь муку, / У серці він **носив** розлуку / І на Україну **позирав*** (1, с. 201); *Чорніли дні, і люди гірко **снили**, / Аж доки брат **не кинув** гордий клич. / І **пролилось** чуття нової сили, / І слів, і квіту, і людських облич!* (1, с. 244); *Шумливі липи **голубіли**, / Хилили гіллями на схід. / Високо ластівки **летіли**, / Вони ж не **рвалися** услід* (1, с. 299); *Ах, Ярино, де **ззубила** / Ти косинку горошкову? / Де **стоптала** руту-м'яту, / Пісню кинула своєю?* (1, с. 339).

Поєднання в одному контексті форм минулого та теперішнього часу допомагає виразити послідовність дій, як-от: *Ми **знялися** над великі води, / **Бачимо** доріг прибитий пил...*(1, с. 118); *Гроза **пройшла** за обрієм високим, / **Шумлять** озера хвилею на схід, / **Встає** гілля, налите синім соком, / І ярина, і яблуневий плід* (1, с. 124).

Надзвичайним стилістичним потенціалом характеризуються лексеми наказового способу. Імперативність може мати безліч відтінків, однак для творів А. С. Малишка типовим є значення побажання, рекомендації, прохання, але не наказу, наприклад: *Орлику, орле, птиця крилата, / Милому, кажуть, ти **вийшов** за брата, / **Линь** же високо за небокрай, / Милому звістку **неси, передай!*** (1, с. 129); ***Зростай, і радуйся** однині, / **І звеселяй** дівочий зір, / В ясній і радісній годині / **Шуми**, як віковичний бір* (1, с. 154); *Рідна пісне, **вилітай** наокіл, / Не спочивши, **підіймайся** знову. / **Бийся, падай**, ніби гордий сокіл, / **Наливайся** зернятком по слову* (1, с. 63); – ***Вертайся-но**, синку, додому, / **Сідай** же, ми люди прості...* (1, с. 75).

Дієслівні форми продуктивно вживаються в текстах будь-якого стилю, особливого забарвлення набувають у художніх творах. А. С. Малишко активно використовує дієслівні лексеми для передачі динамічності, процесуальності, розвитку подій. Важливу функцію виконує час дієслова, оскільки уможливорює передачу теперішньої, минулої чи майбутньої дії. Для поезій А. С. Малишка найбільш продуктивним є вживання форм минулого часу.

Список літератури

1. Андрій Малишко. Твори в п'яти томах. Том 1. Поезії. Київ: Дніпро, 1986. 430 с.

2. Мацько Л. Мовна особистість А. Малишка як лінгвокультурологічний феномен. *Культура слова*. 2013. Вип. 78. С. 7-11.
3. Ткачук М. П. Художній дискурс лірики Андрія Малишка: монографія. Тернопіль : Медобори, 2013. 310 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТКОРЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ В КОНТЕКСТІ ЕВФЕМІЗАЦІЇ

Оксана Цимбалиста,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Державного торговельно-економічного університету
(Київ, Україна)

Оксана Кривенко,
старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу
Державного торговельно-економічного університету
(Київ, Україна)

Мова тісно пов'язана з менталітетом, культурою та традиціями її носіїв, тому багато процесів і явищ, що відбуваються в суспільстві, знаходять своє відображення в системі мови. Словниковий склад будь-якої мови надзвичайно різноманітний. Великий вплив на це мають правила ввічливості та етикету. Іноді виникає потреба уникати слова, які сприймаються співрозмовниками грубими, різкими, образливими, приховувати предмет розмови, описувати щось або когось, а не називати. Тому в лінгвістиці виокремлюється категорія слів, які називаються евфемізми (грец. *euphēmismos* eu «добре» і *rhēmi* «говорю») - пом'якшені, благозвучні слова чи вислови, що за певних умов служать для заміни тих позначень, що видаються мовцеві непристойними чи небажаними, неввічливими, надто різкими. [1].

Евфемізми спрямовані на те, щоб уникнути створення дискомфортних комунікативних ситуацій за допомогою естетизації, ввічливості, пом'якшення інформації. Також найчастіше щодо евфемізмів дослідники звертаються до такої важливої їх ознаки як здатність замінювати табуйовану лексику, що викликає негативну реакцію співрозмовника: сором, страх, огиду тощо. І.Р. Гальперін вважає, що евфемізм є « словом чи виразом, вживаного для заміни слова чи висловлювання більш відповідне у загальноприйнятому сенсі »[2]. Одним із виявів евфемії є політкоректність, як невід'ємний складник її мовного аспекту.

Політична коректність – це свого роду добровільний суспільний кодекс поведінки, що передбачає неприпустимість принизливих згадувань про фізичні або психічні вади третіх осіб, про їх расову, релігійну чи національну приналежність, дотримання рівності статей в громадському та приватному житті.[3] Оксфордський словник нових слів наголошує на зв'язку між політкоректністю та відмовою від дискримінації: «*Political correctness is submission to liberal or radical beliefs about social issues, characterized by propaganda of accepted ideas and a rejection of language and behavior that is considered discriminatory or offensive*» [4].

Термін «політична коректність» вперше ввела Карен де Кроу, президент Американської національної організації з прав жінок. Авторитетний американський словник Merriam Webster Dictionary датує термін 1936 роком. З того часу цей термін, що означає особливу манеру поведінки та спілкування набув широкого поширення спочатку в американських студентських містах-кампусах, а потім став активно використовуватися у всіх інших областях.

Сьогодні феномен політичної коректності все ще асоціюється з певним механізмом поведінки в різноманітних ситуаціях, що пов'язано насамперед із сучасними західноєвропейськими культурними традиціями, які ґрунтуються на принципах інституту прав людини та прихильності ліберально-демократичним ідеям.

Політкоректність впливає на систему освіти, науку, релігію, повсякденне життя; домінує в інтелектуальному та культурному житті; стає обов'язковим за законом. Простежується очевидна тенденція до підвищення рівня політкоректності в літературі, періодичних виданнях та інших джерелах інформації, які знаходяться в публічному обігу. Таким чином, політкоректність стала своєрідним стилем життя, вона визначає стандарти мовної та соціокультурної поведінки. [1; 3]

Способи перекладу політично коректних евфемізмів становлять особливий інтерес, оскільки труднощі при їх перекладі виникають не тільки через відмінності в мовах, а й через відмінності в культурі, частиною якої є культура. Вони виникають тоді, коли мовні кліше двома мовами не збігаються або не існують взагалі, і необхідно зробити правильний вибір, щоб перекладений текст звучав у однаковому тоні, висловлюючи однаковий ступінь політкоректності. Можна виділити основні труднощі, викликані такими проблемами:

- 1) труднощі при виборі еквівалентних слів, які відповідають смисловій точності, стилю та нормі вихідної мови;
- 2) відмінності об'єктів евфемізації у різних мовах;
- 3) наявністю різних образів у мовах; необхідністю збереження національно-культурних особливостей.

В. Н. Комісаров зазначає, що перекладацькі трансформації (це міжмовні перетворення з метою досягнення перекладацької еквівалентності) використовуються при перекладі в тому випадку, якщо у вихідному тексті мови оригіналу зустрічається нестандартна мовна одиниця на рівні слова, наприклад, власне ім'я, притаманне для початкової мовної культури і відсутнє в мові перекладу, термін в тій чи іншій професійній області, слова, що позначають предмети, явища і поняття, характерні для вихідної культури, але відсутні або мають іншу структурно-функціональну упорядкованість у мові перекладу [5].

Переклад евфемізмів відбувається із використанням тих самих перекладацьких трансформацій, які використовуються при перекладі звичайної лексики. Серед типологій перекладацьких трансформацій найчастіше вказують на класифікації Я. І. Рецкер, Л. С. Бархударова, В. Н. Комісарова, Р. К. Міньяр-Белоручєва, Ж.-П. Віне та К. Дарбельне, а саме лексичні трансформації: формальні (транскрипція / транслітерація, калькування), лексико-семантичні

(конкретизація, генералізація, модуляція, смисловий розвиток); граматичні трансформації (дослівний переклад, членування речень, об'єднання речень); граматичні заміщення (граматичної категорії, частини мови, члена речення, речення певного типу); лексико-граматичні трансформації (антонімічний переклад, описовий переклад, компенсація). І. В. Корунець та В.І. Карабан виділяють наступні способи перекладу евфемізмів: метод підбору еквівалентів, описовий переклад, метод додавання, конкретизація, генералізація, перифраз, калькування [6; 7].

При перекладі евфемістичної лексики найчастіше фігурують такі трансформації як: калькування, конкретизація, модуляція, описовий переклад та додавання.

Калькування – це особливий вид запозичення: утворення нового слова або нового значення слова через буквальний переклад відповідного іншомовного елемента. Сутність калькування полягає у створенні нового слова або сталого поєднання в мові перекладу, що копіює структуру вихідної одиниці [6].

Конкретизація – це лексична трансформація, внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі замінюється словом (терміном) вужчої семантики [7].

Модуляція, або смисловий розвиток – це заміна слова або словосполучення мови оригіналу на слово або словосполучення у мові перекладу, значення яких можна вивести логічним шляхом з початкового значення [6].

Описовий переклад – це лексико-граматична трансформація, за якої лексична одиниця мови оригіналу замінюється словосполученням, що експлікує її значення, тобто тим, що дає більш повне пояснення або визначення цього значення мовою перекладу [7].

Метод додавання є ефективним засобом при перекладі евфемізмів з мови оригіналу, тому ним часто користуються перекладачі. Адже відтворення змісту евфемізмів у мові перекладу часто вимагає розгорнутих коментарів. Трансформація додавання полягає у введенні в переклад лексичних елементів, що відсутні в оригіналі, з метою правильної передачі смислу речення (оригіналу), що перекладається, та / або дотримання мовленнєвих і мовних норм, що існують у культурі мови перекладу [6; 7].

Політкоректна лексика становить значний інтерес для перекладознавства. Політкоректні лексичні одиниці англійської мови, окрім того, що є реаліями та часто не мають еквівалентів в українській мові, також є неологізмами і тому перекладачам доводиться створювати нові відповідники в мові перекладу та застосовувати різноманітні лексичні та граматичні трансформації, щоб якомога точніше передати денотативне та конотативне значення вищезгаданих елементів.

Політична коректність є явищем культурним і оскільки її прояви та значення в культурах різних країн відрізняється, то і при перекладі помічаємо, що евфемістичне значення притаманне політкоректній лексичній одиниці мови оригіналу при перекладі не завжди зберігається. Таким чином, професійному перекладачу потрібно знати особливості культур мови оригіналу та мови

перекладу, щоб обрати вірний спосіб перекладу і адекватно відобразити не лише денотативне, але й конотативне значення лексичної одиниці.

References:

1. Neaman J.S. Kind Words: A Thesaurus of Euphemism. / J. S. Neaman, C. G. Silver –New York : Avon Books, 1990. – 409 p.
2. Гальперін, І.Р. Нариси з стилістики англійської мови. - М. Вища школа, 1981. - С. 48.
3. Адлер Д. Боротьба проти політичної коректності // Америка. – 1994. –№ 442. –С. 5 – 11.
4. ODNW: The Oxford Dictionary of New Words. (1997). Oxford: Oxford University Press.
5. Комісаров В. Н. Теорія перекладу (лінгвістичні аспекти): Підручник для інститутів та факультетів іноземних мов/ В. Н. Комісаров. – М. : Альянс, 2013. – 253 с.
6. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник/ І. В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2003. – 448 с.
7. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Ч. 2. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі / В'ячеслав Іванович Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 303 с.

TRANSLATION OF THE WORD ‘CORNHUSKER’ IN ‘THE BIG BANG THEORY SERIES’

Joanna Kordek-Plichta

Student at the Department of
English Philology,
Olsztyńska Szkoła Wyższa, Poland

The indigenous inhabitants of Poland often have their own unique names to indicate belonging to a given region. The Polish know that residents of Poznan or Kielce are often called ‘pyra’ and ‘scyzoryk’ [5]. However, the translation of these terms could be a challenge. ‘Pyra’ literally means ‘a tater’ or just ‘a potato’, and ‘scyzoryk’ means ‘a pocketknife’. Without the context or cultural knowledge it may be difficult to understand these nicknames. A similar linguistic phenomenon can be observed in the United States, for instance, in such nicknames as the Buckeye or the Hoosier state. The present paper focuses on the name ‘Cornhuskers’ for Nebraska.

Nebraska is commonly known as the Cornhusker State. Cornhusk in literal Polish translation means ‘a husk of corn’ and a cornhusker is ‘a person who takes part in the corn harvest, but it can also be a resident of Nebraska State’. The verb ‘cornhusking’ refers to the way a husk was manually stripped from fresh corn before the invention of husking machinery. To understand the name, we need to know the history of Nebraska State.

Once Nebraska and nearest area were considered as a part of the great American desert. Difficult conditions such as severe weather, insect plague or natural disasters did not aid the development of agriculture. Thanks to the farmers’ strong will, they managed to adapt the soil for future cultivation. They planted wheat, corn and established orchards. The latter gave the state its first nickname – Tree Planters State. In 1945 the official name was changed to the Cornhusker State [3; 4]. Nebraska lies in the Corn Belt, that is the region of Midwestern United States which has dominated corn production in the country. Nowadays corn is harvested by specialized corn combines but back in the 1900s cob was picked by hand. The husk was detached from the corn with leather gloves with metal spikes. In some states there are still annual hand corn husking contests.

The word ‘cornhusker’ is most associated with the Nebraska State and the University of Nebraska-Lincoln sports teams. The term ‘cornhusker’ was originally used in 1893 by Cy Sherman and it was related to the Iowa football team [2]. The school newspaper wrote then, ‘We have met the Cornhuskers and they are ours’, which is an obvious reference to the well-known quote by Oliver Hazard Perry, commodore in the War of 1812 [6]. In that time the football team of the University of Nebraska-Lincoln had numerous other names, from the Antelopes to the Mankilling Mastodons. After defeating the Iowa team, the university decided to change its football team name for the next season, and that way the nickname was officially adopted in 1900. Nebraska Cornhusker is the state’s pride, and it gathers thousands of viewers per game, both at the stadium and in front of TV screens.

There are various references to the State of Nebraska using its nickname in pop culture. One of the most recent and widely watched shows called *The Big Bang Theory* has its own cornhusker character. Penny is introduced in the pilot as a ‘dumb blonde’ from a farm outside Omaha, Nebraska. She is a fan of the University of Nebraska-Lincoln’s football team – the Cornhuskers. In the whole series she is portrayed as a stubborn, good-hearted girl with poor education but with great social skills instead. Let us consider some examples from the script and their translation into Polish commissioned by HBO network and made by TVN channel and Radosław Nosek, the translator (all translations are taken from HBO MAX streaming platform).

In episode 11, season 1, Penny returns from home in Nebraska and tells Sheldon and Leonard, two main characters, that her family had the flu. Sheldon gets nervous because of his bacteriophobia and then he says, ‘We have no idea what pathogen Typhoid Penny has introduced into our environment. And having never been to Nebraska I’m fairly certain that I have no cornhusking antibodies.

It is translated as

‘Nigdy nie byłem w Nebrasce i nie mam kukurydzianych przeciwciał’ (I have never been to Nebraska and I don’t have any corn antibodies)

or

‘Nigdy nie byłem w Nebrasce, więc nie nabrałem odporności przy łuskaniu kukurydzy’ (I have never been to Nebraska, so I didn’t develop immunity from husking the corn).

In this case the cultural connotation is lost as it is impossible to explain in a short, translated dialogue why a person mentions corn in this context. In a printed text a footnote could do the job. But people with extensive cultural knowledge may know the association between Nebraska and corn, thus understanding the logic of the sentence.

When nicknames of sports teams are mentioned in sports commentary during games, they are often translated by a number of ways. First, transcoding is necessary to hear the original sounding of the name. Secondly, it may have a loan-translation for those who do not speak the language of the original. For example, the NHL team ‘Boston Bruins’ may be both transcoded as ‘Bostońskie Bruinsy’ and translated as ‘Niedźwiedzie z Bostonu’. Same with the NBA teams like Chicago Bulls (Byki z Chicago) or Los Angeles Lakers (Lakersi z Los Angeles) [1].

In *The Big Bang Theory* the nickname of the team is transcoded without any explanation. In that way the translator referred to the connection between Nebraska and the Cornhuskers. In episode 6, season 3, Penny said:

‘We’re just gonna watch the Nebraska game’.

It is translated, both with subtitles and voice-over version, as

‘będziemy oglądać mecz Huskerów’.

The title itself is translated as *‘Futbolowe zawirowanie’*. The word ‘Cornhusker’ is lost and the focus is shifted from the name of the team to the name of the game (original title *The Cornhusker Vortex*). In this case the geographical reference could be retained, for example:

‘Nebraskowe zawirowanie’ or ‘zawirowanie z Nebraski’.

In another episode, also commissioned by HBO network but made by MTV Networks Polska and Michał Wdowiak as a translator, the name of the Nebraska's team is borrowed from the original:

'And if he brings it up, change the subject to literally anything else. (...) But not the Cornhuskers. Do not discuss the Cornhusker.'

(...) a jeśli on o tym wspomni, zmień temat. Byle nie na Cornhuskers.'

Another variant of adapted transcoding could be

'Byle nie na Huskersów z Nebraski'.

Here the translation would have had more details, and thus could have been clearer for those viewers who do not understand the subtle connection between Nebraska and Cornhuskers.

Culturally biased lexical units cannot be translated literally. The same goes for jokes, which may have a different overtone in every country. *'The Big Bang Theory'* as a TV series is full of cultural references, whether American, Jewish or Indian. The average viewer is perceived as a person with some knowledge about the cultural context who can see the connection between Nebraska – Cornhusker in reference to Penny as well. Still the associations of the American audience are much richer than those of the foreign viewers. Translators use different translation techniques and strategies (transcoding, loan-translation, substitution) but sometimes part of the connotation is lost.

References:

1. Bartkowiak B. Przydomki drużyn z NBA... zagadka rozwiązana. Mrbuzzer.pl (Retrieval date: 31.04.2023) URL: <https://mrbuzzer.pl/przydomki-druzyn-z-nba-zagadka-rozwiazana/>
2. Buhler J. Nebraska Football: What is Cornhusker? Fansided.com, October, 2022.(Retrieval date: 31.04.2023) URL: <https://fansided.com/2022/08/27/nebraska-football-cornhusker-nickname-explanation/>
3. Mecomber R. Why is Nebraska Called the Cornhusker State? Unitedstatesnow.org, April 16, 2023. (Retrieval date: 31.04.2023) URL: <https://www.unitedstatesnow.org/why-is-nebraska-called-the-cornhusker-state.htm>
4. The Cornhusker State. Statesymbolsusa.org (Retrieval date: 31.04.2023) URL: <https://statesymbolsusa.org/symbol-official-item/nebraska/state-nickname/cornhusker-state>
5. Zańko-Gulczyński, P. Pyra, hanys, gorol, medalikarz... Skąd się wzięły te określenia na mieszkańców regionów Polski? i.pl. July 28, 2020. (Retrieval date: 31.04.2023) URL: <https://i.pl/pyra-hanys-gorol-medalikarz-skad-sie-wziely-te-okreslenia-na-mieszkancow-regionow-polski/ar/c9-15101200>
6. 'We have met the enemy and they are ours'. Nps.gov. (Retrieval date: 31.04.2023) URL: <https://www.nps.gov/articles/met-the-enemy-4.htm>

ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС В УМОВАХ ШТУЧНОЇ СОЦІАЛЬНОСТІ

Firsova Liudmila Volodimirivna

Candidate of Philosophical Sciences
Professor State Biotechnology University
Kharkov, Ukraine

В сучасному світі технології з'являються дуже швидко та спонтанно. На всіх рівнях наше спілкування більшою мірою проходить в штучному середовищі. Штучна соціальність – це середовище в якому люди взаємодіють через пристрої, а не безпосередньо. Щоб одержати повноцінну освіту, вже не обов'язково ходити в школу чи до університету. Останнім часом ми все більше і більше навчаємося онлайн. Добігає кінця черговий навчальний рік в електронному форматі. Незважаючи на те, що вчитися онлайн зручно, все ж таки є проблеми, які пов'язані зі співвідношенням штучного та природного. Якщо раніше для створення штучних продуктів основою була природа, то зараз в якості такого матеріалу використовується сама людина. Найбільший мінус дистанційного навчання – відсутність спільноти, неформального спілкування, атмосфери співпраці. В інформаційно-комунікативних технологіях з'являються нові можливості контролю та цензурування інформації. Це призводить не тільки до маніпулювання суспільною думкою людей через соціальні мережі, але і до модерації контенту, появи автоцензури. В результаті ми одержуємо радикалізацію точок зору та відсутність діалогу як засобу ефективного спілкування. Діалог як основа спілкування в освітньому середовищі набуває ознак не зближення та інтеграції суб'єктів, а їх автономності та відокремлення. Адже взаємодія викладача та студента – важливий елемент освіти. Взаємодія передбачає комунікацію, яка формує сенс, контекст, способи їх поєднання, інакше кажучи, те, що називається спілкуванням. Для цього необхідний зворотній зв'язок в процесі живого спілкування на лекціях, семінарах і не тільки з викладачем, але і з одногрупниками, можливість задати питання, обмінятися думками. Зворотній зв'язок онлайн не компенсує нестачу емпатії. Діалог є не просто обміном словами та інформацією, але і обміном реакціями на інформацію. Він має принципіальне значення для формування особистості, а не тільки для трансляції цінних навичок та накопиченню інформації. В освітньому процесі важливе місце займає категорія «розуміння». Звернення до гуманітарних цінностей, набуття культурного кругозору, аналітичної та критичної здатності мислення є важливим чинником якості суспільного життя. Гідне місце філософії в освітній системі – це одна із умов якості університетської освіти як такої її відповідності культурному та інтелектуальному покликанню університету. В умовах штучної соціальності зростає автономність студента в пошуках джерел, обробці та засвоєння інформації. Це не тільки активізує його когнітивні здібності, але може призвести до спрощеного сприйняття матеріалу, тому що

наш мозок схильний до простих рішень. Важливим є аксіологічний аналіз діалогу як інструменту онлайн-освіти. Це принципи, які пов'язані із захистом персональних даних, прав та свобод особистості, повага до конфіденційності користувачів, гарантії дотримання принципів справедливості стосовно людини, охорони її честі та гідності. Від цього залежить як будуть використовуватись можливості штучного середовища.

ЕТИЧНА ПІДСТАВА ЛІКАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ВІД КЛЯТВИ ГІППОКРАТА ДО КЛЯТВИ СВЯТИТЕЛЯ ЛУКИ

Ханжи Володимир Борисович

Професор, доктор філософських наук.
Завідувач кафедри філософії, біоетики та іноземних мов ОНМедУ

Радченко Анастасія Ігорівна

Студентка 6 курсу 1 медичного факультету ОНМедУ

Відома клятва Гіппократа містить в собі дев'ять основних принципів лікарської чесноти. Але при цьому дана клятва в своєму первісному вигляді все більш стає, скоріше, пережитком минулого, ніж підставою медичної діяльності сьогодення, оскільки теперішній час унеможлиблює виконання певних її положень.

Наприклад, пункт про необхідність ділитися з учителем доходами на знак подяки може реалізувати тільки незначна кількість лікарів – з урахуванням кількості вчителів колишніх студентів та вартості всього необхідного для життя це прирікатиме більшу частину лікарів на голодне існування. В той же час пункт про необхідність передачі знань підростаючому чоловічому поколінню не є актуальним хоча б через гендерне рівноправ'я в можливості отримання медичної освіти. Ще в одному пункті говориться: «Я не даватиму жодній жінці пессарію для викликання абортів», але в даному випадку не розглядається аборт як варіант вирішення проблеми позаматкової вагітності та ще деяких суто гінекологічних захворювань, де він є необхідною дією для порятунку життя матері.

Крім клятви Гіппократа існують інші декларативні документи, які, на наш погляд, могли б регламентувати діяльність лікаря. Особливе місце серед них займає лікарська клятва святителя Луки, архієпископа Сімферопольського і Кримського.

Перевага даної клятви полягає в тому, що вона є більш дієвою щодо регламентації сучасних взаємовідносин між медичним персоналом, пацієнтами та їх рідними; крім того, в ній висвітлюються додаткові положення, наприклад, щодо ставлення лікаря до молодшого медичного персоналу. Клятва святителя Луки зобов'язує ніколи не відмовляти в консультаціях, зокрема з виїздом до хворого, не залишати хворого без допомоги, незважаючи ні на час доби, ні на власне самопочуття, ні на складні погодні умови.

Один з двадцяти чотирьох пунктів цієї клятви висвітлює її узагальнюючий принцип: «Любов до хворої людини повинна бути вище особистих стосунків».

Список літератури:

1. Підручник з лікарської етики (вид. Світового Лікарського Товариства: The World Medical Association (WMA)). Київ: БФ «Третє Тисячоліття». с. 30,45,54,61,67,86. ISBN 966-7756-10-6.
2. Гіпократ. Вибрані книги. Пров. з грец., с. 85, М., Біомедгіз, 1936
3. Ковнер С. Історія медицини, у 2 т., Гіпократ, с. 223, Київ, 1883.
4. Лікарська клятва святителя Луки, архієпископа Сімферопольського та Кримського (16.X.1944 р)

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕГРОВАНИХ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ У НАВЧАННІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ФІЗИКИ

Бурлакова Іванна Михайлівна

магістрант

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Фізика – це теоретична наука, яка відкриває фундаментальні закони природи, що виступають базисом, фундаментом всієї системи дисциплін природознавства. Багато галузей сучасної техніки, такі як електротехніка, радіотехніка, атомна енергетика тощо, виникли на основі фізичних відкриттів [1].

В основу вивчення фізики покладено принцип інтеграції, оскільки ця наука включає знання з інших галузей і необхідна для їх розуміння. При розгляді багатьох явищ і процесів на уроках фізики необхідні знання з математики, хімії, біології, астрономії, географії тощо. У той же час для вивчення цих предметів необхідні глибокі і міцні знання з фізики (наприклад, застосування поняття енергії і закону збереження і перетворення енергії в біологічних процесах, фізичних явищах, законах і методи в астрономії), а також специфічних дослідницьких методів фізичної науки. Це означає, що інтеграція відображає диференціацію добре розвинених наук. Способи здійснення інтеграції: використання знань, отриманих під час вивчення інших дисциплін; виконання комплексних експериментальних робіт; лабораторні роботи, комплексні екскурсії; загальне повторення [2].

У своїй роботі ми розглядаємо можливості й доцільність розроблення і впровадження в навчальний процес з фізики у 9-му класі базової школи. інтегрованих лабораторних робіт з теми «магнетизм». Під інтегрованою лабораторною роботою розуміють організацію навчального фізичного експерименту, під час якого кожен учень працює з приладами чи установками, застосовуючи вміння і знання з власного досвіду, з вивчення інших предметів, встановлює зв'язок з навколишнім світом. Постановка такої роботи вимагає ґрунтовного аналізу змісту навчального матеріалу предметів, які інтегруються.

Інтегровані лабораторні роботи є органічною частиною навчального процесу. У процесі виконання лабораторних робіт студенти набувають навичок користування лабораторним обладнанням, технічними засобами, в тому числі комп'ютерною технікою. Інтегрована лабораторна робота сприяє формуванню в учнів впевненості у можливості пізнання природи; уміння виявляти причинно-наслідкові зв'язки, функціональні залежності між фактами, явищами та процесами [3].

За формою організації інтегровані лабораторні роботи можуть бути фронтальними, груповими, індивідуальними [3]. Вони можуть виконуватися учнями як у лабораторії (класі, кабінеті) навчального закладу, так і вдома. Структура домашніх і аудиторних робіт ідентична: визначається тема,

ставляться мета і завдання, розробляється зміст, визначаються форми і методи його проведення, забезпечується обладнанням, уточнюється термін виконання. Мета та завдання лабораторної роботи визначаються відповідно до змісту теми. Наприклад, ознайомлення з властивостями речовини; перевірка лекал; визначення постійних величин (константи). Зміст лабораторної роботи включає: інструкції щодо її виконання, контрольні питання до допуску та узагальнення, рекомендації до обробки результатів вимірювань (округлення значень вимірних величин, визначення похибок вимірювань).

Слід зауважити, що ефективність інтегрованих лабораторних робіт буде суттєво залежати від методичного забезпечення, зокрема, від виду, якості та естетичності роздаткового матеріалу, обладнання (таблиці, графіки, мінерали, препарати, мікроскопи) тощо.

Учні будуть любити предмет, вивчати його, захоплюватися лише тоді, коли їм це цікаво. І обов'язок кожного вчителя – зацікавити учнів. Ще А. Ейнштейн писав: «...якщо вчитель поширює навколо себе подих нудьги, то в такому середовищі все зачахне, той зможе викладати, хто цікаво викладає». Інтегровані лабораторні роботи надають можливість реалізувати зазначену цитату [1].

Список літератури:

1. Подгурський О. І. Нестандартні уроки – шлях до успіху [електронний ресурс] Режим доступу: <https://naurok.com.ua/fizika-yak-navchalniy-predmet-u-shkoli-155803.html>

2. Інтегровані лабораторні роботи з фізики атома як засіб активізації самостійної пізнавальної діяльності студентів / А. В. Ткаченко, Л. О. Кулик // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Педагогічна. - 2017. - Вип. 23. - С. 155-158. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_ped_2017_23_49

3. Комарова О. В. Методика навчання біології. Практичний курс. Частина 2 : методичні інструкції до проведення практичних занять з дисципліни «Методика навчання біології» Ч. 2. Кривий Ріг : КДПУ, 2018. 51 с.

4. Харченко М. М. Інтеграція міжпредметних зв'язків фізики та математики [електронний ресурс] Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/28823/1/sndt8c1esajt.pdf>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ

Стеців Ірина Семенівна

к.е.н., доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту,
Національний університет «Львівська політехніка»

Протягом останніх років світова наукова спільнота намагається активно допомагати органам державного управління країн різного рівня економічного розвитку у вирішенні проблем пов'язаних із забезпечення достатнього рівня продовольчої безпеки у глобальних масштабах, висвітлюючи у своїй праці обґрунтовані пропозиції щодо шляхів їх подолання. На сьогодні поняття державного управління продовольчою безпекою є не визначене ні вітчизняними науковцями, ні на законодавчому рівні країни. Досліджуючи стан продовольчої безпеки, проблеми її забезпечення, протидії загрозам, що впливають на її рівень та роль держави у даних питаннях, вчені оминають суть даного поняття. Варто зазначити, що у широкому розумінні державне управління також не має загально прийнятого визначення, що на наш погляд, ускладнює необхідність впорядкування теоретико-методологічного підґрунтя для вирішення ряду проблем пов'язаних із процесом державного управління продовольчою безпекою. Проведене дослідження доводить неоднозначність підходів до трактування терміну державне управління [1, с. 219-220]. У сучасній науці та практиці використовують поняття, що асоціюють як тотожні значення державного управління, зокрема державна політика, державне регулювання, публічне адміністрування, що загалом зумовлено перенесенням або трансформацією даних термінів з іноземних мов. Проте, на наш погляд, кожне з понять характеризує певну складову державного управління як такого.

Характеризуючи поняття державна політика варто зазначити, що термін «policy, politics» у перекладі з англійської означає курс або лінія поведінки, тобто передбачає визначення певного напрямку якого дотримується влада при керуванні тими чи іншими державними завданнями. Державне регулювання включає термін «regulation», що також перекладається як регламент, правило, вивіряння, а відповідно характеризує дотримання певних встановлених порядків та законів у державі. Публічне адміністрування включаючи терміни «public» та «administration» поєднує поняття відкритості та загальнодоступності та сам суб'єкт управління у вигляді представників державної влади.

Відтак державна політика визначає вектори державного управління, державне регулювання – правопорядок державного управління, публічне адміністрування – відкритість та прозорість державного управління (рис.1).

Рис. 1. Концептуальна модель дефініції поняття державного управління

Враховуючи основні положення теорії державного управління, вищенаведену полеміку та запропоновану концептуальну модель дефініції даного поняття можемо сформулювати наступне визначення: державне управління - це публічна діяльність органів влади спрямована на реалізацію державної політики через забезпечення нормативно-правового регулювання визначених сфер суспільного життя.

Формування атрибутивно-реляційного дефінієнсу поняття державного управління продовольчою безпекою країни потребує виокремлення специфічних ознак, зокрема приналежності до певної суспільної сфери, відповідальності конкретних органів влади, окреслення базових напрямів державної політики та нормативно-правового регулювання. Врахування принципу співмірності дефінієндуму та дефінієнсу при формуванні даного визначення потребує стислого викладу його суті на основі заданих параметрів, відтак дане визначення може бути сформульоване наступним чином: державне управління продовольчою безпекою країни – це напрям державного управління спрямований на забезпечення фізичної та економічної доступності якісного та безпечного продовольства органами виконавчої влади у сфері формування продовольчої безпеки через реалізацію нормативно-правового забезпечення, що регулює відносини у цій сфері.

Запропоноване атрибутивно-реляційне визначення є валідним щодо концептуального визначення державного управління у широкому розумінні та базується на дихотомічному розподілі характерних ознак, а відтак забезпечує можливість чіткої ідентифікації державного управління продовольчою безпекою країни при дослідженні його ефективності.

Список літератури

1. Стеців І. Державне управління продовольчою безпекою: концептуальні засади та раціональні підходи // *Agricultural and Resource Economics*. – 2022. – Vol. 8, No. 4. – P. 215–243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/areis_2022_8_4_12

DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A MEANS OF INCREASING THE LEVEL OF SUBJECTIVE WELL-BEING

Oleksii Rystich

Ph.D. Candidate

Interregional Academy of Personnel Management

Abstract

The article analyzes the fields of application of the concept of emotional intelligence and the correlation between the levels of emotional intelligence development and the levels of subjective personal well-being. The article gives an overview of current application of the concept of emotional intelligence with the purpose of emphasizing on the relevance of emotional intelligence to increase the level of stress resistance. Additionally, the article emphasizes the need to spread and popularize programs and methods for developing emotional intelligence.

Keywords: *emotional intelligence, subjective well-being, stress resistance*

In the late 20th and early 21st centuries, the concept of "emotional intelligence" gained attention and popularity. Emotional intelligence is a complex term that unites a set of skills and personal qualities of an individual that allows one to perceive and manage one's own emotions and relationships with others. This concept includes such qualities as empathy, social skills, understanding one's own emotional experiences, and others. This term was introduced into widespread use by D. Goleman thanks to his book "Emotional Intelligence".

Leading researchers in the field of emotional intelligence were P. Salovey, D. Mayer, R. Bar-On, K. Petrides, A. Furnham and others. Note that there is no strictly formulated definition of the concept of "emotional intelligence". Thus, Goleman defines emotional intelligence as "a person's ability to manage his feelings so that these feelings are expressed appropriately and effectively." D. Mayer and P. Salovey defined this term as "a person's ability to process information about his own emotions and the emotions of other people." Nevertheless, most researchers agree on the general point of view that emotional intelligence is one of the key factors of an individual's personal well-being and his ability to build productive and fulfilling relationships with others.

The events that have shaken the world since 2020, which include the global pandemic, the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the global economic recession, and general instability in the world, pose an increasingly complex challenge to the everyday life of most people. Researchers from the American Psychological Association (APA) directly call these events a "national mental health crisis." Even more threatening is the situation for all those affected by the Russian-Ukrainian war: studies indicate that more than 5 million people need mental assistance in one form or another.

All this combined with global uncertainty (especially affecting the younger generation, the so-called Gen Z) paints a disappointing picture. In the conditions of the modern world, mental health and mental hygiene play a key role.

To determine the mental state of an individual, we rely on the concept of subjective well-being (SWB), which is used to determine the level of personal satisfaction with life in mass research. A meta-analysis of studies shows a direct correlation between the level of emotional intelligence and the level of subjective well-being.

As mentioned before, there is no formal definition of emotional intelligence, and each researcher defines the key factors of emotional intelligence, as well as the working model of EI, based on the tasks and the field of research on which their work is focused. Nevertheless, there are several basic models proposed by the most prominent researchers of the concept of emotional intelligence.

According to the definition of D. Mayer and P. Salovey (in their four-branch revision of the EI model), emotional intelligence includes four main branches: perceiving emotions, managing emotions, understanding emotions and facilitating thought using emotions.

According to the model of R. Bar-On (ESI), emotional intelligence is a set of scales that are divided into five main areas: "intrapersonal", "interpersonal", "stress management", "adaptability" and "general mood".

According to D. Goleman, emotional intelligence consists of five key components: self-awareness, self-regulation, motivation, empathy and social skills.

Thus, we can highlight the key correlations between the above models, which are:

1. The ability to perceive and analyze the individual's emotional states and the needs behind them in his mental space.
2. The ability to perceive and analyze the emotional states of others and their needs in the external space.
3. The ability to control and consciously manifest one's own emotions and affects to meet one's needs.
4. The ability to empathize with the emotional states of others.
5. The ability to use the understanding of the principles of one's emotional life to solve adaptation problems and manage stress.
6. The ability to interact with others in order to provide and ask for help from outside, and to build productive relationships with others.
7. The ability to constructively process personal experience, both subjectively positive and subjectively negative.
8. The ability to orientate in the world and current circumstances and derive new goals and life orientations from personal experience.

The above key factors greatly expand the individual's ability to live a fulfilling inner and social life, and contribute to a sense of belonging and meaning even in an unstable and constantly changing environment. This possibility is a direct manifestation of a high level of subjective well-being.

As an example, we can cite numerous studies and meta-analyses of studies conducted in different social groups, as well as research by R. Bar-On, which indicate

a direct correlation between levels of subjective well-being and levels of emotional intelligence development.

Analysis of the areas of application of the concept of EI shows that the main area in which this concept is actively used nowadays is corporate and professional development. There are many EI development programs aimed at building productive professional teams and developing negotiation skills. Emotional intelligence is also used in the areas of education and social activities. However, in our opinion, the scope of possibilities for the application of EI remains wide. Increasing the awareness about the principles and practical experience of EI today is vital for raising the subjective well-being of all social groups involved.

Thus, we can say that awareness and development of emotional intelligence are absolutely necessary, both for ordinary people and for professionals in the field of mental health.

References

1. Salovey, P., & Mayer, J.D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185–211. <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>
2. Noha, Anastasiya-Mariya & Asanov, Igor & Buenstorf, Guido. (2022). Mental Health and Stress Level of Ukrainians Seeking Psychological Help Online. *10.1101/2022.08.19.22278660*.
3. Chudzicka-Czupala A, Hapon N, Chiang SK, Żywiółek-Szeja M, Karamushka L, Lee CT, Grabowski D, Paliga M, Rosenblat JD, Ho R, McIntyre RS, Chen YL. Depression, anxiety and post-traumatic stress during the 2022 Russo-Ukrainian war, a comparison between populations in Poland, Ukraine, and Taiwan. *Sci Rep*. 2023 Mar 3;13(1):3602. DOI: 10.1038/s41598-023-28729-3. PMID: 36869035; PMCID: PMC9982762.
4. Karamushka, L.M., Kredentser, O.V., Tereshchenko, K.V., Delton, Y., Arefniya, S.V., Paskevskaya, I.A. (2022). Study on subjective well-being of different groups of population during the 2022 war in Ukraine. *Wiadomości Lekarskie*, Vol.LXXV, 8(1), Aug 2022. DOI: 10.36740/WLek202208107
5. M.K, Rema and Gupta, Ritu (2021). Emotional Intelligence and Subjective Well-being among Working Women. *Journal of International Women's Studies*, 22(6), 55-65.
7. Zeidner, Moshe & Olenik Shemesh, Dorit. (2010). Emotional intelligence and subjective well-being revisited. *Personality and Individual Differences*. 48. 431-435. *10.1016/j.paid.2009.11.011*.
8. Llamas-Díaz D, Cabello R, Megías-Robles A, Fernández-Berrocal P. Systematic review and meta-analysis: The association between emotional intelligence and subjective well-being in adolescents. *J Adolesc*. 2022 Oct;94(7):925-938. DOI: 10.1002/jad.12075. Epub 2022 Jul 20. PMID: 35860897.
9. Brackett, M. A., Rivers, S. E., & Salovey, P. (2011). Emotional intelligence: Implications for personal, social, academic, and workplace success. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(1), 88–103. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2010.00334.x>

10. Bar-On, Reuven. (2006). The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence. *Psychothema*. 18 Suppl. 13-25.
11. Goleman, Daniel. (1995). *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books, 1995. Print.
12. Sánchez-Álvarez, N., Extremera, N., & Fernández-Berrocal, P. (2016). The relationship between emotional intelligence and subjective well-being: A meta-analytic investigation. *The Journal of Positive Psychology*, 11(3), 276–285. <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1058968>
13. Kadadi, S., Kadadi, S., Chakote, S., Ligade, R. Impact of Individuals' Emotional Intelligence on Subjective Wellbeing during the COVID-19 Pandemic. *Nat. Volatiles & Essence. Oils*, 2021; 8(5): 11623-11635
14. Bar-On, Reuven. (2005). The Impact of Emotional Intelligence on Subjective Well-Being. *Perspectives in Education*, v23(2):1–22, Jun 2005
15. Llamas-Díaz, D., Cabello, R., Megías-Robles, A., & Fernández-Berrocal, P. (2022). Systematic review and meta-analysis: The association between emotional intelligence and subjective well-being in adolescents. *Journal of Adolescence*, 94, 925–938. <https://doi.org/10.1002/jad.12075>
16. Valerie, Brenda & Mularsih, Heni. (2021). The Correlation Between Emotional Intelligence and Subjective Well-Being Among Psychology Students in Jakarta. *10.2991/assehr.k.210805.166*.
17. Extremera, N.; Sánchez-Álvarez, N.; Rey, L. Pathways between Ability Emotional Intelligence and Subjective Well-Being: Bridging Links through Cognitive Emotion Regulation Strategies. *Sustainability* 2020, 12, 2111. <https://doi.org/10.3390/su12052111>

ОСОБЛИВОСТІ НЕВРОТИЗАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ФРУСТРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Гульман Діана Вадимівна

магістрантка 1 курсу спеціальності 053 «Психологія»,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський, Україна

Онуфрієва Ліана Анатоліївна

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та практичної психології,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський, Україна

Гуманізація сфери освіти в українській державі вимагає постійного звернення до особистості учня. Що стосується характеристики особистості старшого школяра, то прослідковується певний схематизм і категоричність. Проблема вивчення невротизації особистості ставиться в плані не тільки експериментальних досліджень, але також у руслі теоретичного обговорення в силу дефіциту існуючих доробок. В психології фрустрація розглядається в контексті витривалості по відношенню до життєвих труднощів та реакцій на ці труднощі. Фрустрація – стан людини, який виражається у характерних особливостях переживань та поведінки і викликається об'єктивно такими труднощами, які суб'єктивно для людини неможливо подолати. Найчастіше фрустрація вивчається як реакція на ті подразники чи ситуації, які називаються фрустраторами.

Психічний стан, який викликається фрустратором, знаходиться під впливом цього фрустратора, і, в тому випадку, коли цей фрустратор носить соціальний характер, то ми говоримо про соціальну фрустрацію. В більшості випадків фрустраційний стан переживається особистістю як позбавлення (як відсутність необхідних засобів для досягнення мети або задоволення потреби); втрата (може бути зовнішня і внутрішня в залежності від обставин); конфлікт (який проявляється так само у внутрішній або зовнішній формі). Можна виділити певні типові стани, які часто зустрічаються при дії фрустраторів, хоча кожен раз вони проявляються в новій індивідуальній формі.

Насамперед, потрібно вказати ті випадки, коли фрустратори не викликають фрустрацію. В літературі вони часто позначаються як толерантність, тобто як терплячість, витривалість, відсутність тяжких переживань та різних реакцій, не дивлячись на наївність фрустратора. Існують різноманітні форми фрустратора. Найбільш «здоровим» і бажаним слід вважати стан, який не дивлячись на наявність фрустраторів, характеризується спокійністю, розсудливістю, готовністю використовувати подію як життєвий урок, але без особливих претензій до себе, щоб вже означало не толерантність, а фрустрацію.

Толерантність може бути виражена, однак, не тільки у спокійному стані, а й у напрузі, зусиллі, стриманості імпульсивних реакцій. Нарешті, існує толерантність типу бравування із підкресленою байдужістю, якою у низці випадків маскується нудьга або озлобленість. Толерантність у відношенні бар'єрів, які можна назвати розумними та необхідними, – необхідна. Термін «толерантність» у нашому випадку не адекватний. Мова йде не про те, щоб «витерпіти» ці бар'єри, а про те, щоб визначити всю їх необхідність та корисність, вважати їх для себе благом та переживати фрустрацію тоді, коли ці бар'єри недостатні.

Слід відмітити, що всі стани, які супроводжують фрустрацію залежать від різних причин: сили цих фрустраторів, значущості їх дій, звички до них. Важливу роль відіграють індивідуальні особливості суб'єкта: один і той же фрустратор може викликати у різних людей різноманітні реакції.

В психологічній літературі досить розповсюдженою виступає тенденція виділення з числа реакцій на фрустратора – агресія. Агресія – це напад за власною ініціативою з метою загарблення. Якщо говорити про фрустрацію, терміну «агресія» надають досить великого значення. Мова йде про такий стан, який може включати в себе не тільки прямий напад, але також погрозу, бажання напасти, ворожість. Стан агресії може бути зовнішньо яскраво виражений, наприклад, у грубості, бійках, а може бути «прихований», маючи форму прихованої недобррозичливості та озлобленості (Занюк, 1998).

Типовий стан при так званій агресії характеризується гострим, часто афективним переживанням гніву, імпульсивністю, злобою, в низці випадків бажанням на когось або на чомусь «зірвати зло». Досить розповсюдженим проявом агресії є грубість. Слід відмітити також агресію, спрямовану проти самого себе та таку, яка виражається у самознищенні, іноді грубому ставленні до самого себе (Бондаренко, 1996).

Типовим вираженням фрустрації також вважають фіксацію. Цей термін можна розуміти в двох смислах. Часто він розуміється як стереотипність, повторність дій. Фіксацію можна розуміти і як свого роду прикутість до фрустратора, який поглинає всю увагу, викликає потребу тривалий час сприймати, переживати та аналізувати фрустратор. Тут проявляється вже не стереотипність рухів, а стереотипність сприймання і мислення. Особлива форма фіксації – у відповідь на дію фрустраторів – примхлива поведінка. Активною формою прояву фрустрації виступає відхід у таку діяльність, яка дозволяє відволіктися, «забутися».

Поряд із астенічними проявами фрустрації існують також астенічні реакції на фрустратори – депресивні стани. Депресію можна розглядати як щось протилежне агресії. Її не можна утотожнювати з фіксацією, для якої характерна не депресивність, а скоріше, своєрідна маніакальність. Для депресії типові почуття печалі, усвідомлення невпевненості, безсилля, безнадійності, а іноді й відчаю. Особливою формою депресії є стан апатії, який можна охарактеризувати як тимчасове оціпеніння.

Ще однією типовою реакцією переживання фрустрації виступає регресія – це повернення до більш примітивних, а часто і до інфантильних форм поведінки, а також зниження під впливом фрустратора рівня діяльності, як такої, яка блокується. Примітивність у регресії відноситься не тільки до зовнішньо виражених реакцій, але й до переживань, наприклад, потреби в тому, щоб хтось пожалів та приласкав як дитину.

Фрустрація розрізняється не тільки за своїм психологічним змістом або спрямованістю, але й за тривалістю. Психічні стани, які характеризують фрустрацію, можуть бути й короткими спалахами агресії або депресії афективного типу, а можуть бути й тривалими станами настрою, при цьому залишаючи помітний слід в особистості людини.

Фрустрація, як і інші психічні стани можуть бути типовими для характеру людини, або не типовими, які виражають початок виникнення нових рис характеру, а також епізодичними. Так, агресивний стан більш характерний для людини нестриманої, грубої, а депресія – для людини невпевненої в собі. Однак, агресія може бути також у людей стриманих, які стали нестриманими після частих і тривалих фрустрацій (Onufriieva, Vovk, Emishyants, Zelenko & Drobot, 2020).

Отже, між вираженням невротизації особистості та її фрустрованістю існує тісний взаємозв'язок. Щодо невротизації особистості як специфічної форми підготовки перетворення її у невротичне захворювання, зазначимо, що невротизація проявляється у дезорганізуючих емоційних станах у режимі пригнічення психіки (дистимія, депресія, апатія, гіпотимія, тривога, страх та інші). Ці досить різні за змістом емоційні стани мають низку загальних ознак:

- особистість практично не реагує на зовнішні впливи, окрім допомоги дезорганізуючого емоційного стану, який може посилюватися під впливом різноманітних стимулів, як позитивних так й негативних;

- чим сильніше навіювати сміливість тому, хто переживає стійкий страх, тим страшніше йому стає;

- у такому режимі енергетичному режимі перестає справлятися інтелект людини, і при цьому його роль в оцінці зовнішніх впливів та переживань особистості практично не помітна. Розум і воля не допомагають людині швидко й успішно подолати неадекватність емоційних станів та надати їм комунікабельну форму;

- для відтворення емоційної норми потрібен час, спокій, допомога оточуючих, а інколи навіть й лікувальна.

Різні за своїм проявом розлади станів мають схожу механіку: відсутній нормальний зв'язок між інтелектом і емоціями. Інтелект не дооцінює потрібним чином зовнішні і внутрішні впливи, не виявляє їх значущість для особистості. Його керуючі команди не включають адекватні емоційні програми та напрацьовані при житті стереотипи емоційної поведінки. Замість адекватних емоційних програм і стереотипів весь час автоматично вступає в дію один й той же самий стереотип, який властивий особистості. Її поведінка стає неадекватною, і при цьому вона не обумовлена явними реальними причинами.

Що стосується соціальної фрустрованості особистості, яка виражається у незадоволеності соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності, то часте повторення її переживання як раз й може привести до глибоких порушень в адекватності оцінки подій та власної поведінки. До соціальних досягнень життєдіяльності особистості можна віднести її досягнення у сферах навчання, стосунків з іншими людьми, взаємовідношень із суб'єктами своєї професійної діяльності та ін. (Onufriieva, Vovk, Emishyants, Zelenko & Drobot, 2020).

У старшому шкільному віці, коли почуття дорослості заставляє юнака проявляти свою самостійність у вирішенні життєвих проблем, соціальна фрустрованість має тенденцію загостреного появу саме через особливості юнацького бажання заволодіти світом та проявляти активну реакцію на різні події навколишнього життя.

Соціальне включення старшокласника в життя слугує показником розвитку особистості, а саме критерієм її соціальної зрілості, яка виражається в потребі «реалізації не себе в суспільстві, а себе для суспільства».

У ранній юності створюються найсприятливіші умови для формування потреби у соціальній реалізації в єдності трьох компонентів. Основа когнітивного компоненту – науковий світогляд, який активно формується в юнацькому віці. Його визначають узагальнююча оцінка оточуючого світу, пізнання соціальних норм (правових і моральних), що регулюють поведінку людини в цьому світі, ставлення до цих норм і правил. Мотиваційний компонент соціальної реалізованості включає якісний стрибок у розвиток самосвідомості – на перший план виступають питання, пов'язані із усвідомленням свого місця в суспільстві, відповідальності за свою поведінку, тобто відбувається своєрідне «примірювання» себе до суспільства. На базі розвинутої самосвідомості формуються суспільно значущі мотиви соціальної діяльності у юнаків та дівчат. На основі сформованого наукового світогляду та розвинутої самосвідомості, відбувається вибір та здійснення юнаками і дівчатами певної лінії поведінки, яка складає поведінковий компонент соціальної реалізованості (Боришевський & Киричук, 1994). Особистісне самовизначення старшокласника є своєрідною спробою відповісти самому собі на питання, який я є, що я за людина, яке підіймається у зв'язку із наступаючою дорослістю і новими вимогами, які вона представляє людям.

Підкреслюючи багатоплановість самовизначення старшокласника, ми виділяємо в ньому в якості головної ознаки прагнення суб'єкта визначити себе в світі, тобто зрозуміти себе і свої можливості поряд із розумінням свого Я і призначення в житті. З цього приводу С.Л. Рубінштейн стверджував, що ключове значення набуває положення розгляду особистості не як такої, що формує своє Я, дивлячись на інших, але також такої, яка не може бути розкрита через відношення лише до самої себе: «Інші люди в їх діяльності виступають як фокуси або центри, навколо яких організується світ людини» (Рубинштейн, 1973). Ми вбачаємо в цьому безпосередній особистісний аспект, оскільки визначити себе в

світі – означає не тільки знайти своє призначення як члена суспільства, але також визначитись серед інших людей, які поряд і певним чином впливають на нас.

У контексті такого вивчення проблеми Е. Еріксон вводить поняття «психосоціальна ідентичність» особистості (Еріксон, 2000). В побудові цього складного теоретичного конструкта, який увібрав у себе також клінічний досвід Е. Еріксона, міститься низка ключових моментів, де стає можливим його перехід на мову емпіричних еквівалентів: самовизначення (пошук ідентичності) не може здійснюватись «ізолюваним» суб'єктом, поверненим своїм внутрішнім поглядом всередину себе. Сприймаючи себе відносно існування інших, у поняттях соціально значимого, індивід починає формуватись як особистість (групова ідентичність). Це положення відкриває можливість інтерпретації поняття на мові просторово-часових категорій, які відображають смислові уявлення суб'єкта про світ та його структурованість, систему відношень з оточуючими людьми та динаміку цих основних життєвих відносин у часі відповідно із диференціацією його на минуле, теперішнє та майбутнє.

Висновки. Соціальне самопочуття, благополуччя і життєстійкість людини значно визначаються доступністю засобів для рішення життєво важливих проблем, чому й має сприяти багатоаспектна, вбудована в систему соціального управління підсистема життєзабезпечення, яка повинна проектуватися як єдиний рекреаційний комплекс, що охоплює всі напрямки взаємодії людини з її природним, культурним та соціальним оточенням.

Список літератури

1. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості. Харків: Фоліо, 1996. 240с.
2. Боришевський М.Й., Киричук О.І. Самосвідомість як детермінанта саморозвитку особистості. *Ментальність, духовність, саморозвиток особистості* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Ч.1. розділ 3. Луцьк, 1994. С. 406–408.
3. Занюк С.С. Психологія мотивації та емоцій: навчальний посібник. Луцьк, 1998. 132 с.
4. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. Москва : Просвещение, 1973. 423с.
5. Эриксон М. Стратегия психотерапии : [пер. с англ.]. Санкт-Петербург : Ювента ; Москва : КСП+, 2000. 512 с.
6. Onufriieva, L., Vovk M., Emishyants O., Zelenko O., Drobot O., et al. Psychological Features Of Experiences Of Frustration Situations In Youth Age. *International Journal of Scientific & Technology Research*. Volume 8, Issue 01, January 2020. P.920–924. URL: <http://www.ijstr.org/paper-references.php?ref=IJSTR-0120-28117>

МОТИВАЦІЯ, ЇЇ ВИДИ ТА МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЗВО

Зінченко Світлана Володимирівна,
асистент кафедри правосуддя та філософії,
завідувач відділу з організації виховної роботи зі студентами
Сумський національний аграрний університет

Прінь Дмитро Олександрович,
студент 2 курсу
біолого-технологічного факультет
Сумський національний аграрний університет

Карпенко Антон Володимирович,
студент 2 курсу
біолого-технологічного факультет
Сумський національний аграрний університет

Актуальність дослідження. Дослідження мотивації та методів мотивації до навчання студентів ЗВО є дуже актуальним завданням, оскільки мотивація є одним з найважливіших факторів успішного навчання.

Мотивація може впливати на рівень зацікавленості студента в навчанні, його активність та продуктивність, а також на здатність до саморозвитку та самоосвіти. Іншими словами, студент, який має сильну мотивацію до навчання, має більше шансів успішно здобути знання та навички.

Вивчення різних видів мотивації та методів мотивації до навчання студентів може допомогти педагогам та іншим фахівцям в галузі освіти створити більш ефективні програми навчання та підтримки студентів. Наприклад, використання позитивної підсилюючої мотивації може допомогти збільшити зацікавленість студентів в навчанні та підвищити їхній рівень самодисципліни, тоді як використання негативної мотивації, такої як страх провалу, може знизити зацікавленість та продуктивність студентів.

Мета дослідження. Проаналізувати суть мотивації, її види та запропонувати методи мотивації до навчання студентів ЗВО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження мотивації студентів може також допомогти ідентифікувати проблеми, пов'язані з мотивацією до навчання, і розробляти стратегії для їх вирішення. Наприклад, якщо дослідження показує, що більшість студентів мають низький рівень мотивації до навчання певної дисципліни, то педагог може спробувати змінити методи навчання або знайти нові способи стимулювання зацікавленості студентів. Наприклад, використання інтерактивних методів навчання, співпраці в групах, застосування сучасних технологій, використання різних форматів занять та різноманітних завдань можуть збільшити зацікавленість студентів до

навчання. Також можна спробувати залучити до навчання студентів на основі їхніх індивідуальних інтересів та потреб.

Важливо зазначити, що мотивація до навчання є динамічним процесом, який може змінюватися з часом. Тому важливо відслідковувати рівень мотивації студентів протягом всього навчального процесу та адаптувати методи мотивації відповідно до змін у потребах та інтересах студентів.

Загалом, дослідження мотивації, її видів та методів мотивації до навчання студентів ЗВО є дуже важливим завданням, яке може допомогти покращити ефективність навчання та підтримати студентів у досягненні їхніх академічних та кар'єрних цілей.

Мотивація – це внутрішня сила, що приводить людину до дії. Вона може бути визначена як процес, який активує та управляє поведінкою з метою досягнення певних цілей [3, с. 299].

Існує кілька видів мотивації [1]:

А) Внутрішня мотивація: це мотивація, що випливає з внутрішніх переконань та інтересів людини. Людина здійснює дії для задоволення своїх потреб, незалежно від зовнішніх факторів.

Б) Зовнішня мотивація: це мотивація, яка походить від зовнішніх факторів, таких як нагороди, покарання або очікування одобрення чи визнання оточуючими.

В) Стимулювання мотивації: це мотивація, яка походить від відчуття власної ефективності, досягнення мети та отримання задоволення від процесу досягнення цієї мети.

Г) Соціальна мотивація: це мотивація, яка виникає від потреби спілкування та взаємодії з іншими людьми. Людина здійснює дії, щоб задовольнити свої соціальні потреби, такі як отримання підтримки, одобрення та визнання.

Д) Екзистенційна мотивація: це мотивація, пов'язана з пошуком сенсу життя та визначенням власної ідентичності. Людина здійснює дії, щоб відчувати себе значущою та задоволеною своїми життєвими досягненнями [1, с. 92].

Існує багато методів мотивації до навчання студентів ЗВО. Нижче наведені деякі з них [2]:

- створення сприятливого середовища для навчання: Педагог може створити комфортні умови для навчання, забезпечивши зручні меблі, налагодивши звукову та світлову атмосферу, створивши простір для вільної комунікації та обміну ідеями;

- застосування інтерактивних методів навчання: Використання різних форматів занять, таких як дискусії, групові проекти, рольові ігри, тестування, може допомогти стимулювати інтерес та зацікавленість студентів;

- використання технологій: Використання сучасних технологій та інтерактивних засобів навчання може зробити навчальний процес більш цікавим та зрозумілим для студентів;

- диференціація навчання: Врахування індивідуальних потреб та рівня знань студентів може допомогти педагогу забезпечити оптимальну мотивацію для кожного студента;

- позитивний підхід: Створення позитивної атмосфери в класі, підтримка позитивного підходу до навчання та висвітлення успіхів студентів може сприяти більш високому рівню мотивації;

- визнання та похвала: Педагог може використовувати похвалу та визнання як спосіб стимулювання студентів до навчання. Наприклад, надання сертифікатів, нагород, відзнак за досягнення у навчанні;

- довіра та підтримка: Створення довірливої та підтримуючої атмосфери може допомогти студентам відчувати себе більш комфортно і вільно у процесі навчання, що в свою чергу може позитивно вплинути на їх мотивацію. Педагог може надавати можливість студентам ділитися своїми думками та питаннями, сприяти взаємодії між студентами, використовувати групові вправи та завдання, що допоможуть студентам розвивати навички співпраці та комунікації [2, с. 75-76].

Для створення такої атмосфери педагог може також використовувати індивідуальний підхід до кожного студента, давати можливість висловлювати свої ідеї та думки, визнавати їхні досягнення та підтримувати у складних ситуаціях. Такий підхід може стимулювати бажання студентів досягати успіху та розвиватися, що в свою чергу може позитивно впливати на їхню мотивацію до навчання [4].

Отже, створення довірливої та підтримуючої атмосфери є одним із важливих методів мотивації до навчання студентів ЗВО. Важливо пам'ятати, що кожен студент має свої індивідуальні потреби та стилі навчання, тому педагог повинен використовувати різноманітні методи мотивації та адаптувати їх до потреб кожного студента окремо.

Висновки. Отже, мотивація є важливим фактором успішного навчання студентів у ЗВО. Вона може бути внутрішньою або зовнішньою, тобто залежати від особистих цінностей та інтересів студента або зовнішнього стимулювання, такого як отримання хороших оцінок або матеріальних винагород. Мотивація може бути індивідуальною або груповою, що впливає на те, як педагоги повинні стимулювати студентів до навчання.

Існує безліч методів мотивації до навчання студентів ЗВО, таких як використання позитивних стимулів, індивідуальний підхід, активна партисипація студентів у процесі навчання, використання різноманітних технологій та методик навчання. Важливо пам'ятати, що кожен студент має свої індивідуальні потреби та стилі навчання, тому педагоги повинні використовувати різноманітні методи мотивації та адаптувати їх до потреб кожного студента окремо.

Дослідження мотивації та її методів мотивації до навчання студентів ЗВО є дуже важливим, оскільки воно може допомогти педагогам краще зрозуміти потреби своїх студентів та знайти оптимальні способи їх стимулювання до навчання. Такі дослідження можуть бути корисними не тільки для педагогів, але й для студентів, оскільки вони можуть допомогти їм краще зрозуміти свої власні потреби та знайти способи самомотивації до навчання.

Список літератури

1. Занюк С.С. Аналіз психологічних закономірностей і механізмів розвитку мотивації. Педагогіка, психологія. Науковий вісник Волинського державного університету. 1997. №7. С. 91-92.
2. Климчук В.О., Горбунова В.В. Внутрішня мотивація учбової діяльності молоді: теорія, методика, програма розвитку: монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 110 с.
3. Максименко С.Д. Загальна психологія: підручник. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.
4. Шляхи підвищення мотивації студентів для покращення якості навчання. URL: <https://naurok.com.ua/shlyahi-pidvischennya-motivaci-studentiv-dlya-pokraschennya-yakosti-navchannya-82067.html>

ЛОКУС КОНТРОЛЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ

Максименко Юрій Борисович

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри загальної та диференціальної психології
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

Хімович Дмитро Петрович

магістрант кафедри загальної та диференціальної психології
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

На сучасному етапі суспільного життя українського народу є обов'язковою психологічна допомога людям, які прямо чи опосередковано приймають участь у воєнних діях. Але найголовніша психологічна підтримка спрямована до військовослужбовців. Спираючись на професійні вимоги, хлопці та дівчата старанно та віддано виконують свої обов'язки.

Спостереження за сучасними прикордонниками зумовлюють нас дійти висновку, що приступаючи до виконання службових обов'язків, людина постійно відчуває за собою ресурс свого минулого досвіду. Особа не просто розігрує уявну роль військовослужбовця, а живе життям реального носія цієї ролі.

Вважаємо, що саме швидке вживання в роль, що відповідає прихованій потребі особи бути тією, ким вона є психологічно насправді, визначає не тільки психологічний сенс військової діяльності прикордонника, а й становлення суб'єкта, перетворюючи його на суб'єкт військовослужбовця-прикордонника. Професійна і особистісна спрямованість цих людей «працює» у даному випадку конструктивно і систематизовано. Люди у кожній складній чи звичайній ситуації спираються на свої індивідуально-психологічні особливості, які централізовано виявляються у певному типі локалізації контролю: інтернального чи екстернального.

Концепція «локус контролю» є слідством теорії соціального навчання Дж. Роттера. На його думку, інтернальність і екстернальність є достатньо стійкими властивостями особистості, сформованими у процесі її соціалізації. Основним елементом теорії соціального навчання є очікування індивіда, що його поведінка приведе до бажаної винагороди. Проблема контролю соціальної поведінки вивчається в різних аспектах філософії, соціології, психології при розгляді можливостей і здібностей людини управляти своєю поведінкою (конформізм, відчуження, самодетермінація, самоактуалізація, автономія тощо). [2, с.265].

Рівень суб'єктивного контролю є однією з характеристик самосвідомості, яка визначає особливості поведінкових реакцій в широкому спектрі соціальної взаємодії і відповідальності, що виявляється у відчутті, рівні активності і ступені

дії у обставинах життя. Різні аспекти концепції локусу контролю відображені в теоріях і концепціях поведінки: віра в долю або випадок як прояв неефективності суспільної системи (Ч.Веблен); віра в долю як захисний механізм, що дає можливість зберегти самоповагу у разі життєвих невдач (Р.Мертон) тощо. Дуже співзвучна концепції Дж.Роттера типологія соціального характеру, що була запропонована Д.Рісменом, який виділив тих, що «направляються зсередини», і тих, що «направляються іншими» [5]. Поведінка тих, хто «направляється зсередини» регулюється внутрішніми цілями і цінностями, а тих, що «направляються іншими» - цінностями, зовнішніми по відношенню до них. Об'єктивні умови життєдіяльності особи спонукають її до якісної своєрідності розв'язання діалектичних протиріч, що, власне, і визначає отримання функціональних результатів, які у своїй сукупності стають своєрідністю життєвого (суб'єктного) досвіду. Вважаємо, що щоденні побутові ситуації, спонукаючи особистість військовослужбовця до відповідних дій, створюють умови для виникнення функціональної системи, підпорядкованої отриманню шуканого результату, цим самим визначаючи зміст її функціонального досвіду. У цьому досвіді знаходять відображення ціннісні переваги особистості, які в діяльнісній активності перетворюються на особистісні смисли.

Щоденне та щосекундне буденне життя військового спонукає до того, що він стає суб'єктом власного життя, підпорядковуючи його свідомо поставленій меті та подальшому розвитку суб'єктності[4]. Під особистістю військовослужбовця розуміється конкретний індивід, який належить до певного суспільства й соціальної групи. Під час служби він усвідомлює своє ставлення до оточуючого середовища, Батьківщини, народу, військового обов'язку і до самого себе; займається військовою діяльністю; вирізняється своєрідними особливостями поведінки і діяльності. Кожна людина індивідуальна, але індивідуальність одних виявляється більш яскраво, інших – малопомітно. Індивідуальність прикордонника виявляється в рисах його характеру, темпераменті, звичках, в якостях пізнавальних процесів, у здібностях, в неповторному прояві утворень його інтелектуальної, емоційної і вольової сфери чи одразу в усіх сферах психічної діяльності. Оригінальність інтелекту, наприклад, розкривається в здатності бачити те, чого не помічають інші, в особливостях засвоєння інформації, тобто в умінні ставити і вирішувати проблеми. Своєрідність почуттів полягає в надмірному розвитку одного з них (інтелектуального чи морального), у силі волі, надзвичайній мужності або витримці у ході виконання різних завдань військової діяльності. Але всі ці характеристики виявляються, в першу чергу, у зовнішніх проявах внутрішньої, духовної сутності особистості завдяки включеності особи в соціальну структуру. Приступаючи до служби, прикордонники поступово пристосовуються до нових міжособистісних зв'язків і стосунків, засвоюють нові соціальні ролі, норми поведінки, групові норми і цінності, вчаться ідентифікувати себе з військово-професійною групою [1, С.160-166].

Найбільшу кількість ускладнень у військовослужбовців викликає засвоєння групових норм та включення в систему існуючих міжособистісних

стосунків. Соціальна роль зумовлює спосіб поведінки особистості в залежності від статусу або позиції у суспільстві, конкретно у військовому колективі чи соціальній групі. Роль особистості – це соціальна функція, нормативно схвалений спосіб поведінки, яка очікується від кожного, хто займає дану позицію. Ці очікування визначають загальні контури соціальної ролі й не залежать від поведінки конкретного індивіда. За своєю сутністю соціальні стосунки військовослужбовця – це діяльність з певними обмеженнями: відсутність звичних умов життя, наявність певного дискомфорту, особлива регламентованість поведінки, звуження кола людей для спілкування.

Враховуючи складності сучасного буття, люди, які постійно знаходяться у стані нестерпної напруги, потребують психологічної підтримки і від друзів, що знаходяться постійно поруч і від спеціально підготовлених осіб- професіоналів (військових психологів). Спираючись на накопичений особистісний та професійний досвід з додаванням до нього тих моментів, які не тільки забезпечують надання квазі-психотерапевтичного ефекту за типом психологічного розвантаження, відволікаючи від «суворої дійсності» і привносячи елемент «безпосередньої безтурботності», але й формують патерни поведінкових актів безпосередньо в міжособистісній взаємодії.

Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що локус контролю обов'язково виявляється у соціальних стосунках, спонукаючи особистість до певних поведінкових актів. Але той факт, що локус контролю, виявляючись у міжособистісних стосунках військових, зумовлює і певні форми зовнішніх проявів настанов, практично не доведено. У своїй роботі ми зробили спробу це вивчити.

Мета нашого повідомлення полягає у викладенні теоретико-емпіричних результатів дослідження суб'єктивного контролю військовослужбовців у міжособистісних стосунках.

Викладений вище аналіз літератури з даної проблеми дозволив припустити, що локус контролю визначає тип міжособистісних стосунків військовослужбовців.

Емпіричне дослідження проводилось серед військовослужбовців Державної прикордонної служби України, які дислокуються в межах Одеської області. В дослідженні брали участь прикордонники, віком від 18 до 46 років у кількості 45 осіб. Математико-статистична обробка даних здійснювалась методами кількісного аналізу – проведено розрахунок рангової кореляції за Спірменом у програмі SPSS 17.0. Методикою, за результатами якої були відібрані представники з різним рівнем локусу контролю була «Методика діагностики суб'єктивного контролю» Дж.Роттера. Задля вивчення міжособових стосунків застосовано методику «Діагностика міжособових стосунків» Т.Лірі.

Для пошуку груп осіб з різним рівнем локусу контролю був застосований метод «асів» [3]. При відборі представників груп з високими і низькими проявами інтернальності – екстернальності попередньо сирі бали переводилися в стени. Саме таким чином розподіл значень наближався до нормального розподілу. Це дало нам можливість виділити групи осіб «інтерналів» з низьким

значенням показника суб'єктивного контролю (перший квартиль розподілу – від 0 до 2,5 стенів) і «екстерналів» з високим значенням загального показника локусу контролю (четвертий квартиль розподілу - від 7,5 до 10 стенів).

Поведінка суб'єкта є найважливішою характеристикою взаємозв'язку людини з навколишнім, оскільки, по-перше, вона відображає ставлення до соціального об'єкта чи явища; по-друге – поведінка є результатом впливів соціальних суб'єктів, об'єктів, настанов, цінностей, поглядів, переконань тощо. Поведінка, яка зумовлена типом локусу контролю особистості, виявляється у взаємодії з оточуючими людьми, спонукаючи людину до прояву певних дієвих актів. Найчастіше домінують два чинники: домінування-підкорення і дружелюбність-агресивність. Саме ці чинники і визначають загальне уявлення про людину у процесах міжособистісного сприймання.

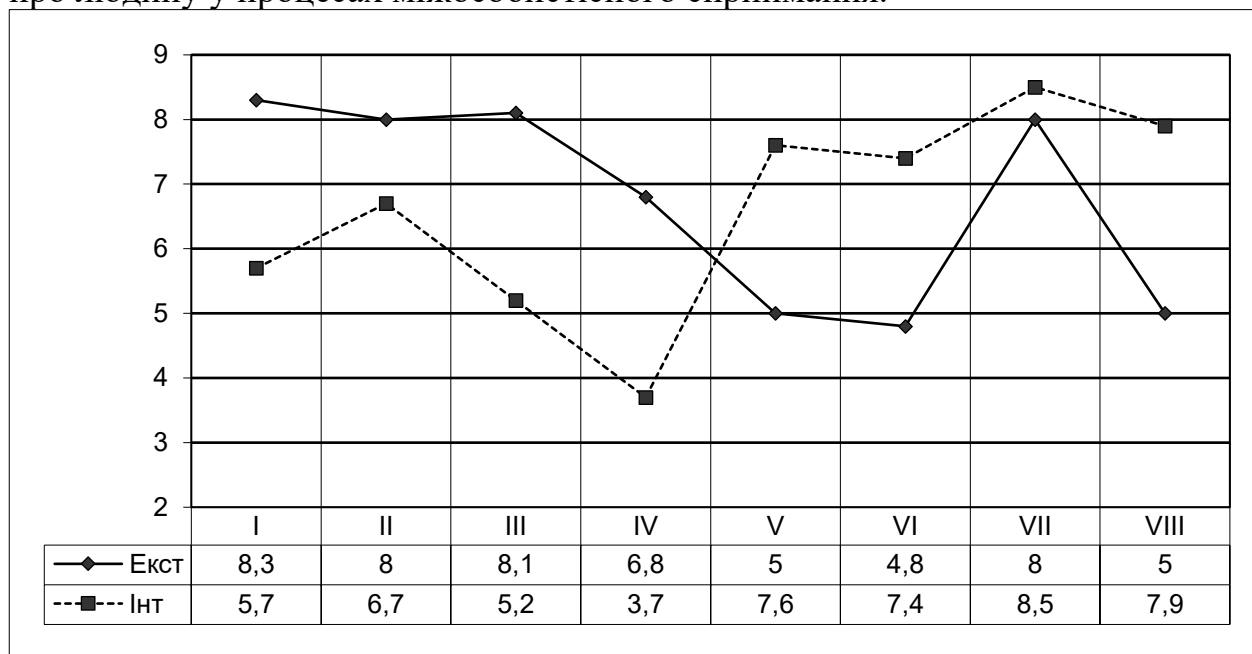

Рис. 1. Профілі міжособистісних стосунків осіб з різним локусом контролю
Примітка: Умовні скорочення показників міжособових стосунків: I- авторитарний; II – егоїстичний; III –агресивний; IV –підозрілий; V –підпорядкований;VI –залежний; VII – дружелюбний; VIII – альтруїстичний.

Отже, в результаті якісного аналізу виявлено дві групи: група осіб з максимальним значенням інтернальності (Інт) і група осіб з мінімальним значенням інтернальності (Екст). На рис.1 наведено профілі міжособистісних стосунків осіб обох груп: інтерналів і екстерналів. Візуальний аналіз профілів свідчить про те, що «екстернали» є досить авторитарними особами, які намагаються бути лідерами, повчати усіх, не вміючи приймати поради інших (I). Таку їх характеристику підтверджують і високі значення шкали агресивності (III), що характеризує представників даної групи як жорстоких і ворожих по відношенню до інших людей. Високі значення егоїстичності (II) та дружелюбності (VII) свідчать про поведінку даних осіб, як таких., що прагнуть бути «над усіма», виявляючи незалежність, самозакоханість, розважливність, себелюбство. Труднощі вони намагаються перекласти на інших – тих, хто поруч з ними. У цих відносинах вони допомагають собі тим, що своє ставлення

супроводжують люб'язністю, намагаються «бути хорошим» для всіх, без урахування ситуації, прагнуть до цілей мікрогруп. При цьому вони мають добре розвинені механізми витіснення і придушення.

Група «інтерналів» має і протилежні значення, і схожі у своїх проявах міжособистісних стосунків. Показник дружелюбності (VII) займає найвищу точку на площині за даним профілем, що говорить про добре розвинені якості прийняття і розуміння людей. Оскільки за своїми властивостями – це люди, які є досить вдумливими, що розуміють і приймають інших, вони досить компромісні, схильні до співробітництва, кооперації. Високі значення показника альтруїстичності (VIII) характеризують даних людей, як осіб відповідальних, делікатних, м'яких, добрих. Вони виявляють добре ставлення до оточуючих людей, є відповідальними у своїх стосунках з ними, турботливими, безкорисливими та чуйними. Ці особи - скромні, боязкі, поступливі, емоційно стримані, здібні підкорятися, не маючи своєї точки зору, слухняно і чесно виконуючи свої обов'язки. (V). Також їм властива довірливість, м'якість, ввічливість, схильність до того, щоб люди, які їх оточують, виявляли захоплення.

Отже, опис означених профілів має своє підґрунтя. Їх аналіз показує, що локус контролю є детермінуючим чинником, що зумовлює ефективність міжособистісної перцепції військовослужбовців, спонукаючи до певного типу міжособистісних стосунків. Завдяки сукупності рис, які супроводжують поведінкові прояви інтерналів та екстерналів, відбувається процес «прийняття – неприйняття» військовослужбовцями взаємодії осіб всередині певної групи чи поза нею.

Список літератури

1. Буряк О.О. Соціальна адаптація армії України до нових умов існування. Збірник наукових праць ХУПС 2014. Вип.4. С. 160-166.
2. Дж. Роттер «Теорія соціального научіння» 1954. С.265. Режим доступу: http://psychologis.com.ua/dzhulian_rotter.htm
3. Санникова О.П. Феноменология личности. Одесса: СМІЛ, 2003. 256с.
4. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір: монографія. Київ: Міленіум. 2017. 184 с.
5. Riesman D. The Lonely Crowd. A study of the changing American character. Режим доступу: https://is.muni.cz/el/1423/jaro2016/SOC75_7/um/61816962/Riesman_Lonely-Crowd.pdf

ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Савченко Людмила Леонідівна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики
дошкільної освіти
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Клебанівська Аліна Олегівна,

викладач
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Бондаренко Катерина Олександрівна

здобувачка вищої освіти
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Проблема готовності дошкільників до навчання в школі далеко не нова, вона завжди знаходилась у центрі уваги педагогів і психологів з того часу, як з'явилися суспільні навчальні заклади. Однак її вирішення безперечно змінюється в залежності від нових тенденцій у самій системі освіти, які в свою чергу, відображають зміни, що відбуваються в громадській свідомості. У вітчизняній і зарубіжній психолого-педагогічній науці проблема готовності дітей до шкільного навчання досліджувалась у різних аспектах. Педагогами минулого було висунуто чимало цікавих ідей про те, що дітям потрібно давати не лише знання, але і розвивати їх активність, самостійність, привчати до розумової праці (Я.А. Коменський, Т. Мор, Й.Г. Песталоцці, Ф. Рабле, Ж. Ж. Руссо, Е. Роттердамський та ін.).

У подальших психолого-педагогічних дослідженнях розроблялись багаточисельні проблеми, пов'язані з вирішенням питання формування готовності дошкільників до навчання в освітніх закладах. Серед них провідна роль відводиться визначенню шляхів забезпечення наступності у навчально-виховній роботі двох перших ланок освіти – дошкільної і початкової (З. Борисова, В. Сітаров, О. Усова та ін.); вивченню меж і потенційних можливостей дітей дошкільного віку в оволодінні знаннями, уміннями, навичками, способами діяльності і емоційно-вольової регуляції своєї поведінки (Л. Божович, О. Запорожець, О. Леонт'єв, В. Мухіна та ін.); виявленню загальних психофізіологічних особливостей розвитку дітей старшого

дошкільного віку (П. Блонський, Л. Виготський, Ю. Змановський, Г. Люблінська, С. Рубінштейн та ін.).

Більшість сучасних педагогів і психологів підготовку дітей до школи розглядають з позиції формування їх інтелектуальної готовності до навчання, яка забезпечує повноцінну адаптацію дошкільників до школи (П. Гальперін, О. Запорожець, Ю. Карпов, Г. Кравцов, О. Кравцова, М. Поддяков, Т. Тарунтаєва, Е. Хачатрян, Т. Яковлева та ін.). У якості системотвірного ядра цієї готовності виступає поняття інтелекту. Ми в цілому поділяємо позиції цих авторів, однак, разом з тим, змушені констатувати, що структура поняття «особистісна готовність до навчання в школі» у рамках цієї теоретичної концепції на сьогоднішній день залишається недостатньо вивченою, що зумовлює необхідність подальшого дослідження її окремих компонентів і передусім мотиваційного, емоційно-вольового, соціального.

Необхідно відзначити, що у вітчизняній педагогіці і психології старший дошкільний вік розглядається як перехідний період від однієї провідної діяльності в дошкільному віці – ігрової, до іншої провідної в молодшому шкільному віці діяльності – навчально-пізнавальної. Тому одним із основних завдань навчально-виховної роботи дошкільного навчального закладу є забезпечення плавності цього переходу. Цьому сприяє виховання у дітей старшого дошкільного віку різних компонентів готовності до шкільного навчання, а не лише інтелектуальної.

Під готовністю до шкільного навчання розуміється необхідний і достатній рівень психічного розвитку дитини для освоєння шкільної навчальної програми в умовах навчання в колективі однолітків.

Соціально-психологічна готовність дитини до шкільного навчання передбачає сформованість у неї якостей, завдяки яким вона зможе працювати разом з іншими людьми, підкоряючись вимогам дитячої групи, поступаючись партнерам спілкування і захищаючи інтереси та гідність власних. Старший дошкільник, у якого сформована психологічна готовність до навчання, характеризується певним рівнем розвитку мотиваційної, емоційно-вольової, пізнавальної сфер.

Психологічна готовність дитини до шкільного навчання – це один з важливих підсумків психічного розвитку в період дошкільного дитинства. Психологічна готовність дитини до школи – здатність дитини виконувати навчальні завдання і шкільні обов'язки, зумовлена рівнем її загального розумового розвитку.

Важливим показником такої готовності є позитивне ставлення дошкільника до навчання, здатність коригувати свою поведінку, докладати вольові зусилля для розв'язання завдань, які ставлять дорослі, навички мовного спілкування, розвиток риторики, рухової координації. Особливо складним цей період є для 6-річних дітей, оскільки вони переживають у своєму розвитку кризу, яка характеризується складними фізичними і психологічними змінами.

У психологічній готовності до навчання виділяють такі компоненти: мотиваційна; розумова чи пізнавальна; вольова; емоційна готовність. Однак психологічна готовність не зводиться до простої сукупності її компонентів, а

складає єдине ціле. У випадках неготовності до навчання в школі кожен з цих компонентів може потребувати свого формування. Тоді говорять про мотиваційну, вольову та ін. неготовність, чим підкреслюється основна проблема, що негативно впливає на інші складові цього утворення.

Підготовка дитини до школи забезпечується спільними зусиллями педагогів дошкільної установи і батьків. Задача закладу дошкільної освіти – розкрити батькам значення дошкільного періоду в загальному розвитку дитини, розповісти їм, як формувати потрібні якості й звички. Кожна родина в міру своїх можливостей знайомить дитину з навколишнім світом, дає певні знання, тобто бере на себе важливі функції у підготовці до школи. Від того, як вона це робить, багато в чому залежить успіх майбутнього навчання.

Готовність дитини до школи вимагає певного рівня фізичного розвитку, уміння спілкуватися з дорослими і однолітками, підкорятися загальноприйнятим правилам, передбачає наявність певних знань і, звичайно, бажання вчитися.

У дошкільному віці відбуваються значні зрушення у формуванні особистості дитини. Змінюються її спосіб життя, зміст і форми спілкування з іншими людьми, різко зростають можливості фізичного і психічного розвитку, породжуючи нові потреби, інтереси, а отже, й нові спонукання до дедалі більш різноманітних видів діяльності. Проте ці зміни ще загострюються на початку шкільного навчання, коли дитина переживає значну психологічну кризу. Зменшити інтенсивність протікання останньої дає змогу цілеспрямована підготовка дітей до школи.

Загалом, готовність дошкільника до навчання у школі визначається умовно за двома провідними напрямками: психологічна та фізична готовність [4, 5, 7]. Психологічна має два спрямування – особистісну та інтелектуальну (розумову) готовність. Особистісна готовність до навчання – це комплекс морально-психологічних особливостей, в якому мотиваційна сторона є основою. Мотиваційна готовність – це насамперед, прагнення до нової для дитини діяльності – навчання. Вона позначається на вольовій і розумовій діяльності. Компонентом особистісної готовності дитини до школи є також певний рівень її комунікативного розвитку, який виявляється в потребі та умінні спілкуватися, взаємодіяти з однолітками, дорослими, у колективі, адекватно реагувати на соціальні події.

Наступним компонентом, особистісної готовності дошкільника до навчання є вольова готовність, що передбачає довільність поведінки (підпорядкування дитиною своїх дій, вчинків загальноприйнятим нормам, правилам), і психічних процесів (сприймання, увазі, пам'яті, уяви), певний рівень саморегуляції навчальної діяльності та розвитку морально-вольових рис (відповідальності, організованості, наполегливості, дисциплінованості тощо). До складу особистісної готовності входить і поняття емоційно-моральної готовності. Саме на етапі старшого дошкільного віку емоції стають предметом усвідомлення дитини, з'являється особистісне новоутворення, яке перебудовує всю поведінку і психіку дітей на межі дошкільного та молодшого шкільного віку. В емоційній сфері дитини з'являються вищі соціальні емоції, які є власно почуттями (гуманні,

патріотичні, естетичні). Останнім часом психологи в поняття особистісної готовності включають самосвідомість, яка протягом дошкільного дитинства зазнає суттєвих змін. Тому завдання вихователя полягає у досягненні в дитини до семи років такого рівня всіх складових самосвідомості (уявлення про самого себе, ставлення до себе, самооцінка тощо), який би забезпечив її готовність до навчання у школі.

Одним із найсприятливіших чинників нормальної адаптації дитини до шкільного навчання є сформоване бажання йти до школи, вчитися, адекватні уявлення про школу, про ті вимоги, які висувуються до школяра. Тоді дитина з готовністю приймає шкільні правила, завдання, вимоги, умови, легко при звичається до нової соціальної ситуації. У цьому аспекті важливим моментом для правильної оцінки ступеня готовності дитини до школи є бесіда з дитиною про школу, спостереження за ігровою діяльністю дошкільника, зокрема його зосередженості на виконанні ігрових завдань навчального спрямування. Свідченням вольової готовності дитини до шкільного навчання є її прагнення ретельно виконати доручення дорослого, докладаючи при цьому вольових зусиль. Звичайно, слід також зважати й на бажання й уміння дитини підкорятися загальним правилам, виявляти терпіння тощо.

Емоційно-вольова готовність виявляється у відповідному рівні розвитку здатності дитини до керування своєю поведінкою: вміння виконувати вимоги вихователя, дотримуватися встановлених правил, виявляти наполегливість у досягненні поставленої мети, уміння виконувати розпочату роботу до кінця, незважаючи на привабливі подразники, що відволікають. Основу для розвитку довільності поведінки майбутнього школяра складає сформована до кінця дошкільного віку ієрархія мотивів [3, с. 193].

Важливим моментом роботи з дошкільником у плані його підготовки до школи є формування довільності не тільки поведінки, а й уваги, пам'яті. У найширшому плані слід вчити дитину робити не тільки те, що їй хочеться, а й те, що потрібно, хоч, можливо, й не хочеться [3, с. 7].

Значущими для емоційно-вольової готовності до школи є такі риси поведінки старшого дошкільника, як самостійність, організованість, дисциплінованість. Це, зокрема, виявляється у звичці дитини самостійно, без нагадувань і допомоги дорослих виконувати правила поведінки, у здатності використовувати звичні правильні способи дій у нових умовах, у прагненні виявити ініціативу, прийти на допомогу, в умінні контролювати свою діяльність задля досягнення результату, в умінні погоджувати свою поведінку з діями інших дітей, відчувати особисту відповідальність за свої вчинки. Інший важливий компонент емоційно-вольової готовності до школи - вміння дитини вибудовувати взаємовідносини з дорослими й однолітками. Адаптація до школи на пряму залежить від того, наскільки в дитини сформовані якості «суспільності»: доброзичливе, шанобливе ставлення до товаришів, організаційні вміння, комунікабельність, готовність виявляти співчуття, надавати допомогу. Багато вчити дитину виражати свої думки, емоції та бажання, «читати» емоції та настрої інших, прагнути

враховувати це під час взаємодії. Усе це сприяє створенню емоційно позитивного клімату спілкування з однолітками в новому колективі.

Безперечно, рівень емоційно-вольової, як і мотиваційної, готовності до школи прямо залежний від тих умов, у яких дитина зростала в дитячому садку й особливо в сім'ї [2, с. 55].

Інтелектуальна готовність до шкільного учіння складається з багатьох взаємозв'язаних компонентів розумового і мовного розвитку дітей. Єдність загального рівня розвитку психічних процесів (сприймання, мислення, уваги, пам'яті), пізнавальної діяльності, пізнавальних інтересів; досить широкий запас усвідомлених, систематизованих уявлень та елементарних понять про навколишній світ; розвинена мова, навички елементарної навчальної діяльності у дітей складають інтелектуальну (розумову) готовність до навчання у школі. Це все є результатом систематичного формування узагальненій уявлень, на основі яких дошкільники орієнтуються в доступних їхньому розумного явищах природи і суспільного життя, спеціальної підготовки до шкільних уроків читання, мови та математики, а також формування належного рівня пізнавальної діяльності. Інтелектуальний розвиток треба розуміти як складну динамічну систему кількісних і якісних змін, що відбуваються у пізнавальній діяльності дитини у зв'язку з віком і збагаченням життєвого досвіду, з індивідуальними особливостями її психіки.

Про сформованість інтелектуального компонента психологічної готовності дитини до школи свідчить: розвинуте сприймання; стійка пізнавальна увага; розвинуті мислення та мисленнєві операції — проявляється у здатності виокремлювати та розуміти важливі ознаки та зв'язки між предметами; здатність відтворювати зразок; оволодіння усним мовленням; розвиток дрібної моторики, зорової координації; розвиток здатності до навчання.

Важливо не перевантажувати дитину інформацією, яку вона через свої вікові особливості ще не може повністю сприйняти. Бажано подавати знання дозовано. Інформація має відповідати віковим інтересам дитини. Одне з основних завдань формування інтелектуального компоненту психологічної готовності дитини до навчання в школі — навчити її слухати та переказувати почуте, відповідати на запитання відповідно до теми. Дорослий, навчаючи дитину, має бути для неї мудрим учителем, наставником, другом.

Розумова готовність дитини до навчання в школі виявляється передусім не в обсязі знань, якими володіє дитина, а в ступені розвитку мислення, загальному рівні розумового розвитку, у рівні володіння вміннями й навичками, які допоможуть їй вивчати ті чи ті предмети. Розумову готовність до школи доцільно визначити через такі компоненти: загальна обізнаність дитини із навколишнім світом, її світогляд; рівень розвитку пізнавальної діяльності й окремих психічних і пізнавальних процесів (сприймання, уява, увага, пам'ять, мислення, мовлення); наявність передумов для формування навчальних умінь і загалом умінь навчальної діяльності. Показником розумових здібностей і загального психічного розвитку дитини є рівень володіння нею мовленням. Добре розвинуте мовлення передбачає вміння зв'язано, послідовно й зрозуміло

для інших описувати предмет, картину, подію, передавати хід своїх думок, пояснювати те чи те явище, логічно розмірковувати на задану тему [7, с. 5].

Навчання у школі вимагає значного напруження фізичних, розумових, моральних сил, тому при підготовці до школи слід приділяти значну увагу фізичній готовності дітей [1, 5]. Фізична готовність до школи – це належний стан здоров'я, витривалість, протистояння несприятливим впливам; нормальні антропометричні дані (зріст, маса, обхват грудної клітки), достатній рівень розвитку рухової сфери, готовність руки до виконання тих дрібних, різноманітних і точних рухів, які необхідні, щоб оволодіти письмом; достатній розвиток культурно-гігієнічних навиків тощо. Фізична готовність дитини до школи означає, що за своїм фізичним розвитком і станом здоров'я вона здатна до навчального навантаження. Відомо, що першокласникам спочатку важко при звичаюватись до шкільного режиму; тривалості занять, необхідності зберігати статичну позу тощо. Втоплюються діти від зусиль, спрямованих на дотримання певної пози, від нерухомості, від незвичної дози розумового навантаження, зосередженості. Тут і виявляються переваги міцного здорового організму над ослабленим, хворобливим. Нормально розвинуті здорові діти досить швидко пристосовуються до нових умов, виявляють належну працездатність, легко поновлюють сили після короткого відпочинку. Діти з фізичними вадами швидко втоплюються, знижують активність на уроках і виснажуються більше від своїх здорових однолітків. Поступово всі першокласники опановують шкільний режим, навчаються працювати належним чином. Щоб зробити перехід до навчання у школі для дитини менш складним, необхідно готувати її до цього, забезпечити умови, які сприяють належному фізичному та функціональному розвитку організму, формуванню рис, необхідних для вступу у новий період життя – шкільний. Фізична підготовка дітей до навчання у школі охоплює освітньо-виховну роботу з формування рухових навиків, умінь, систему оздоровчо-загартовуючих заходів, гігієнічні вимоги до організації навчального процесу, додержання режиму дня, турботу про гігієну нервової системи дітей, створення в них позитивно-емоційного стану, раціональне харчування, достатній і спокійний сон, виховання культурно-гігієнічних навиків тощо.

До кінця дошкільного дитинства діти повинні оволодіти основними компонентами навчальної діяльності: вміння сприймати доступну навчальну задачу, зрозуміти й точно виконати вказівки вихователя, досягти результату роботи з допомогою вказаних дорослими шляхів її виконання, вміння контролювати свої вчинки й поведінку, якість виконання завдань, здатність критично оцінювати свою роботу й роботу інших дітей. Систематична й планомірна робота вихователів у дитячому садку має спрямовуватися на формування в старшого дошкільника здатності до багатостороннього аналізу предметів, до елементарного узагальнення на основі виявлених основних зв'язків, залежностей, ознак предметів і явищ, вміння порівнювати предмети на основі послідовного виявлення ознак їхньої схожості й відмінності. У майбутніх школярів як умова їхньої готовності до навчання має розвиватися самостійність

розумової діяльності: вміння самостійно планувати свою практичну діяльність, реалізовувати її згідно з планом, вміння поставити просту пізнавальну задачу, розв'язати й застосувати її [2, с. 96].

Таким чином, високі вимоги життя до організації виховання і навчання змушують шукати нові, більш ефективні психолого-педагогічні підходи, спрямовані на приведення методів навчання у відповідність до вимог життя. У цьому сенсі проблема готовності дошкільників до навчання в школі набуває особливого значення. З її вирішенням пов'язано визначення цілей і принципів організації навчання і виховання в дошкільних навчальних закладах. У той же час від її вирішення залежить успішність наступного навчання дітей у школі.

Психологічна готовність до шкільного навчання – цілісне утворення, яке включає в себе достатньо високий рівень розвитку мотиваційної, інтелектуальної сфер і сфери довільності. Відставання в розвитку однієї з них веде за собою відставання в розвитку інших. За даними психолого-педагогічної науки, успішне навчання у школі можливе лише за умови, що на момент вступу до неї дитина набула відповідного особистісного, інтелектуального та фізичного розвитку, який забезпечує її психологічну готовність до школи. Отже, квінтесенцією всього розвитку дошкільного періоду є психологічна готовність дитини до школи.

Список літератури:

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України; наук. ред та упоряд. О.Л. Кононко. Київ: Світич, 2008. 430 с.
2. Готовність дитини до школи / Упоряд. : Л. Богуславська. Київ: Рад. школа, 1989. 230 с.
3. Закон України «Про дошкільну освіту» [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.osvita.org.ua/pravo/law_OI/
4. Навчання і виховання шестирічних першокласників: Зб. статей. / Упоряд. К.С. Прищепа. Київ: Рад. шк., 1990. 256 с.
5. Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / Колектив авторів. Київ: ІЗМН, 1996. Вип. 6. 176 с.
6. Українське дошкілля. Програма виховання та навчання дітей в дошкільних закладах. Укладачі: Дідух О.В., Білан О.І. Львів, 1999.
7. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навч. посіб. Київ: Академвидав, 2006. 360с.
8. Савченко О.Я. Наступність і перспектива в роботі двох перших ланок освіти. *Дошкільне виховання*. 2000. № 11. С.4-6.

РОЗВИТОК ПСИХІКИ У ФІЛОГЕНЕЗІ

Ташматов Вячеслав Абдуллайович

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Національний університет «Одеська юридична академія»

Вужилівська Лілія Олегівна

студентка 1 курсу бакалаврату
факультету судового та міжнародного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Розвиток психіки у філогенезі охоплює еволюційний процес формування психічних функцій та здібностей у тварин і людини протягом мільйонів років. Розглядаючи це питання, потрібно сказати, що одне із визначень психіки є відображення зовнішнього світу, необхідного суб'єкту діяльності для нормального функціонування в ньому та безпосередньо пов'язаного з регуляцією своєї поведінки.

Перші прояви психічного життя з'явилися в примітивних організмах, таких як одноклітинні амеби, які мають здатність реагувати на зміну оточуючого середовища та виконувати прості рухи. З плином часу, багатоклітинні організми розвинули складнішу нервову систему, що дозволяє керувати рухами та реагувати на зовнішні подразники.

У процесі довготривалої еволюції, психічні функції стали більш складними і розвинутими. Наприклад, у птахів розвинулися здібності до спостереження, пам'яті та навігації, що дозволяє їм складати складні повітряні маршрути під час міграції. У щурів, в ході неодноразових дослідів, було виявлено формування так званої "когнітивної карти", тобто здатності фіксувати у пам'яті найкоротший маршрут в лабіринті та відтворювати його при кардинально змінених умовах. У вищих тварин, таких як мавпи та дельфіни, розкинулася здатність до спілкування та взаємодії з оточуючими. Досліди з шимпанзе показали наявність у цих приматів так званого ефекту «інсайту», тобто формування цілісного образу виконання запланованої дії без будь-яких методів проб та помилок. У людини психічні функції розкинулися до такої міри, що дають змогу мислити, аналізувати, сприймати емоції, та багато іншого. Розвиток психіки людини був суттєво підсилений розвитком мовлення та соціальних структур, що дозволило людині формувати складніші соціальні та культурні системи.

Розвиток психіки у філогенезі, тобто в **еволюції** різних видів, можна розділити на декілька етапів:

Перший етап розвитку психіки у філогенезі стосується розвитку простіших форм життя, таких як бактерії та інші одноклітинні організми. У цьому етапі психічні функції відсутні або представлені дуже простими формами сприйняття та реакції на подразники. З розвитком більш складних форм життя,

з'являються нові форми поведінки, які відображають здатність організмів реагувати на оточуючий світ. Наприклад, прості багатоклітинні організми можуть рухатися в напрямку джерела їжі або вода, що стає першим кроком у розвитку інформаційних процесів у психіці.

Другий етап розвитку психіки у філогенезі стосується розвитку складніших форм життя, таких як безхребетні та риби. На цьому етапі з'являються більш складні форми поведінки, такі як захист від хижаків, спілкування з іншими організмами та пошук потенційних партнерів для розмноження. Цей етап також характеризується появою первинних інстинктів, таких як інстинкт самозбереження та інстинкт розмноження. Ці інстинкти допомагають організмам вижити та продовжувати свій рід.

Третій етап розвитку психіки у філогенезі стосується розвитку хребетних тварин, таких як плазуни, птахи та ссавці. На цьому етапі з'являється більш складна нервова система, що дозволяє організмам реагувати на складніші зовнішні подразники та виконувати більш складні функції. Цей етап також характеризується появою емоцій, таких як страх, радість та гнів. Ці емоції допомагають тваринам реагувати на небезпеку та сприймати приємні та неприємні подразники.

Четвертий етап розвитку психіки у філогенезі стосується розвитку людини та її близьких родичів в еволюційній лінії, таких як гомініди та прями предки людини. На цьому етапі з'являється розвинений мозок, який дозволяє людині розуміти складні ідеї та концепції, мислити абстрактно, та використовувати мову для спілкування. Цей етап також характеризується появою вищих психічних функцій, таких як увага, пам'ять, мислення та розуміння соціальних відносин. Людина може розвивати нові знання та вміння, а також передавати їх наступним поколінням.

П'ятий етап розвитку психіки у філогенезі стосується розвитку людської психіки. Цей етап характеризується появою складної мови та розвитком культури та цивілізації. З'являється більш розвинений мозок, який дозволяє людині мислити, розвивати ідеї та створювати нові речі. Людина стає здатною до складної мови, що дозволяє їй спілкуватися з іншими людьми та передавати знання з покоління в покоління.

Одним з найвідоміших вчених, які вивчали розвиток психіки у філогенезі, є **Жан П'єр Жене**. У своїй праці "Психологія та еволюція людини" він стверджує, що розвиток психіки почався з появою простих форм життя і їх взаємодії з оточуючим середовищем. Згодом розвивалися більш складні форми поведінки та сприйняття, що вивчається в рамках етології.

Інші вчені, такі як **Лев Виготський та Жан Піаже**, досліджували розвиток психіки у дітей, але їхні теорії також можуть бути застосовані до розвитку психіки у філогенезі. Виготський запропонував концепцію соціального розвитку, згідно з якою розвиток психіки пов'язаний з культурним середовищем, а взаємодія з оточенням має ключове значення для формування когнітивних та мовленнєвих функцій.

Отже, **розвиток психіки** у філогенезі - це складний процес, який залежить від розвитку нервової системи та інших фізіологічних особливостей організму та на різних етапах розвитку з'являються більш розвинуті складові організмів. Ми можемо тільки фантазувати, як зміняться психічні функції у людей та тварин з плином еволюційного часу.

Список літератури:

1. Психологія: схеми, таблиці, коментарі : навч.-наочний посібн. / О. М. Пасько, О. М. Цільмак; за заг. ред. О. М. Цільмак. — Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович.— 270 с. — з іл.
2. Загальна психологія: Підручник / За ред. Р.Х. Тугушева і Є.І. Гарбера <https://studfile.net/preview/5458497/page:12/>
3. Виготський, Л.С. Психологія людини. <http://www.ndu.edu.ua/storage/2021>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ У МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Чайковська Оксана Миколаївна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та практичної психології
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський, Україна

Бабенчук Оксана Ярославівна

магістрантка 1 курсу
спеціальності 053 «Психологія»,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський, Україна

Проблема формування самооцінки є однією з центральних у вітчизняних та зарубіжних психологічних дослідженнях. Самооцінка впливає на розвиток особистості та соціальні взаємини підлітка. Самооцінка являє собою складний за своєю психологічною природою феномен та пов'язана численними зв'язками і відношеннями з усіма психічними утвореннями особистості.

В основі досліджень самооцінки лежать праці Р. Бернса, В. Джеймса, Л. Божович, Т. Драгунової, Д. Ельконіна, І. Кона, О. Леонтєва, А. Петровського, С. Рубінштейна, Д. Фельдштейна, Л. Виготського, А. Ліпкіної, Л. Якобсона, Р. Розенталя, Е. Серебрякової, Т. Рубцової, І. Краснобаєвої, Л. Подоляк, І. Купцова, С. Юлдашевої, Л. Сапожнікової, Т. Говоруна та інших відомих науковців. Психологічні дослідження переконливо доводять, що особливості самооцінки впливають і на емоційний стан, і на ступінь задоволення своєю роботою, навчанням, життям, і на взаємини з оточуючими. Разом з тим, сама самооцінка також залежить від вищезазначених факторів.

Самооцінка є необхідним компонентом розвитку самосвідомості, тобто усвідомлення людиною самої себе, своїх фізичних сил, розумових здібностей, вчинків, мотивів і мети своєї поведінки, свого ставлення до оточуючих, до інших людей і самого себе.

Психологами виділено, що самооцінка характеризується за такими параметрами: рівнем – висока, середня, низька; співвідношенням з реальною успішністю – адекватна і неадекватна; особливостями будови – конфліктна і безконфліктна [3;4].

Розвиток самооцінки у дітей, на думку П. Чамати, проходить у два етапи: на першому етапі діти, оцінюючи себе, обмежуються головним чином оцінкою своїх дій і вчинків, а на другому в сферу самооцінки включаються внутрішні стани та моральні якості особистості. Формування другого, вищого, етапу

самооцінки починається у підлітковому віці і триває протягом усього життя людини в міру накопичення соціального досвіду і подальшого розумового розвитку [4].

Підлітковий період – це період інтенсивного формування самооцінки, бурхливого розвитку самосвідомості як здатності спрямовувати свідомість на власні психічні процеси, включаючи складний світ своїх переживань, потреби пізнати себе як особистість. На межі молодшого шкільного віку і підліткового відбувається криза самооцінки. Помічено різкий зріст незадоволеності собою. Встановлено, що в підлітковий період формується вміння оцінювати себе не тільки через вимоги авторитетних дорослих, а й через власні вимоги.

Науковці виділяють такі стадії розвитку самооцінки підлітка: стадія 10-11 років (підлітки підкреслюють свої недоліки, вони глибоко переживають невміння оцінити себе, переважає критичне ставлення до себе); стадія 12-13 років (актуалізується потреба в самоповазі, загальному позитивному ставленні до себе як до особистості); стадія 14-15 років (виникає «оперативна самооцінка», яка визначає ставлення підлітка до себе в теперішній час, підліток зіставляє свої властивості з нормами) [4;5].

У підлітковому віці людина переглядає багато цінностей, в основному орієнтуючись у своїх смаках і взірцях на референтну групу. У цілому для молодшого підліткового віку (особливо яскраво це проявляється в 12-річних підлітків) характерні негативні оцінки себе (за науковим даними так оцінює себе приблизно третя частина дітей цього віку). Але вже до 13 років спостерігається позитивна динаміка в самосприйнятті [4].

Самооцінка підлітка найчастіше нестабільна й недиференційована. Згідно з літературними даними, на підлітковий вік припадає найбільш суперечливий, конфліктний етап розвитку самооцінки. У різні вікові періоди підлітки оцінюють себе по-різному. Самооцінка молодших підлітків суперечлива, недостатньо цілісна, тому й у їхній поведінці може виникнути чимало невмотивованих вчинків. Різниця в темпах їх фізичного розвитку впливає на психіку й самосвідомість [2].

І. Бех зазначає, що низька самооцінка у людини будь-якого віку пов'язана з глибоким внутрішнім дискомфортом, і тому вона знижує її адаптивні можливості. Різне зниження самооцінки може зумовити афективний (емоційний) зрив навіть у дорослої, досить спокійної і врівноваженої людини. У дітей із заниженою самооцінкою виникають труднощі пристосування до умов реального життя [1].

М. Савчин стверджує, що моральні норми, ідеали, цінності, звички стають реально-діючими, якщо вони присвоюються, включаються у самосвідомість особистості, стають Я-цінностями, коли центром моральної самосвідомості є інша людина як безумовна цінність, незалежно від її особливостей та об'єктивних чи суб'єктивних стосунків з нею. Дуже важливо, щоб дитина вміла розуміти іншу людину, морально ідентифікувати себе з іншим, прагнула емоційно відгукнутися на проблеми іншого, а відтак адекватно оцінювати себе як суб'єкта моральної поведінки та діяльності [4].

Отже, роль самооцінки в розвитку особистості підлітка надзвичайно велика. Вона впливає на життя людини, її ставлення до оточуючих і до самої себе. Самоусвідомлення свого власного «Я» означає новий етап у розвитку особистості, оскільки стає можливим оволодіння процесом її розвитку, активного і цілеспрямованого виховання, і, як наслідок, досягнення цілей, які перед собою ставить людина.

Список літератури

1. Бех І.Д. Виховання особистості: навчально-методичний посібник. Київ : Либідь, 2003. 848 с.
2. Кіреєва У. Психологічний аналіз Я-концепції у контексті самосвідомості. *Психологія і суспільство*. 2010. № 1 С. 120–129.
3. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. Київ : Академвидав, 2003. 448 с.
4. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Академвидав, 2009. 360 с.
5. Чайкіна С.В. Особливості формування самооцінки молодших школярів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, № 2 (31) 2013. С. 222–228.

ТРАНСФОРМАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЧНА ГРА «КОЛА НА ВОДІ» ЯК ВАРІАЦІЯ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОГО КУПЮВАННЯ ЕМОЦІЙНИХ РОЗЛАДІВ У МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ З ЧИСЛА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ

Швець В. В.,

кандидат психологічних наук,
Психолог КНП «Уманська центральна міська лікарня»
Уманської міської ради

Психотерапевтичний підхід в умовах воєнного стану зазнає змін та потребує нових підходів. З розрахунку того, що внаслідок великої міграції та зниження рівня залученості до активної соціальної позиції, велика кількість молодих людей перебуває поза межами активного спілкування та реалізації, то і потреби у молоді зазнають змін. Згідно даних «Дослідження українського ринку праці», здійсненого STUD POINT UKRAINE у червні 2022 року, з вибірки 374 особи молодого віку з числа тих, хто постраждав від воєнних дій, у лютому «21 % виїхав до іншої країни, 22 % виїхали до іншої області, 7% залишилися в межах власних областей»[1]. Станом на червень 2022 рік «35 % повернулися, 47% планують повернутися, проте не впевнені, 13% планують лишитися в іншій області, 3 % іще не можуть визначитися із рішенням» [1]. Разом з тим, зміни у фінансовому благополуччі родини стають поштовхом до пошуку роботи. Основними викликами, з якими зіштовхується молодь при пошуку роботи стають: «відсутність досвіду - 47%, брак часу - 18%, брак навичок - 17%, вік не досяг 18 р.- 16%, висока конкуренція на ринку праці - 6%, страх невдачі – 4%, не влаштовують умови праці – 3%» [1] (дані дослідження STUD POINT UKRAINE, кількість респондентів молодого віку з числа внутрішньо переміщених осіб становить 151 особа).

З розрахунку емоційних змін, соціально-економічних можливостей молоді, та потребою швидко відновити ресурс молоді, яка постраждала від воєнних дій в Україні, організаціями-надавачами психологічних послуг було розроблено боти підтримки ментального здоров'я. Згідно даних сайту UA «Взаємо Дія», до найбільш відомих належать «telegram-бот «Друг. Перша допомога»; чат-бот @TylvolonteraBot; довідник «Де можна отримати безоплатну психологічну підтримку?» (консультативні центри, чати, боти, лікарі).; безкоштовний мобільний додаток для психологічної допомоги та розвитку рис характеру DOOMKA; чат-бот ГІ "Марш жінок", де можна знайти психологічну допомогу 24/7; психологічна допомога українцям під час війни - телеграм-чат; психотерапія під час війни. Теорія і практика самопомоги; Mindly — психологічна допомога українцям, що постраждали у війні; Чат-бот “Faino Psy Bot” для отримання кризової психологічної підтримки; Terlo.app — додаток, який надає безкоштовну психологічну підтримку всім, хто зіткнувся з війною» [2]. Дані застосунки мають на меті діагностувати стан клієнта і надати йому

варіації першої невідкладної допомоги зі стабілізації стану (кризова психологічна допомога). Такий підхід є зручним та дієвим для тих клієнтів, які мають панічні атаки, тривожність, генералізовані тривожні стани. Проте, для клієнтів з генералізованими тривожними станами, використання даного застосунку може стати причиною виникнення ОКР. Постійні маніпуляції із застосунком, як джерелом заспокоєння, викликає ту саму залежність, яка була описана у статті «Особливості здійснення психотерапії в умовах воєнного часу».

В умовах здійснення психотерапевтичної роботи фахівцями МОЗ (робимо акцент на заклади здоров'я, оскільки саме їхня діяльність регламентована законом та підкріплює державну програму психотерапії) та фахівців, які незалежно надають послуги згідно кведів (86.90 Інша діяльність у сфері охорони здоров'я; 63.99 Надання інших інформаційних послуг, н.в.і.у. 88.99 Надання іншої соціальної допомоги без забезпечення проживання, н.в.і.у; 72.20 Дослідження й експериментальні розробки у сфері суспільних і гуманітарних наук) пропонуємо структуру, яка має на меті, в першу чергу, зберегти ресурс фахівця та розвинути його резильєнтність. Даний підхід є важливим, оскільки для фахівців збереження ментального здоров'я, які працюють з пацієнтами сегрегованих груп, з клієнтами із онкологічними захворюваннями, в хоспісах, у військових шпиталях різного типу через велике навантаження на спеціаліста та протягом тривалого часу роботи настає професійна деформація, яка в свою чергу впливає на якість терапії. У психотерапевта закладу охорони здоров'я основними завданнями є:

- допомога клієнтові з його станом, покращення умов лікування, діагностика стану та виявлення причин стану (з метою надання ведучому лікареві інформації, яка сприяє підбору оптимального курсу лікування);
- збільшення кількості повторних звернень;
- збільшення чисельності наданих додаткових платних послуг;
- дотримання вимог згідно наданого пакету медичних послуг;
- показати динаміку покращення стану здоров'я населення.

Вже на етапі динаміки покращення стану здоров'я, виникають розбіжності, оскільки терапія має на меті не покращення стану, не усвідомлення причин захворювання, а підвищення рівня адаптивності клієнта до стресових чинників. Таким чином, завданням терапевта є не змінити реальність навколо клієнта, а змінити ставлення клієнта і адаптувати когнітивний дисонанс, який у нього виникає. Такий підхід, який нативно транслюється на всіх рівнях державного управління і стає причиною емоційно-нестійких розладів, посилює умови для погіршення фізичного та ментального стану клієнтів, що в свою чергу призводить до умов повторного звернення до закладів охорони здоров'я, проте з суміжними захворюваннями та потребами. Психотерапевти приватної практики переслідують іншу мету: *збільшення кількості клієнтів; пролонгована терапія як джерело прибутку; продаж авторського продукту з метою розширення бази послідовників та учнів; розширення кола партнерів-колег, з метою виконання умов гранту.* Питання участі у грантовій історії створює певну проблему, так як потреба у дотаціях від міжнародних місій є частиною дипломатичних відносин.

Участь терапевтів у грантових історіях – це досвід так званого шпіонажу, коли всередині країни самі ж учасники діляться даними з грантодавцем. Кінцевої мети збору даних, причин підтримки грантоотримувачі не знають, проте за умовами договору передають замовнику всі дані щодо віку, статі, запиту, контактні дані телефону. Так, завдяки ідеї «безоплатної допомоги» велика кількість людей стає основою для досліджень (дане дослідження було побудоване саме на аналізі статистичних даних громадських неурядових організацій, до участі в роботі яких був долучений автор роботи як фахівець та незалежний експерт). Тому в цьому випадку терапія не є тією, яка має на меті покращити стан клієнта, а в більшості випадків – апробацією вже відомих програм чи поширення ринку збуту нових (Хібукі терапія Дафни Шарон, «Інтегрована арт-терапія» від Вікторії Назаревич, ДТР від доктора Брауна.) продуктів. Досвід дієвості даних програм дозволяє авторам з легкістю здійснювати мережування методу та навчання фахівців, що в свою чергу збільшує економічну можливість країни. Разом з тим, клієнти прагнуть знайти «менеджера бажань», тобто фахівця, який би допоміг відкрити прихований ресурс клієнта з метою досягнення ним поставлених цілей та бажань. Відновлення психоемоційного благополуччя у житті клієнта, відновлення справжнього ресурсу здатні змінити якісний та кількісний показник життя, що в свою чергу зменшує потребу у психосоматиці та емоційно-нестійкому розладі як способі витіснення та заміщення.

В ході тривалої роботи в посиленому ритмі, терапевт закладу охорони здоров'я може проявляти патологію рухомості емоцій чи патологічне ослаблення емоцій; відсутність емпатії, що, попри професійну обізнаність, негативно впливають на сприйняття клієнтом конгруентності від отриманої інформації. Впровадження нових технік у роботі терапевта, що надсилаються у якості рекомендацій, вимагають від фахівця додаткової включеності, що в умовах посиленого робочого навантаження сприймається з агресією та відстороненням, рівносильним відстороненню та недовірі, з якою клієнти приходять в терапію. Тому пропонуємо елемент комплексної програми психотерапевтичного купіювання емоційних розладів у молодих людей з числа внутрішньо переміщених, з розрахунку нетривалого часу перебування в закладі охорони здоров'я, що має на меті акумулювати ресурс клієнта, який внаслідок дії зовнішніх чинників був втрачений чи витіснений та зберегти ресурс терапевта.

Загальний етап роботи можна розділити на три етапи. При раціональному використанні даних технік, вони можуть носити циклічний характер та посилювати бажання клієнта здійснювати повторні звернення до терапевта.

Розглянемо елемент роботи з психологічною трансформаційною грою «Кола на воді».

Метафорична трансформаційна гра «Кола на воді» [3] має на меті показати людині її здатність до салютогенезу. Техніка об'єднала різні форми активізації ресурсних каналів і опосередковано працює з визнанням клієнтом таких складнощів як фаталізм, песимізм, невиправданий ризик, втрата індивідуальності та надмірна залежність, вибірковість, ігнорування почуттів, РХП, надмірне виснаження. Разом з тим, активізація дихання дозволяє

активізувати оцінку стану тіла, суб'єктивні та об'єктивні відчуття в ньому. Активізація уяви через візуалізацію та картковий малюнок-зображення картки активізує діяльність обох півкуль головного мозку, знімаючи тривожну активність мигдалевидного тіла. Техніки письма дозволяють на тілесному рівні закріпити відчуття «тут і зараз» і від опрацювати отриману із підсвідомого інформацію. Формат гри дозволяє відновити контроль клієнта в ході терапії, відчувати власну безпеку під час сеансу, що в свою чергу знімає роль терапевта як ведучого процесу. У клієнта виникає суб'єктивне відчуття, що він «сам прийшов до висновку, який давно крутився в його голові». Головною задачею на цьому етапі для фахівця є спостереження і фіксація реакцій клієнта (чи наявний прямий зв'язок між реакціями і завданнями, які зміни відбуваються у позі та міміці обличчя клієнта, як він виконує завдання, скільки часу йому достатньо для опрацювання написаного; чи з'являються вегетативні ознаки хвилювання, гнів, оціпеніння, реактивні стани).

Використаний у картках шрифт:

- стимулює читача уважно вчитуватися в питання, що посилює когнітивний аспект і змушує клієнта шукати саме ті відповіді, які стосуються даного питання;
- візуальний стиль шрифту Рутенія дозволяє визначити тривалість, необхідну клієнту для адаптації до нових умов читання (рівень невротичної реакції, розлади з адаптацією).

По завершенню завдань, описаних на картках, клієнт може сам обрати формат обговорення. Відкрите завершення сесії (коли клієнт залишається зі своїми висновками) можливий за умови, що терапевт дає за домашнє завдання на наступній сесії озвучити успіхи, яких досяг клієнт за період між сесіями. Збереження основної думки і вихід із нею за межі терапевтичного кабінету свідчить про готовність клієнта до змін. Додатковий час, який необхідний на прийняття нового рішення знімає потребу у захисті, соціальній залежності та акумулює ресурс. Поєднання технік з аудіо-супроводом здатне посилити ефект питань, проте це необхідно узгоджувати з кожним клієнтом індивідуально, аби музичний фон не відволікав від виконання основних завдань. По завершенню сесії, можна запропонувати другу сесію, на якій терапевт посилює процес знайомства клієнта зі своєю потребою та ідентичністю.

Список літератури:

1. Аналітичний звіт «Дослідження українського ринку праці». ГО «STUD-POINT UKRAINE», 2022. 58 с.
2. Додатки і телеграм канали для психологічної допомоги. URL: <https://bit.ly/3VV6HoL> (дата звернення 10.05.2023).
3. Трансформаційна психологічна гра «Кола на воді». URL: <https://bit.ly/3W0CLYs> (дата звернення 10.05.2023).

SENSORS OF MECHATRONIC SYSTEMS

Valeriya Korovytska

postgraduate student
State Biotechnological University

Roman Antoshchenkov

DSc., Professor
State Biotechnological University

Ivan Halych

Ph.D., Senior Lecturer
State Biotechnological University

The source of information for the microprocessor is the sensors that allow receiving information about the state of the controlled object, as well as the position of the executive devices, that is, through the sensors, feedback is provided between the control object and the control device. Let's consider which sensors can be used in the control system of turning the car's headlights [1].

System sensors. Automation of various technological processes, effective management of various aggregates, machines, and mechanisms require numerous measurements of various physical quantities.

Sensors (also often called measuring transducers in the literature), or in other words, sensors are elements of many automation systems – with their help, they receive information about the parameters of the controlled system or device.

A sensor is an element of a measuring, signaling, regulating or controlling device that will convert a controlled value (temperature, pressure, frequency, light intensity, electric voltage, current) into a signal that is convenient for measurement, transmission, storage, processing, registration, and sometimes to influence them on controlled processes. Or more simply, a sensor is a device that will transform the input effect of any physical quantity into a signal that is convenient for further use [2].

The used sensors are quite diverse and can be classified according to different characteristics. Depending on the type of input (measured) value, sensors are distinguished:

mechanical movements (linear and angular); pneumatic; electric; flow meters; speed; acceleration; effort; temperature; pressure and others.

According to the type of output value, into which the input value will be converted, non-electrical and electric are distinguished: direct current sensors (EMF or voltage), alternating current amplitude sensors (EMF or voltage), alternating current frequency sensors (EMF or voltage), resistance sensors (active, inductive or capacitive) and others.

Most sensors are electrical. This is due to the following merits of electrical measurements:

- electrical quantities can be conveniently transmitted over a distance, and the transmission is carried out at a high speed;
- electrical quantities are universal in the sense that any other quantities can be transformed into electrical quantities and vice versa;
- they will be accurately converted into a digital code and allow to achieve high accuracy, sensitivity and speed of measurement tools.

According to the principle of operation, sensors can be divided into two classes: generator and parametric (modulator sensors). Generator sensors directly convert the input value into an electrical signal.

Parametric sensors will convert the input value into a change in some electrical parameter (R, L or Z) of the sensor.

There are three classes of sensors:

- analog sensors, that is, sensors that produce an analog signal in proportion to the change in the input value;
- digital sensors that generate a sequence of pulses or a binary word;
- binary (binary) sensors that produce a signal of only two levels: "on/off" (in other words, 0 or 1); were widely used due to their simplicity.

Requirements proposed for sensors:

- unambiguous dependence of the output value on the input value; stability - characteristics over time;
- high sensitivity;
- small size and mass;
- absence of adverse effect on the controlled process and on the controlled parameter;
- work under different operating conditions;
- different mounting options [3].

So, the sensors serve to convert non-electrical indicators into the necessary electrical parameters.

For the considered system, the sensors used are: steering wheel angle sensor; body position sensors; headlights turning angle sensors.

The task of the sensors of the angle of rotation of the steering wheel and the position of the body is to measure the exact angle of rotation of the axis of the steering mechanism drive and the position of the body in two axes, respectively. There are several types of such sensors: optical, magneto resistive, using special potentiometers, and others. Let's choose one of the popular models of a high-precision non-contact sensor of the angle of rotation, which uses the Hall effect, which guarantees a long period of its operation. Although any variety of angle sensors can be used, the main determining factor is measurement accuracy and, of course, price.

A sensor consisting of three axial accelerometers, three axial gyroscopes, and three axial magnetometers was developed to determine the dynamics of the wheel of a mobile car. The sensor is connected to a microcontroller that transmits the received data via a 2.4 GHz channel. It is attached coaxially to the center of the wheel. At the first step of processing the data received from the accelerometer, gyroscope and magnetometer, their values are adjusted. The corrected signal of accelerations and

angular velocities is processed using a Butterworth filter. The orientation angles of the sensor in space are determined by the Madgwick filter. In the next step, we subtract the centrifugal component from the accelerations. Next, the gravitational component is subtracted from the accelerations and its real value is obtained. The speed of the wheel is obtained by integrating the accelerations. Wheel angular velocities, accelerations and velocities are processed by a Kalman filter. The covariance matrix of the measurement noise and the covariance matrix of the evaluation process are calculated based on the errors of the sensors. The results of experimental studies of the proposed method and sensor for determining the wheel dynamics of mobile machines on tractors with a 4x4 wheel formula as part of machine-tractor units were conducted. Sensors were installed on all wheels of the tractor. Studies of the dynamics of the functioning of mobile machines require determination of the parameters of its state both as a whole and of its individual elements. The problem of creating measurement systems for the functioning parameters of mobile agricultural machines appeared almost simultaneously with the creation of the tractor. Initially, measuring systems were intended to improve the operational qualities of machine-tractor units and were based mainly on mechanical counting and computing elements. The insufficient accuracy of these devices does not allow them to be effectively used on tractors at high speeds. Earlier it was proved [1] the perspective of research on optimal control of a tractor unit using self-adjusting systems. In this paper, for the first time, the dynamics of the traction efficiency of the tractor was evaluated. This made it possible to optimize its operating modes under unstable load. The sensor determines the speed of rotation of the wheel of a mobile machine (tractor or car) or the drive sprocket of a crawler tractor. It allows you to determine the actual speed of rotation of the wheel, orientation in space, without interfering with the structure.

References:

1. Антощенко Р. В. Динаміка та енергетика руху багатоелементних машинно-тракторних агрегатів: монографія. Х.: ХНТУСГ, 2017. 244 с.
2. Антощенко Р. В. Обробка даних мобільного вимірювального комплексу для контролю за функціонуванням мобільних енергетичних засобів. *Вібрації в техніці та технологіях*. Вінниця, 2013. №2(70). С. 6–9.
3. Volodymyr Bulgakov, Roman Antoshchenkov, Valerii Adamchuk, Ivan Halych, Yevhen Ihnatiev, Ivan Beloev, Semjons Ivanovs. Investigation of the tractor performance when ballasting its rear half-frame. *INMATEH –Agricultural Engineering*, 2022. Vol. 68. No. 3. PP. 533–542.
4. Antoshchenkov, R., Bogdanovich, S., Halych, I., Cherevatenko, H. Determination of dynamic and traction-energy indicators of all-wheel-drive traction-transport machine. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2023. 1 (7 (121)), 40–47. doi: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.270988>.
5. Artiomov, N., Antoshchenkov, R., Antoshchenkov, V., Ayubov, A. Innovative approach to agricultural machinery testing. *Engineering for Rural Development*, 2021, 20. 692–698.

6. Мехатронні системи автомобілів і тракторів: підручник / Р. В. Антощенко, О. В. Нанка, А. Т. Лебедєв, В. М. Антощенко, В. М. Кісь, І. В. Галич – Харків: ХНТУСГ, 2020 р. – 219 с.

7. Антощенко Р. В., Никифоров А. О., Череватенко Г. І., Антощенко В. М. Мікропроцесорна вимірювальна система динаміки та енергетики мобільних машин. *Український журнал прикладної економіки та техніки*, 2021. Том 6. № 4. С. 241–248.

8. Антощенко Р. В., Ковальов Р. Ю. Мехатронна інформаційна система машино-тракторного агрегату. *Механізація сільськогосподарського виробництва. Вісник ХНТУСГ*. Х.: ХНТУСГ, 2011. Вип. 107. Т. 2. С. 110–113.

9. Антощенко Р. В. До питання дослідження комбінованих сільськогосподарських агрегатів довільних структур. *Національний технічний університет «ХП»: зб. наук. праць. Серія: Автомобіле- та тракторобудування*. Х.: НТУ «ХП», 2012. № 64 (970). С. 26–30.

10. Кісь О. В., Антощенко Р. В. Комп'ютеризація та інформаційні технології у сільському господарстві. *Вісник ХНТУСГ ім. П.Василенка. Технічні науки. «Механізація сільськогосподарського виробництва»*. № 199. 2019 – С. 229–234.

USING IOT TECHNOLOGIES AND PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE FOR AUTOMATION OF SPORTS COMPLEX WORK

Bosko Viktor,
Ph.D., Associate professor,
Associate professor of the Department of Cybersecurity and Software Central
Ukrainian National Technical University

Karas Illia,
Student, specialty Computer engineering
Central Ukrainian National Technical University

One of the important aspects of the sports complex's operation is the court reservation system. This system is crucial for providing comfortable conditions for clients and efficient work for the staff, but its management can be a challenging and time-consuming task for the administrator. Automating the court reservation system using IoT technologies and the Python programming language can help improve this process.

Python is one of the programming languages that can be used for developing IoT-related software in a sports complex. Python has a wide range of libraries and modules that simplify the development of software utilizing IoT technologies.

To develop a court reservation system based on IoT, the Flask library can be used, which allows for web application development in Python. Flask has a simple and intuitive syntax that enables quick development of web applications such as the court reservation system.

For storing data about the state of the courts and reservations, the MySQL or MongoDB database can be utilized, both of which have packages for working with Python. MongoDB is a document-oriented database that stores data in the form of documents instead of tables.

The Pandas library can also be used for data analysis obtained from sensors, enabling complex operations on the data such as grouping, filtering, and sorting.

Python also offers the PySerial library, which allows for receiving data from sensors connected to microcontrollers like Arduino. This simplifies the data collection from sensors and their subsequent processing in Python.

An IoT-based court reservation system can provide convenience and efficiency for both clients and staff. This system allows clients to reserve courts in a convenient manner.

To implement an IoT-based court reservation system, the Python programming language and the Flask library can be used for web application development. For storing data about the state of the courts and reservations, the MongoDB database can be utilized, which is a document-oriented database that stores data in the form of documents instead of tables.

The IoT-based court reservation system can work with sensors located on each court that track its state. Information about the court's state can be collected using microcontrollers like Arduino and transmitted to a server where it is stored in the MongoDB database.

Clients can reserve courts through a web application using Flask and receive confirmation of their reservation and information about the court's state. Clients can also receive reminders about their bookings and other notifications through a dedicated messenger or email.

The administrator can access information about the courts' state and reservations from the MongoDB database and make changes to the system if necessary. For example, the administrator can cancel a client's reservation if they fail to show up or change the booking time upon a client's request.

By utilizing an IoT-based court reservation system and the Python programming language, the administrator can efficiently manage court bookings and provide comfortable conditions for clients and staff. Additionally, this system can enable more accurate and timely data collection about the courts' state, allowing for quick responses to changes and better scheduling of the sports complex's operations. Furthermore, this system can help reduce costs related to administrative work, as some tasks will be automated.

Using IoT technologies and the Python programming language to automate the court reservation system is just one way to implement automation in a sports complex. In the future, the system's functionality can be expanded by adding capabilities for collecting data about the occupancy of other sports halls and areas, generating reports on the sports complex's operations, and much more.

However, implementing IoT technologies may require significant expenses and complexity, including sensor installation and software development. It's also essential to consider potential data security and customer confidentiality issues that may arise when storing data on the internet.

Additionally, IoT technologies can help track equipment status and detect potential malfunctions or issues before they become serious. Machine learning can also be used to analyze data on sports complex attendance to understand customer needs and improve service quality.

In general, the use of IoT technologies and the Python programming language for automating the court reservation system is a highly promising direction for the development of sports complexes. This technology enables the provision of comfortable conditions for clients and staff, improves operational efficiency, and reduces costs related to administrative work. With this technology, sports complexes can become more appealing to clients and ensure high-quality service, providing comfort and safety for both clients and staff.

References:

1. Python 3.11.3 documentation. URL: <https://docs.python.org/3/>
2. Flask. URL: <https://flask.palletsprojects.com/en/2.3.x/>
3. MongoDB Documentation. URL: <https://www.mongodb.com/docs/>
4. MySQL Documentation. URL: <https://dev.mysql.com/doc/>

THE TECHNOLOGIES AND PROSPECTS OF DEVELOPING AUTOMATED QUALITY CONTROL SYSTEMS TO ENSURE THE SAFETY AND RELIABILITY OF AVIATION COMPONENTS AND SYSTEMS

Ienina Iryna,

Ph.D., Associate professor,

Associate professor of the Aircraft Structures, Aviation Engines and Continuing Airworthiness Department of the Flight Academy of the National Aviation University

Chornohlazova Hanna,

Ph.D., Senior lecturer,

Senior lecturer of the Aircraft Structures, Aviation Engines and Continuing Airworthiness Department of the Flight Academy of the National Aviation University

Ensuring the reliability and safety of aviation components and systems is one of the key aspects of the aviation industry. With the constant development of new technologies, airlines and their suppliers face the challenge of continuous improvement of quality control systems.

A system is considered failure-resistant or insensitive to malfunctions if its organization provides for the elimination of the consequences of malfunctions or failures of elements and software [2, p. 17]. Automated quality control systems significantly increase the accuracy and speed of defect detection, contributing to the increased reliability and safety of aviation components and systems.

Modern quality control technologies are divided into non-destructive testing systems and robotic quality control systems.

Non-destructive testing includes research methods that do not damage the object under investigation, such as ultrasound testing, X-ray testing, electromagnetic and optical interferometry.

Robotic quality control systems allow for the automation of inspection and testing processes for aviation components. They include inspector robots used to identify defects on the surface and internal structures of components, as well as test stands that enable the detection of malfunctions in system operations.

Automated quality control systems (AQCS) utilize machine learning and data analysis, such as computer vision and prognostic models and resource assessment.

The application of computer vision enables the automation of inspection processes and defect detection on the surface of components. The use of neural networks and machine learning algorithms ensures high accuracy in defect recognition and reduces the time needed for defect detection.

The analysis of large volumes of data collected from sensors and other sources allows for the creation of prognostic models for assessing the resource of aviation components and systems.

The use of machine learning algorithms contributes to the increased accuracy of models and can identify potential problems at early stages, providing effective planning for maintenance and repair.

Promising directions for the development of automated quality control systems (AQCS) include: integration with the Internet of Things (IoT); the use of blockchain technology; and the application of quantum computing.

Integrating AQCS with IoT will allow for more accurate and up-to-date data on the condition of aviation components and systems. With IoT sensors, parameters of component operation can be tracked in real-time.

Implementing blockchain technology in quality control systems can provide a high level of transparency and reliability for data on aviation components and systems. Recording information about every stage of production, operation, and maintenance in the blockchain ensures its immutability and promotes compliance with regulators and standards.

Quantum computing has the potential to solve complex data analysis and optimization problems that are difficult or impossible to solve with classical computers.

Implementing quantum algorithms in quality control systems can significantly improve their efficiency and accuracy, as well as open up new opportunities for process optimization in the aviation industry.

The development of automated quality control systems (AQCS) is crucial for ensuring the reliability and safety of aviation components and systems. Explores modern quality control technologies and methodologies, as well as promising directions for their further development.

The implementation of machine learning and intelligent data analysis in the quality control process of aviation components and systems can significantly improve accuracy and speed in detecting defects, leading to improved quality and safety. Additionally, innovative approaches such as integration with IoT, the use of blockchain technology, and the application of quantum computing in quality control systems have the potential to enhance the capabilities of AQCS even further.

Automated quality control systems (AQCS) play an important role in ensuring the reliability and safety of aviation components and systems. The development of new technologies such as machine learning, IoT, blockchain, and quantum computing opens up new perspectives for their improvement and integration into the aviation industry. Successful implementation of these technologies will provide higher quality and safety for aviation components and systems.

References:

1. Non-destructive Testing in Aerospace. URL: https://www.ndt.net/article/ndtce/pdf/NDT_in_Aerospace_2017.pdf
2. Єніна І. Чорноглазова Г. Принципи побудови відмовостійких бортових обчислювальних систем літака. Автоматика, комп'ютерно-інтегровані технології та проблеми енергоефективності в промисловості і сільському господарстві (АКІТ-2022): зб. матеріалів Міжнар. наук.-техніч. конф., 10-11 лист. 2022 р. Кропивницький: ПП «Ексклюзив-Систем», 2022. С. 16-17. ISBN 978-617-7942-22-0. URL: <http://www.kntu.kr.ua/doc/science/zahody/vikl/2022/10-tez.pdf>

DOWNHOLE SCREW MECHANISMS AND PROSPECTS FOR THEIR APPLICATION

Kheyrabadi Q.S.
Abdullaev R.F.
Azimov H.B.

Azerbaijan State Oil and Industry University

Next year, the scientific and technical community will celebrate the 90th anniversary of the invention by the prominent French engineer Rene Moineau of the principle of capsulism, which gave rise to the foundations of a new type of volumetric hydraulic machines, which are now widely used in various industries, including in the oil and gas complex. This article discusses the history of the emergence and development of single-screw hydraulic machines (pumps and hydraulic motors), the structural and kinematic features of their working bodies, characteristics and advantages over other types of volumetric and dynamic machines. The main applications of single-screw hydraulic machines in the oil and gas industry for well drilling and mechanized production are presented. The prospects of this type of equipment in innovative technological projects and ways to improve their designs are noted.

Key words: Moineau, cycloidal gearing, progressive cavity pump, downhole displacement motor, working bodies.

Introduction

Among the various equipment used both in general engineering and in the oil and gas complex, a prominent place (in design and engineering solutions, research and development approaches, product range, total energy costs) is occupied by hydraulic machines, without which it would be impossible for many modern technological processes. One of the promising types of hydraulic machines, which are becoming more widespread in many industries, are *single-screw machines* belonging to the class of rotary volumetric machines. Nowadays, when single-screw pumps and hydraulic motors are widely used in all industrialized countries, few think about the history of the appearance and development of these machines.

Prototype screw pumps have a long history dating back to the ancient civilization of Mesopotamia. About 250 years before our era, the great Greek scientist Archimedes invented a water-lifting machine, which went down in the history of technology as an Archimedes screw. Its action is based on the use of gravity and the properties of a helical surface. The screw located in the tray is installed obliquely and is immersed in water at one end. The angle of inclination of the screw is selected less than the angle of elevation of the helix. Under this condition, the withdrawn portion of water during rotation of the screw progressively moves from bottom to top by 3-4 m. Only after two millennia, the principle of the Archimedean screw was transformed into a volumetric

(hydrostatic) pump. This was accomplished by the French engineer Rene Moineau (1887-1948), who proposed a fundamentally new scheme of a rotary volumetric hydraulic machine, laying in the fundamental *principle of "capsulism"* [1].

Setting of the problem

This principle, which has become an innovation in the theory and practice of screw machines, consists in the use as working bodies (WB) of only two screw parts with cycloidal engagement – the rotor and stator, which acts as a contactor (which in other devices is designed as an obligatory additional part) and radial supports. This greatly simplified the design of the WB and allowed the creation of a variety of schemes for hydraulic machines and compressors with different kinematic ratios (number of runs) and layout (with a fixed stator, with a fixed rotor, with the mobility of both parts, etc.). This design of WB allows one of the paired parts (stator) to be made with an elastic coating, which significantly expands the scope of such machines when using almost any liquids and mixtures.

The combination of the new principle of operation and design innovation (the implementation of the internal helical surface of the stator from elastomer) ensured the versatility of using the hydraulic machine in various working environments and operating conditions. In addition, this design feature simplifies the stator manufacturing technology, compensates for errors in the engagement of the WB and allows you to adjust the sealing ability of the WB by creating an interference fit. Thus, the principle of capsulism, proposed by Moineau and implemented in a screw gerotor mechanism with internal cycloidal engagement, consists in creating sealed helical volumes (capsules) formed between the surfaces of the rotor and stator, which are theoretically sealed from the suction and discharge chambers.

Hydraulic machines with helical gears have recently found wide application. There are various modes of their operation, including idle mode ($M = 0, n = \max$), optimal mode (when the efficiency has a maximum value), extreme mode (when the developed power has a maximum value) and stop mode ($n = 0, M = \max$) However, an analysis of the energy characteristics of these machines shows that the possibilities for improving them in existing designs are practically at the saturation stage, as shown by the graphs in Fig.1:

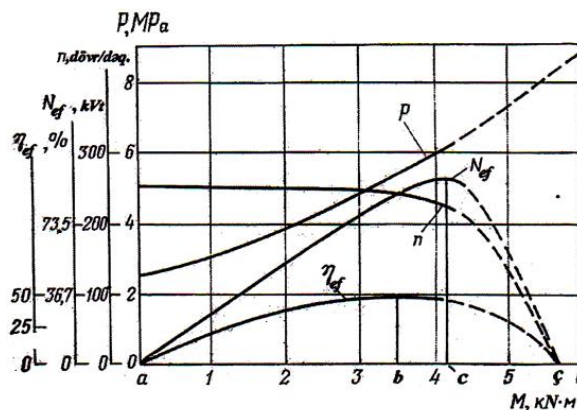

Fig.1. Performance characteristics of a screw engine type D2-172M

Therefore, when designing screw engines, it is necessary to proceed from the provision that in the existing geometric nomenclature, in particular for the implementation of upstream technologies in the oil industry, the possibilities of improving the energy characteristics of these engines are exhausted. Identification of possible resources to overcome the reached energy and operational performance limits of screw machines requires a thorough analysis of four groups of indicators that make it compatible with the geometric nomenclature, namely operational, energy, RAM and design parameters. Of no small importance for these types of machines is their gerotoriness, i.e. multi-start, which can also significantly affect the significance of the above parameters. All of the above confirms that, the class of screw machines is currently losing its relevance and is an irrelevant direction for creating mechanisms with a high gear ratio and capabilities with the required power character in a limited geometric nomenclature.

Solution of the problem

In a modern interpretation, the implementation of the Moineau capsule principle is achieved by fulfilling five conditions that turn a simple screw pump, for example, an Archimedean screw into a volumetric hydraulic machine:

- 1) the number of lobes of the stator and rotor should differ by one: $z_1 = z_2 + 1$;
- 2) the screw surfaces of the stator and rotor must have the same direction (right or left);
- 3) the steps of the screw surfaces of the rotor and stator should be proportional to their number of lobes;
- 4) the length of WB must be at least one pitch of the stator;
- 5) the profiles of the rotor and stator must be mutually flexible and be in continuous contact during engagement.

The first R. Moineau patent took priority on May 1930 and protected a device that can be used as a pump, motor, compressor, or mechanical transmission [2]. This patent marks the birth of a new principle for volumetric hydraulic machines. In Fig. 1 shows the WB of a pump with a single-lobe rotor ($z_2=1$) in longitudinal and transverse sections. Three types of chambers are formed between the screw surfaces of the WB: suction chambers, sluices (capsules) and pressure chambers. When the rotor rotates clockwise, the fluid moves from left to right, and when the rotor rotates in the opposite direction, from right to left.

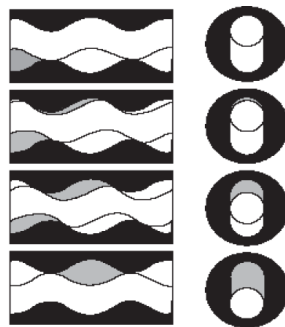

Fig. 2. The working bodies of the Moineau pump (in different phases of the rotor position in the stator when turned through an angle of 180°)

The working process of the volumetric pump consists in the fact that when the rotor is rotated, the chambers open at one end of the WB expand, close (becoming isolated) and transfer to the other end, decreasing in volume and disappearing. At a fixed point in time (with the rotor conditionally stopped), the position of the chambers and their area change along the length of the WB (see Fig. 2).

Due to the indicated structural and kinematic features, **single-screw pumps**, referred to in the technical literature as the progressive cavity pump (PCP), combine the positive qualities of dynamic and volume hydraulic machines with important operational advantages that distinguish them from other types of pumps.

Compared to Dynamic Pumps:

- independence of the generated pressure from the rotational speed of the drive shaft, which extends the range of PCP use in terms of drive speed;

- a relatively low fluid velocity in the flow part of the pump (2–3 times less than in a centrifugal pump of the same dimensions), which increases the durability of the flow part of the PCP, since the intensity of hydroabrasive wear is proportional to the speed cube;

- high suction capacity.

Compared to reciprocating pumps:

- the absence of valves or other distribution devices, since the distribution of fluid is ensured automatically due to the fundamental relationships between the geometric parameters of the screw surfaces of the WB;

- lack of dead space of working chambers;

- almost uniform (without ripple) feed proportional to the rotational speed;

- the ability to change the direction of fluid movement by simply reversing the drive shaft;

- continuous change of position of contact lines of WB;

- reduction of metal consumption of the design and dimensions of the pump;

- high speed PCP with a single-lobe rotor, which allows (as for centrifugal pumps) to connect them directly (without reducing devices) with electric motors having a speed of 1000–3000 rpm.

The main advantage of PCP, which determined their wide distribution in various fields of technology, is the ability to pump almost any *type of liquid*, including highly viscous ones containing gas and solid inclusions, as well as multiphase mixtures. Compared with the closest in design and operation principle, two- and three-screw pumps, the PCP are different: the minimum diametrical dimensions of the WB (due to internal gearing and the absence of contactors); simplicity of design of body parts; lack of a synchronizing gear; the presence of an elastic element in the WB (which expands the ability to control pressure characteristics by changing the diametrical interference in the pair and reduces the requirements for the accuracy of manufacturing WB).

The scope of any type of pump is characterized by supply and pressure fields, properties of the pumped liquid (density, viscosity, temperature, chemical aggressiveness, gas and particulate matter content), design and operational features (stationary, mobile, ground, well pumps, etc.). The supply and pressure fields $Q - P$ of single-screw pumps for general and special purposes are distributed in feeds from

0.001 to 150 l/s and in pressures up to 30 MPa. According to the generalized criterion-pump specific speed N_s , single-screw pumps are in the range $N_s = 2 - 20$, which means that PCPs have the highest specific speed among volumetric pumps (for three-piston pumps $N_s = 0.05 - 2$) and together with vortex pumps ($N_s = 13 - 40$) occupy the boundary region between volumetric and dynamic ($N_s = 40 - 170$) pumps.

For dynamic and rotary pumps, there is one and the same pattern of structural change with increasing N_s : the radial direction of flow (in centrifugal, vane and gear pumps) goes into axial (axial, screw pumps). In a comparable $Q - P$ field, single-screw pumps have a higher efficiency than vortex or multi-stage centrifugal pumps. Compared with piston pumps, PCPs have smaller dimensions and weight.

One of the main advantages of PCP is the ability to pump almost any liquid in a wide range of changes in their density and viscosity (up to 12000 cP). Only piston pumps, which are much more complex in design, expensive to manufacture and metal-intensive, can be compared with PCP in terms of universality of use.

The presence of an elastic cage allows the wide use of PCP for pumping contaminated liquids, while centrifugal and piston pumps for pumping liquids with suspensions have special design modifications.

The industrial catalogs of leading engineering companies (Netzsch, PCM, Seepex, Schlumberger, Weatherford, Livgidromash, etc.) indicate up to 300 types of liquids, emulsions, pastes, and other media that are effectively pumped by PCP.

Main applications of PCP

- lifting oil and formation fluids from wells using rodless and sucker rod pumping units;
- technological processes in various industries;
- water raising, land reclamation and irrigation in agriculture;
- water supply in utilities;
- pumping of various products in the food and wine industry;
- emptying of tanks, tanks and other containers;
- pumping water from mines and mine workings;
- transportation of mortars and paints;
- innovative energy and environmental technologies.

In Europe, the first pumps for oil production were introduced in the 1980s by the French Petroleum Institute (IFP) and Total. Simplicity of operation and configuration, low costs and a wide range of fluid properties are the basis for the success of Moineau pumps in the oil industry. Among the new technological advances, it is worth paying attention to the patented all-metal PCM Vulcain pump for the production of viscous oil by thermal stimulation of the formation (CSS, SAGD). The unique technology created allows us to manufacture stators from metal, while maintaining all the necessary geometric and hydraulic characteristics to achieve high performance in operation and pump quality. Vulcain pumps are successfully used in a number of countries in America and Europe, in particular when operating high-viscosity oil and natural bitumen deposits. In Russia, a large amount of development work was carried out in the 1960-70s at the Special Design Office for Rodless Pumps (OKB BN), where for the first time in world practice submersible screw electric pumps for oil production and water lifting were developed and introduced. In the 1980–90s, PCR with multi-lobes

working bodies were developed at the VNIIBT and the Gubkin State University of Oil and Gas, which made it possible to increase the efficiency of the use of pumps in various technological processes.

Over the years, many experts in different countries conducted theoretical and experimental studies that laid the foundations of the theory of the PCP workflow, methods for their design and operation [3-8].

Particularly intensive development of the PCP was in the oil industry, which is associated with an increase in oil production and the complication of field operating conditions (an increase in the share of the mechanized production method, a decrease in the average production rate of wells, an increase in the viscosity of the reservoir fluid, as well as the content of free gas and solids in it).

A new page in the development of single-screw hydraulic machines has opened in connection with the proliferation of drilling technologies using **hydraulic downhole motors**. Work on the creation of volumetric hydraulic motors based on working bodies designed according to the Moineau principle (in the West they are designated as **PDM** - Positive Displacement Motors) began almost simultaneously in the USA (Smith Tool) and the USSR (VNIIBT) and in the 60s of the last century. Initially, a different approach to the designation of these machines was outlined: in the USSR, the hydraulic motor was developed as a replacement for the low-speed rotary method of driving rock cutting tools, while in the USA as an alternative to the turbine method of drilling. Hence the fundamental difference in the design of the working bodies of the motor. In the USSR, a scheme with multiple profiles of the WB was adopted (Fig. 3), and in the USA they used the general scheme of the motor as a Moineau reversed pump with a single-lobe rotor.

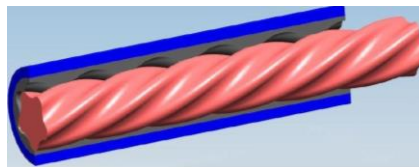

Fig. 3. Multiple profiles PDM working bodies

It turned out that in addition to generating power on the output shaft, the multi-lobe gerotor mechanism with cycloidal gearing also performs the functions of a planetary gearbox, the gear ratio (multiplicity of action) of which is equal to the number of rotor strokes (Fig. 4), which made it possible to construct a gamma of motors with different torque and speed.

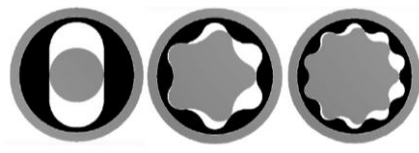

Fig. 4. Cross sections of PDM with different kinematic ratio (1:2; 5:6; 9:10)

Fundamental theoretical and experimental studies of the PDM workflow and the creation of a set of technological equipment for the manufacture of multi-lobes working

bodies [9–11] provided optimal energy and operational characteristics of these hydraulic machines for various conditions of their operation in drilling and overhaul of oil and gas wells.

Due to the limitations of the invention of the optimal geometry of multi-lobes WB, as well as the Moineau principle, screw hydraulic machines are the property of all mankind and have been adopted by many oil engineering companies in the world.

Currently, PDM has become one of the main technical means for driving rock cutting tools and is the basic design for innovative drilling technologies, such as directional and horizontal drilling, sidetracking, motorized rotary diverter systems, casing drilling, etc.

What factors contributed to the widespread adoption of PDM: firstly, due to the special tribological characteristics of the working bodies (a combination of sliding and rolling) and the presence of an elastic lining of the stator, it becomes possible to use practically all the solutions used in drilling as a working fluid; secondly, the unique energy and operational characteristics of PDM (high torque at a low speed, linear relationship between torque and pressure drop, minimum axial clearance, the ability to adjust technical parameters by changing the interference fit and elastomer properties, simplified assembly and adjustment scheme compared to downhole motors of a different type).

Summing up the development of drilling equipment and technology, the authoritative international journal Oil & Gas classified multi-lobes PDMs as one of the outstanding achievements of drilling equipment in the second half of the 20th century. The importance of PDM for the modern oil and gas industry can be judged even by the fact that, for example, in Russia PDMs provide more than 75% of the volume of drilling work in well construction and almost 100% of work in the overhaul of oil and gas wells.

In addition, the cycloidal engagement embedded in the screw gerotor mechanism, given the wide range of gear ratio and tooth numbers (starting from 1-3, which is unattainable for other types of gears), can be considered as a very promising direction of development of **gear mechanisms** (with internal and external gearing, as well as planetary type, Fig. 5) for various branches of mechanical engineering [12].

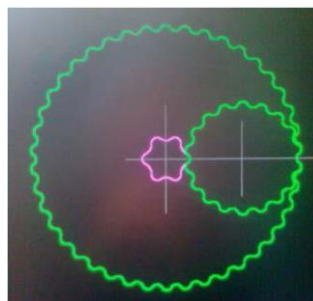

Fig.5. Planetary gearbox with cycloidal tooth profile (scheme 6-18-42)

Thus, the basic principles laid down in the creation of single-screw hydraulic machines were embodied in all industries, including the most important areas of the

oil and gas complex, related to mechanized oil production and drilling of oil and gas wells.

It can be assumed that in the future, as the oil and gas industry develops and the field development conditions become more complicated, single-screw hydraulic machines will continue to improve and remain an indispensable technical tool that ensures the progress of the oil and gas and energy complex [13]. Research and development work show that, in addition to the traditional fields of application of single-screw hydraulic machines, there are the following promising areas for creating machines based on cycloidal screw working bodies for drilling and oilfield equipment:

- *in drilling*: bottom rotators of the drill string, BHA oscillators, mobile mud pumps, planetary gear drives for drilling rigs and downhole motors;

- *in oil production*: hydraulic borehole screw pumping units, multiphase pumping systems.

Ways of further improvement of single-screw machines are associated with modifying the geometry of cycloidal engagement, constructive optimization of loaded elements and assemblies based on computer technology and three-dimensional modeling, selection of materials and methods for hardening work surfaces, improving manufacturing quality using innovative gear processing centers.

References

1. Moineau J-L. Rene Moineau. Aviator and inventor Editions de, l'Officine. – Paris, 2009.
2. Moineau R.L. // J. Pompe France. – Patent No 695539, 1930.
3. Nosciewicz J. Vretenova Cerpadla. – Praha: SNTL, 1961.
4. Krylov A.V. Single-screw pumps. – M.: Gostoptekhizdat, 1962.
5. Baldenko D.F., Bidman M.G., Kalishevsky V.L. and eth. Screw pumps. – M.: Mashinostroenie, 1982.
6. Revard J.M. The progressing cavity pumps handbook. // PennWell Publishing Company. – USA: Tulsa, 1995.
7. Cholet H. Progressing cavity pumps. // Editions Technip. – Paris, 1997.
8. Nelik L., Brennan J. Progressing Cavity Pumps and Mudmotors. // Gulf Publishing Company. – Houston, 2005.
9. Gusman M.T., Baldenko D.F., Kochnev A.M., Nikomarov S.S. Downhole screw motors for drilling wells. – M.: Nedra, 1981.
10. Baldenko D.F., Baldenko F.D., Gnoevykh A.N. Single-screw hydraulic machines (in two volumes). – M.: IRC Gazprom, 2005-2007.
11. Samuel R., Baldenko D.F., Baldenko F.D. Positive Displacement Motors. // Theory and Applications. Sigma Quadrant Publisher, 2015.
12. Baldenko D.F., Baldenko F.D. On the choice of the profile of teeth mechanical transmissions and hydraulic machines. // Scientific Magazines, – M.: Drilling and Oil, 2019, №3.
13. Electronic resources of firms: Netzsch, PCM, Schlumberger, Seepex, Weatherford, NPO Drilling Technics, Livgidromash, etc.

INCREASE IN THE PRODUCTIVITY OF FOUNDRY SITES BASED ON THE SYNCHRONIZATION OF MELTING AND CASTING EQUIPMENT

Serhii Kononchuk,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Department of Materials Science and Foundry

Oleksandr Skrypnyk,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Department of Materials Science and Foundry

Viktor Pukalov

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Department of Machine Parts and Applied Mechanics
Central Ukrainian National Technical University
Kropyvnytskyi, Kirovograd region, Ukraine

To date, the development of any production, including foundry production, is due to the need to improve the quality of castings while reducing labor, material and energy costs. Complex automated, robotic, and computerized foundry complexes, new modern materials, energy-saving technologies are used, and new modern casting technologies are implemented.

Increasing the efficiency of the work of various departments of the foundry is one of the urgent scientific and practical tasks of foundry production, since their functioning determines the productivity of the shop and the level of casting quality with minimal consumption of materials and electricity. The solution to this problem is achieved by using modern high-performance and reliable equipment in various areas of foundry production, as well as by controlling the quality of raw materials and maintaining technological process parameters within the given limits at all stages of foundry production [1].

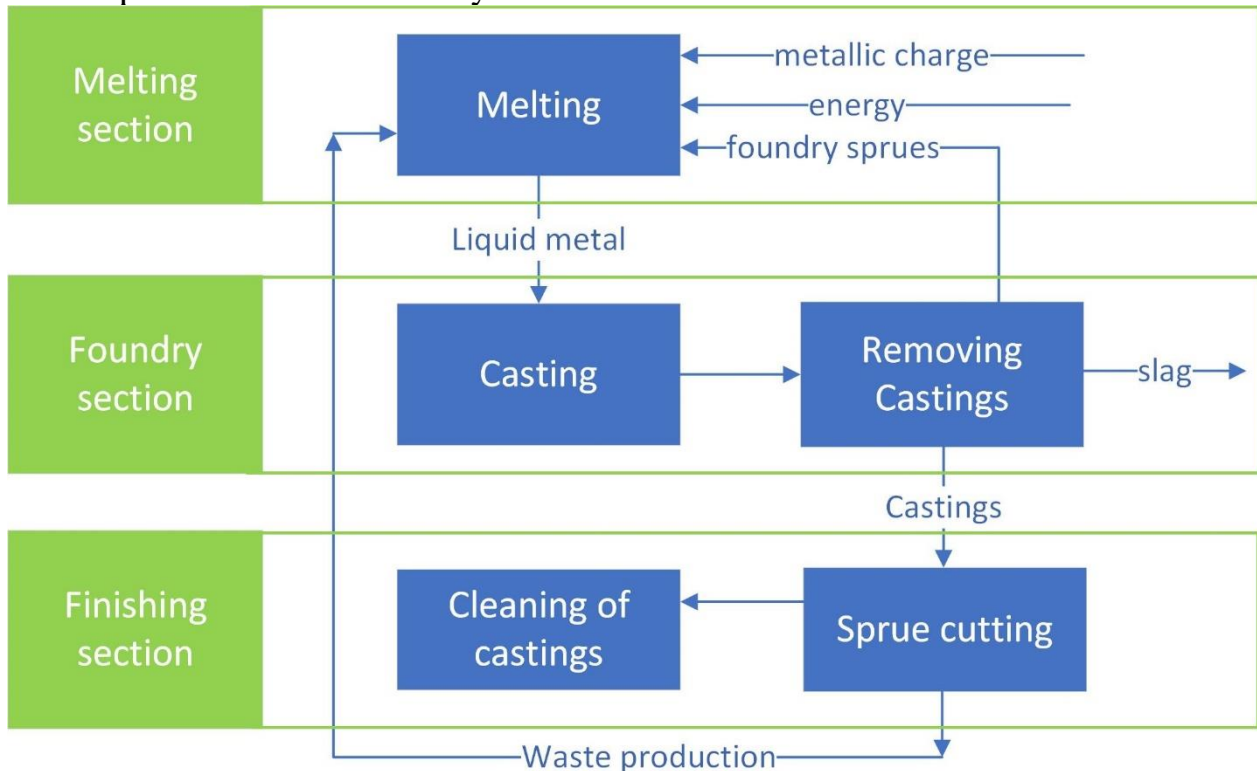
However, as analysis of production data shows, there is significant equipment downtime due to the lack of synchronization of the interconnected equipment. So, for example, if the casting area is ready for work, but the metal has not yet melted in the melting area, then the mold machines will be idle until the area is supplied with liquid metal. Sometimes such downtime can reach 40... 50%, which ultimately leads to a significant increase in the cost of production and financial losses of the enterprise.

A typical technological process of casting aluminum alloys in a mold consists of the following operations: preparation of charge materials (shredding, weighing), preparation of tools, equipment, equipment, melting, refining, casting, cutting, cutting of feeders, cleaning, transportation.

Timing of the work of equipment and workers allows you to synchronize the work of the melting and casting departments, minimize equipment downtime and increase

production productivity. In order to continuously supply the mold casting area with liquid metal, it is necessary to provide two melting furnaces in the melting department, which work in parallel: in one, metal casting takes place, in the other - melting. At the same time, it is impossible to allow the liquid metal to overheat in the furnace, as this leads to burnout of the elements, saturation of the melt with harmful impurities and gases [2].

In fig. 1 shows the diagram of the interaction of the mold casting department with other departments of the foundry.

Figure 1. The scheme of interaction of the parts of the foundry shop.

Since the casting area is the most labor-intensive process, in order to ensure the maximum productivity of the foundry, it is necessary to establish such a sequence of operations and transitions to ensure maximum productivity of the workplace. At the same time, it is necessary to take into account interrelated operations and transitions. For example, you cannot perform a Refinement operation without first performing a Melting Tool Preparation operation, or perform a Casting operation without first performing a Refinement operation, and so on.

In order to more accurately identify time reserves when performing operations and transitions, a cyclogram was built in the Microsoft Project environment.

According to the constructed cyclogram of the work of the workplace for the production of the casting NSh100, the number of cycles of the "Casting" and "Removing castings" operations is 14 cycles per shift. Since four casting machines are installed at the workplace, the number of castings produced by the workplace per shift is 56 castings.

The artificial production time of casting NSh 100 according to the production technology of multi-machine service is 10.8 minutes at the enterprise. At the same time, production productivity is $480/10.8=44$ castings.

Thus, the productivity of the workplace with the optimal sequence of operations and transitions is $56/44 = 1.27$ times higher compared to the technology used at the enterprise.

An additional increase in the productivity of the casting process can be achieved by adjusting the thermal regime of the chill mold on a basis of computer investigation of the air flow in the channels of the casting core [3, 4].

Thus, on the basis of a review of the methods of increasing the productivity of the foundry plant, the need for synchronizing the melting and casting equipment is substantiated. Based on the analysis of the operation of the melting and pouring equipment, the optimal sequence of operations and transitions is established to minimize equipment downtime. Cyclograms of the synchronous operation of the melting section and the casting section were constructed. Recommendations for increasing the productivity of the casting process were developed, which made it possible to increase the productivity of the workplace for casting the NSh100 casting by 1.27 times.

References:

1. Пономаренко О.И. Оптимизация технологических решений для цехов литейного производства: Монография / О.И. Пономаренко. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2007. – 320 с.
2. Конончук С.В. Удосконалення технологічного процесу лиття в кокіль алюмінієвих сплавів / С.В. Конончук, В.В. Пукалов. Литво – 2018: XIV Міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя : АА Тандем, 2018. С. 119-120.
3. Підвищення продуктивності процесу лиття алюмінієвих сплавів на основі дослідження теплового режиму кокіля / Конончук С.В., Скрипник О.В., Свяцький В.В., Пукалов В.В. Литво – 2021: XVII Міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя : АА Тандем, 2021. С. 107-111.
4. Конончук С.В. Підвищення продуктивності процесу лиття шляхом регулювання теплового режиму кокіля на основі комп'ютерного дослідження потоку повітря в каналах стержня / С.В. Конончук, О.В. Скрипник, В.В. Свяцький, В.В. Пукалов // Центральноукраїнський науковий вісник: Технічні науки, вип. 5(36). – 2022 р.- С. 39-50.

STATISTICAL MODEL CALCULATING THE CARBON DIFFUSION PARAMETERS IN STEELS

Serhii V. Bobyr,
Dr. Sc, Leading Researcher,
KTH Royal Institute of Technology, Stockholm, Sweden

Introduction. Carbon diffusion in metals has received a lot of attention and has been the subject of intensive theoretical investigations in recent years [1, 2]. First, this is due to the practical interest in using the Fe – C system for several technological applications, including the creation of radiation-resistant materials, high-hardness tool steels, and in automotive applications [1,2].

Secondly, carbon diffusion in Fe and Fe alloys is very important because this leads to engineering problems associated with carbides formation and degradation of high strength steels, reactor materials, etc. [3, 4].

First principles calculations and classical approaches molecular mechanics has been used to study carbon diffusion energy in the case of body-centered cubic Fe in several papers [4-6].

It is assumed that modern ab initio modeling will provide a good description of the geometry, energy, and potential energy surface in Fe-C - systems. However, as far as we know, there is no systematic derivation of the diffusion coefficients from the first principles of statistical thermodynamics. The use of such calculations is important for understanding the possible mechanisms of hydrogen diffusion in metals.

The purpose of this work is development a simple statistical model of the diffusion of carbon atoms in the crystal lattice of metals and its application for calculating the diffusion coefficients of carbon atoms in iron and steel.

Materials and methods. To describe the diffusion of atoms in the crystal lattice of a metal in work [7] was developed the statistical model of diffusion of the atoms of the dissolved element in the metal.

The expression for the diffusion coefficient of the atoms in the metals and alloys was founded in the form:

$$D_0^i = \frac{2\pi m_a k^2 d}{h^3 N \rho} \cdot A_i \cdot N_i^2 \cdot T^2 \quad (1)$$

where h is Plank constant, k is Boltzmann's constant, N is Avogadro number, Ni is the atomic number of the diffusive element; and ma is the atomic mass unit; ρ is the alloy density; A_i is activity element i in solid solution; T is temperature. The activity of this element is generally unknown, and this parameter needs to be determined from experimental data on diffusion or performed calculations. Expression (1) of the developed statistical model significantly differs from the expressions obtained in classical atomic models [5]. The interplanar distance d enters this expression in the first degree. Nevertheless, this formula assumes the dependence of D_0 on the square of the atomic number of the diffusing element and the square of the diffusion temperature.

For practical calculations of multicomponent systems - steels in the developed statistical model (SM) the diffusion coefficient D we can calculate by the formula, following from (1):

$$D = D_0 \exp(-U_0/RT), \quad (2)$$

where $D_0 = A_0 T^2$.

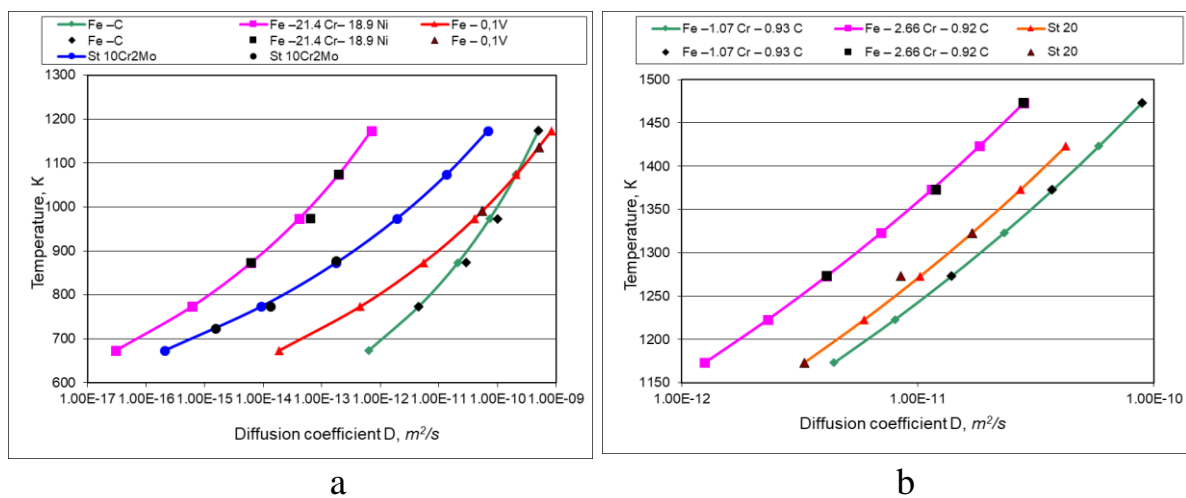
Results and discussion. The calculated data for diffusion parameters of atoms carbon in α -iron and steels, by Eq. (2), from experimental results [8, 9] present in Table 1.

Table 1.

Calculated data for statistical diffusion parameters of carbon in iron and steels

Steel	Phase of diffusion	Diffusion parameters	
		U_0, J	$A_0, m^2 K^{-2} s^{-1}$
Fe – C	α	73057	$6,517 \cdot 10^{-13}$
Fe –1.07 Cr – 0.93 C	γ	121982	$8,697 \cdot 10^{-13}$
Fe – 2.66 Cr – 0.92 C	γ	127286	$4,237 \cdot 10^{-13}$
Fe –21.4 Cr– 18.9 Ni	γ	117363	$8,627 \cdot 10^{-14}$
Fe – 0,1V	α	125976	$2,477 \cdot 10^{-10}$
St 20	γ	120303	$5,467 \cdot 10^{-13}$
St 10Cr2Mo	α	152335	$3,03 \cdot 10^{-10}$

Let us perform the appropriate calculations for the diffusion of carbon in iron and steels and compare them with the experimental data in [8, 9]. The data of tables 1 show that the diffusion of C in the γ -phase is slower than in the α -phase at the same temperatures. The activation energy of carbon diffusion in γ -phase of various steels has values close to 120 kJ, which can be used in the corresponding models for calculating the structure and properties. This formula (2) well describes the deviation of the carbon diffusion coefficient from the Arrhenius law at medium temperatures, shown in Fig. 1.

Figure 1. Comparison of calculated and experimental data for diffusion coefficient of carbon in α -iron and steels at middle (a) and high (b) temperatures. Individual black points are experimental data from works [8, 9], dotted lines are calculated data.

Conclusions. Thus, a simple statistical model of the diffusion of impurity atoms in the crystal lattice of metals was used in the article. The calculations are compared with the known experimental data on the diffusion of carbon atoms in iron and steels with a fairly good agreement between the results. This agreement for the given special cases of diffusion is higher than in classical atomic diffusion models [5].

Undoubtedly, this model does not consider many specific factors affecting the diffusion parameters of carbons atoms in a metal, such as the interaction of impurity atoms and metal, the presence of vacancies, etc. Further development of this model will allow consideration of the influence of these factors on the diffusion of carbon in iron and steels.

This project was funded by the Swedish Foundation for Strategic Research (SSF), contract UKR22-0070. We acknowledge prof. Joakim Odqvist and prof. Annika Borgenstam from KTH Royal Institute of Technology for support.

References

1. X. Zhang, T. Hickel, J. Rogal, S. Fähler, R. Drautz, J. Neugebauer. Structural transformations among austenite, ferrite, and cementite in Fe–C alloys: A unified theory based on ab initio simulations. *Acta Materiala*, 2015, 99, 281 – 289.
2. P. Jovičević-Klug and B. Podgornik. Review on the Effect of Deep Cryogenic Treatment of Metallic Materials in Automotive Applications. *Metals*, 2020, 10(4), 434.
3. S. Kobayashi, T. Takasugi. Mapping of 475 degrees C embrittlement in ferritic Fe–Cr–Al alloys. *Scripta Mater*, 2010, 63, 1104-1107.
4. Maugis P., Chentouf S., and Connétable D. Stress-controlled carbon diffusion channeling in bcc-iron: A mean-field theory. *Journal of Alloys and Compounds*, 2018, 769, 1121-1131. ISSN 0925-8388.
5. C. Tasan, M. Diehl, D. Raabe. Modeling of Materials: Development with Simulation –Discoveries through Simulation. Multiscale materials simulation. Winter school, 2017, German Research Foundation SPP Aachen Germany.
6. K. Tapasa, A. V. Barasheva, D. J. Bacon, Yu. N. Osetsky. Computer simulation of carbon diffusion and vacancy- carbon interaction in α -iron. *Acta Materialia*, January 2007, 55 (1), 1-11.
7. S.V. Bobyr. Statistical model of impurity atoms diffusion in the crystal lattice of metals and its application for calculating the diffusion coefficients of hydrogen and carbon atoms in iron. *Phys. Solid State*, 2021, 3, 345.
8. K. J. Haman. Diffusion Carbon in α -iron /Diffusion in body-centered cubic metals [in Russian]. *Metallurgy, M.*, 1978, 83.
9. L.N. Larikov, V.I. Isaychev: Diffusion in metals and alloys, Kiev, Naukova dumka, 1987, 510.

FORMATION OF THE SEPARATION NEAR THE BUSHING OF THE FLOW IN THE OUTLET NOZZLE OF THE STEAM TURBINE AT PARTIAL MODES

Shubenko Oleksandr,

corresponding member, professor, chief researcher
Anatolii Pidhornyi Institute of Mechanical Engineering Problems of the National
Academy of Sciences of Ukraine

Goloshchapov Volodymyr

candidate of technical sciences, senior researcher, senior researcher
Anatolii Pidhornyi Institute of Mechanical Engineering Problems of the National
Academy of Sciences of Ukraine

Senetska Daria,

leading engineer,
Anatolii Pidhornyi Institute of Mechanical Engineering Problems of the National
Academy of Sciences of Ukraine

At present, powerful steam turbines are operated in partial modes, which in turn leads to a change in the flow structure at the outlet of the turbine flow path. Behind the last stage of the turbine there is an outlet nozzle, which connects the flow part with the condenser. When changing the operating mode of the turbine flow path, the last stage of the turbine and the outlet nozzle are the first to react to the change in the flow structure, [1, 2]. This leads to the need to choose the design of the outlet nozzle in such a way as to reduce energy losses in the flow in various modes. There are a significant number of design solutions for the creation of outlet nozzles, [3, 4]. In this regard, it is necessary to conduct a theoretical and experimental study of the structure of the main flow movement around the outlet nozzle (free from stiffening ribs) of the steam turbine.

Based on the theory of helical flow, I. I. Kirillov showed, [5] that the movement of a rotating flow behind a stage guide vane with a large rim clearance is linear within the axial clearance and can be described by an equation representing a hyperboloid of revolution. In this case, the stream trickles (streamlines), including boundary ones, are hyperbolas in the meridional plane. To determine the radius r_i of the i -th stream trickle (streamline) in the section z

$$r_i^2 = r_{0i}^2 + z^2 \cdot \left(\frac{C_{2u}}{C_{2z}} \right)_i^2, \quad (1)$$

where C_{2u} is the circumferential velocity component; C_{2z} is the axial velocity component.

Equation (1) makes it possible to determine the structure of the flow with known characteristics of its movement at the partial modes, namely, [3]:

– the change in the position of the boundary line $\bar{G} = 0$ (the inner boundary of the rotating flow separating the separation near the bushing from the main flow), the

beginning of which at the trailing edges of the rotor blades corresponds to the radius r_{0i} ;

– the relative volumetric flow rate $\overline{Gv}_{2z=0}$, corresponding to the moment of initiation of the separation near the bushing in the root section of trailing edges of rotor blades;

– the distribution of the ratio of the components $\frac{c_{2u}}{c_{2z}}$ for the main flow at the formed the separation near the bushing.

To determine the inner boundary of the main flow, it is necessary to know the value $\overline{Gv}_{2z=0}$ at the initiation of the separation near the bushing from the trailing edges of the rotor blades in the root section

$$\overline{Gv}_{2z=0} = 1 - \frac{c_{2u}}{u}. \quad (2)$$

In the expression (2), the ratio $\frac{c_{2u}}{u}$ shows the moment of occurrence of the separation near the bushing from the trailing edges of the working blades root section, characterized by this mode.

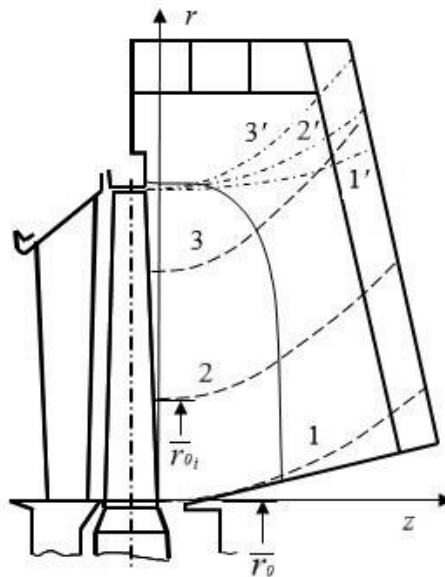
Given that there are a large number of turbines of various types, to simplify the solution of the problem (taking into account the angles of flow exit from the channels of the working wheel β_2), equation (2) can be written in the following form

$$\overline{Gv}_{2z=0} = 1.065 \cdot (1 - 0.369 \cdot \text{tg}\beta_2),$$

which makes it possible to determine the mode of occurrence of the separation near the bushing in the turbine outlet nozzle behind the working wheel in the range of effective flow exit angle in the bushing area of the working wheel from $\beta_2 = 24^\circ$ to 34° for the optimally designed stages.

The results of computational studies have shown how the flow is formed in the outlet nozzle of a steam turbine in partial modes. As an example, the mode $\overline{Gv}_2 = 0.8941$ is presented, in which the separation near the bushing is born, it is still attached to the bypass in the root section and doesn't detach from it within the free space, but intensively develops in the space between the ribs (Fig. 1).

With an increase in the circumferential component of the velocity C_{2u} of the main flow, vortex flows are formed in the space between the stiffening ribs, which enter the condenser.

Figure 1. The position of the boundary line of the main flow in the outlet nozzle at partial turbine K-300-240 operating modes

$$\begin{array}{ll}
 1 - \bar{G}v_2 = 0.8941, \bar{G} = 0; & 1' - \bar{G} = 1; \\
 2 - \bar{G}v_2 = 0.6, \bar{G} = 0; & 2' - \bar{G} = 1; \\
 3 - \bar{G}v_2 = 0.4, \bar{G} = 0; & 3' - \bar{G} = 1
 \end{array}$$

Using the above approach, it is possible to construct the structure of the main flow moving in the outlet nozzle up to the stiffening ribs for various turbine operating modes. As a result, the streamlines in the space between the boundary lines $\bar{G} = 1$ and $\bar{G} = 0$ are taken according to the choice of their position on the trailing edges of the rotor blades.

Based on the results of the studies carried out, an analysis was made of the initiation and subsequent development of the separation near the bushing from the trailing edges of the working blades in the outlet nozzle space in a wide range of mode changes, including partial ones. An approximate dependence has also been obtained to assess the mode of occurrence of the separation near the bushing behind the last stages of steam turbines.

References:

1. Liu B., Yang J., Zhou D., Zhu X., Do Z. Numerical Investigations of Flow Features in a Low Pressure Steam Turbine Last Stage under Different Mass Flow Rate // Proceeding of ASME. Turbo-Expo 2015. Paper No: GT-2015-42916. 11 p.
2. Tanuma T., Ogawa M., Okuda H., Hashimoto G., Shibukawa N., Okuna K., Tsukuda T. Unsteady Flow Effects on Steam Turbine Last Stage Blades at Very Low Load Operating Conditions // Proceeding of ASME. Turbo-Expo 2018. Paper No: GT-2018-76498. 12 p.
3. Shubenko Oleksandr, Alyokhina Svitlana, Goloshchapov Volodymyr, Kotulska Olga, Senetska Daria. Separation near the bushing of the flow in the outlet nozzle of the steam turbine at the low-flow rate modes. International Science Journal of Engineering & Agriculture Vol. 2, No. 2, 2023, pp. 53-63.

4. Щегляев, А. (1993). Паровые турбины. Теория теплового процесса и конструкции турбин. Энергоатомиздат, 384.
5. Кириллов, И. (1972). Теория турбомашин. Машиностроение, 536.

МОДИФІКАЦІЯ АЛГОРИТМУ ТЕХНІЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ З МЕТОЮ ЗМЕНШЕННЯ ЧАСУ ПІДГОТОВКИ АВІОНІКИ

Бабська Ольга Костянтинівна

0009-0007-9666-6091

курсант Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Хіжнюк Олександр Анатолійович

0009-0007-5855-2798

викладач Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Шигун Дмитро Юрійович

старший офіцер юридичного відділу претензійно-позовної роботи Збройних
Сил України

Система технічного обслуговування повітряних суден, яка зараз використовується, не відповідає потребам сучасної ефективної та економічної підготовки бортового обладнання. Неправильний розподіл часу на технічне обслуговування значно знижує ефективне пілотованих та безпілотних повітряних суден під час зіткнення зі збройною агресією.

Для досягнення ефективного виконання польотних завдань шляхом скорочення інтервалів технічного обслуговування необхідно зменшити час підготовки бортового обладнання літальних апаратів (ЛА). Оптимальний алгоритм технічного обслуговування повинен розподілити час таким чином, щоб в найкоротший термін провести максимально ефективний та безпомилковий перелік технічних робіт.

Більшість існуючих систем технічного обслуговування ґрунтується на стратегії поетапного залучення широкого спектру інженерних фахівців. Однак цей підхід не є сприятливим для скорочення часу технічного обслуговування пілотованих повітряних суден та літальних апаратів і заважає їх оптимальному та ефективному обслуговуванню.

Сучасні нейронні мережі відкривають нові можливості для оптимізації алгоритмів технічного обслуговування повітряних суден. Їхні здатності до самонавчання та ефективної роботи за оптимальними алгоритмами роблять їх потенційними кандидатами для застосування в експлуатації авіаційної техніки.

Для застосування алгоритму Дейкстри в системі технічного обслуговування повітряних суден необхідно спочатку побудувати граф, який буде відображати зв'язки між обладнанням та послугами, необхідними для його підготовки до

польоту. Кожен елемент обладнання може мати декілька параметрів, які впливають на час, необхідний для його обслуговування.

Після визначення ваг кожного ребра графу можна застосовувати алгоритм Дейкстри для знаходження найбільш ефективного маршруту технічного обслуговування. Цей маршрут буде містити послуги з обслуговування кожного елемента обладнання, необхідні для його підготовки до польоту, то буде мінізувати час, необхідний для проведення цих робіт.

При застосуванні алгоритму Дейкстри в системі технічного обслуговування повітряних суден можливо врахувати різні обмеження, які можуть впливати на ефективність технічного обслуговування. Наприклад, обмеження на час виконання польотних завдань, наявність певних обладнань та матеріалів, які необхідно використовувати для обслуговування, та інші.

Список літератури:

1. Bi, H. Evacuee flow optimisation using G-network with multiple classes of positive customers. In Proceedings of the IEEE 24th International Symposium on Modeling, Analysis and Simulation of Computer and Telecommunication Systems, London, UK, 19–21 September 2016; pp. 135–143, doi:10.1109/MASCOTS.2016.62
2. Буркатовския, Ю. Б. Теория графов [Текст] / Ю. Б. Буркатовския –Томск: Томский политехнический университет, 2014. – 200 с.
3. Fast Route Planning [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www/ URL: https://www.youtube.com/watch?v=-0ErpE8tQbw](http://www.youtube.com/watch?v=-0ErpE8tQbw). – 15.11.2021 р. – Загол. з екрану
4. Breadth First Search or BFS for a Graph [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www/ URL: https://www.geeksforgeeks.org/breadth-first-search-or-bfsfor-a-graph/](http://www.geeksforgeeks.org/breadth-first-search-or-bfsfor-a-graph/) – 18.11.2021 р. – Загол. з екрану.
5. A* Search Algorithm [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www/ URL: https://www.geeksforgeeks.org/a-search-algorithm/](http://www.geeksforgeeks.org/a-search-algorithm/) – 13.11.2021 р. – Загол. з екрану.
6. Субботін, С. О. Неітеративні, еволюційні та мультиагентні методи синтезу нечіткологічних і нейромережних моделей [Текст] / С. О. Субботін. –Запоріжжя : ЗНТУ, 2009. – 375 с.
7. Іващенко, Г. С. Проблема вибору алгоритму пошуку найкоротшого шляху у лабіринтах [Текст] / Г. С. Іващенко, Д. М. Солонцевой // Проблеми інформатизації: Матеріали дев'ятої міжнародної науково-технічної конференції. – 2021 – С. 99
8. Правила інженерно-авіаційного забезпечення Державної авіації України.

АНАЛІЗ НАПРЯМКІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ МОДЕРНІЗОВАНОЇ БОРТОВОЇ ЛОКАЦІЙНОЇ СТАНЦІЇ

Гнусенко Ольга Андріївна
Харківський національний університет
Повітряних Сил ім. І.Кожедуба

Хіжнюк Олександр Анатолійович
викладач Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Шигун Дмитро Юрійович
старший офіцер юридичного відділу претензійно-позовної роботи Збройних
Сил України

Принципи сучасного ведення бойових дій базуються на оперативному виконанні бойових завдань. Запорука цього - справна та боєготова військова техніка. Реалії протистояння збройній агресії РФ докорінно змінили та покращили як систему технічного обслуговування літальних апаратів, так і критерії їх бойового застосування.

Сучасні авіаційні системи надають низку переваг українським літакам при виконанні бойових місій. Удосконалення бортового обладнання та програмно-апаратних комплексів відіграє важливу роль у підвищенні боєздатності літаків.

Важливим та ефективним елементом сучасної авіоніки є радіолокаційні системи, зокрема бортові радары. Важливою задачею є визначення класу цілі для підвищення ефективності повітряного бою. Більшість бортових радарів мають здатність до виявлення та подальшого супроводу виявлених повітряних об'єктів, але не можуть однозначно визначати їх клас та рівень небезпеки. Вирішення цієї проблеми є найбільшим кроком для забезпечення безпеки та успішності бойових операцій.

Введення додаткового режиму детектування класу цілі та визначення її приналежності до небезпечних об'єктів дозволить забезпечити більш точне і швидше визначення типу цілі, що має велике значення для прийняття рішень під час бойових дій. Цей режим дозволить РЛС та БРЛС здійснювати автоматичну класифікацію цілей на підставі їх характеристик, таких як розмір, швидкість, курс, радіопис і т.д.

В результаті модернізовані РЛС та БРЛС зможуть швидше та точніше ідентифікувати цілі, а також відокремлювати їх від метеорологічних помилок, птахів та інших перешкод. Це покращить загальну ефективність бойового

застосування авіації, дозволяючи оперативніше реагувати на загрози і знижувати кількість помилкових захоплень цілей.

Однак, важливо враховувати, що впровадження такого режиму вимагатиме розробки і вдосконалення алгоритмів обробки сигналів та програмного забезпечення, а також підвищення точності та потужності самої РЛС або БРЛС. Також буде необхідно забезпечити навчання операторів і пілотів використовувати нові можливості систем.

Модернізація радіолокаційних систем, які працюють у комплексі з іншими системами авіоніки та наземним обладнанням, потребує збереження працездатності систем у разі втрати управління, здатності до автономної роботи та мінімізації помилок у визначених координатах цілей. Оптимізація структури передавального тракту є необхідною для покращення технічних характеристик радарів.

Зазвичай власні шуми у підсилювальних каналах НВЧ пристроїв є не дуже високі. Така властивість дає змогу створювати підсилюючі пристрої із збалансованими параметрами. Це важливо для забезпечення чіткого та точного прийому сигналів радіолокаційних станцій. Оптимальний рівень енергоспоживання допомагає знизити витрати енергії та підтримувати ефективну роботу системи на тривалий час.

Використання сучасних радіоелементів також сприяє зменшенню розмірів та ваги системи, що може мати значення для авіоніки літака, дозволяючи зберегти місце та зменшити споживання палива.

Оптимізація системи БРЛС та авіоніки літака також може включати в себе використання передових алгоритмів обробки сигналів, покращення антенних систем, вдосконалення інтерфейсу користувача та впровадження новітніх програмно-апаратних комплексів та комп'ютеризованих систем, що відповідають за збереження та інтерпретацію даних.

Перевагою використання сучасних бортових радарів є їхня адаптованість до поточної модифікації операційних алгоритмів без постійної модернізації апаратного забезпечення. Це дозволяє літакам підвищити ефективність.

Узагалі, вдосконалення радіотехнічних систем є неперервним процесом, оскільки технології постійно розвиваються.

Список літератури:

1. Дорощук В.А., Яценко В.Ж., Олійник І.І., Мисик Ф.Ф. Радіолокатор з каналом розпізнавання класу повітряної цілі на основі адаптивного решітчастого фільтру // "Відкриті інформаційні та комп'ютерні інтегровані технології". – Х. 2006. – №31 – С.149–155.
2. Суханов О. Ю., Яценко В.Ж. Конспект лекцій. Бортові радіонавігаційні пристрої та системи. – Х. : ХУПС, 2015. – С. 182.
3. Кузнецов О.Л. та ін., Курс лекцій. Теоретичні основи радіолокації. – Х. : ХУПС, 2015. – 208 с.

4. <http://www.sula.nau.edu.ua> Кафедра систем управління літальних апаратів Інституту аеронавігації Національного аерокосмічного університету.
5. <http://www.k301.khai.edu.ua> Кафедра систем управління літальних апаратів Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ».
6. <http://www.mil.gov.ua/>.
7. <https://www.wik.uk-ua.nina.az/>
- 8.Макаров С.А., Висоцкий О.В., Яценко В.Ж. «Бортові радіолокаційні пристрої та системи: конспект лекцій», Х.: ХУПС, 2011.– 112с.: іл.
- 9.<https://uprom.info/news/vpk/kompaniya-radioniks-stvoryla-unikalnyj-nazemnyj-stend-dlya-vidpraczyuvannya-roboty-vynyshhuvachiv-mig-29>.
10. <https://deepstateua.com/mig-29-vps-polshchi-slovachchini/>

ПЕРЕРОБКА БІЛКОВОГО ВІДСТОЮ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЇ МЕТАНОВОГО БРОДІННЯ

Стоцька Олена Володимирівна

старший викладач
Інституту Післядипломної Освіти
Національного Університету
Харчових Технологій
м.Київ, Україна

Проблема ефективної утилізації відходів харчової промисловості є однією з найгостріших у світі.

В процесі виробництва пива на стадії охолодження пивного сусла утворюється білковий відстій. Він являє собою коагулятивний комплекс білка з дубильними речовинами, зв'язаних гіркими смолами хмелю. За своїм складом, білковий відстій містить 50-60% білку в перерахунку на сухі речовини, до 20% гірких смол та до 30% дубильних речовин в окисленій формі [2,4]. Білковий відстій має драггеподібну консистенцію, коричневий колір, гіркий смак та слабкий запах хмелю. Склад його може варіюватися у залежності від способу відокремлення – пресуванням або центрифугуванням та зазвичай коливається в наступних межах (в розрахунку на суху речовину): 50-65% білка, 15-20% гірких речовин, 7,5-10% дубильних речовин, 10-20% інших органічних речовин та 3-5% золи [1,3,5].

В білковому відстої присутні вільні, в тому числі незамінні амінокислоти: триптофан, цистин, лізин, гістидин, аспарагінова кислота, серин, гліцин, глютамінова кислота, треонін, аланін, тирозин, метіонін, валін та інші амінокислоти [1,4,5]. Всього на 100 грамів сухого відстою припадає 17576,66 мг амінокислот, в тому числі незамінних – 3636, 93 мг. З 100 кг вихідної сировини - зернопродуктів утворюється 2-3 кг білкового відстою вологістю 80% [2].

Білковий відстій містить значну кількість сусла, яке відокремлюють від осаду фільтруванням на фільтр-пресах або шляхом пропускання через сепаратор. Кількість білкового відстою вологістю 70-80% складає 1-2% від об'єму гарячого сусла. Білковий відстій містить хмелеві гіркі кислоти, хмелеві смоли, дубильні речовини, ефірні хмелеві масла, а також органічні кислоти (мурашина, оцтова, янтарну) та вітаміни групи В. Також до складу білкового відстою входять високомолекулярні білки та білково-дробильні комплекси.

Як зазначалося вище, білковий відстій має високу поживну цінність, але не знайшов використання в жодній з галузей промисловості через гіркий смак, обумовлений наявністю α - та β -гірких смол. Гіркий присмак є перешкодою для використання білкового відстою у якості кормової добавки до раціону сільськогосподарських тварин. Існуючі хімічні методи видалення α - та β -гірких смол є непридатними, так як хімічні розчинники, за допомогою яких

екстрагуються гіркі речовини, залишаються у кінцевому продукті та унеможливають його використання для корму тварин.

Придатними для утилізації таких сполук є біотехнологічні методи. Одним з таких методів є метанове бродіння. Метанове бродіння являє собою анаеробний біохімічний процес, що відбувається під впливом асоціацій мікроорганізмів роду *Methanobacterium*. Джерелом живлення мікроорганізмів є органічні речовини, в тому числі й гіркі речовини, що містяться в білковому відстої. Проведені експериментальні дослідження показують, що вміст гірких речовин після закінчення процесу ферментації, знижується на 75%.

Використання процесу метанового бродіння для біодеструкції гірких речовин білкового відстою дозволяє отримати цінну кормову добавку, збагачену незамінними амінокислотами та вітамінами групи В.

Список літератури:

1. Домарецький, В. А. (1999). Технологія солоду та пива. К.: Урожай.
2. Мелетьєв, А. Є., Годосійчук, С. Р., Кошова, В. М. (2007). Технохімічний контроль солоду, пива та безалкогольних напоїв. Вінниця: Нова книга.
3. Апостолюк С. О. Промислова екологія / С. О. Апостолюк, В. С., Джигирей, І. А. Соколовський. – Київ: «Знання», 2012. – 430 с.
4. Ковальчук В.А. Очистка стічних вод / А. В. Ковальчук - Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня». - 2002. - 622 с.
5. Кузнецов А. Е. Анаэробно-аэробная технология очистки сточных вод для пивоваренных предприятий / А. Е. Кузнецов, А. В. Синицын. // Пиво и напитки. – 2005. – №5. – С. 18–21.

ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ ДЛЯ ПОШУКУ ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРЕДМЕТІВ

Шевчук Олександр Русланович

канд. наук, начальник кафедри та спеціальної підготовки

Степанчук Сергій Олександрович

викладач кафедри піротехнічної та спеціальної підготовки

Гассієв Сергій Дмитрович

викладач кафедри піротехнічної та спеціальної підготовки

Національний університет цивільного захисту України, м. Харків, Україна

У світі все частіше збільшується потреба в ефективних технологіях пошуку та знешкодження вибухонебезпечних предметів, що потенційно загрожують безпеці громадян та інфраструктури. Одним з перспективних напрямків розв'язання цієї проблеми є використання безпілотних літальних апаратів (Далі - БПЛА) для збору інформації про вибухонебезпечні предмети та їх локалізації.

Однак, використання БПЛА для пошуку вибухонебезпечних предметів вимагає розробки спеціалізованої техніки та програмного забезпечення, що забезпечуватиме точність та швидкість збору інформації. Крім того, необхідно розробляти алгоритми для автоматичного розпізнавання та класифікації вибухонебезпечних предметів на основі зібраної інформації.

Отже, використання безпілотних літальних апаратів для пошуку вибухонебезпечних предметів має великий потенціал у покращенні безпеки громадян та інфраструктури, але вимагає розробки нових технологій та алгоритмів для ефективного збору та обробки інформації.

Технології БПЛА можуть використовуватися для пошуку вибухонебезпечних предметів в різних ділянках місцевості, таких як сільськогосподарські угіддя, транспортні вузли, аеропорти, будівельні майданчики та інші об'єкти інфраструктури. Основною задачею БПЛА є збір детальної інформації про об'єкти та їх оточення, а також розпізнавання вибухонебезпечних предметів поміж інших об'єктів.

Для досягнення цієї мети БПЛА використовуються з вбудованими камерами, тепловізорами, лазерними сканерами та іншими сенсорами. Зібрана інформація передається на комп'ютер та обробляється з використанням різноманітних алгоритмів машинного обчислення та штучного інтелекту, що дозволяє автоматично виділяти потенційно вибухонебезпечні предмети та інші важливі деталі.

Одним із важливих аспектів використання БПЛА для пошуку вибухонебезпечних предметів є безпека їх власного польоту та запобігання

аварій. Для цього БПЛА оснащуються системами дистанційного керування та автономної навігації, що дозволяє їм уникати зіткнень та інших небезпечних ситуацій.

Однак, використання БПЛА для пошуку вибухонебезпечних предметів має свої обмеження. Наприклад, у разі пошуку на великих територіях можуть виникати проблеми з живленням та дальністю зв'язку, що може обмежувати діапазон їх дії. Крім того, для використання БПЛА необхідно мати спеціальну кваліфікацію та дозвіл на польоти.

Попри ці обмеження, використання безпілотних літальних апаратів для пошуку вибухонебезпечних предметів має багато переваг порівняно з традиційними методами пошуку ВВП. БПЛА можуть працювати в складних умовах, таких як висока вологість, пил та інші фактори, що можуть ускладнювати виявлення ВВП. Крім того, використання БПЛА дозволяє зменшити ризик для саперів, які займаються пошуком вибухонебезпечних предметів, що може збільшити їх ефективність та продуктивність.

Враховуючи зростаючу загрозу мінної небезпеки в Україні, використання БПЛА для пошуку вибухонебезпечних предметів є дуже важливим завданням для забезпечення безпеки суспільства. У майбутньому, з розвитком технологій та зростанням їх доступності, можна очікувати подальшого розширення застосування БПЛА для пошуку вибухонебезпечних предметів, що дозволить підвищити ефективність та безпеку виконання цієї важливої роботи.

У підсумку, використання БПЛА для пошуку вибухонебезпечних предметів є дуже перспективним напрямком розвитку технологій безпеки. Вони дозволяють збільшити ефективність та точність виявлення вибухонебезпечних предметів, знизити ризик для людей, які займаються цією роботою, та забезпечити високий рівень безпеки та захисту суспільства від можливих терористичних або злочинних актів.

Список літератури

1. Sunil Kumar Jha, P. Krishna Mohan, and V. Kamakoti. "A survey on unmanned aerial vehicles (UAVs) for civilian applications." *IEEE Potentials* 36, no. 2 (2017): 20-26.
2. V. Menon and K. Madhava Krishna. "Detection of Improvised Explosive Devices (IEDs) using Unmanned Aerial Vehicles (UAVs): A Survey." In *Proceedings of the International Conference on Robotics and Automation for Humanitarian Applications (RAHA)*, pp. 1-7. IEEE, 2016.
3. R. Michael and M. Kumar. "Using unmanned aerial vehicles for detecting explosive devices: an overview." *Journal of Battlefield Technology* 16, no. 2 (2013): 69-73.
4. J. El-Sheimy, R. Zlotnik, and C. Toth. "Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) for Surveying Applications: A Review." In *Proceedings of the International Symposium on Geomatics for Disaster Risk Management (DRM)*, pp. 1-11. Springer, 2016.

5. S. S. S. M. Indraratna, M. Chandra, and H. D. Yapa. "Survey of Unmanned Aerial Vehicle (UAV) Applications for Civil Engineering." *Journal of Civil Engineering and Architecture Research* 3, no. 7 (2016): 236-244.

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Сергєєв Сергій Юрійович,

аспірант кафедри
теорії і методики фізичного виховання
Придніпровської державної академії
фізичної культури і спорту

Як відомо, фізична рекреація має надзвичайно важливе значення для відновлення не лише фізичних, але і психоемоційних сил людини, що надзвичайно актуально для усього українського народу, який 14 місяців захищає свою незалежність. Отже, у цьому зацікавлені не лише окремі індивіди, але й держава загалом, оскільки від того, як швидко відбудеться таке відновлення, залежить здоров'я і майбутнє української нації. Сьогодні населення страждає від негативних наслідків війни, скорочення фізичних навантажень унаслідок руйнування спортивної інфраструктури, перебування у бомбосховищах та підвалах, що веде до гіподинамії, від збільшення нервово-психічної втоми, обумовленої постійним страхом за життя своє та своїх дітей та близьких, посттравматичним стресовим розладом. Фізична рекреація покликана зменшити ці негативні впливи на життя людини. Ця проблема потребує не лише теоретичного дослідження, але й практичного вирішення на рівні державної політики. Проте рекреаційний комплекс України, як й інші сфери життя, суттєво постраждав від жахливої неспровокованої агресії російської федерації в Україні.

Під фізичною рекреацією розуміють будь-які види рухливої активності, покликані відновити сили, використані в процесі професійної діяльності. Можна виділити ряд суттєвих ознак фізичної рекреації:

- ґрунтується на руховій активності;
- як головні засоби використовує фізичні вправи;
- здійснюється у вільний або спеціально виділений час;
- включає культурно-ціннісні аспекти;
- містить інтелектуальні, емоційні та фізичні компоненти;
- здійснюється на добровільних, самодіяльних засадах;
- надає оптимізувальний вплив на організм людини;
- має у своєму складі освітньо-виховні компоненти;
- носить переважно розважальний (гедоністичний) характер;
- характеризується наявністю певних рекреаційних послуг;
- здійснюється переважно в природних умовах;
- має певну науково-методичну базу [1].

У Положенні про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, затвердженому наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 26 липня 2022 р. № 236, визначено, що рекреаційна діяльність - діяльність, що здійснюється з метою

відновлення розумових, духовних і фізичних сил людей шляхом створення умов для їх загальнооздоровчого і пізнавального відпочинку [2].

За часів радянського союзу, на законодавчому рівні в Україні було визначено 11 курортів загальносоюзного значення (Євпаторія, Саки, Трускавець, Моршин, Бердянськ, Куяльник, Одеська група курортів, курорти Південного узбережжя Криму, Феодосія, Планерське, Курортне) та 15 – республіканського значення (Березівські мінеральні води Харківської обл., «Верховина» та «Синяк» Закарпатської обл., «Ворзель» та «Конча-Заспа» Київської обл., Кирилівка Запорізької обл., Любінь Великий та Немирів Львівської обл., Миргород Полтавської обл., Свалявська група курортів Закарпатської обл., Слов'янськ та Слов'яногірськ Донецької обл., Сатанів Хмельницької обл., Хмільник Вінницької обл.) [3].

Унаслідок анексії росією Криму, частини Луганської та Донецької областей, 7 з означених об'єктів ще з 2014 р. примусово вилучені з рекреаційного комплексу України, ще 2 – Кирилівка та Бердянськ – наразі знаходяться на тимчасово окупованих територіях з 24 лютого 2022 р. Березівські мінеральні води Харківської обл., Слов'янськ Донецької обл. знаходяться в зоні бойових дій, Ворзель» та «Конча-Заспа» Київської обл. істотно постраждали унаслідок окупації росією Київської області весною 2022 р. і зараз тільки починають відновлюватися. 7 травня 2023 р. російський агресор ракетами Х-22 атакував рекреаційну зону на чорноморському узбережжі Одеси, внаслідок чого було зруйновано чимало об'єктів.

Загальна сума прямих задокументованих збитків, завданих житловому та нежитловому фонду нерухомості та іншій інфраструктурі України станом на вересень 2022 року становила понад 127 млрд дол. США (за вартістю заміщення) [4]. Загрози туристично-рекреаційному потенціалу унаслідок дій росії набули екосистемного характеру [5].

Відповідно до даних урядового аудиту збитків, понесених внаслідок війни на червень 2022 р. встановлено, що суттєва частина рекреаційного комплексу України знищено або пошкоджена, зокрема знищено 20 об'єктів туристичної сфери із загальною сумою збитків 0,3 млрд.грн. та пошкоджено 21 об'єкт туристичної сфери із загальною сумою збитків 01 млрд.грн. Потреба у відновленні оцінена на 0,4 млрд. грн. Витрати на обстеження прибережної туристичної зони на предмет розмінування склали 0,9 млрд.грн. та прогноуються обсягом 4,4 млрд.грн. [6].

Рекреація та туризм у минулі роки були привабливими як для інвестицій, так і до корупції. В середині галузі працювала одна з мереж реальної влади. Найбагатші українські бізнесмени та політики разом з російськими партнерами намагалися відновити станове суспільство, де у більшості звичайних громадян немає доступу к природним ресурсам та немає грошей на туризм й санаторно-курортне лікування. Проте, після перемоги запит реабілітацію та відновлення після війни буде дуже великим, а відтак, необхідно використати державні інститути для повернення українцям права на відпочинок.

Отже, найближчим часом дуже ймовірні метаморфози в рекреаційній та

туристичній галузях України, які позитивно вплинуть й на соціально-економічну обстановку в цілому. Проведений аналіз підтверджує необхідність посилення діяльності органів публічної влади України за наступними напрямками:

- 1) моніторинг та оприлюднення, у тому числі англійською мовою докладної інформації про руйнування, принесені росією на територію України;
- 2) формування бази даних об'єктів туристично-рекреаційного потенціалу України, які перебувають на підконтрольній території і потребують відновлення з метою залучення іноземних спонсорів;
- 3) проведення інформаційно-рекламних кампаній для поступового формування об'єктивних знань у іноземних туристів щодо безпеки відвідування окремих регіонів;
- 4) запровадження програм державно-приватного партнерства з метою екосистемного розвитку рекреаційного потенціалу України.

Таким чином, можна констатувати, що з початком широкомасштабної війни та вторгнення російських військ на територію суверенної України рекреаційний комплекс нашої країни втратив значні кошти та можливості розвитку. В екосистемному вимірі туристично-рекреаційний потенціал продовжує потерпати від дій росії, однак перемога наближається. На часі підготовка плану дій щодо відновлення рекреаційного комплексу, що передбачає обґрунтованої стратегії.

Список використаної літератури:

1. Андреева О.В. Фізична рекреація різних груп населення : [монографія]. К. : ТОВ «НВП Поліграфсервіс». 2014. 280 с.
2. Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. 26 липня 2022 року № 256. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-22#Text>
3. Войчук В. Україна в заручниках олігархів. Рекреація та туризм. <https://society.comments.ua/ua/article/prirodny/ukraina-v-zaruchnikah-oligarhiv-rekreaciya-ta-turizm-706739.html>
4. Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, складає понад \$127 млрд – звіт KSE Institute станом на вересень 2022 року. <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-skladaye-ponad-127-mlrd-zvit-kse-institute-standom-na-veresen-2022-roku/>.
5. Філюк С. М. Стан туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах російського вторгнення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 35/2022.* <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7589949>
6. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розбудова інфраструктури». URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vidnaslidkiv-vijni/robochi-grupi>.

Scientific publications

MATERIALS

The XIX International Scientific and Practical Conference
«Actual methods of development of science and education»

Boston, USA. 336 p.

(May 15 – 17, 2023)